

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

Педагогика ва психология

йўналиши

**“ПЕДАГОГИКАНИНГ ТАРАҚҚИЁТ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА
ИННОВАЦИЯЛАРИ”**

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2016

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016 йил 6 апрелидаги 137-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчилар: Низомий номли ТДПУ, п.ф.н., доц. М.Х. Умарова, катта ўқитувчилар А.У. Ахмадалиев, А.Б.Тўраев, М.П. Имомов

Такризчи: Сеул педагогика университети (Жанубий Корея), профессор. Lee Yu Mi

Ўқув -услубий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2016 йил 29 августдаги 1/3.8- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	20
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	232
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	246
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	263
VII. ГЛОССАРИЙ	276
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	291

І. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора тadbирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сон Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий ва педагогик компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади. Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари вақонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тadbиротлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муассасалари педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларнинг ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада таъминлашлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам янгилаш, малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

Модулнинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

“Педагогика ва психология” йўналишлари бўйича олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси тингловчиларида педагогика фанинг замонавий тармоқлари ҳақидаги тасаввурларни ҳосил қилиш;

педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

“Педагогика ва психология” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

- педагогиканинг замонавий йўналишларига оид назарий қарашлар, етакчи концепцияларини;
- педагогиканинг асосий тараққиёт йўналишлари;
- ҳамкорлик педагогикасининг таснифий белгилари;
- инсонпарварлик педагогикаси шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш омили;
- таълимий ва тарбиявий парадигмалар;
- педагогиканинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари;
- олий таълим тизимида таълими соҳасидаги кадрларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талабларни;
- таълим мазмунини модернизациялашни;
- таълимнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини;
- таълимдаги инновацияларни *билиши* керак.
- фанлардаги инновациялардан таълим жараёнида фойдаланиш;
- дарсларда талабаларнинг фаоллигини оширишга хизмат қиладиган интерфаол таълим шакллари, методлари ва воситаларидан самарали фойдаланиш;
- фанларни ўқитишда ривожланган мамлакатлардаги илғор тажрибалардан фойдаланиш;
- таълим жараёнида талабаларнинг билимларини объектив баҳолаш механизмлари, рейтинг назоратда қўллашга қаратилган дидактик воситалар: стандарт ва ностандарт ўқув ва тест топшириқлари мажмуасини ишлаб чиқиш;
- таълим жараёнида талабаларда мустақил равишда билимларни янада орттириб боришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш, мустақил иш вазибаларини табақалаштириш, мустақил иш ва ижодий изланишларини ташкил этиш, уларга раҳбарлик қилиш *кўникмаларига эга бўлиши лозим*.
- ўқитувчининг педагогик фаолиятини лойихалаштириш;
- модератор ўқитувчиларнинг илғор иш тажрибаларини ўрганиш асосида ўзининг педагогик фаолиятини такомиллаштириш;
- фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг билимларини холисона баҳолаш механизмларини, рейтинг назоратда қўллашга қаратилган дидактик воситалар: стандарт ва ностандарт тестлар ҳамда ўқув топшириқлари мажмуасини ишлаб чиқиш;
- ўқув ахборотни қайта ишлаш, муаммоли вазият, Кейс-стади топшириқларини тузиш;
- таълим жараёнида талабаларда мустақил равишда билимларни янада орттириб боришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш, мустақил иш

вазифаларини табақалаштириш, мустақил иш ва ижодий изланишларини ташкил этиш;

– дидактик таъминотни такомиллаштириш каби *малакаларига эга бўлиши лозим.*

– педагогиканинг замонавий йўналишларига оид назарий қарашлар, етакчи концепцияларини педагогик фаолиятда қўллаш олиш;

– машғулотларда инновацион ва ахборот технологиялар, талабалар ўқув фаолиятини фаоллаштирувчи методларни қўллаш;

– таълим жараёнида талабаларнинг фаоллигини оширишга хизмат қиладиган интерфаол таълим шакллари, методлари ва воситаларидан педагогик амалиётда самарали фойдаланиш;

– ривожланган мамлакатларда педагогика ва психология ҳам мутахассислик фанларни ўқитиш методикасидаги илғор тажрибаларни таълим-тарбия жараёнига модернизация қилган ҳолда қўллаш *компетенцияларига эга бўлиши лозим.*

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Педагогиканинг тараққийёт тенденциялари ва инновациялари” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Педагогиканинг тараққийёт тенденциялари ва инновациялари” модули мазмуни ўқув режадаги “Таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг қонунчилик нормалари”, “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” ва “Креатив педагогика асослари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Асосий қисмда (маъруза) модулнинг мавзулари мантиқий кетма-кетликда келтирилади. Ҳар бир мавзунинг моҳияти асосий тушунчалар ва тезислар орқали очиқ берилади. Бунда мавзу бўйича тингловчиларга етказилиши зарур бўлган билим ва кўникмалар тўла қамраб олиниши керак.

Асосий қисм сифатига қўйиладиган талаб мавзуларнинг долзарблиги, уларнинг иш берувчилар талаблари ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларига мослиги, мамлакатимизда бўлаётган ижтимоий-сиёсий ва демократик ўзгаришлар, иқтисодий эркинлаштириш, иқтисодий-ҳуқуқий ва бошқа соҳалардаги ислохотларнинг устувор масалаларини қамраб олиши ҳамда фан ва технологияларнинг сўнгги ютуқлари эътиборга олиниши тавсия этилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогиканинг таракқиёт тенденциялари ва инновацияларини ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Ҳаммаси	Жами ўқув юклармаси	Жумладан			Мустақил таълим
				назарий	амалий	кўчма машғулот	
1.	Олий таълим тизимини ислоҳ этиш ва педагогика фанининг замонавий концепциялари	2	2	2	-	-	
2.	Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш модели сифатида	6	6	2	4	-	
3.	Ўқитувчилар тайёрлашда ўзига хосликлари ва педагогик тизимни лойиҳалаштириш	8	6	2	4	-	2
4.	Ҳамкорлик педагогикаси ва педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммоларни баргараф этиш стратегиялари	6	6	2	4	-	
5.	Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш ва компетентли ёндашув	8	6	2	4	-	2
6.	Шахс ва жамият интеграцияси жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш	6	6	2	4	-	
7.	Ёшларда кадриятлар тизимини ва толерантлик маданияти шакллантириш мазмун-моҳияти	6	6	2	4	-	

8.	Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантиришда ахборот маданиятининг ўрни	2	2	2	-	-	
Жами		44	40	16	24	-	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу:Олий таълим тизимини ислоҳ этиш ва педагогика фанининг замонавий концепциялари.

Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари. Педагогик концепцияларнинг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти. Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари.

2- Мавзу:Бакалаврият йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш модели сифатида.

Бакалаврият таълим йўналишлари ўқув режанинг мазмун ва моҳияти. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар. Олий таълим ўқув режаси: назария ва амалиёт (хорижий таҳлил).

3 - Мавзу: Ўқитувчилар тайёрлашда ўзига хосликлари ва педагогик тизимни лойиҳалаштириш.

Бўлажак ўқитувчиларнинг таълим-тарбия жараёнига тайёрлашнинг ўзига хосликлари. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари. Педагогик тизимларни лойиҳалаштириш.

4- Мавзу: Ҳамкорлик педагогикаси ва педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммоларни бартараф этиш стратегиялари.

Ҳамкорлик педагогикасининг концептуал ғоялари. Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрлари.

5 - Мавзу:Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш ва компетентли ёндашув.

Таълим тизимида сифат ва рақобатбардошликка эришиш омиллари. Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш. Компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш.

6 - Мавзу:Шахс ва жамият интеграцияси жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

Педагогик антропология - шахс ва жамият интеграцияси омили сифатида. Акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантириш. Педагогик фасилитация воситасида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

7 - Мавзу:Ёшларда қадриятлар тизимини ва толерантлик маданияти шакллантириш мазмун-моҳияти.

Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар. Тарбия парадигмалари. Талаба-ёшларда қадриятлар тизими ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситалари.

8 - Мавзу: Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантиришда ахборот маданиятининг ўрни.

Глобаллашган даврнинг ўзига хос мазмун-моҳияти. Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларда ахборот маданиятини шакллантириш. Талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантириш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш модели сифатида.

Бакалавриат таълим йўналишлари ўқув режанинг мазмун ва моҳияти. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар. Олий таълим ўқув режаси: назария ва амалиёт (хорижий таҳлил).

2-амалий машғулот:

Ўқитувчилар тайёрлашда ўзига хосликлари ва педагогик тизимни лойиҳалаштириш.

Бўлажак ўқитувчиларнинг таълиим-тарбия жараёнига ташёрлашнинг ўзига хосликлари. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари. Педагогик тизимларни лойиҳалаштириш.

3-амалий машғулот:

Ҳамкорлик педагогикаси ва педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммоларни бартараф этиш стратегиялари.

Ҳамкорлик педагогикасининг концептуал ғоялари. Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрлари.

4-амалий машғулот:

Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш ва компетентли ёндашув.

Таълим тизимида сифат ва рақобатбардошликка эришиш омиллари. Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш. Компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш.

5-амалий машғулот

Шахс ва жамият интеграцияси жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

Педагогик антропология – шахс ва жамият интеграцияси омили сифатида. Акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантириш. Педагогик фасилитация воситасида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

6 - амалий машғулот

Ёшларда қадриятлар тизимини ва толерантлик маданияти шакллантириш мазмун-моҳияти.

Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар. Тарбия парадигмалари. Талаба-ёшларда қадриятлар тизими ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситалари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максимал балл	Баллар
1	Кейс топшириқлари	2.5	1.2 балл
2	Мустақил иш топшириқлари		0.5 балл
3	Амалий топшириқлар		0.8 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий

тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна: Ҳамкорлик педагогикасининг SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Ҳамкорлик педагогикасидан фойдаланишнинг кучли томонлари	
W	Ҳамкорлик педагогикасидан фойдаланишнинг кучсиз томонлари	
O	Ҳамкорлик педагогикасидан фойдаланишнинг имкониятлари (ички)	
T	Тўсиқлар (ташки)	

Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу якунланади.

Намуна:

Фанлар интеграцияси жараёнида пайдо бўлган педагогиканинг замонавий тармоқлари

Педагогик рискология		Театр педагогикаси		Виртуал педагогика	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги

Хулоса:

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
---------------	--------------------------

1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	якка тартибдаги аудио-визуал иш; кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ахборотни умумлаштириш; ахборот таҳлили; муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	индивидуал ва гуруҳда ишлаш; муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	индивидуал ва гуруҳда ишлаш; муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	якка ва гуруҳда ишлаш; муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгилаш(индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Мобил иловани ишга тушириш учун бажарилаётган ишлар кетма-кетлигини белгилаш (жуфтликлардаги иш).

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулоти натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна!

Фикр: “Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделидир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни

киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

1 Ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш нима дейилади?

- А. креативлик
- В. кўникма
- С. рефлексия

Қиёсий таҳлил

- Педагогиканинг замонавий тенденциялардан фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қилинг?

Тушунча таҳлили

- INSERT қисқармасини изоҳланг...

Амалий кўникма

- Мамлакат иқтимодийетини ва таълим сифатини оширишга хизмат қилувчи ўқув режа намунасини ишлаб чиқинг?

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим оловчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намоёниш этилади;
- таълим оловчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			

“–” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			
---	--	--	--

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно аниқлаши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намоёниш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони аниқлатади?	Қўшимча маълумот
Модератор		
Фасилитатор		
Супервайзер		
Тютер		
Фидбек		
Селфстади		

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Педагогнинг касбий кўникмалари гуруҳлари бўйича

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади.

Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса «0», мос келса «1» балл қўйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

«Таълим-тарбия жараёнини» кетма-кетлигини жойлаштиринг.

Ўзингизни текшириб кўринг!

Ҳаракатлар мазмуни	Якка баҳо	Якка хато	Тўғри жавоб	Гуруҳ баҳоси	Гуруҳ хатоси
Мақсад					
Мазмун					
Шакл					
Метод					
Восита					
Натижа					

“Брифинг” методи

“Брифинг”-(инг. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг якунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида катнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг тақдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

“Портфолио” методи

“Портфолио” - (итал. portfolio-портфел, ингл. хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, талаба ёки тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Талабалар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Талабалар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-Мавзу: Олий таълим тизимини ислоҳ этиш ва педагогика фанининг замонавий концепциялари.

Режа:

1. Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари.

2. Педагогик концепцияларнинг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти.

3. Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари.

Таянч иборалар: Таълим-тарбия, олий таълим, модернизация, стандарт, сифат, концепция, таълим концепцияси, инсонпарварлик педагогика, тамойил, қоида, яхлитлик, табақалаштирилган ёндашув, инсонпарварлик, муҳитли ёндашув, фаолиятли ёндашув.

1.1. Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари.

Ҳар бир халқ, ҳар бир миллатнинг эртанги куни бугун вояга етаётган авлод тақдири билан узвий боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан айтганда, мамлакатимизда ўтган давр мобайнида таълим тизимини ривожлантиришга давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилиб, ўғил-қизларимизнинг жаҳон андозаларига мос шароитларда билим олишини, жисмоний ва маънавий жиҳатдан етук инсонлар бўлиб улғайишини таъминлаш, қобилият ҳамда иқтидорини, интеллектуал салоҳиятини юзага чиқариш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Энг аввало, Конституциямизда фуқароларимизнинг сифатли таълим олишига оид ҳуқуқлари мустаҳкамлаб қўйилди. Ана шундан келиб чиқиб, ўтган йиллар давомида таълим тизимини ислоҳ қилишга қаратилган бир қатор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. “Таълим тўғрисида”ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ҳаётга изчил татбиқ этилиши натижасида таълим муассасаларининг қиёфаси кўркамлашиб, уларнинг моддий-техник базаси мустаҳкамланди. Чунончи, Президентимизнинг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасалари моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори олий таълим муассасаларини модернизациялаш, уларни замонавий ўқув ва илмий лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш, таълим жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, илғор педагогик технологиялар ҳамда ўқитиш шакллари жорий этишга йўналтирилган саъй-ҳаракатларни рўёбга чиқаришга хизмат қилмоқда.

Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини модернизация қилиш ва мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш бўйича 2011 - 2016 йилларга мўлжалланган дастур ижроси айтилган чоғда изчиллик билан бажарилаётгани тизим ривожига муҳим омил

бўлаяпти. Буларнинг барчаси Юртбошимизнинг “Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта, бахтли бўлишлари шарт!” деган эзгу мақсадининг ҳаётий ифодаларидир.

Давлатимиз раҳбарининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони бу борадаги ишларни янги босқичга кўтаришга, олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчиларининг касб даражаси ва малакасини муттасил ошириб бориш, уларни замонавий талабларга мувофиқ мунтазам қайта тайёрлашнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш асосида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан юксалтиришни кўзда тутгани билан ниҳоятда аҳамиятлидир. Фармонда олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштиришнинг муҳим йўналишлари белгилаб берилди.

Шунга кўра таълими мазмунини қайта кўриб чиқиб, замон ва истиқбол талабларига уйғунлаштириш (модернизациялаш) зурурияти келиб чиқади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “**Модернизация**” тушунчасига – “замонавий талаб ва дидга мослаб ўзгартириш; замонавийлаштириш” – деб изоҳ берилган.

Таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш деганда –

Таълим-тарбия жараёнининг асосий компонентлари:

- Мақсад (*Ўзлуксиз таълим, таълим босқичи, йўналиш, фанлар блоки, ўқув предмети, мавзунинг*)

- Мазмун (*Пардигмалар, принциплар, ДТС, Ўқув режа, Ўқув дастур, Материаллар*)

- Шакл(*Шароит*)

- Метод ва восита (*Технологиялар, Жихозлар*)

- Назорат (*Натижа, Диагностика, Тестлар*)

кабиларни замонавийлаштириш, бугунги кун учун самарали бўлган янги кўринишларини ишлаб чиқиш тушунилади.

Жумладан, юқори самарали замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибани кенг жорий этган ҳолда, олий ўқув юртларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича малака талаблари, ўқув режалари, дастур ҳамда услубларини тубдан янгилашга оид чора-тадбирлар ўз ифодасини топди. Бу, ўз навбатида, олий ўқув юртларида талабаларга сабоқ бераётган профессор-ўқитувчиларнинг замон билан ҳамнафас бўлишларига, ўқув жараёнига фанлар бўйича инновациялар, шунингдек, илғор услубларни кенг жорий этишга зарур шарт-шароит яратади, шу билан бирга, касб маҳорати, педагогик ва илмий фаолиятини муттасил ривожлантириб боришини талаб этади. Негаки, бугун вояга етаётган навқирон авлодни интеллектуал салоҳиятли, зукко қилиб тарбиялаш, уларга пухта билим бериш мутахассисларнинг юксак билим даражасига бевосита боғлиқдир. Бу саъй-ҳаракатлар, албатта, бугунги бозор иқтисодиёти шароитида юксак

малакали ва етук мутахассисларни етиштириб бериш, олий таълим тизимини том маънода мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги муҳим омилга айлантириш, қолаверса, кадрлар тайёрлаш тизимининг сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Шу ўринда барча соҳаларга ахборот-коммуникация технологиялари жадал кириб бораётганини қайд этиш жоиз. Мазкур ҳужжатда ҳам олий ўқув юртлари ўқитувчиларининг глобал интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларида фойдаланган ҳолда, замонавий инновацион педагогика, ахборот-коммуникация технологияларини эгаллаши ва уларни ўқув жараёнига фаол татбиқ этиши зарурлиги кўзда тутилди. Шубҳасиз, бу мамлакатимиз таълим тизими ривожини янада юқори босқичга кўтаришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Мухтасар айтганда, олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирларнинг ҳаётга татбиқ этилиши келажак авлоднинг ҳеч кимдан кам бўлмай вояга етишига, илғор фан ва техника ютуқларимиз, илмий лойиҳаларимиз дунёда эътироф этилишига замин яратади. Зеро, таълим ва тарбия устувор мамлакатда беқиёс янгиланишлар тобора юксак бўй чўзади.

Буюк Британиянинг 2012 йилда нашр этилиган “Futures for higher education: analysingtrends” (12-бет) хорижий адабиётида келтирилишича “Бутун дунёда олий таълимга талаб кучайётган бир вақтда Буюк Британиянинг таълим тизими ўз мавқеини сақлаб қолмоқда (Бироқ бу ҳали нисбий демографик, ўзгарувчан сиёсий қараш бўлиши мумкин). Вақт ўтиши билан бутун дунё талаби мавхумликларга аниқлик киритади. Бундай ўзгаришлар иқтисодий ўсиши ва даромадлари ўрта даражадаги давлатларда яққолроқ кузатилиши мумкин. Шу ўринда Буюк Британия дунё таълим тизимлари орасида рақобатбардош бўлиб ва шу даражани сақлаб қолиши бугунги куннинг асосий масаласидир.

Ҳозирги вақтда Буюк Британия олий таълим муассасаларига халқаро талабаларни жалб этилганлиги жиҳатидан дунёда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу ютуқлар қуйидаги ўзига хосликлар эвазига эришилган:

- халқаро таълим репутацияси ва тадқиқотлари;
- барчага таниш олий таълим брендлари (Оксфорд) профили;
- инглиз тили тадқиқотлари ва маданиятлари копчиликга қизиқлиги;
- тадқиқот ишларидан кейин иш жойларини кенглиги кабилар.

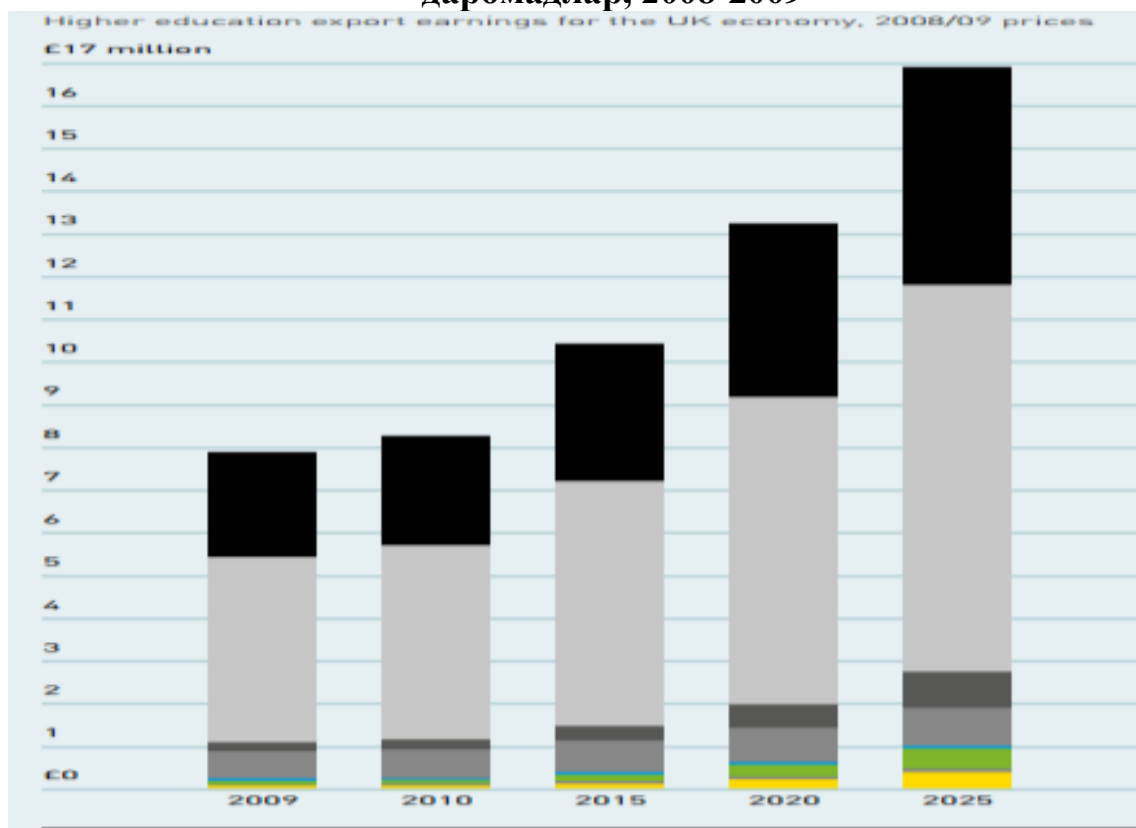
Олий таълим тизимидаги бундай юқори кўрсаткичлар албатта Британия иқтисодиётида ҳам сезиларли таъсир кўрсатади. Халқаро олий таълим экспорт даромати стратегияси (узоқ стратегия) сингари британия иқтисодиёти тизимини ушлаб туради ва юқорига ўстиради.¹

---

¹Futures for higher education: analysing trends. HIGHEREDUCATION:meeting thechallengesof the 21stcentury. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 12 б.

Олий таълим экспортидан келган фойдалар, яъни, ўқишга тўловлар ва британиялик бўлмаган талабалар харажатлари 2009 йил кўрсаткичлари £7.9 миллиардга етган. 2025 йилга келиб эса £16.9 миллиардгача ўсиши мумкин.

Буюк Британиянинг иқтисодийёти учун олий таълим экспортидан даромадлар, 2008-2009

- Хорижий талабалар взнослари
- Хорижий талабалар турар жойларида харажатлар
- Миллатлараро таълим – британия таълимини бошқа давлатларда туриб таълим олаётганлардан
- Тадқиқотлар учун грантлар ва контрактлардан
- Хорижий талабалар турар жойларида харажатлар
- Маслаҳатлар, жихозлар ва воситалар
- Хадялар (пожертвование)
- Бошқа фойдалар

Бироқ бу кутилаётган ўсиш асосий халқаро талабаларни боғловчи ва Буюк Британиянинг шайдо этиш сиёсати ўзида мужассам

атроф муҳит стратегиясининг яхши бўлишига ва хорижий талабаларни таълим тизимига оқиб келиб мослашиб кетиши каффолатига боғлиқ. Масалан, таълим визаларини соддалаштириш, қулайлаштириш бунга алоҳида таъсир этиши мумкин.

Хитой ва Хиндистон каби иқтисодиёти шаклланган давлатларнинг ички олий таълим тизими ривожланиши келажакдаги глобал таълимий пейзаж шакллантиришга асосий омил бўлади. Бутун дунё банки каби ташкилот “иқтисодий тизимлар билими” модели – асосий муваффақиятли ўсиш йўлини илгари суради. Ривожланишда энг асосийси бу сифатли билимлар иқтисодиёти – яъни, миллий инновацион тизимлардан ривожланиш. Дунёга мувофиқ “миллий инновациялар тизимини бошқаринг”.: [А] Тўғри, аниқ шаклланган ва глобал билимлар ютуғига эришиш учун ҳамкорликда бўладиган фирма, илмий-тадқиқот марказлари, университетлар ва институтлар мажмуи – миллий талабларга ассимеляция ва адаптация бўлади ва янги технологияларни ишлаб чиқаради. Иккинчи даражали таълим тизими бу хизмат кўрсатиш бўлиб, у нафақат юқори даражадаги кўникмалар учун асос балки асосий ва таянч тадқиқотлар маркази ҳамдир.

Иқтисодиёти билимларга таянган мамлакатларда иқтисодиётнинг турли соҳаларида ўсиш кузатилади. Таълим нуқтаи назаридан бошқа мамлакатлар аҳолисига қараганда шу аснода давом этиши лозим. Бутун дунё тараққиёт банки билимга асланган мамлакатлар иқтисодий ривожланишга тайёргарлигини баҳолайдиган таққослама таҳлил амалга оширилди. Бу баҳолаш иқтисодий ҳолатни (кўрсаткичлар тўқнашуви, қонун устуворлиги ва бошқарилувчан сифат), маҳсулот инновациялари (патентлар, лицензион тўловлар ва журналлардаги илмий-техник мақолаларни) ишга туширади. ахборот ва коммуникацион технологиялар АКТ (аҳолига ва тадбиркорликка кириши), ҳамда таълим (маълумотлилик).

Билимлар иқтисодиёти стратегиясининг бир қисми сингари кўплаб давлатлар ўз капиталини олий таълим муассасаларининг дунё талаблари даражасида ривожланишига сарфлайдилар. Дунё даражасидаги муассасалар халқаро билимлар тадқиқоти учун асосий қувур сингари ҳаракатланади. Бирор мамлакатда инсон капиталини жалб қилиб ва соқлаб қолинса, ҳамда халқаро компаниялар томонидан қўллаб қувватланса – бу глобал билимлар иқтисодиётда рақобатбардош миллий муваффақиятларга хизмат қилади.

Бундан ташқари, кўплаб давлатлар ўзида хорижий талабалар улушини оширишга ҳаракат қилишади. Бу Европа мамлакатлари Инглиз тили иккинчи тил эканлиги қатор имониятлар яратади, шунингдек, Австралия, Хитой ва Гонконг.

Миллатлараро таълим таълим муассасаларни бутун дунёга интеграллашадиган муҳим бўлган кўплаб стратегик имокниятларни кенг ёяди, улардан:

- британия таълим даражасини излаётган, бироқ Британияга келиб ўқишга маблағ томонидан қийналаётган талабаларнинг янги оқими каби юқори потенциалга эришиш ;

- таълим олиш ва тадқиқот қилишни ривожлантириш имконияти учун фойда (доход)ларни янги кўринишларини ривожлантириш;

- янги дунё бозорида мавжуд бўлиш ва ўз ўрнига эга бўлиш (идентичности) ни ривожлантириш;

- халқаро алоқаларни ва миллатлараро стратегияларни кенгайтириш;

- ҳамкорликнинг бошқа кўринишларини яратиш. Масалан, тадқиқотлар ва билимлар алмашинувини бизнес билан боғлайдилар, шунинг учун ҳам Британия олий таълими энг муҳим ва глобал имкониятлар ўсишига этибор қартади.

Миллатлараро таълим билан ҳамкорлик жараёнда эътиборга молик ижтимоий нарх ва жамоат қизиқишини яратиш билан олий таълимга киришиш учун глобал имкониятларни оширади.

Миллатлараро таълим модели (таклиф)

Миллатлараро таълимнинг ўзига хослиги бу дастурларларнинг турли туманлиги (ўз давлатингиздаги таълим муассасадан туриб хорижий таълим дастури бўйича ўқиш). Миллатлараро таълим дастурлари бир ёки икки дастурга даражага қараб танланиши мумкин. Шунингдек бу дастурлардан бири ўз юртингизда ўқитилиши каби қулайликка имкон беради (агар мувофиқ ва мос бўлса). Бу Британия таълим муассасаларидаги британия ва хорижий талабалар учун ўз ўқишларидан узилмаган тарзда халқаро тажриба алмашиш имконини беради.

Одатий моделлар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- кенгмасштабли бинолар ётоқлар;

- таълим шаҳарчалардаги қулайлик;

- британия даражасидаги франчайзинг (бренд маҳсулотлари олди соттиси) учун маҳаллий етказмалар;

- маҳаллий мамлакат ва Британия давлатлари орасидаги тадқиқотларга келишувлар;

- маҳаллий дастурлар таҳлили кабилар.

Британия таълим муассасаларида:

- масофавий таълим дастурлари;

- ўқув режага аралашини каби келишувлар, масалан фанларни ошириш ёки қайтариш;

- игариланма фармоишлар ва келишувлар артикуляцияси.

Яқин вақтларда тезкор техник тараққиёт олий таълим муассасаларидан ёндашувларни доимий кўриб чиқилиши ва методларни тадқиқ этилишини талаб этади. Бу қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- тезкор кенг чизиқли алоқага ички уланиш (доступ)ни яхшилаш;

- технологиялардан фойдаланиш ва мослашиш бўйича талабаларнинг ижтимоий муносабатларни ўзгариши;

- онлайн технологияларда тезкор инновациялар (мобил қурилмалар ва хисоблагичлар билан бирга);

- ўқитувчи ва талабалар фаолиятида ташқи ривожланган технологиялардан жалб этиш кабилар.²

Муассасани қайта кўриб чиқиш

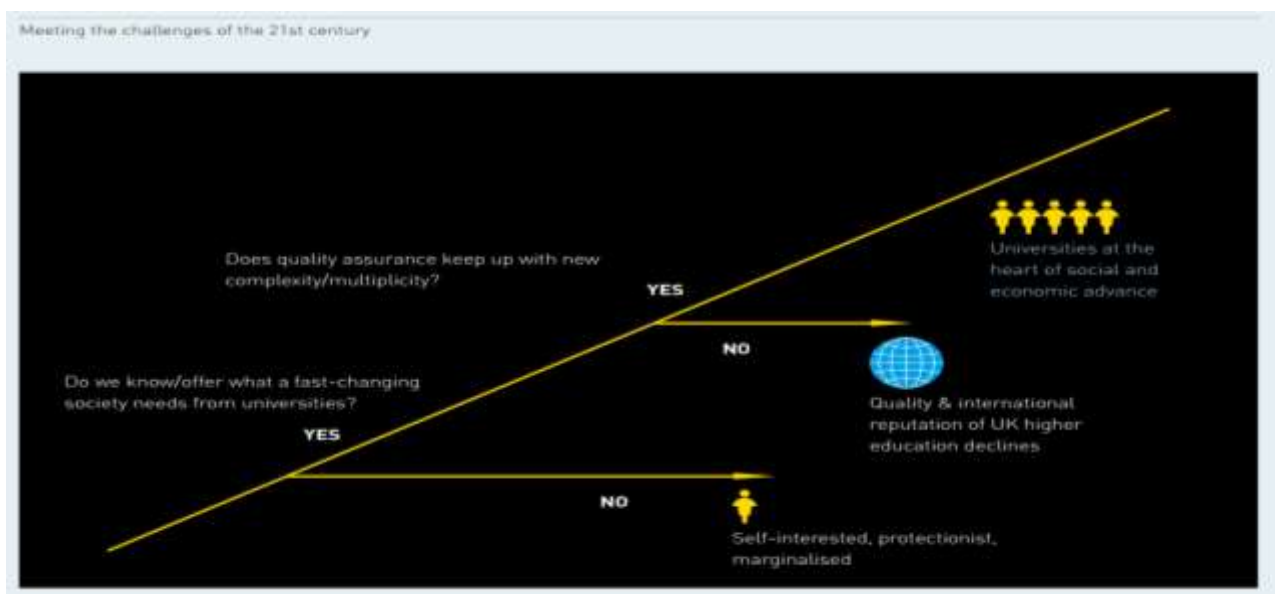
Бу нафақат бизнесда қолиш учун етарли даромадларни яратиш балки муассаса ҳам ўз муносабатини жамиятга ва турли корхоналарга мавқени исботлаши лозим (Jongbloed и др. 2008: 303–324)

Шунингдек, муассаса қатор танқидли жараёнларга дуч келади, масалан:

- ички иқтисодий кўринишнинг ўзгариши;
- ўз соҳасига хос бўлган сиёсий аралашув;
- хорижий мамлакатлар иқтисодиётидаги, сиёсатидаги ва маданиятидаги мураккаблик ва ўзгарувчанлик;
- тизим ичидан келмаган технологик ва ташкилий инновациялар;
- талабалар талабидаги маданиятга ва сиёсатга тўғри келмайдиган ҳаракатлар ва ҳақозолар.

Хулоса: Миллий ишлаб чиқаришдан глобал тизим сари.

Бундай ҳаракатларни илгари суриш, ишлаб чиқиш Британия олий таълимни келажагини айтиб бера олмайди. Бироқ унинг аниқ хулосаси талим муассасаси ва соҳалар ривожланишида иқтисодиёт ва жамият муҳим рол ўйнайдиган, талабларини қондирадиган, ҳамда муаммоларни ҳал этадиган ҳаракатлар тизими учун келажак мувафақияти ҳисобланади. Ўйлаймизки Буюк Британиянинг иқтисодиёти келажаги ва жамиятнинг мувафақиятларида олий таълим муассасалари муҳим аҳамиятлар касб этади. Олий таълим иқтисодиётнинг мувафақиятли ва илдам ўсишига ёрдам берувчи билим, кўникма, малака ва янгиликларни таъминлайди. Университетлар ҳам жамиятни (глобал даражадаги) билим, кўникма, кадрятлар билан таъминлайди.³

²Futures for higher education: analysing trends. HIGHEREDUCATION:meeting thechallengesof the 21stcentury. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 22 б.

³Futures for higher education: analysing trends. HIGHEREDUCATION:meeting thechallengesof the 21stcentury. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 29 б.

2.2. Педагогик концепцияларнинг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти.

“Концепция” ёки “концепт” лотинча сўздан олинган бўлиб, “тушуниш”, “тизим” маъноларини англатиб, бирор-бир нарса-буюм, ходиса ёки жараёни тушунишнинг маълум бир усулини ўзида ифода этади.

Концепция – 1) табиат ва жамиятдаги жараёнлар ва нарса-ходисаларга доир қарашлар тизими; 2) ислоҳот, дастур, лойиҳа, режаларни амалга оширишга доир ҳаракатлар стратегияси; 3) фаолият хилма-хил турларининг конструктив тамойили.

Педагогика фанида концепция деганда таълим, тарбия, ривожланиш жараёнлари моҳиятини яхлит ходиса сифатида тушуниш асосида уни амалга ошириш воситалар тизимини ташкил этиш усули назарда тутилади. Концепцияда асосий эътибор педагогик фаолият стратегиясини ишлаб чиқишнинг асосий йўналишлари ва тамойилларига қаратилади.

➤ Таълим концепцияси педагогик ҳодисаларни тушуниш, унинг етакчи ғояларини ташкил этишга имкон берувчи тизимлаштирилган назария.

➤ Концепция (педагогик) – педагогик объект моҳияти, тамойил ва методлари моҳиятини очиқ берувчи етакчи ғоялар тизими.

➤ Ўқитиш (таълим) концепцияси – ўқув жараёнининг моҳияти, мазмуни, методикасини тушунишга доир қарашлар тизими ёки умумлашган ғоялар йиғиндиси.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли асарларидан келиб чиққан ҳолда педагогика фаннинг мақсади ва вазифаси. Ўзбекистон демократик ҳукуқий давлат барпо этиш, фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришдек бош стратегик мақсади сари демократик янгиланишларни янада чуқурлаштириш, мамлакатни модернизация қилиш борасида туб ислоҳотларни босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим воқеа сифатида эътироф этилаётган Президентимиз Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” мавзусидаги маърузасида истиклол йилларида юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар ҳақида атрофлича фикр билдирилди. Яъни, халқимиз босиб ўтган мустақил тараққиёт йўлининг ўзига хос жиҳатлари, ҳукуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш борасидаги эзгу саъй-ҳаракатлар, шунингдек, икки палатали парламент фаолияти ҳамда мавжуд сиёсий партияларнинг жамият ҳаётида тутган мавқеи чуқур таҳлил этилиб, келгусида мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада

чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасида амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар ҳақида сўз юритилди.

Ҳурматли Президентимиз ўз маърузаларида бу эришилган марралар барқарор ривожланиб бораётган иқтисодиётга асосланган, очиқ демократик ҳуқуқий давлат қуриш, инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари сўзда эмас, амалда олий қадрият даражасига кўтарилган, жаҳон миқёсида обрў-эътибор қозонган жамият барпо этиш борасида биз ўз олдимизга қўйган юксак мақсадга қаратилган узоқ ва мураккаб йўлнинг бир қисми, холос, эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Шунинг учун эришилган ютуқларга маҳлиё бўлиб, хотиржамликка берилмаслик даркор. Бу мамлакатимиз тараққиётининг самарадорлиги ва истиқболига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бу эса биздан хушёрликни талаб этади. Маърузада таъкидланганидек, жаҳон миқёсида глобаллашув ва рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришлар жараёнида эгаллаб турган ўрнимизни холисона ва танқидий баҳолашимиз, тобора ошиб бораётган ҳаёт талабларига жавоб беришимиз, кечаётган давр билан ҳамқадам бўлишимиз шарт.

Концепцияда мамлакатни ислоҳ ва модернизация қилиш борасидаги навбатдаги вазифалар белгилаб берилди. Энг асосийси, бу мақсадларга қайси йўллар билан эришиш, унинг ҳуқуқий асосларини яратиш мақсадида қандай қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш лозимлиги ҳақида аниқ таклифлар илгари сурилди.

Жамиятнинг кўп асрлик тараққиёти жараёнида шаклланиб, доимо ривожланиб келаётган ҳар бир фаннинг ўзига хос предмети мавжуд. Ҳар бир мустақил фан ўзининг предмети ва методик асосларига эга. Педагогика фан сифатида шаклланиши ёш авлодни ҳаётга тайёрлаш, улар тарбиясини самарали амалга ошириш эҳтиёжидан келиб чиқади.

Аввало педагогиканинг илк босқичлари фалсафа негизида пайдо бўлди. Фалсафа қадим замонлардан бошлаб давр, ҳаёт мазмуни, инсоннинг жамиятдаги ўрни ва ҳаётда белгиланган вазифаси нималардан иборат деган саволларга жавоб излаш билан шуғулланган.

Тарбия жамият вазифаси бўлиб, у турли тарихий даврларда аниқ шаклга эга бўлади. Инсонни дунёга келиши, фақат туғилишдан иборат табиий-биологик ҳодиса эмас, балки туғилгандан кейин ўз замонасининг тараққиёти даражасига кўтарилиши, мавжуд ижтимоий-тарихий тажрибани эгаллаши, жамиятда ўз ўрнини белгилаб олиши, тарихий жараённинг фаол иштирокчисига айланиши яъни тарбия олиши керак. Бу жараёнда катта авлод ўзининг яшаш ва меҳнат тажрибасини, билим ва малакасини кичик авлодга бера бошлайди. Бу жараён тарбия орқали амалга оширилган.

Кўп вақтлар педагогика илмий фан сифатида фақат ўсиб келаётган ёш авлоднинг тарбиясини ўрганади, деб қаралган. Аммо ҳаёт амалиёти тарбиянинг умумий принциплари фақат ёшлар тарбиясига эмас, балки катталар тарбиясига ҳам тааллуқли эканлигини кўрсатди. Шунинг учун ҳам

кейинги пайтларда педагогикани ёш авлодни ва катта ёшдаги одамларни тарбиялаш ва ўқитиш, уларга маълумот бериш қонуниятларини ўрганувчи фан, деб белгилаш одатга айланди.

Кишилик жамиятининг қадимги ибтидоий, бошланғич даврида одамлар тайёр маҳсулотдан фойдаланишган. Ов, турли хунармандчиликнинг ривожланиши одамлар меҳнат тажрибасининг ошишига олиб келди. Меҳнат одамнинг тарбиясига таъсир кўрсатиб, тарбияни ҳаётий зарурат қилиб қуйди. Одамларнинг меҳнат кўникмалари ёш авлодга мерос бўлиб қола бошлади. Олдинга бола тарбияси катталар томонидан бевосита меҳнат фаолиятида амалга оширилган бўлса, жамият ривожлана борган сари бундай йўл талабга жавоб бермай қуйди. Энди тарбия билан билимдон, тажрибаси етарли одамлар шуғуллана бошлади.

Шундай қилиб, ибтидоий жамиятнинг ўзидаёқ билимларни табақалаштириш анъанаси пайдо бўлди. Қулдорлик даврига келиб, бу анъана кўзга яққол ташланади. Феодализм даврида тарбия асосан дин таъсирида бўлган. Шунинг учун ҳам таълим назариясининг асосий ғоялари диний илм орқали ифодаланган.

Жамият ривожланган сари етук, баркамол шахсларни етиштириш эҳтиёжи ҳам ортиб борган ҳамда ўзгариб, янгиланиб жамиятга хизмат қилган. Инсоният жамиятининг турли босқичларида таълим-тарбия муассасаларини яратиш, ёш авлодларини ўқитиш ва тарбиялаш соҳасидаги тажрибаларни умумлаштириш жараёнида педагогика фани пайдо бўла бошлади.

Замонавий педагогика таълим-тарбиянинг мақсади ва вазифалари, давлат таълим стандартлари, таълим-тарбиянинг усуллари, ташкил этиш шакллари, қонуниятлари ҳақида маълумот берадиган фан.

Қадимдан инсон тарбиясига оид бўлган фикрлар халқ мақолларида, афсоналарда, дostonларда ўз ифодасини топган. Бу жараёнда аждодларимиз тарбиявий таъсирининг самарали усуллар ва манбаларини қидириб топиб ҳаётга татбиқ қила бошлаганлар. Бунинг натижасида тарбия ҳақидаги ғоялар пайдо бўла бошлади. Бу жараёнда шарқ мутафаккирларининг жаҳон педагогикаси тарихига қўшган хиссалари чексиздир. Тарихга назар ташлар эканмиз, тарбия ҳақидаги ғоялар эрамыздан олдин VI асрда шаклланганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Кейинги даврларда педагогик ғояларнинг шаклланишида Зардуштийлик таълимоти, унинг муқаддас китоби “Авесто”да қимматли фикрлар талқин этилган. Ислom таълимотининг ҳақидаги ғояларнинг аҳамияти каттадир. Қуръони карим ва ҳадиси шарифларда, мусулмон аҳлининг дунё қараши, фалсафаси, маънавияти, ахлоқи, эътиқоди. Ҳар томонлама баркамоллиги каби инсоний сифатларни шакллантириш йўллари баён қилинган.

Тарбия ҳақидаги ғояларнинг шаклланишида Имом ал-Бухорий, Абу Наср Форобий, Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний ва кўп бошқа алломаларимиз хизматлари каттадир. Алломаларнинг педагогика назариясига оид фикрларидан фанда унумли фойдаланилмоқда ва шу баробарида педагогика фани янги ғоялар эвазига бойимоқда.

Тарихимиз ойдинлашгани сари ота-боболаримиз инсоннинг маънавий оламини, ички дунёсини билиш, тушуниш бобида ҳозирги авлодларга нисбатан нечоғли олдинда эканлиги, биз эса уша бойликдан тамомила бебахра қолганимиз маълум бўляпти. Эндиги вазифа-дунёвий билимларга, юксак маънавиятга эга бўлган комил инсонни тарбиялаш бўлар экан, маънавий кадриятларимизни бугунги авлод мулкига айлантириш, аждодларимизнинг анъана ва тажрибаларини ўрганиш жуда муҳим.

Талабаларнинг қобилиятларини ва маҳоратларини ривожлантириш, мустақил фикр юритишни кенгайтириш, инсонпарварлик, меҳр-мурувват ҳисларини тарбиялаш, диёнатни асраш, меҳр-оқибатни мустаҳкамлаш, нутқ маданиятини, тараққиётини ўстириш, ахлоқий-эстетик камолотга етказиш, меҳнат ва табиатга муҳаббат руҳини сингдиришда педагогика фанининг роли бениҳоя каттадир.

Фаннинг объекти, предмети ва илмий-тадқиқот методлари. Педагогика жамиятнинг таълим-тарбияга бўлган эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган инсоний фаолият соҳаси. Бу фан ўқитувчиларга билим бериш ва бу билмиларни ҳаётда қўллаш олиш сирларини ўргатади. Инсонга таълим-тарбия у она қорнида эканлигидан бошлаб, то қабрга киргунга қадар берилиши керак. Демак, таълим-тарбия, биринчидан, жараён, иккинчидан, у узлуксиз.

Педагогика фанининг тадқиқот **объекти** – узлуксиз таълим-тарбия жараёнидир. Педагогика фанининг предмети бўлган илмий билим асосида жамиятнинг алоҳида функцияси – тарбия мазмуни ётади.

Педагогика фанининг **предмети**, ўқитишнинг таълим-тарбиянинг замонавий қонуниятлари, мазмуни, усуллари, воситалари билан ёшларни, мутахассисларни қуроллантирувчи фан бўлганлиги учун унинг методологик асослари мақсад ва вазифалари дунёнинг моддий- маънавий ривожиди шахс камолати уйғунлиги қонуниятлари ва давлатнинг замонавий сиёсатидан келиб чиқади.

“Педагогика” атамаси икки юнонча сўз: *país, paidos* - бола, гўдак ва *ago* - етакляпман сўзларининг бирикувидан ҳосил бўлган ва “бола етакловчи” ёки “болага йўл кўрсатувчи” деган маънони англатади. Ривоятларга қараганда, Қадимги Юнонистонда қулдорлар уларнинг болаларини мактабга олиб борувчи ва мактабдан олиб келувчи махсус қулни тайинлаганлар. Уни «*paidagog*» деб атаганлар. Кейинчалик болаларга таълим ва тарбия бериш билан шуғулланувчи кишиларни педагоглар деб аташ одат тусини олган. Педагогика фанининг номи ҳам айни шу сўздан келиб чиққан.

XXI аср ўқиш ва ўқитишдаги инқилоб ҳар бир талабанинг ўқув ва тадқиқот ишларининг олиб бориши лозимлигини кун тартибига қўйди. Эндиликда ҳар бир талаба (бакалавр) ўқиш даврида илмий тадқиқотчилик усули ва кўникмасини эгаллаши лозим. Шу сифат орқалигина талабаларни мутахассислик билимлари ва малакаларини ошириш, узлуксиз билим олиш

одатини шакллантириш, ихтисослик ва хусусий методика бўйича илмий изланишлар олиб боришини таъминлаш мумкин.

Талабаларнинг ижодий ва илмий изланишларини муайян мақсадларни кўзлаб, бири иккинчисига астқотадиган икки босқичга ажратиш мумкин:

1. Талабаларнинг ўқув тадқиқот ишлари.
2. Талабаларнинг илмий тадқиқот ишлари.

Биринчиси бевосита таълим жараёнида бажарилади ва у илмий тадқиқот ишларига тайёрланиш босқичи деб саналади.

Педагогика фани ривожининг асосий тараққиёт йўналишлари

1. Фалсафий йўналиш.
2. Психологик йўналиш.
3. Дидактик йўналиш.
4. Кибернетик йўналиш.
5. Математик йўналиш.
6. Психотеропевтик йўналиш.
7. Акмеологик йўналиш.

Замонавий шароитда педагогика фанининг асосий вазифалари

Замонавий шароитда педагогиканинг асосий вазифалари инсон турмуш тарзининг барча йўналишлари (ижтимоий, шахсий, сиёсий ва бошқалари)да самарали педагогик тизимларни яратишга йўналтирилган. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- таълим-тарбия, таълимий ва тарбиявий тизимларни бошқариш соҳасига доир қонуниятларни аниқлаш ва ўрганиш;
- педагогик тажрибани ўрганиш ва жорий этиш;
- таълим тизимларининг истиқболдаги ривожланишини ташхис этиш;
- таълим-тарбиянинг янги шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиш;
- педагогик тадқиқот натижаларини таълим амалиётига татбиқ этиш;
- халқаро педагогик лойиҳаларда иштирок этиш, ахборотлар алмашиш, педагогик йўналишга доир халқаро тажрибаларни ўрганиш;
- педагогик муасссаларнинг барқарор тизимини ишлаб чиқиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш.

Педагогиканинг ривожланиш манбалари

- турмуш тарзи, анъаналар ва маросимлар, халқ педагогикасида акс этган кўп асрлик амалий тажриба;
- фалсафий, ижтимоий, педагогик ва психологик манбалар;
- жаҳон ва миллий тарбия амалиёти;
- махсус ташкил этилган педагогик тадқиқот натижалари;
- новатор-педагогларнинг тажрибаси.

XXI асрда педагогика фани ривожининг асосий тенденциялари

1. Педагогиканинг фан сифатида амалий жиҳатининг кучайиши.
2. Педагогиканинг фан сифатида табақалашуви, яъни аниқ объект ва предметга эга янги йўналишлари-нинг вужудга келиши;
3. Педагогиканинг бошқа фан соҳалари билан интеграциялашуви.

Фанлар интеграцияси жараёнида пайдо бўлган педагогиканинг замонавий тармоқлари

- Педагогик аксиология.

- Педагогик акмеология.
- Педагогик рискология .
- Педагогик квалиметрия.
- Нейропедагогика.
- Бадиий педагогика.
- Муסיқий педагогика.
- Театр педагогикаси
- Музей педагогикаси.
- Тиббий педагогика.
- Виртуал педагогика

Педагогика фанининг тараққиётига таъсир этувчи айрим жиҳатлар

- Математик-статистик, биопсихологик ва гносеологик-семасиологик фанлари натижаларидан кенг фойдаланиш асосида педагогиканинг бошқа инсоншунослик фанлари билан мустаҳкам алоқаларини ўрнатиш ва илмий билимларнинг интеграцион жараёнини чуқурлаштириш.

- Дунёни педагогик англашнинг назарий-фундаментал доирасини кенгайтириш, яъни фаннинг илмий мақоми ва ижтимоий функциясини сақлаб қолиш учун назариядан амалиётга томон ҳаракатланиш керак.

- Педагогик фанлар тараққиётини таъминлашда математик-статистик ва семантик-семасиологик ахборот манбаларидан тизимли фойдаланиш.

- Ижтимоий хулқ-атвор меъёрларини оптималлаштириш, ижтимоий муносабатларни тартибга солиш механизмларини бошқаришда педагогик жараённи ахборотлаштиришга алоҳида эътибор қаратиш.

- Педагогика ўз ривожининг индивидуал траекториясини сақлаб қолиши ҳамда бошқа фанларнинг тушунча ва категорияларидан ўринсиз фойдаланиш ҳисобига унинг тушунарсиз ва мураккаблашувига олиб келмаслик.

- Глобал планетар муаммоларни ҳал этиш учун шахслараро, миллатлараро ва давлатлараро муносабатларни инсонпарварлаштириш ва ахлоқий меъёрларнинг тўлиқ таъминланишига доир илмий-тадқиқотларни амалга ошириш.

Педагогик концепцияларнинг турлари:

1. Авторитар мактаб (бихевиористик педагогика).

2. Инсонпарварлик мактаби (неопедоцентризм, экзистен-циализм, неопозитивизм).

Инсонпарварлик педагогикаси янгича тарбиялаш ва “прогрессивизм”, “педоцентризм” ғояларига яқин. Педагогдан болани қандай бўлса, шундайлигича қабул қилишни, унинг ҳис-туйғулари ва эҳтиёжларини ҳис этиш талаб этилади.

Тамойиллари:

1) яхлитлик; 2) табақалаштирилган ёндашув; 3) табиат билан уйғунлик; 4) маданият билан уйғунлик; 5) инсонпарварлик; 6) муҳитли ёндашув; 7) қадриятли-мазмунли; 8) фаолиятли ёндашув.

Қоидалари:

1) талабанинг фаол нуқтаи назарига, унинг мустақиллиги ва ташаббускорлигига таяниш;

2) талаба билан мулоқотда унга ҳурмат билан муносабатда бўлиш устун бўлмоғи керак;

3) педагог талабаларнинг муваффақиятларига қизиқиш билан қараши лозим;

4) педагог муҳим муаммоларни ҳал этишда талабага ёрдам бериши керак;

5) тарбиявий вазифаларни босқичма-босқич ҳал этишда педагог уларни амалга оширишда ҳар бир талабага юқори даражада фойда келтирадиган вариантларини излаб топиши керак;

6) гуруҳда ва талабаларнинг бошқа бирлашмаларида педагог инсонпарварлик муносабатини шакллантириши, талабаларнинг камситилиши, руҳини туширишга йўл қўймаслик зарур.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” педагогик концепциянинг асосини ташкил қилади. Президент Ислом Каримовнинг “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги ўз нутқида “Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти ва етакчи халқаро бизнес-мактаблардан бири “INSEAD” томонидан 2012 йилда инсон капиталининг тараққиёт даражаси бўйича ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра Ўзбекистон 141 мамлакат орасида 53-ўринни, таълим тизимини ривожлантириш даражаси, жумладан, таълим мақсадлари учун ажратиладиган маблағлар бўйича эса дунёда бешинчи ўринни эгаллагани бежиз эмас, албатта. Холис инсонлар бизнинг таълим-тарбия соҳасидаги кенг қўламли ишларимиз ҳақида холисона хулоса чиқаргани учун миннатдормиз. Бундай марказлар фаолияти жуда фойдали деб ўйлайман ва биз ана шундай юксак эътирофдан руҳланиб, янада юқори ўринларга кўтарилиш учун янада қаттиқ бел боғлаб ҳаракат қиламиз. Биринчи ўринга даъвогарлик қилишдан чўчиб турган бўлсак-да, биз шунга интилиб яшашга ҳақлимиз”, деб таъкидлаган эди.

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг таклиф этилган Концепцияси Ўзбекистонни ислох этиш ва модернизация қилиш борасида биз қарийб 20 йил олдин бошлаган жараённи давом эттириш бўйича Олий Мажлис томонидан узоқ муддатли аниқ ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун асос бўлади,

Инновацион таълим концепцияси қуйидаги ғоялардан иборат:

- Рағбатлар ва диспозициялар асосида иккала субъект томонидан касбий фаолиятни онгли равишда таҳлил қилиш;

- Меъёр ва стандартларга танқидий муносабат;
- Маънолар тизимини тузиш ва уни тансифлаш;
- Касбий маданият, муҳит ва янгиликларга очиқлик;
- Ҳар қандай фаолиятга ижодий ёндошиш; кўрсатилган меъёрлардан четга чиқиш, ташаббускорлик;
- Иккала субъектнинг ўз-ўзини реализация қилишига интилиши;
- Таълим мазмуни элементларини такомиллаштириш.

1.3. Олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари.

Олий таълим тизимининг мақсади ва асосий вазифалари. Олий ўқув юртлари Республика узлуксиз таълим тизимининг етакчи бўғини ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” тўғрисидаги қонунларига мувофиқ Ўзбекистоннинг илмий-техникавий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланишини масаласини ривожланган мамлакатлар даражасида ҳал этишга қодир, юксак даражада маънавий, маданий ва ахлоқий сифатларга эга бўлган юқори малакали мутахассислар тайёрлаш **олий таълим тизимининг вазифаси** ҳисобланади.

Республика олий таълимининг мақсади - ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган, республиканинг илмий-техникавий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланишини таъминлашга қодир бўлган малакали кадрлар тайёрлашни таъминлашдан иборат.

Мутахассислар тайёрлаш бўйича таълим технологияларини самарали амалга ошириш тегишли ташкилий, кадрлар ва моддий шароитлар яратишни тақозо этади. Бу кўп миқдорда ресурслар талаб қилади. Мазкур ресурслардан оптимал фойдаланиш бошқарувнинг мослашувчан тузилимасини назарда тутаяди. Бошқарув тузилмасининг сифати, қабул қилинаётган қарорларнинг тўғрилиги гунга боғлиқ бўлади.

Олий таълим соҳасидаги *давлат сиёсати* қуйидаги принципларга асосланади:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;
- ўрта махсус, касб-ҳунар, олий ва олий ўқув юртидан кейинги таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;
- билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- олий таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш;
- олий таълим, фан ва ишлаб чиқаришни бирлаштириш.

Олий таълим муассасасининг мақсади – аниқ мақсадга қаратилган дастурлар, юқори малакали педагогларни жалб қилиш, таълим инновацион технологиялари ва замонавий асбоб-ускуналарни давлат таълим стандартларига мувофиқ қўллаш йўли билан таълимнинг юксак даражадаги сифатини таъминлаш.

Олий таълим муассасасининг вазифалари:

- шахсинг таълим олиш йўли билан ақлий, маданий ва ахлоқий камол топишга бўлган эҳтиёжларини қондириш;
- фанни илмий тадқиқотлар ва илмий-педагогик кадрларнинг ижодий фаолияти воситасида ривожлантириш;
- олий маълумотли кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш;
- таълим олувчиларда фуқаролик позициясини, миллий мустақиллик ғояларини, жамиятнинг ахлоқий ва маданий қадриятларини шакллантириш;
- аҳоли ўртасида билимларни тарқатиш, унинг маълумоти ва маданий савиясини ошириш.

Олий таълим тизимининг **асосий вазифалари** қуйидагилар ҳисобланади:

- *давлат таълим стандартларига мувофиқ замонавий таълим- касб дастурлари асосида сифатли таълим жараёнини таъминлаш ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш;*

- *юқори малакали илмий-педагог кадрларни, жумладан хорижий илмий марказларда, тайёрлаш;*

- *мамлакатни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш истиқболи, жамият эҳтиёжи, фан, техника, технология, иқтисод ва маданият замонавий ютуқларидан келиб чиқиб кадрлар тайёрлашнинг ташкил этилиши ва усулини мунтазам такомиллаштириш;*

- *таълимни индивидуаллаштириш, масофадан ўқитишнинг янги педагогик ва инфор­мацион технологиялари, воситаларини жорий этиш;*

- *мустақиллик ғояларига содиқлик, Ватанга, оилага ва атроф муҳитга муҳаббат руҳида, миллий уйғониш мафкураси ҳамда умуминсоний қадриятларни чуқур ҳис этиш асосида олий таълимнинг гуманитар йўналишини, ёшлар тарбиясини таъминлаш;*

- *таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг самарали уйғунланувчи усулларини амалиётга татбиқ этиш;* - *таълим хизмати кўрсатиш бозорида, рақобат муҳитини юзага келтириш;*

- *олий таълим муассасалари бошқарувини такомиллаштириш ва мустақиллигини кенгайтириш.*

Олий ўқув юрти бу вазифаларни ҳал қилишда Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да белгиланган стратегик вазифаларга таянади. Ўз хусусиятини сақлаган ҳолда, таълимнинг халқаро миқёсда интеграциялашувига мумкин қадар кўмаклашиш лозим.

Олий таълим тизимининг ташкилий тузилиши. Олий таълим тизими қуйидагилардан иборат:

- *давлатга қарашли ва давлатга алоқадорсиз олий таълим муассасалари, булар давлат таълим стандартларига мувофиқ таълим- касб дастурини амалга оширади;*

- илмий-педагогик муассасалар, булар олий таълимни ривожлантириш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини олиб боради;

- таълимни бошқарувчи давлат идоралари, шунингдек, улар тасарруфидаги корхона, муассаса ва ташкилотлар.

1993 йилдан республиканинг барча олий ўқув юртларига тест синовлари орқали абитуриентлар қабул этилмоқда. Талабалар олий ўқув юртларида икки босқичли таълим асосида бакалавр ва магистр даражаларини эгаллашлари мумкин.

Бакалаврият – ихтисосликлар йўналиши бўйича ўқиш муддати тўрт йилдан кам бўлмаган назарий ва амалий билим берувчи таянч олий таълим.

Магистратура – бакалаврият асосида ўқув муддати икки йилдан кам бўлмаган, муайян ихтисослик бўйича олий таълим.

Ўзбекистонда олий таълим тизимининг ривожланиши. Кадрлар тайёрлаш тизимини иқтисодиёт, фан, маданият ва технологияларни ривожлантириш асосида такомиллаштириш жаҳонда аксарият мамлакатлар ривожланишининг энг муҳим омили сифатида эътироф этилган.

1991 йилдан Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўли танланди ва изчил амалга оширилмоқда. Узлуксиз таълим тизимида олий таълим алоҳида ўрин эгаллайди. Ўрта махсус, касб-хунар таълими негизидаги олий таълим узлуксиз таълим тизимининг мустақил тури ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”га мувофиқ амалга оширилмоқда. Таълим республика иқтисодий салоҳиятининг ўсиши билан бевосита боғлиқ. Ўзбекистон Президенти бу ҳақда гапирар экан, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш муаммоларини ечиш, бу соҳага ёшларни, коллежлар ва олий ўқув юртлари битирувчиларини кенг жалб қилиш учун зарурий шарт-шароитлар яратиш “Баркамол авлод йили” Давлат дастурида алоҳида ўрин эгаллашини таъкидлади.

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг глобаллашуви шароитида давлатнинг рақобатбардошлиги унинг мавжуд илмий-маърифий ва илмий-техникавий салоҳиятдан тўлақонли фойдаланиш, инновацияларни иқтисодиётгагина эмас, балки таълим соҳасига ҳам самарали жорий этиш имкониятлари билан бевосита боғлиқ. Анъанавий касблар таркибида, ходимларнинг иқтисодий хулқ-атворида, касб танлашда кадриятлар ва мўлжаллар тизими ҳамда меҳнатни татбиқ этиш соҳаларида жиддий ўзгаришлар юз берди. Буларнинг барчаси ходимнинг янгича типи- инновацион фикрлаш услубига эга бўлган ходим пайдо бўлганини тасдиқлайди.

Таълим жараёнини бошқаришнинг асосий тамойиллари. Олий мактабга қўйиладиган талаблар кучайиб бораётган шароитда ишни ташкил этиш анча мураккаблашди ва профессионал бошқарувни талаб этади. Билимлар ва интеллектуал капитални улардан янада самаралироқ фойдаланиш мақсадида бошқариш муаммолари сўнгги йилларда биринчи даражали аҳамият касб этмоқда. Билимлар бошқарув объекти сифатида

қаралиши лозимлиги кенг миқёсда эътироф этилмоқда. Корхоналарнинг рақобатбардошлик даражасига уларнинг билимларни жамлаш, таҳлил қилиш ва ривожлантириш қобилияти ва охир-оқибатда рақобат соҳасидаги барқарор устунликлар тобора кучлироқ таъсир кўрсатмоқда.

Етакчи хорижий компаниялар (General Motors, Philip Morris, Rank Xerox ва б.) билимлар менежментига ўз даромадларининг 3,5-10% ни йўналтирмоқдалар, фирмалар таркибига билимлар трансферти бўйича вице-президент, билим айирбошлаш бўйича менеджер, интеллектуал мулкни бошқариш бўйича директор каби муҳим лавозимлар киритилмоқда.

Ҳозирги тез ўзгараётган технологик дунёда рақобат соҳасидаги устунликлар меҳнат ресурсларининг сифати, инсон капиталига инвестициялар (улар таълим бериш йўли билан амалга оширилади) ва ҳар бир инсон ўз касбий даражасини узлуксиз ошириб боришига кўп жиҳатдан боғлиқ. Сўнги ўн йилликлар мобайнида ўқимишлилик, билимлардан иқтисодий устунлик сифатида фойдалана олиш турли иқтисодий тизимлар рақобатбардошлигининг муҳим омилига айланди.

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, жамиятдаги иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ислохотлар ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бошқа хил фаолиятни, шу жумладан таълим соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш шароитлари ўзгаришига олиб келди. Чунончи, иқтисодий ислохотлар мазмуни кенгайди, ривожланиш йўналишларини белгилашда инсон бош омилга айланди.

Жаҳон амалиётида таълим жараёнининг ривожланишига кўмаклашувчи ва таълим муассасаси сифат жиҳатидан янги даражага кўтарилишига ёрдам берувчи бошқарувни амалга ошириш масаласи кун тартибига қўйилган. Янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда педагогик жараён, таълим олувчи, ўқитувчининг касбий ва шахсий фазилатлари ва бошқарув фаолияти мазмунининг ривожланишини таъминловчи бошқарув зарур.

“Бошқарув” тушунчаси одатда тизимни бир ҳолатдан янада сифатлироқ бошқа ҳолатга ўтказиш, яъни муттасил ривожланиш сифатида тавсифланади. Таълим соҳасида норматив ҳужжатларда ўз аксини топган муайян сиёсатсиз ривожланишга эришиш мумкин эмас.

Ривожлантирувчи бошқарув замирида субъект-субъект муносабатлари ётади. Илмий-педагогик адабиётларда бошқарувнинг мазкур усули “педагогик бошқарув” деб аталади. Мазкур атама Ю.В.Васильев томонидан илмий муомалага киритилган.

Педагогик бошқарувни баъзан демократик бошқарув деб атайдилар. Бунда демократия омилини ходимларга эътибор сифатида тушунадилар. Айрим илмий асарларда партисипатив бошқарувни ўзлаштириш зарурлиги исботланади. Бу бошқарувнинг коллектив усуллари назарда тутади. Баъзи бир асарларда “инновацион бошқарув” атамаси қўлланилади.

И.К.Шалаев “мотивацион бошқарув” атамасини таклиф қилади. Бунда у раҳбар жамоа аъзоларига буйруқлар ва санкциялар воситасида эмас,

балки фаолият андозаси саналган меъёр воситасида изчил таъсир кўрсатишини тушунади.

Педагогик ҳодисалар ва жараёнларни бошқариш педагогиклаштирилиши лозим, чунки бу ерда гап “инсон – инсон” муносабатлари ҳақида боради. Таълим муассасасини педагогик тизим сифатида бошқариш борасидаги касбий фаолиятнинг мазмуни шу билан белгиланадики, уни раҳбар ва унинг ўринбосарларигина эмас, балки ҳар бир педагог ва ўқувчилар педагогик жараён субъектлари сифатида амалга оширадилар.

Педагогик бошқарув натижага қараб мўлжал олиш билангина кифояланмайди, у педагогик ҳодисага жараён сифатида ёндашади. Бошқарув - янги ғоялар учун очиқ фаолият. У ўз моҳиятига кўра инновациондир. Ҳар бир раҳбар ёки педагог педагогик бошқарув санъатида муттасил такомиллашуви мумкин. Ҳеч кимни самарали раҳбар бўлишга ўргатиш мумкин эмас. Бунинг учун таълим олувчининг шахсий иштироки, унинг жиддий назарий ишга тайёрлиги талаб этилади.

Вазифаларнинг кўплиги ва мураккаблиги ўз вақтида сифатли қарорлар қабул қилиш учун менежерларнинг жавобгарлигини кучайтиради. Мамлакат олдида турган ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш вазифаси инсон омили муаммоларига алоҳида эътибор бериш заруриятини белгилайди.

“Инсон омили” - кенг, комплекс, умумий тушунча. Унга турли фанлар - бошқарув, иқтисод, психология, демография ва ҳоказолар нуқтаи назаридан ёндашиш ўринли бўлади. Ҳозирги даврда инсон омили соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди ва юз бермоқда. Чунончи, одамларнинг маълумот, маданият ва касбий даражаси, уларнинг ҳуқуқий ва шахсий онги, хабардорлик даражаси ўсди, ҳаётнинг моддий шароитлари ўзгарди, бошқарувда демократик асослар янада чуқурлашди. Раҳбар ўз амалий фаолиятида бу омилларнинг ҳар бирини ҳисобга олиши лозим.

Раҳбарнинг замонавий фикрлаши нуқтаи назаридан энг муҳими ҳар томонлама ўйлаш ва ҳаракат қилишдир. Хусусий бошқарув тизими зарур. Шу маънода амалий педагогларнинг ўз бошқарув технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга жорий этиш борасидаги иши айниқса муҳим аҳамият касб этади.

“Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрларни тайёрлаш Миллий дастури” олий таълим тизими методологиясининг асоси сифатида. Мамлакатимиз истиқлолининг энг дастлабки кунлариданоқ, буюк маънавиятимиз ва қадриятларимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини шакллантириш, уни давр талабалари билан уйғунлаштириш мақсадларига катта аҳамият берилди.

Таълим тараққиётининг барча жабҳаларида кўзланган бош мақсад – Республика таълимини ўсиб келаётган ёш авлод таълим-тарбиясини миллий истиқлол ғоялари, талабалари асосида ташкил этиш, жамиятимиз таълимини тараққиёт, маънавий-маданий қарашлар руҳида бўлишини,

жаҳон андозаларига жавоб бера оладиган даражада бўлишини таъминлашдир.

Шу мақсадга 1997 йил 29 август мустақил республикада таълимнинг ўрни, вазифаси, ҳуқуқий кафолатларини белгиладиган “Таълим тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Мазкур Қонун республикада таълимни миллийлаштиришга, унда демократик ва инсонпарварлик тамойилларни қарор топтириши, таълим бўйича хорижий давлатлар билан мустақил тарзда ҳамкорлик қилиши йўллари очиқ бериши, таълимдаги ижодкорликка кенг шароитлар яратиш керак эди. 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 9 сессияси бўлиб, унда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ишлаб чиқилди ва тасдиқланди. Мазкур дастурнинг мақсади – таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлат даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабаларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш, миллий тизимини яратишдир. Дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини руёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда турмушга мослашган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий- сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутди.

Сессияда Президентимиз Ислон Каримов сўзга чиқиб, жамият ривожланишида инсон омили, яъни жамият аъзоларининг маънавий комиллиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтган эди. “Сир эмаски, - деган эди Президент, - ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат нафақат ер ости ва ер усти табиий бойликлари билан, ҳарбий қудрати ва ишлаб чиқариш салоҳияти билан, балки биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан кучлидир”.

Бу икки Қонунни асосида таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган туб ислохотларнинг асосий йўналишлари қуйидагича:

- таълим мазмунини, тизимини ислоҳ қилиш;
- таълим-тарбия бошқарувини ислоҳ қилиш;
- таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизминини яратиш;
- ота-она, ўқитувчи-ўқувчининг таълим жараёнига бўлган янгича қарашларини шакллантириш;
- бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи – янги педагогик технологияни амалиётга татбиқ этиш.

Президентимиз “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни таҳлил қилар экан, таълим-тарбия ислохотини босқичма-босқич ўтказиш мақсадга мувофиқ, деб таъкидлаганди. Биринчи босқич ўтиш даври бўлиб, уни 1997-2001 йилларда амалга ошириш режалаштирилган. Иккинчи босқич 2001- 2005 йилларни ўз ичига олиб, бунда Миллий дастурни кенг миқёсда амалга ошириш мўлжалланган. Учинчи босқич 2005 ва кейинги йилларга мўлжалланган бўлиб, бу

босқичда тўпланган тажрибаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш кўзда тутилган.

Педагогика фанининг асосий вазифалари-мустақил Ўзбекистон Республикаси бутун жаҳон билан юзма-юз бўлаётган бир даврда унинг иқтисодий, сиёсий, маънавий юксалишини таъминловчи, ёшларнинг асосий Конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлган ҳар бир кишининг ахлоқий-амалий имкониятларини рўёбга чиқариш, ижодий қобилиятларини намоён этиш, ўзи хоҳлаган касб танлаш, уни мукаммал эгаллаб, шу соҳада фаолият кўрсатиш учун моддий-маънавий, тарбиявий-дидактик шарт-шароит яратиш, истиқлол мафкурасини ўзлаштирган мутахассис тайёрлаш, унда тарбиячилик санъати ва маҳоратини шакллантиришдан иборат.

Касбга йўналтиришнинг назарий аспекти касб фаолиятининг барча томонлари тўғрисидаги чуқур билимларнинг шаклланишини, шу билимларга таянган ҳолда таълим олишни, назарий билимларни амалиётга татбиқ этиш ва бунинг акси бўлган амалиётнинг натижаларини назарияга кўчириш йўлларини ўрганишни назарда тутати. Амалий аспекти эса, эгаллаган билимларни ҳаётий фаолиятнинг маълум бир соҳасида қўллашни ўрганишдан иборатдир.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий жиҳатлари. Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсоннинг интеллектуал ва маънавий ахлоқий тарбияси билан узвий боғлиқ равишда узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама ривожланган шахсни таркиб топтиришни кўзда тутати.

Шахс таълим хизматларининг истеъмолчиси сифатида давлат томонидан сифатли таълим ва касбий тайёргарлик олишга кафолатланган.

Шахс таълим хизматларининг яратувчиси сифатида тегишли малака даражасини олгач, таълим, моддий ишлаб чиқариш, фан, маданият ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатади ва ўз билими ва тажрибасини ўргатишда иштирок этади.

Ўзбекистонда рақобатбардош иқтисодиётни ташкил этиш масалани ечишда *Кадрлар миллий модели* асос бўлиб, ҳисобланади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:

Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий субъекти ва объекти, таълим хизматини талаб этувчи ҳамда амалга оширувчи;

Давлат ва жамият-таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими фаолияти кўрсатишини назорат қилиш ҳамда иш олиб боришининг бошқаришни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларга талабгорлик кафолати;

Узлуксиз таълим-ўз таркибига барча таълим турини, давлат таълим стандартларини, фаолият кўрсатиш тузилмаси ва муҳитини олган малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш асоси;

Фан-юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва талаб этувчи, илғор педагогик ва информацион технологияларни ишлаб чиқарувчи;

Ишлаб чиқариш-кадрларга бўлган талабни, шунингдек, улар тайёрланганлик сифат ва даражасига талабни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимларини молиялаш ва моддий-техник таъминлаш иштирокчиси.

Педагогик жараённинг асосий функциялари (таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи). Мақсад асосида таълим ва тарбиянинг мазмуни белгиланади. Ўқитувчи ўқувчи-талабанинг билиш фаолиятларини ташкил қилиш мақсадида ўқув ишларини олиб борар экан, аввало таълим жараёни орқали уч вазифани ҳал қилиши унутмаслиги керак.

- Таълимий мақсад-ўқув материалларининг мазмунини билиш, яъни ушбу фанга тегишли илмий билимларни ўзлаштириш ва амалиётга тадбиқ қила олишдир.

- Тарбиявий мақсад-фан асосларини ўзлаштириш орқали унинг мазмунида ётган ғоялар, дунёқарашлар таъсирида ўзининг шахсий сифатларини шакллантиришдир.

- Ривожлантирувчи мақсад-таълим жараёнини таъсирида шахснинг ақлий камолотини билиш қобилиятини, ўқишга, меҳнатга бўлган муносабатини ривожлантиришдан иборат.

Ҳар қандай дидактик жараёнда мотив ҳосил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Мотивларгина ўқувчиларни таълим жараёнига қизиқтиради, унинг шахсий қизиқишларини ички эҳтиёжга айлантиради. Албатта мотивларни ҳосил қилиш ва унга ўқувчи қизиқишини кам ёки кўп бўлиши ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ. Таълим турли босқичларда амалга ошади. *Биринчи босқич*-ўқув материалларини идрок қилишдан иборат. Бунда талаба таълимнинг мазмуни билан танишиб, ўзининг билиш вазифалари нималардан иборат эканини тушуниб олади. Бунда сезги, идрок, тасаввур каби жараёнлар фаол иштирок этади. *Иккинчи босқич*-улар ўқув материалларини тушуниб оладилар, унинг моҳиятини англайдилар ва умумлаштирадилар. Натижада уларда янги билимлар пайдо бўлади. Бунинг учун улар анализ, синтез, таққослаш, хулоса чиқаришдан фойдаланадилар. *Учинчи босқич*-янги билимлар, машқлар, мустақил ишлар, ўқитувчининг кўшимча изоҳлари орқали мустаҳкамланади. *Туртинчи босқич*-улар ўзлаштириб олган билимларини имкониятга қараб амалиётга тадбиқ қиладилар.

Таълимда фақат қизиқишга таяниб қолиш ҳам мотивациянинг асосли самараси бўла олмайди. Бунда энг муҳим самарали усул мотивацион-муаммоли вазиятларни қуйиш ёки ўрганилаётган предметнинг ижтимоий моҳиятини акс эттирадиган махсус билишга оид вазифаларнинг қўйилишидир.

Бу вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун ўқитувчида ўз касбига лаёқат бўлиши лозим. Лаёқатлилиқ педагогик меҳнатни муваффақиятли бажаришга қодир бўлишдир. Бу аввало, педагогик касбнинг ижтимоий роли ва заруриятини яққол тасаввур қила олишида кўринади. Бундан ташқари ўқитувчи, ўқувчига ўз фаолиятининг объекти сифатида қизиқиб қараш, унинг эҳтиёж ва хусусиятларини тушуна билиши лозим.

Қуйидагилар мутахассиснинг педагогик тайёрланганлигининг зарур ва етарли даражасини таъминлайдиган асосий талаблар ҳисобланади:

1. Дарс бериш маҳорати.
2. Тарбиялаш маҳорати
3. Ўқув-тарбия жараёнида гуманитар омилни таъминлайдиган шахсий сифатлари;
4. Таълим олувчиларнинг билимларини холисона назорат қилиш ва баҳолаш маҳорати

ДАРС БЕРИШ МАҲОРАТИ:

Касбий лаёқат ва эрудиция;
Психологик-педагогик тайёргарлик;
Таълим олувчиларни мустақил фикрлаш ва янги билимлар олишга ўргатиш маҳорати;
Ўқув адабиётлари шакллари ва турларини билиш;
Янги педагогик ва ахборот технологияларини эгалланганлик, интернетнинг глобал тармоғи билан ишлаш бўйича амалий кўникмалар;
Педагог кадрлар малакасини оширишнинг асосий шакллари билиш;
Илмий-педагогик ижодиёт методологиясини билиш;
Педагогика фани ва соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини билиш;
Фанлараро алоқалардан фойдаланиш маҳорати;
Риторика ва нотиклик санъати асосларини билиш;
(Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция, “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”даги вазифаларни ҳамда узлуксиз таълим тизимининг асосий атамалари ва тушунчаларини билиш.

Тарбиялаш маҳорати-ўқитиш ва тарбиялаш жараёнининг боғлиқлиги, уйғун ривожланган шахсни шакллантиришга, уларда юксак маданий ва маънавий савияси қарор топтиришга, педагогнинг юксак шахсий сифатларига. Унинг ватанпарварлик, обрў ва бурчни ҳис этишга, кенг гуманитар ва гуманистик тайёрлигига, шунингдек ўқувчилар ўртасида тарбиявий ишларни ташкил этишнинг амалий кўникмаларига асосланади. Педагогнинг ўқув-тарбиявий жараёндаги гуманитар омилни белгилайдиган шахсий сифатларига қуйидагилар киради: талабчанлик, ҳаққонийлик, ҳалоллик, меҳрибонлик, хушмомалалик. Ушбу сифатлар педагогнинг таълим олувчилар учун аҳамиятини белгилаши керак. Шахсий сифатлар ўқитиш ва тарбиялаш маҳоратига таъсир кўрсатади.

Таълим олувчиларнинг билимларини холисона назорат қилиш ва баҳолаш маҳорати-психологик педагогик жиҳатдан ўқитиш ва тарбиялаш маҳорати билан узвий боғлиқдир. Педагог таълим олувчиларнинг билимлари ва маҳоратларини холисона баҳолаш принциплари, методлари ва механизмларини билиши, стандартлаштирилган тестларни ишлаб чиқиш, таълим олувчиларнинг ўзлаштиришини назорат қилишнинг турли шакллари самарали қўллаш маҳоратига эга бўлиши керак.

Ўқитувчидаги зарурий ижтимоий кўникмалар

қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- Ўз-ўзини намоён қилиш
- Бошқа одамлар билан ижтимоий мулоқотда бўлиш
- Ўз устида тинимсиз ишлаш
- Вазиятни баҳолаш ва муаммоларни ечиш кўникмасига эга бўлиш
- Ташкилотчилик, ижодий ёндашув
- Бошқарув кўникмасига эга бўлиш

Таълим сифатини ўзгартиришда ўқитувчининг роли

1. Ташкилотчи-ижтимоий педагог: ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди.

2. Синф етакчиси-синфда ижобий психологик муҳит яратади ва таъсир кўрсатади;

3. Методист-таълим жараёнида ўқувчиларнинг муаммони ечишда ёрдам беради ва қўллаб қуватлайди.;

4. Файласуф-билим ва тажрибаларни таҳлил қилади, ўз қарашларини асослайди;

5. Тажрибали яқин дўст ўқувчилар олдидаги тўсиқ ва муаммоларни бартараф этишга ёрдам беради;

6. Тадқиқотчи-новатор-янгилик яратувчи-мунтазам равишда ўз устида ишлайди, янги ғоялар яратади, татбиқ этади;

7. Ўқув жараёнини раҳбари ва уни рағбатлантирувчи-мақсадга этиш воситалари, истиқболини назарда тутаяди, ўқитиш услубларини танлайди, ўқувчиларни ўқишга ўргатади, ижодий ёндашади;

8. Ўзаро таъсир кўрсатувчи-жамоа бўлиб ишлай олади ва ишлашга ўргатади;

9. Маслаҳатчи- шахсий намунасини ўргатади;

10. Тарбиячи-ўқувчиларга жисмонан, ақлий ва маънавий томондан ривожланишларига ёрдам беради;

11. Психолог-ўзини яхши билади ва тушунади;

12. Ўзгаришларга йўналтирувчи-ўқувчиларни ҳаётий кўникмаларини яхшилашга ёрдам беради;

13. Маълумотларни тақсимловчи-ўқувчиларга асосий янги маълумотларни етказаяди ва амалиётга татбиқ этишга ўргатади.

Ўқитувчи ўқув жараёнида маслаҳатчи:

- ўқувчиларга кўникмаларини ўқиш жараёнида ривожлантиришга ёрдам беради;

- турли хил йўналишдаги режа (стратегия)ларни қандай қўллаш кераклиги бўйича маслаҳат беради;

- фаол қайта алоқани таъминлайди;

- ноанъанавий усуллар билан ўқувчиларнинг ҳаракатларини қўллайди ва мустаҳкамлайди;

- ўқув фаолиятидаги қийинчиликларни енгишга ёрдам беради;

- ўқув фаолиятини индивидуаллаштиришга ёрдам беради;

- ўқувчиларнинг ўқув жараёнидаги эҳтиёжларини таҳлил қилади.

Ўқитувчи-янгилик киритувчи:

- янгиликларни, айниқса ўзга давлатлардан кириб келаётганларини фарқлайди ва тушуниб етади;
- янгиликларни таҳлил қила олишга лаёқатли;
- янгиликларни турли хил вазиятларда қўлланилади ва камчиликларини тўғрилайди;
- ўз педагогик амалиётида янгиликлардан ижодкорона фойдалана олишга лаёқатли.

Ўқитувчининг вазифалари

1. *Модератор*-таълим мазмунини яратувчи, модулларини ишлаб чиқувчи.
2. *Тренер*-ўқувчиларнинг кўникмаларини ривожлантирувчи машқлар ўтказувчи махсус тайёргарликдан ўтган мутахассис.
3. *Тьютор*-масофадан ўқитишда стурларининг яратувчиси ва бажарилишини таъминловчи.
4. *Ментор*-устоз, ўргатувчи (якка ва гуруҳли тартибда).
5. *Коуч*-таълим олувчиларнинг тўлиқ ўзлаштиришлари учун ёрдам кўрсатувчи репетитор, инструктор, тренер. Амалиёт давомида амалий машғулоти олиб боради, иш жараёнини назорат қилувчи, кузатувчи. (Коучинг-имтиҳонларга ёки спорт бўйича тайёргарлик кўриш).
6. *Лектор*-назарий маълумотлар билан таништирувчи.
7. *Эксперт*-кузатиш, таҳлил, текшириш, хулоса, тавсия, таклиф, мулоҳаза билдириш.
8. *Инноватор*-янгиликларни итаълим мазмуни ва машғулотлар жараёнига жорий қилувчи.
9. *Спектер*-кузатиш, таҳлил қилиш ва хулосаларни баён қилиш.
10. *Ассистент*-машғулоти учун тайёрланган воситаларни амалда қўллашга тайёрлаш, машғулоти иштирокчиларига ёрдам кўрсатиб туриш.
11. *Секретарь*-зарур маълумотларни ёзиб бориш, тегишли ҳужжатларни расмийлаштириш, ўрнатилган тартибда сақлаш.
12. *Технолог*-педагогик технология мутахассиси. Замонавий педагогик технологиялар асосидаги дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни таъминлаш билан боғлиқ масалаларни ҳал этиб боради.
13. *Методист*-таълим-тарбия методлари бўйича мутахассис.
14. *Фасилитатор*-инглизча сўздан олинган бўлиб, “ёрдам берувчи”, “енгиллаштирувчи” деган маънони англатади. Таълим-тарбия мақсадига эришишни осонлаштириш учун ўқувчиларнинг самарали ҳамкорлигини шакллантиради
15. *Менежер*-ўқувчиларнинг имкониятлари ва эҳтиёжларини ўрганиш натижасида таълим-тарбия жараёни стратегиясини ишлаб чиқади ва жараёни бошқаради.
16. *Эксперт*-аниқ мавзу, масала бўйича ҳакамлик қилади. БКМ даражасини белгилашда ёрдам беради.
17. *Маслаҳатчи*-ўқувчиларнинг тажрибасига асосланган ҳолда билим беради, мавҳум ўринларни аниқлаштиришда ёрдам кўрсатади.

Давлат иқтисодиётининг ривожланишида олий таълимнинг ўрни ва аҳамияти. Жаҳонда олий таълим тизимида жиддий ўзгаришлар юз бермоқда. Таълим соҳасидан давлат монополиясидан воз кечиш, тижорат таълимини яратиш, жамият ҳаёти тузилишининг ўзгариши таълим хизматлари бозорига пайдо бўлиши олиб келди. Мазкур бозор ахборот бозори ва меҳнат бозори билан бир қаторда таълим соҳасига фаол таъсир кўрсатмоқда.

Иқтисодиёт ва жамиятнинг ахборотлаштирилиши, давлат ва хусусий корхоналар ва ташкилотлар фаолият кўрсатиш шароитларининг ўзгариши таълим хизматларига талаб кучайишига сабаб бўлди.

Таълимга *эҳтиёж* муайян касбни ўзлаштириш, маълум лавозимни эгаллаш, маълум даражада маълумот олиш, кўшимча малакани ўзлаштириш, жамиятда муайян ўринни эгаллаш, мансаб пиллапояларидан кўтарилиш истаги билан белгиланади. Маълумот ҳозирги дунёда нуфузни белгиловчи омил сифатидагина эмас, балки ҳозирги ҳаёт яшаб қолиш воситаси сифатида ҳам қаралади. Таълим инсон капиталини такомиллаштириш ва ривожлантириш жараёни сифатида қаралиши мумкин. “Инсон капитали” тушунчасини биринчилардан бўлиб А.Смит илмий муомалага киритган. Бунда у “жамият аъзоларининг даромад олиш ҳуқуқини берувчи тўплаган билимлари ва кўникмалари”ни тушунган. Таълимнинг ички самарадорлиги: ўқиш даврида жорий эҳтиёжларнинг қондирилишида; маънавий ва маданий савиянинг ошишида; ақлий қобилиятларнинг ривожланишида; инсонга техника ва иқтисодиётдаги ўзгаришларга тезроқ мослашишга кўмаклашувчи қобилиятларда; таълим муассасаларида илмий билимлар ҳажмининг ўсишида; одамларни профессионал ажратиш ва ижтимоий мақомига кўра саралашда намоён бўлади.

Мамлакатда таълим даражаси унинг меҳнат ресурси, иқтисодий салоҳияти, хавфсизлиги, ривожланиш имкониятларини белгилайди. Бу ерда гап аҳоли маълумот даражасининг ўсишидан бутун жамият кўрадиган самара ҳақида боради. Шундай қилиб, инсон ўз маълумот даражасини оширар экан, бундан нафақат ўзи наф кўради, балки жамиятга ҳам катта фойда келтиради. Бу таълим тизимига давлат томонидан дотацион мадад кўрсатилиши заруриятини белгилайди.

Таълим муассасалари таклифни шакллантирувчи, таълим хизматларини кўрсатувчи субъектлар сифатида амал қилади. Энг аввало олий ва ўрта мактаб таълим муассасаларига тўхталиб ўтамиз.

Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими яратилган. Олий таълим тизимида қуйидаги турдаги ўқув юртлари мавжуд: университет, академия, институт.

Университетлар таълим, фан ва маданиятни фундаментал илмий тадқиқотлар олиб бориш, олий ва олий ўқув юртидан кейинги таълимнинг барча даражаларида таълим бериш йўли билан ривожлантирадилар. Улар таълимни ривожлантиришнинг етакчи марказлари ҳисобланади.

Академиялар асосан фан, техника ва маданиятнинг бир соҳасида фаолият кўрсатади, ўз фаолият соҳасида етакчи илмий-методик марказ ҳисобланади. Улар олий малакали мутахассислар тайёрлайди ва муайян тармоқ (тармоқлар гуруҳи) учун раҳбар кадрларни қайта тайёрлайди.

Институтлар мустақил ўқув юртлари сифатида ёки университетлар, академиялар, институтларнинг таркибий бўлинмалари сифатида фан, техника ва маданиятнинг бир қанча йўналишларида базавийдан паст бўлмаган даражада касб-ҳунар таълими дастурларини амалга оширадилар ва илмий тадқиқотлар ўтказадилар.

Таълим соҳасида давлат бажарадиган махсус функцияларни бошқа субъектлар зарур миқёсда бажаришга қодир эмас. Ривожланган мамлакатлар (масалан, АҚШ)да федерал таълим органларининг бош вазифаси ижтимоий таълим институтлари хусусида жамоатчиликнинг ижобий фикрини ("public relations"), мазкур институтларнинг ижобий имиджини яратиш ва қувватлашдир (шу жумладан аҳоли ва иш берувчилар ўртасида).

Бутун дунёда давлат таълим соҳасини маблағ билан таъминлайди (энг аввало унинг фундаменталлашуви ва инсонпарварлашуви йўналишида) ва бошқа субъектларнинг мазкур соҳага узоқ муддатли инвестициялари учун кафолатлар беради, устувор ихтисосликларни, мутахассислар тайёрлаш шакллари ва усулларини таъминлаш, таълимни ривожлантириш мақсадида солиқ имтиёзларини ва бозорни тартибга солишнинг бошқа шакллари кўллайди. Давлат таълим муассасаларида ўргатиладиган касблар ва ихтисосликларнинг рўйхатларини белгилайди, таълим хизматларининг базавий ассортиментини шакллантиради. У таълим муассасаларини аттестациядан ва давлат аккредитациясидан ўтказишни амалга оширади, таълим хизматлари сифатини, унинг таълим стандартларига мувофиқлигини кафолатлайди.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таълим тизими учун педагогик ва бошқарув кадрларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини ташкил этиш ҳам юклатилган. Ривожланган мамлакатларда таълим соҳасига инвестициялар ўта ишончли ва фойдали эканлигига шак-шубҳа билдирилмайди. Америкалик мутахассисларнинг баҳолашларича, таълим тизимида 1 доллар харажат 3-6 доллар миқдорида даромад олиш имкониятини беради. Таълим, айниқса олий таълим маданият билан узвийдир. Таълим хизматларига талаб маданият даражаси билан бевосита боғлиқ. Бунда маданият даражаси қанча юқори бўлса, янги билимлар ва кўшимча маълумотга эҳтиёж шунча кучли бўлади. Маданий даражанинг ўсишига мос равишда истеъмолчи ўзининг таълим соҳасидаги эҳтиёжларини қондиришга онгли равишда йўналтирувчи бюджетдаги харажатлар улуши ҳам кўпаяди.

Шундай қилиб, таълимнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий мазмуни мавжудлиги тўғрисида сўз юритиш мумкин. Бунда таълимнинг иқтисодий табиати инсонда унга келажакда ўз меҳнатини яхши пулга сотиш, жамиятга эса-одамларнинг янги билим ва кўникмаларидан

фойдаланиб меҳнат унумдорлигини ошириш ва янада сифатлироқ маҳсулот олиш имкониятини берадиган таълим капиталининг шаклланишида намоён бўлади. Таълим иқтисодий мазмунининг мазкур талқини унинг инвестицион товар сифатидаги талқинига зид келмайди, чунки у келажакда ўзини оқлайдиган инвестицияларни талаб этади.

Таълимнинг ижтимоий мазмуни одамларда ижтимоий муносабатлар кўникмаларини тарбиялаши, шахснинг ижтимоийлашувига кўмаклашиши, жамият мақсадларига зиён етказмасдан ўз мақсадларига эришиш, индивидуал, коллектив ва ижтимоий манфаатларни мувофиқлаштириш кўникмаларини шакллантиришида намоён бўлади.

Ниҳоят, таълимнинг маданий мазмуни шахс ва жамият маънавий кадриятларининг шаклланишида, кишиларда ҳаёт фаолияти маънавий принциплари, ахлоқий нуқтаи назарнинг ривожланишида намоён бўлади.

Таълим – шахс қиммати ни ошириш	⇒	Бевосит а таълим Тарбия Маъри фат	⇒	Шахс касбий салоҳияти Ижтимои й салоҳияти Маънавий салоҳияти	⇒	Миллат инсон капитал и
---	---	--	---	---	---	---------------------------------

2-расм. Олий касб-хунар таълими хизматларининг мазмуни

Бошқача айтганда, таълим ўзаро боғланган уч жараён-*таълим* (билим бериш ва касбий маҳоратни шакллантириш), *тарбия ва маърифат*нинг бирлиги сифатида қаралиши мумкин. Шундан келиб чиқиб, таълим хизмати тушунчасининг мазмунини аҳолига таълим, тарбия ва маърифат бериш билан боғлиқ бўлган, шахснинг касбий, ижтимоий ва маънавий салоҳиятини ҳамда жамият (миллат)нинг инсоний капиталини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган хизматлар мажмуи сифатида тавсифлаш мумкин. Таълим хизматининг мазкур талқини олий касб-хунар таълими доирасида тўлақонли рўёбга чиқарилади. Бу ерда *таълим*-таҳсил олувчининг касбий маҳоратини шакллантириш билан, тарбия-ижтимоийлашув кўникмаларини шакллантириш билан, *маърифат*-шахснинг маънавий ўзлигини юксалтириш билан боғлиқ. Таълимнинг бу уч йўналиши миллий бойлик сифатидаги инсон капиталининг шаклланишига кўмаклашади (2-расм). Кўпгина ривожланган мамлакатлар учун инсон капиталини ривожлантириш концепцияси қабул қилинган давр янги жамият шаклланган, асосий маҳсулот ахборот ва билим саналган билимлар иқтисодиёти ривожланган давр билан мос келади.

Назорат саволлари:

1. Олий таълимнинг асосий вазифалари?
2. Олий таълим муассасасининг мақсади нимадан иборат?
3. Давлат иқтисодиётини ривожлантиришга олий таълимнинг аҳамияти ва ўрни.

4. Таълим соҳасида асосий меъёрий ҳужжатлар мазмунини тушунтиринг.
5. Олий таълим тизимида давлат сиёсатининг асосий тамойиллари айтиб беринг.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий босқичларини таҳлил қилинг.
7. Миллий моделининг таркибий қисмларини ўзвийлигини кўрсатинг

Фойдаланилган адабиётлар:

1. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
2. Futures for higher education: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир”. Вазирлар Маҳкамасини 2015 йил 16 январдаги бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаси.// “Халқ сўзи”, 17.01.2015 йил.
4. Йўлдошев Ж.Т. “Кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаштириш жараёнида тадбиркорлик маблағларининг ўрни”. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил.
5. А. Вахабов и др. “Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации” Тематическое исследование на примере Казахстана, Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.
6. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
7. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
8. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
9. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.

2- Мавзу: Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш модели сифатида.

Режа:

1. Бакалавриат таълим йўналишлари ўқув режанинг мазмун ва моҳияти
2. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар
3. Олий таълим ўқув режаси: назария ва амалиёт (хорижий таҳлил)

Таянч иборалар: методлар, тарбиялаш маҳорати, касбий лаёқт, эрудитсия, стандартлаштирилган тест, баҳолаш принциплари, дарс бериш маҳорати.

2.1. Бакалавриат таълим йўналишлари ўқув режанинг мазмун ва моҳияти

Ҳозирги замон таълимнинг мақсади - шахснинг унга ва жамиятга ижтимоий аҳамиятга молик фаолиятга киритиш учун зарур бўлган хоссаларини ривожлантириш. Таълимнинг мазкур мақсади билимлар, ўқув ва кўникмаларга комил инсонни вояга етказиш учун зарур бўлган воситалар сифатида ёндашиш имкониятини беради. Билимлар, ўқув ва кўникмалар ўзлаштирилаётган маданиятни ҳаётда қўллаш учун зарур. Айни шу сабабли таълим муассасаларида фанлар ва санъат асосларини ўрганиш бирдан-бир мақсад эмас, балки ҳақиқатнинг тагига етиш ва уни синовдан ўтказиш, гўзалликни билиш ва ривожлантириш усулларини ўзлаштириш воситаси ҳисобланади.

Назарий даражада ўқув режаларида ўз ифодасини топувчи таълимнинг мазмуни ўқув фанларида конкретлаштирилади. Ўқув дастури - ўқув фанига доир билимлар, ўқув ва кўникмалар мазмунини, дунёқарашга доир асосий ғояларни ўрганиш мантиқини ёритувчи норматив ҳужжат. Унда мавзулар ва масалалар ҳамда уларни ўрганишга сарфланадиган вақт муайян кетма-кетликда баён этилади. У фанни ўқитиш, назариялар, воқеалар ва фактларни баҳолашнинг умумий илмий ва маънавий-яхлит йўналишини белгилайди. Дастурда ўқув материали таълим олиш йиллари бўйича олдинма-кетин жойлаштирилади. Дастурда белгиланган билимлар, ўқув ва кўникмаларни таълим олувчилар тўла ўзлаштиришлари таълим жараёнининг самарадорлигини белгиловчи мезонлардан бири ҳисобланади.

Ўқув режа-олий таълимнинг муайян бакалавриат таълим йўналиши ёки магистратура мутахассислиги бўйича ўқув фаолияти турлари, ўқув фанлари ва курсларининг таркиби, уларни ўрганишнинг изчиллиги ва соатлардаги ҳажмини белгилайдиган ҳужжатдир.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ
ҚАРОРИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТЛАРИНИ
ТАСДИҚЛАШ ТЎҒРИСИДА

Тошкент ш.,
2001 йил 16 август,
343-сон

Вазирлар Маҳкамасининг Раиси
И. КАРИМОВ

Вазирлар Маҳкамасининг
2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига
1-ИЛОВА
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ СТАНДАРТИ
ЎЗБЕКИСТОН УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМИНИНГ ДАВЛАТ ТАЪЛИМ
СТАНДАРТЛАРИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТИ

Кириш

1. Қўлланиш соҳалари
2. Норматив саволлар
3. Таърифлар
4. Олий таълимни стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар тоифалари ва турлари
5. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар
6. Битирувчиларнинг тайёргарлигига нисбатан қўйиладиган умумий малака талаблари
7. Ўқув юкламасининг ҳажми
8. Кадрлар тайёрлаш сифати ва олий таълим муассасалари фаолиятини баҳолаш

5. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар

5.1. Бакалавриат

Олий таълимнинг биринчи босқичида ўқув режалари ва фанлар дастурлари умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими билан узлуксизлик ва узвийлик таъминланишини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилиши ва талабанинг қуйидаги мажбурий фанлар блокларини ўзлаштиришини назарда тутиши зарур:

- гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий;
- математик ва табиий-илмий;
- умумқасбий;
- ихтисосли;
- қўшимча.

Касб фаолияти кўникмаларини эгаллаш учун малака амалиётлари ўтилиши назарда тутилиши шарт.

Ўқув режалар мажбурий ўқув фанлари билан бир қаторда талабалар танлаган фанларни ҳам ўз ичига олиши шарт.

Бакалаврият таълим йўналиши ўқув режалари ва фанлар дастурини ўзлаштиришда талабаларнинг ўқув фанларига оид бир қанча масалалар ва муаммолар бўйича мустақил билим олиши назарда тутилиши лозим.

Бакалаврият таълим йўналишлари унинг ўқув режаларига мувофиқ равишда якуний давлат аттестацияси билан тугалланиши шарт.

5.1.1. Ўқув фанлари блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар

Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар блоки:

- умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизида олинган билимларни тўлдириши ва ривожлантириши; миллий истиқлол ғояси ва демократия, миллий ва умуминсоний кадриятлар негизида илмий ва гуманитар дунёқарашни, юксак маънавият ва демократик маданиятни, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижодий тафаккурни, эътиқод ва ижтимоий-сиёсий фаолликни шакллантириши;

- таълимнинг тарих, фалсафа, халқ анъаналари, урф-одатлари билан узвий бирлигини, Ўзбекистон халқлари маданиятини асраш ва бойитишни, бошқа халқлар тарихи ва маданиятига ҳурмат билан муносабатда бўлишни таъминлаши;

- инсонпарварлик, ватанпарварлик ва байналминалчилик руҳини ривожлантириши;

- таълим ва тарбия жараёнининг мустақил фикрлайдиган, қарорлар қабул қилишга қодир, ҳар томонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантиришга йўналтирилганлигини таъминлаши лозим.

математик ва табиий-илмий фанлар блоки:

- умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими билан узвийлик ҳамда узлуксизликни инобатга олган ҳолда билишнинг математик усуллари, информатика ҳамда ахборот тўплаш, уларни қайта ишлаш ва узатиш усуллариининг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти ҳақида олий даражадаги тасаввурларни шакллантириши;

- коинотнинг табиий объект эканлиги ва унинг эволюцияси; табиий фанларнинг ўзаро фундаментал бирлиги; замонавий табиий ҳодисаларни тадқиқ этиш концепцияси; табиатдан оқилона фойдаланиш ва инсон фаолиятининг экологик тамойиллари; табиатга путур етказмайдиган технологиялар яратиш истиқболлари ҳақидаги илмий тасаввурларни шакллантириши;

- муайян билим соҳаси учун зарур бўлган фундаментал фанларни чуқур ўрганишнинг илмий ва назарий асосларини таъминлаши лозим.

Умумкасбий фанлар блоки:

- математик ва табиий-илмий фанлар билан махсус фанлар ўртасида илмий ва назарий боғлиқликни таъминлаши;

- махсус фанларни ўрганиш ва чуқур эгаллаш учун зарур бўлган фундаментал умумкасбий билимларни, амалий кўникма ва ўқувларни шакллантириши;

- модели тасаввурларни тажриба усуллари ва олинган натижаларни қайта ишлаш йўриқларига оид билимларни амалда қўллаш кўникмаларини таъминлаши лозим.

Махсус фанлар блоки:

- бакалавриат таълим йўналиши бўйича мувофиқ касб фаолияти соҳаларида эришилган асосий ютуқлар, муаммолар ва уларнинг ривожланиш истиқболлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиши;

- тегишли бакалавриат таълим йўналиши бўйича махсус билимларни, касб фаолияти кўникмалари ва ўқувларини шакллантириши;

- талабанинг муайян магистратура мутахассислиги бўйича келгусида таълимни давом эттиришга онгли муносабатда бўлишига кўмаклашиши лозим.

Қўшимча фанлар блоки

- талабаларнинг бакалавриат таълим фанлари бўйича қўшимча равишда чуқур билим олишга бўлган эҳтиёжини қондириши;

- таълим сифатига қўйилаётган талаблар ва меҳнат бозори конъюнктураси тез ўзгараётган шароитда бакалавриат таълим йўналишлари бўйича ўқув режалар ва фанлар дастурларининг сафарбарлиги ва мослашувчан бўлишини таъминлаши лозим.

5.2. Магистратура

Магистратура мутахассисликларининг ўқув режалари ва фанлар дастури мазмуни олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлашнинг бирламчи ва бошланғич босқичи сифатида мутахассислик бўйича чуқур фундаментал ва амалий билимлар беришни кўзда тутган ҳолда шакллантирилади.

Магистратура мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари бакалавриат таълим йўналишларининг ўқув режалари ва фанлар дастурлари билан узлуксизлик ва узвийлик таъминланишини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилиши ва талабалар томонидан қуйидаги мажбурий блоклар ўзлаштирилишини назарда тутиши зарур:

- умумметодологик фанлар;
- мутахассислик фанлари;
- илмий фаолият.

Ўқув режалар ва фанлар дастурлари мажбурий ўқув фанлари билан бир қаторда талабалар танлаган фанларни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Талабаларнинг ўқув режалар ва фанлар дастурларини ўзлаштиришида ўқув фанларининг бир қанча масалалари ва муаммолари бўйича мустақил билим олиши назарда тутилиши зарур.

Магистратура мутахассисликлари унинг ўқув режаларига мувофиқ равишда якуний давлат аттестацияси билан тугалланиши шарт.

5.2.1. Ўқув режанинг ўқув фанлари блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар

Умумметодологик фанлар блоки:

- миллий истиқлол ғояси ва гуманитар, техник ва табиий фанларнинг фалсафий масалалари бўйича билимлар берилиши;

- инсониятнинг глобал муаммолари, маънавий ҳаёт, шахс ва жамият эҳтиёжлари, таълимнинг инсонпарварлик руҳи, замонавий цивилизация ва унинг таракқиёт йўналишлари, ахборот тизимлари ва билимларни тақдим қилиш усуллари тўғрисидаги тасаввурлар шакллантириши;

- илмий ва илмий-техник ахборот билан ишлаш кўникмалари ва ўқувларини шакллантириши, тадқиқ этиладиган мавзулар бўйича мунтазам равишда мустақил таҳлил ва хулосани тайёрлаши;

- илмий ижод методологияси, илмий тадқиқотлар асослари, билишнинг умумий усуллари, эмпирик ва назарий тадқиқот усуллари, қонунлар ва қоидалар мантиғи, асослаш ва инкор қилиш усуллари, шунингдек нутқ маданияти асослари билимларига, педагогик технологиялар, мутахассисликлар бўйича менежмент ва иқтисодиётга доир билимларни таъминлаши;

- амалий хорижий тилни, мутахассисликка йўналтирилган ахборот технологиялари ва тизимларини ўзлаштиришни таъминлаши;

Мутахассислик фанлари блоки:

- муайян мутахассислик бўйича назарий ва амалий билимларни, ўқув ва кўникмаларни шакллантириши;

- мутахассислик бўйича билимлар базасини яратиш, жамлаш ва улардан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириши;

- магистратура мутахассислиги бўйича илмий-тадқиқот ишларини бажариш, касб фаолиятининг кўзланган натижаларига эришишда жараёнларни моделлаштириш ва тизимли ёндашиш борасидаги илмий билимлар, амалий ўқув ва кўникмаларни таъминлаши керак.

Илмий фаолият блоки илмий тадқиқотлар методологияси ўзлаштирилишини, талабалар томонидан ихтисослашган илмий ва таълим муассасаларида муайян илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик ишлар бажарилишини назарда тутиши лозим.

Илмий-тадқиқот ишлари:

- мустақил тадқиқотчилик фаолиятининг амалий кўникмаларини ҳосил қилиши;

- ахборот технологияларининг замонавий воситаларидан фойдаланиб илмий-тадқиқотлар ўтказиш, тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилиш ва акс эттириш, илмий мақолалар тайёрлашга доир билимлар ва кўникмаларни шакллантириши;

- талабаларга фан, техника ва технологиянинг энг янги ютуқларига асосланган ахборот базаларини қўллай билиш, улардан магистрлик диссертациясини бажаришда фойдаланиш кўникмасини сингдириши лозим.

Илмий-педагогик ишлар:

- замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, ўқув-тарбия ишларининг интерактив усулларида фойдаланган ҳолда педагогик фаолият маҳорати ва кўникмаларини шакллантириши;

- ўқув жараёнини илмий-услубий жиҳатдан таъминлашни ташкил этиш ўқуви ва кўникмаларини ҳосил қилиши лозим.

Стажировка илмий тадқиқот ишлари тақозо этганда индивидуал илмий изланиш ва тажриба-синовларни ўтказиш мақсадида ташкил этилади.

Стажировка:

- илмий тадқиқот олиб бориш, назарий ва амалий билимларни чуқурлаштириши;
- иқтисод, фан, маданият ва соғлиқни сақлаш ва бошқа тармоқлардаги замонавий техника ва технологиялар билан таништириши;
- амалий касбий ва илмий-тадқиқот компетенцияларни шакллантириши;
- касбга самарали мослашувни таъминлаши лозим.

Бунда стажировкага йўлланган магистратура талабаси ўқув жараёни жадвалини индивидуал график асосида бажариши кўзда тутилади.

6. Битирувчиларнинг тайёргарлигига нисбатан қўйиладиган умумий малака талаблари

6.1. Бакалаврнинг тайёргарлигига нисбатан қўйиладиган умумий малака талаблари

Бакалавр:

- дунёқараш билан боғлиқ тизимли билимларга эга бўлиши, гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар асосларини, жорий давлат сиёсатининг долзарб масалаларини билиши, ижтимоий муаммолар ва жараёнларни мустақил таҳлил қила олиши;
- Ватан тарихини билиши, маънавий миллий ва умуминсоний кадриятлар масалалари юзасидан ўз фикрини баён қила олиши ва илмий асослай билиши, миллий истиқлол ғоясига асосланган фаол ҳаётий нуқтаи назарга эга бўлиши;
- табиат ва жамиятда кечаётган жараён ва ҳодисалар ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлиши, табиат ва жамият ривожланиши ҳақидаги билимларни эгаллаши ҳамда улардан замонавий илмий асосларда ҳаётда ва ўз касб фаолиятида фойдалана билиши;
- инсоннинг бошқа инсонга, жамиятга, атроф муҳитга муносабатини белгиловчи ҳуқуқий ва маънавий мезонларни билиши, касб фаолиятида уларни ҳисобга ола билиши;
- ахборот йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланиш усулларини эгаллаган бўлиши, ўз касб фаолиятида мустақил асосланган қарорларни қабул қила олиши;
- тегишли бакалаврият таълим йўналиши бўйича рақобатбардош умумкасбий тайёргарликка эга бўлиши;
- янги билимларни мустақил эгаллай билиши, ўз устида ишлаши ва меҳнат фаолиятини илмий асосда ташкил қила олиши;
- соғлом турмуш тарзи ва унга амал қилиш зарурияти тўғрисида илмий тасаввур ҳамда эътиқодга, ўзини жисмоний чиниқтириш ўқув ва кўникмаларига эга бўлиши лозим.

Бакалавр:

- таълим йўналиши бўйича олий маълумотли шахслар эгаллаши лозим бўлган лавозимларда мустақил ишлашга;
- тегишли бакалаврият таълим йўналиши доирасида танланган мутахассислик бўйича магистратурада олий таълимни давом эттиришга;
- кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимида қўшимча касб таълими олиш учун тайёрланади.

6.2 Магистрнинг тайёргарлигига нисбатан қўйиладиган умумий малака талаблари

Магистр:

- танланган мутахассислик бўйича илмий-тадқиқотларни бажаришга, шунингдек фан, техника ва технология, иқтисодиёт, маданият ва санъатнинг замонавий ютуқларини амалиётга жорий этишга йўналтирилган касб тайёргарлигига эга бўлиши;
- мутахассисликка оид илмий муаммолар билан боғлиқ вазифаларни ифодалаш ва ҳал этиши, қарорлар қабул қилиши, зарур билимлар базасини яратиш ва ундан ўз касб фаолиятида фойдалана билиши;
- илмий тадқиқотлар ва меҳнатни ташкил қилиш методологиясини билиши, тадқиқот натижаларини таҳлил қилиш ва қайта ишлаш методикасини ишлаб чиқиши ва амалга ошириши, илмий тадқиқот натижаларидан фаолиятнинг тегишли соҳаларида фойдаланишга доир амалий тавсияларни ифода қилиши ва тақдим қилиши;
- хорижий тиллардан бирида илмий-тадқиқот ишлари моҳиятини тушуниш.
- касб вазифаларини автоматлаштириш ва компьютерда моделлаштириш методларини, энг мақбул ечимлар топишнинг оқилона усулларини эгаллаган бўлиши;
- бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш ва илмий жамоаларни бошқаришни илмий асосда ташкил қила олиши;
- замонавий ахборот тизимларидан фойдаланиладиган педагогик технологиялар ва интерактив таълим усулларини эгаллаган бўлиши лозим.

Магистр:

- танланган мутахассислик бўйича мустақил илмий-тадқиқот, илмий-педагогик ва касбга доир бошқарув фаолияти;
- магистр тайёргарлигига мувофиқ мутахассислик бўйича катта илмий ходимлар-изланувчилар институтида олий таълимдан кейин таҳсил олиш;
- кадрларни қайта тайёрлаш ва улар малакасини ошириш тизимида қўшимча касб таълими олиш учун тайёрланади.

6.3. Бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича малака талаблари олий таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланади.

7. Ўқув юкласининг ҳажми

Барча турдаги аудитория ва аудиториядан ташқари ўқув ишларини ўз ичига олган ўқув юкласининг энг юқори ҳажми ҳафтасига 54 соат қилиб белгиланади. Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда (кундузги) ўқиш

шакли учун аудитория машғулотларининг энг юқори ҳажми ҳафтасига 36 соат қилиб белгиланиши лозим.

Ўқишнинг норматив муддати тўрт йил бўлгани ҳолда ўқув жараёни 204 ҳафта давом этиши зарур.

Ўқув даврининг умумий ҳажми қуйидагича тақсимланади:

- назарий таълим — 63 — 70%;
- аттестация — 8 — 10 %;
- таътил — 12 — 16 %;
- малака амалиёти — 6 — 12 %;
- битирув малакавий иши — 2-3%.

Назарий таълим ҳажми билим соҳаларига қараб фанлар блоклари бўйича қуйидаги жадвалга мувофиқ тақсимланади:

Блоклар номи	Билим соҳалари бўйича % ҳисобида					
	Гуманитар соҳа	Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ	Ишлаб чиқариш ва техник соҳа	Қишлоқ ва сув хўжалиги	Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот	Хизматлар соҳаси
Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар	23 — 25	15 — 20	15 — 17	15 — 17	15 — 20	15 — 20
Математик ва табиий-илмий фанлар	8 — 25	10 — 15	20 — 25	20 — 25	10 — 15	10 — 15
Умумқасбий фанлар	33 — 50	50 — 55	35 — 50	35 — 50	45 — 50	45 — 50
Ихтисослик фанлар	9 — 10	10 — 15	10 — 15	10 — 15	10 — 15	10 — 15
Қўшимча фанлар	5 — 7	5 — 7	5 — 7	5 — 7	5 — 7	5 — 7

Таълим йўналишининг «Умумқасбий фанлар» ёки «Ихтисослик фанлар» блоки таркибидаги фанларга мос бўлган «Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар» ва «Математика ва табиий-илмий фанлар» блоки фанлари учун ажратилган ўқув юклама ҳажми мазкур таълим йўналиши ўқув режасининг «Умумқасбий фанлар» ёки «Ихтисослик фанлар» блоки таркибига ўтказилиши мумкин.

Ўқув йилида таътил даврининг умумий ҳажми 6 — 10 ҳафта қилиб белгиланади.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ
ҚАРОРИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ «ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ДАВЛАТ
ТАЪЛИМ СТАНДАРТЛАРИНИ ТАСДИҚЛАШ ТЎҒРИСИДА» 2001
ЙИЛ 16 АВГУСТДАГИ 343-СОН ҚАРОРИГА ЎЗГАРТИРИШ ВА
ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА**

*(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 2-сон,
21-модда)*

Тошкент ш.,
2015 йил 10 январь,
3-сон

**Ўзбекистон
Республикасининг Бош вазири Ш.
МИРЗИЁЕВ**

Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги 3-сон қарорига
ИЛОВА

**Вазирлар Маҳкамасининг «Олий таълимнинг Давлат таълим
стандартларини тасдиқлаш тўғрисида» 2001 йил 16 августдаги 343-
сон қарорига киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчалар**

1. Қарорда:

а) 2-банднинг иккинчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«таълим соҳаларининг давлат таълим стандартларини, бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари учун малака талаблари, ўқув режалари ва фанлар дастурларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш, улар асосида дарсликлар ва ўқув қўлланмаларининг янги авлодини яратиш»;

б) 4-банддаги «бакалаврият йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг давлат таълим стандартлари» сўзлари «таълим соҳаларининг давлат таълим стандартлари, бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари учун малака талаблари» сўзлари билан алмаштирилсин.

2. 1-иловада:

а) мундарижанинг:

5-бандидаги «таълим дастурлари» деган сўз «ўқув режалари ва фанлар дастурлари» деган сўзларга алмаштирилсин;

8-бандидаги иккинчи ва учинчи хатбошилари чиқариб ташлансин;

б) киришдаги «109-сон» сўзларидан кейин «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест маркази фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида» 2004 йил 24 июндаги 293-сон» сўзлари қўшилсин;

в) 1-банднинг олтинчи хатбошидаги «(бакалаврият йўналишлари, магистратура мутахассисликлари учун давлат таълим стандартлари, ўқув режалари, ўқув фанлари дастурлари ва бошқалар)» сўзлари «(таълим соҳаларининг давлат таълим стандартлари, бакалаврият таълим

йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари учун малака талаблари, ўқув режалари, ўқув фанлари дастурлари ва бошқалар)» сўзлари билан алмаштирилсин;

г) 3-банднинг:

саккизинчи хатбошидаги «таълим дастурини» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурини» сўзлари билан алмаштирилсин;

тўққизинчи хатбошидаги «таълим дастурларини» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурини» сўзлари билан алмаштирилсин;

ўн биринчи хатбошидаги «таълимнинг бакалавриат муайян йўналиши ёки магистратура мутахассислигига қўйиладиган малака талаблари, таълим мазмуни, бакалавр ёки магистр» сўзлари «муайян таълим соҳасига (соҳа таркибига) қўйиладиган малака талаблари, таълим мазмуни, битирувчилар умумий» сўзлари билан алмаштирилсин;

ўн учинчи хатбошидаги «таълим дастури» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастури» сўзлари билан алмаштирилсин;

ўн тўртинчи хатбоши чиқариб ташлансин;

ўн бешинчи-йигирма олтинчи хатбошилар тегишли равишда ўн тўртинчи-йигирма бешинчи хатбошилар деб ҳисоблансин;

ўн тўртинчи хатбошидаги «таълим дастурининг» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурларининг» сўзлари билан алмаштирилсин;

ўн бешинчи хатбоши қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«ўқув режаси-олий таълимнинг муайян бакалавриат таълим йўналиши ёки магистратура мутахассислиги бўйича ўқув фаолияти турлари, ўқув фанлари ва курсларининг таркиби, уларни ўрганишнинг изчиллиги ва соатлардаги ҳажмини белгилайдиган ҳужжат»;

йигирманчи хатбошидаги «таълим дастурининг» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурларининг» сўзлари билан алмаштирилсин;

йигирма биринчи хатбоши қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«якуний давлат аттестацияси-бакалавр ёки магистр даражасига қўйиладиган малака талабларига мувофиқ ҳолда, маълум талаб ва тартиботлар воситасида (фанлар бўйича давлат аттестацияси, битирув малакавий иши ёки магистрлик диссертацияси ҳимояси) битирувчи томонидан олий таълим ўқув режа ва дастурларининг бажарилиши сифатини баҳолаш»;

қуйидаги мазмундаги хатбоши билан тўлдирилсин:

«Стажировка (ишлаб чиқаришда, илмий-тадқиқот муассасасида, хорижда тажриба орттириш)-магистратура мутахассислиги бўйича мақсадли касбий таълим ўқув режа ва дастурларини ўзлаштириш, магистратура талабаларида илмий-тадқиқот компетенцияларни шакллантириш мақсадида таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини ривожлантириш йўли орқали магистрларни энг янги илмий-техник ривожланишдаги ютуқлар ҳамда иқтисод, фан, техника, маданият ва соғлиқни сақлаш тармоқларидаги замонавий техника ва технологиялар базасида илмий тадқиқот олиб бориши»;

д) 4.1-банд қуйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«4.1. Стандартлар тоифалари.

Олий таълим стандартлари куйидаги тоифаларга бўлинади:

• Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган олий таълим стандартлари:

- Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидалар;

- Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори.

• Олий таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланадиган олий таълим стандартлари-таълим соҳаларининг давлат таълим стандартлари;

Муайян таълим соҳасининг давлат таълим стандарти куйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

• зарварақ (титул);

• мундарижа;

• муайян таълим соҳаси (соҳа таркиби)нинг умумий таснифи;

• битирувчиларнинг соҳа бўйича тайёргарлик даражасига кўйиладиган умумий талаблар;

• ўқув режа тузилмаси;

• кадрлар тайёрлаш сифатини баҳолаш.

Таълим соҳасининг давлат таълим стандарти иккита (бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари) қисмдан иборат бўлади»;

е) 4.2-банднинг учинчи хатбоши куйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«• олий таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланадиган бакалаврият таълим йўналиши ва магистратура мутахассислигининг малака талаблари, ўқув режалари ва ўқув фанлари дастурлари»;

ж) 4.3-банднинг иккинчи хатбошидаги «таълим бакалаврият йўналиши ёки магистратура мутахассислиги» сўзлари «таълимнинг таълим соҳалари давлат» сўзлари билан алмаштирилсин;

з) 5-банднинг номланишидаги «таълим дастурлари» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурлари» сўзлари билан алмаштирилсин;

и) 5.1-бандда:

иккинчи хатбошидаги «таълим дастурлари» сўзлари «ўқув режалари ва фанлар дастурлари» сўзлари билан алмаштирилсин;

тўққизинчи-ўн биринчи хатбошилари куйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«Ўқув режалар мажбурий ўқув фанлари билан бир қаторда талабалар танлаган фанларни ҳам ўз ичига олиши шарт.

Бакалаврият таълим йўналиши ўқув режалари ва фанлар дастурини ўзлаштиришда талабаларнинг ўқув фанларига оид бир қанча масалалар ва муаммолар бўйича мустақил билим олиши назарда тутилиши лозим.

Бакалаврият таълим йўналишлари унинг ўқув режаларига мувофиқ равишда якуний давлат аттестацияси билан тугалланиши шарт»;

й) 5.1.1-бандда:

ўн олтинчи ва ўн еттинчи хатбошиларидаги «бакалаврият» сўзидан кейин «таълим» сўзи қўшилсин;

йигирма биринчи хатбоши қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«• таълим сифатига қўйилаётган талаблар ва меҳнат бозори конъюнктураси тез ўзгараётган шароитда бакалаврият таълим йўналишлари бўйича ўқув режалар ва фанлар дастурларининг сафарбарлиги ва мослашувчан бўлишини таъминлаши лозим»;

к) 5.2-банд қуйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«5.2. Магистратура

Магистратура мутахассисликларининг ўқув режалари ва фанлар дастури мазмуни олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлашнинг бирламчи ва бошланғич босқичи сифатида мутахассислик бўйича чуқур фундаментал ва амалий билимлар беришни кўзда тутган ҳолда шакллантирилади.

Магистратура мутахассисликлари ўқув режалари ва фанлар дастурлари бакалаврият таълим йўналишларининг ўқув режалари ва фанлар дастурлари билан узлуксизлик ва узвийлик таъминланишини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилиши ва талабалар томонидан қуйидаги мажбурий блоklar ўзлаштирилишини назарда тутиши зарур:

- умумметодологик фанлар;
- мутахассислик фанлари;
- илмий фаолият.

Ўқув режалар ва фанлар дастурлари мажбурий ўқув фанлари билан бир қаторда талабалар танлаган фанларни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Талабаларнинг ўқув режалар ва фанлар дастурларини ўзлаштиришида ўқув фанларининг бир қанча масалалари ва муаммолари бўйича мустақил билим олиши назарда тутилиши зарур.

Магистратура мутахассисликлари унинг ўқув режаларига мувофиқ равишда якуний давлат аттестацияси билан тугалланиши шарт»;

л) 5.2.1-банднинг:

биринчи хатбошидаги «Таълим дастури» деган сўзлар «Ўқув режанинг ўқув фанлари» деган сўзларга алмаштирилсин;

қуйидаги мазмундаги хатбошилар билан тўлдирилсин:

«Стажировка илмий тадқиқот ишлари тақозо этганда индивидуал илмий изланиш ва тажриба-синовларни ўтказиш мақсадида ташкил этилади.

Стажировка:

- илмий тадқиқот олиб бориш, назарий ва амалий билимларни чуқурлаштириши;
- иқтисод, фан, маданият ва соғлиқни сақлаш ва бошқа тармоқлардаги замонавий техника ва технологиялар билан таништириши;
- амалий касбий ва илмий-тадқиқот компетенцияларни шакллантириши;
- касбга самарали мослашувни таъминлаши лозим.

Бунда стажировкага йўлланган магистратура талабаси ўқув жараёни жадвалини индивидуал график асосида бажариши кўзда тутилади»;

м) 6.1-банднинг саккизинчи ва ўн учинчи хатбошидаги «бакалаврият» сўздан кейин «таълим» деган сўз қўшилсин;

н) қуйидаги мазмундаги 6.3-банд қўшилсин:

«6.3. Бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича малака талаблари олий таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланади».

Қуйидаги модулда ўқув режани олий таълимда тутган ўрни ҳақида фикр юритилади. Ўқув режа ижтимоий, жисмоний, иқтисодий ва маданий атроф муҳитлар таъсири остида бўлади. Бу бўлим узок вақтлар давомида атроф муҳит ўзгаришини асословчи мисоллар келтиради. Маълумотлар содда ва тушунарли бўлиши бўлим миллий ва халқаро дастур, ўқув предметларга ажратилган.

Олий таълим контексти

Ўқув режа ижтимоий, жисмоний, иқтисодий ва маданий атроф муҳитлар таъсири остида бўлади. Бундан ташқари АҚШлик Старк деган олимнинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики “штатдаги ислоҳотлари” (“staff beliefs”) “фильтернинг контекстли модели” (“contextual filter model”)нинг дастлабки бир бўлаги бўлган, бироқ:

Хар қандай жараён албатта режалаштирилади, лекин, “киритилган” ва аста тадбиқ этилган ҳар қандай йўллар муассаса контекстга таъсир қилади. (Stark, 2000, p430)

Бу контекст ўқув режага нимаики киритилган бўлса қаттиқ таъсир этишини изоҳлашни давом эттиради, айниқса талабаларнинг ўзига хос нуқтаи назарларида. Унинг тадқиқотлари штатнинг қарорларига таъсир этувчи 9 та тасосий филтерли контекстларни аниқлаштирган (2.1-жадвалга қаранг).⁴

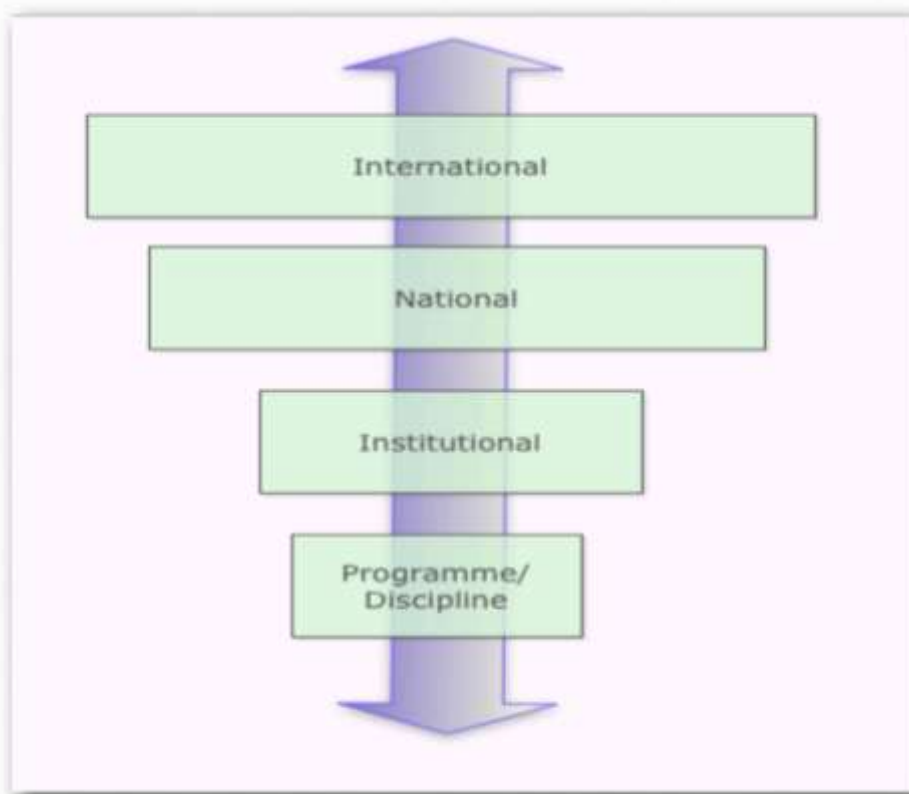
2.1-жадвал. Қарорларга ўқув режа таъсир этишнинг контекстли филтерлари (Старк, 2000) (Contextual Filters that Influence Curriculum Decisions)

Талабалар характерлари Талабалар мақсадлари Ташқи таъсирлар Даструлар мақсади Муассаса мақсади	Прагматик омиллар Педагогик адабиётлар Уюшмалар Воситалар ва имкониятлар
--	---

Улар турли тумандир ва бошқа контекстли филтерлар ўқув режасини режалаш жараёнига таъсир этувчи International, National, Institutional, Дастур, Ўқув предметлар контекстларига ажратилган бўлиши мумкин. (2.1-чизма).

⁴ O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 // www.ucd.ie - 10 б.

2.1-чизма – Ўқув дастур Ўқув предмет, Тасдиқланган (Institutional), Миллий, Халқаро контекст

Контекстли таъсирларни англаш қийинчилиги шундаки улар доим ўзгаришидадир ва қизиқган шахслар, дастурлар, вақт, шароит учун бебаҳо. Шунинг учун қуйида контекстларнинг баъзи бир жиҳатларини кўрип чиқамиз.

Халқаро контекст: Глобал дунё.

Халқаро контекст доимий тарзда ўзгарип туради. Мураккаб ўзгарувчандунёга талабаларни тайёрлаш тушунчаси дастур тайёрлайдиганлар учун фаолиятлар маркази ҳисобланади.

Эдинбург университети тадқиқотчилари педагогик жамоа ўзгарувчан дунёга қандай таъсир эта олиши мумкинлиги ҳақида таҳлил олиб боришган. (см. практический ресурс). Британия совети томонидан Олий таълим муаммолари ва асосий жиҳатларига бағишланган “Олий таълим глобал тенденциялари ва 2020 йилда бўладиган имкониятлар: Кечаётган Глобал 2012” деб номланган нашриётида келтирилишича глобал атроф ўзига хосликлари учун олий таълимнинг баъзи бир асосий имкониятларини бирлаштиришади:

- Халқаро талабалар ҳаракати
- ички таълим тизимининг ўлчами ва ўсиши
- миллатлараро таълим (TNE)
- академик халқаро тадқиқотлар ҳамкорлиги
- Иш юритишдаги халқаро тадқиқотлар ҳамкорлиги.⁵

⁵ O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 11 б.

Дастурлар халқаро талабалар ва турли фондлардан талабаларни жалб этганлиги муносабати билан таълим олаётган турли халқнинг қатламлари талаблари учун ўқув режани лойишатириш юзасидан ўсувчи талаб мавжуд. Шундай турли туман талабалар гуруҳининг ўсиши (Британия Советининг ҳисоботи 2012) билан бирга, Хол ва Томас (2005) шуни таъкидлашадики, олий таълим билан иш берувчилар ўртасида ўқувчи алоқадорлик намоёндыр:

Олий таълимнинг мақсади ва унинг ўзига хос имокниятлари..., бу таълимни дунё меҳнат бозори билан яқинлаштириш... бугунги кундаги маркази масалалардар бири ҳисобланади(Хол & Томас, 2005, р69)

Бугунги кунда ўқув режани режалаштириш унчалик осон иш эмас, чунки бугун мавжуд бўлган иш ўринлари эртага келиб йўқ бўлиши мумкин. Майкл ва Боулрэджд (2003) бу ҳақда АҚШ нашрларида.

Бугун битираётган битирувчи нафақага чиқгунга қадар кўп маротаба ўз кабий фаолиятларини ўзгартириши кўпчилига маълум. Шунингдек, кеклажакда ишлаши мумкин бўлган касбий фаолият турлари яли яратилмаган ҳам бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам олий таълим тизимини бошқарувчилари фанлараро ўқув режалари ва ҳамкор соҳаларга ўзларининг эътиборларини қаратишди. (131 б.)

Иқтисодий шарт-шароитлар олий таълим ўқув режасига алоҳида таъсир кўрсатади. Лекин олий таълимга киритилган инвестициялар халқаро даражада аҳамият касб этиши мумкин. Таълим Иқтисодиётида Asplund (2008) шундай маълумот беради

Бугунги кундаги кенг таълим инвестицияларга доир келишувлар бандликни, рақобатбардошликни, ижтимоий яхлитликни ва ўсишни таъминловчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. Шунга қарамай, турли давлатларда шундай инвестицияларни тадбиқ этиш бўғича ўзига хос ҳаракатлар, тафовутлар мавжуд. Одатда бунга ижтимоий зарурат учун ҳаражатлар билан шахсий молиялаштириш учун ўзгарувчан имокниятлар собаб этиб кўрсатилади (261 б.).

Битирувчида шаклланган кўрсаткичларининг ривожланиши, хоҳ у ўқув фани даражасида, хоҳ универсал касбий даражада бўлсада ўқув режаларда халқаро даражада ўсиб борган.

D'Andrea ва Gosling (2010) олий таълимдаги баъзи бир халқаро тенденцияларни бирлаштиришади: турли туман талабалар профили, глобаллашув, етказишдаги қулайлик, marketisation, молиялаштирув, маъсулият. Бундан ташқари, Bologna жараёни ва Erasmus дастури талабалари – европа даражасида ўқув режаларни тадбиқ этишда наъмуна бўла олади.

Тасдиқланган (Institutional) контекст

Ҳар қайси таълим муассасасида ўзларининг шахсий ижтимоий, тарихий, иқтисодий ва сиёсий контекстлари мавжуд. Улар ўқув режани маҳаллий масштабда қай даражада ишлаб чиқилганлигини назорат этиб туради. Ирланд олий таълим тизимини модуллаштириш талабалар оқимини ва ўқишдаги танловини ривожланишга имкон берди, аммо,

муассаса жамоасини бу ўқув режадаги фанлар блокларини қай даражада ривожлантиришига ҳаракат қилишларига ҳам таъсир кўрсатди. Икки Ирландия таълим муассасларининг тадқиқотларига кўра шундай ёндашув асосида ишлаётган маҳаллий сиёсат ва жараёнлар ўқув режага баъзи бир салбий таъсирларни кўрсатди:

Шу каби тузилмавий ва стратегик масалалар дастлабки йилдаёқ ўқув режа киритилмаган таълим муассаса, босқичларни такомиллаштирилганлик, узоқ йўлдан кириб келадиган талабалар ва танлов модулларда тузилма мавжуд эмаслиги каби муаммолар билан боғлиқ бўлди. (O'Neill ва бошқалар., 2014, 7-б.).

Дастур ва ўқув предмет контексти

Таълим муассаса ресурслари ва дастурлар даражаслари ҳам дастурларнинг табиатига таъсир кўрсатади, масалан, шарт-шароит ва штатлар сонига. Бундан ташқари, кўпчилик фанларни ўзига яқин фанлар кетма кетлигига, жойлашувига қараб лойиҳалаштиришади. Олий таълимда сўнги ўн йилликларда кучли, киришувчан фанлар чегараларида ўсувчи эътирофлар мавжуд. (O'Neill ва McNamara, 2015, 7-б). Бу шу соҳадаги кўплаб тадқиқотчилар томонидан ўз тасдиғини топган (Becher ва Trowler, 2001; Неумен, 2001). Бироқ, шу билан бирга узони кўзлаган шундаш тасаввурлар мавжудки, бунги бўлиб келаётган касблар эртанги бўмаслиги ҳам мумкин, шунинг учун дастурлар жамоалари фанлараро алоқаларни тадқиқ этишлари лозим. Trowler, 2013, 6-б).

Ўқув режа модели

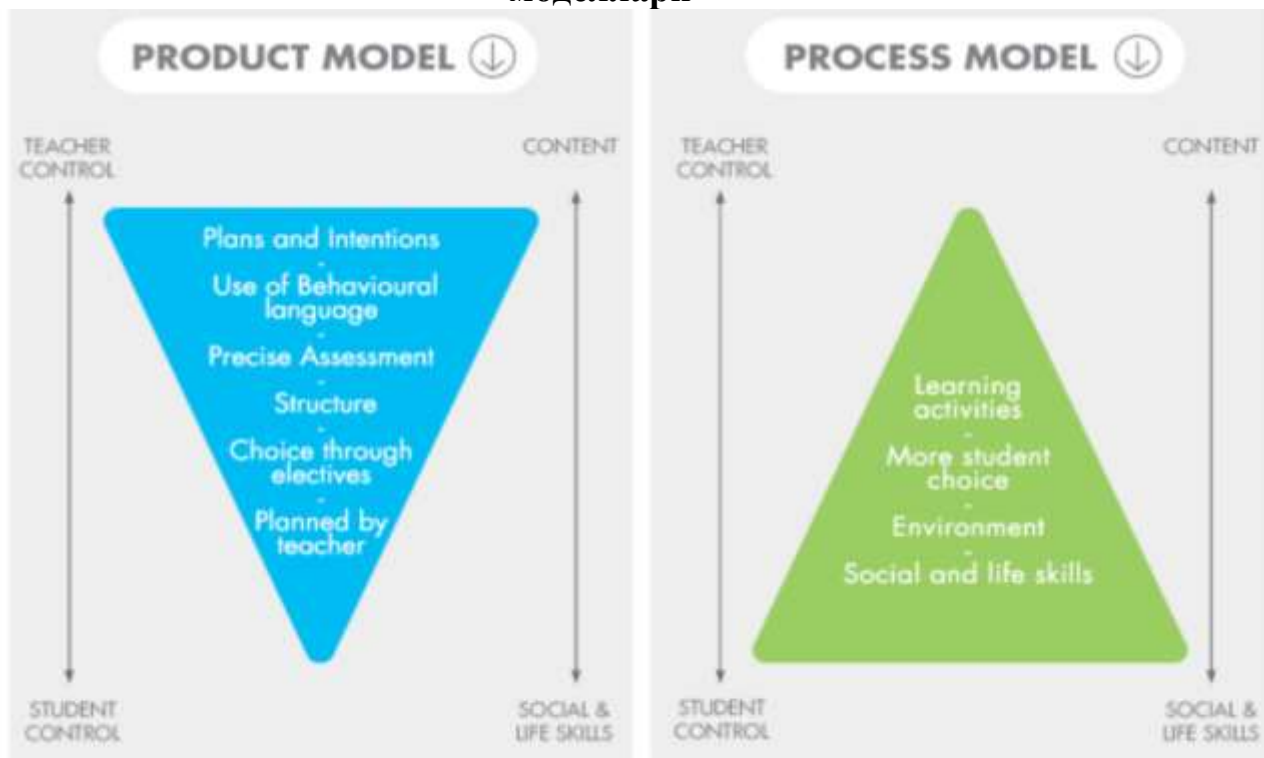
Юқорида келтирилган маълумотларни инобатга олиб, муҳим бўлган ўқитиш хақидаги қарашларни ва ёндашувларни ўрганиши алоҳида аҳамиятга эга. Бў қисмда барчага ёки сизи дастурингиз аспектларига мос келувчи ўқув режалар мавжудлигини тадқиқ этамиз. Ўқув режа моделлари аниқ ўқитишда, ўрганишда, баҳолашда фойдаланиш учун тушунтиришларни тизимли ва яхлит режали лойиҳалаштирувчиларга ёрдам беради. Ornstein ва Hunkins (2009) ўқув режани ишлаб чиқаётганда фақат техник эмас, шахсий муносабатлар, ҳис-туйғу ва қадриятлар каби инсоний омилларни ҳам ҳисобга олиш кераклигини таклиф этишади. Шунинг учун ҳам, бу сиз учун фақат намуна сифатида қабул қилиб, шахсий маҳоратингиз ва шахсий фикрингизини инобатга олиш ва талабаларни яхши ўзлаштиришига учун манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Одатда кўплаб муаллифлар томонидан ўқув режа моделларини “Лойиҳа модели” ёки “Жараён модели” номлари билан келтирилади. Нери (2003b) ўқув режа сифати ва самарадорликка олиб келувчи омилларни шундай изоҳлайди (Жараён модели) (4.1-чизмага қаранг). Кўплаб дастурларда бу иккала модел элементлари мавжуд бўлиб, шу билан бирга ишлаб чиқиладиган дастурда бошқа ўзига хос жиҳатларини эътиборга олиши ҳам мумкин ⁶

---

⁶O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 26 б.

4.1-чизма – Тараққиёт ўқув режасининг маҳсулот ва жараён моделлари

© 2015 UCD Teaching and Learning

<p>Режа ва мақсадлар Хулқ-атвор Баҳолашнинг аниқлиги Тузилма Таналов фанлар рўйхатидан танлаш Ўқитувчи режаси</p>	<p>Ўрганиш фаоллиги Талабалар томонидан фанларни танлаш Шарт-шароитлар Ижтимоий кўникмалар</p>
---	--

маҳсулот моделини Американинг тараққиёт ўқув режасига катта таъсир кўрсатган Тейлорнинг (1949) ёзма манбаларида қайд этилган (O'Neill, 2010):

Тейлор омонидан Пофэм и Бейкер (1970) каби ривожланаётган моделлар мақсадларни ўрганишда асосан техник фойдаланилганлиги сабабли танқидларга учраган. Болония Декларацияси 1999 йилда (Европа комиссияси, 2009) каттиқ таъсир остида қолган Европа олий таълим контексти Тейлорнинг ишидан фарқ қилмайдиган моделдан фойдаланилмоқда. (O'Neill, 2010, 63р.).

Маҳсулот моделининг бироқ таълим олийчилар аҳолиси томонидан ривожланишда ва натижаларини шаффофлигида авзаллик жиҳатлари бўлган ҳамда мазмунга алохида эътибор беришмоқда. Бугунги адабиётларда келтирилишича бу моделда фойдаланилаётганда ўқув фаолият натижаларини жуда ҳам таяниб қолмаслиги лозим. (Gosling, 2009; Hussey & Smith, 2008; Maher, 2004; Hussey & Smith, 2003). Масалан, Hussey ва Smith шундай таъкидлашади:

Талабалар мотивацияси-ўрганишда асосий элементдир, биз шуни таклиф қиламизки, ўқитаётганлар ўқув фаолият натижаларини тўғирлаши ва унинг янада кенг кўламда ва мослашадиган (гипко), баҳоланишлар натижасида ўзгаришлар киритадиган, ва булардан ўзи қаноатланадиган бўлиб ишлаб чиқишни бошлаши зарур. (Hussey ва Smith, 2003, 367-б.)

Knight (2001) Ўқув режадаги маҳсулотга нисбатан режалаштириладиган Жараён моделига кўпроқ афзалликни беради. У ўқув режани-жараён, етказиш ва шароитлар, ҳуқуқ каби қисмлардан иборат ва аҳамият касб этадиган мураккаблилик назарияси талаблари асосида белгиланган шу йўл билан режалаштириш яхши натижаларни беради деб таъкидлайди. Бу шуни ифода этадики ўқув фаолияти натижалари маҳсулот моделига кўпроқ вақт ажратиш, қимматлироқ бўлиши мумкин, даставвал ўқитишга, ўрганишга бўлган ҳаракатларингиздан ўзи нимага эришишга интилаётганлигингизни кўриб чиқиш зарур, ва шундагина моделнинг ўқув фаолияти натижалари хақида дастурни ёзишингиз мумкин.

Жараён ва Маҳсулот моделларига қўшимча равишда дастурингиз дизайнига мос келувчи индивидуал ёки жамоавий деб аниқланган турли диапазон мавжуд. Баъзи бир ўқув режа моделлари мактаб даражаси, ундан кейинги, котталар таълими контекстларидан чиқиб келган. Бироқ кўплари турли соҳалар орқали тадбиқ этилади. Баъзилари “модел” сифатида келтирилган ва улар кўпроқ мос келганлиги сабабли “проект” бўлиб хизмат қилиши ҳам мумкин, яъни ўқув предметга мувофиқлашган проектлар бўлиб. 4.1-жадвал баъзи моделларнинг ифодасини келтиради.⁷

4.1-жадвал – Ўқув режа моделлари ифодаси

Ўқув режа модел(лойиҳа)лари					
Олий таълим	2- даражали (мактаб)	2- даражали (мактаб)	Олий таълим	2- даражали (мактаб)	Олий ва олий таълидан кейинги таълим
Маҳсулот	Техник фанлар	Тайлер: Тўртта асосий принциплар 3. Назад дизайн (Уиггинс & Мактай) 1	Тизимга ёки ишга ёндашув анъанавий ёки ўқув предмет ўқув режага мувофиқлаштирилган 3	Ўқув предмет лойиҳага мувофиқлаштирилган 4	Конструктив мослаштириш 6 Битирувчилар ифодаси / Компетентлик асосланган (см. также Штрейкбрехера 5), Широкие области 4 Дизайн 4 корреляции Мавзу ўқув режага асосланган
		Блиш	Билиш		

7O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 29 б.

		моделли (Лэкофф & Нуньес) 1	ёндашуви 3 Ижтимоий конструкти в ёндашув 7		
Жараён	Нотехник 1	Моделни қўлаб кўриш: Диалогли ёндашув 1	Тажрибага ёки шахсий мулоҳазага асосланган 3	Ўқувчи лойиҳага этибор қаратади 4	Келишув асосида ўқув режа Жараёнга асосланган ўқув режа
		Ижобий модел 1	Ижтимоий муҳим ёндашув 3	Муаммо лойиҳага қаратилган 4	Ўқув режанинг интеграллашган лойиҳаси 5 Муаммо/талаб models3
1= Ornstein & Hunkins (20004); Knight (2001), Neary (2003b); 3= Toohey (2000); 4= Ornstein & Hunkins (2009); 5= Fink (2003); 6= Biggs (2004); 7= Land (2005)					

Ornstein ва Hunkins (2004) ўқув режа дизайнида режалаштиришга асосий этибор қаратишади ва улар ўқув режа моделлари кўп бўлса ҳам кўпчилиги техник ёки техник эмас ёндашувлар бўлиб таснифланади деб таъкидлашади. Бу ўқув режанинг маҳсулот жараён моделлари қайта ишланишидан фарқ қилади (4.1-жадвал). Улар бу ёндашувларни фойдали ёки самарасиз деб қараш керак эмас деб таъкидлашади. Илмий-техникавий ёндашувда ўқув режани ишлаб чиқишда ўқитиш шароитини тузилмалаштириш лойиҳаси фойдали. Тадқиқ қилинаётган таълимда ёндашув мантиқий, самаралидир. Техник эмас ёндашувда субъектив, шахсий, эстетик ва эътибор ўқувчига қаратилган бўлиб изоҳланган (Ornstein & Hunkins, 2004, p207). Жараён Моделдаги Техник эмас ёндашувларнинг баъзи изоҳлари (4.2-жадвалга қаранг).

4.2-жадвал – Техник, илмий ва нотехник, ноилмий ўқув режадаги ёндашувларнинг қиёсланиши

Technical /Scientific	Non Technical/non scientific
<ul style="list-style-type: none"> • Curriculum as plan or blueprint • Definable process • Means/end analysis • Usually pre-ordained objectives • Emphasis on efficiency • Criticised as too linear • Tyler 	<ul style="list-style-type: none"> • Questions assumptions of technical approach • Questions universality/objectivity • It stresses personal, subjective aesthetic nature of curriculum • Focus on learner • View learning as holistic • Students as a participants

Ўқув режаси ёки лойиҳаси Жараёни аниқлаш Маъноси ва таҳлили Олдинга қўйилган мақсадни аниқлаб олиш Сифатга эътибор қаратиш Танқидий йўллар Тайлор	Техник ёндашувдаги муаммолар Сифатга оид саволлар Талабларга эътиборни қаратиш Мазмунларни яхли кўрсатиб бериш Талабалар иштирокчи сифатида
--	---

Техник илмий ёндашувда ўқув режанинг кўплаб ҳар хил моделлари мавжуд. Тайлор (1949)нинг оригинал тадқиқот иши ҳам моделлардар бири бўлиб хизмат қилади. Унинг ишлари маҳсулот модели билан мувофиқлик пайдо қилади ва ўқув фаолият натижалари ўқув режасининг асоси ҳисобланади. Ёндашувни ўзгартириш-Wiggins ва McTighe (2010) тасдиқлаганидай қайта дизайн модели ҳисобланади. Бу касбий дастурларда жуда машҳурдир. Чунки бу битирувчининг ғоялари билан билимларини боғлайди. Бундай ёндашув Ирландия муассасаларининг ўқув режаларида тез-тез фойдаланиб турилади (O'Neill, 2010). Fink(2003)нинг ўқув режа машҳур модели ёндашувлар нотехник, инсонпарвар бўлса ҳам дастурни лойиҳалаш учун унда “Орқага қайтиш” тушунчаси ифода этилган.

4.3-жадвал – Техник, илмий ёндашувларга оид иккита мисол

The Deliberative Model	Post-positivism models
<ul style="list-style-type: none"> • Focus on how select content, procedures and questions one would employ • Reality exists in circles, not linear steps. • Draws on systems theory • E.g: Hunkins conversation approach 	<ul style="list-style-type: none"> • Embrace uncertainty, chaos allowing order to emerge • Curriculum should help student search for instabilities • These do not result in a specified model (usually) but emphasise the social and emergent quality of curriculum

Келишув модели	Танқидий моделлари
<ul style="list-style-type: none"> - Жараёнлар ва саоллар мазмунини фойдаланиш мумкинлигига эътибор қаратиш - Хақиқт мазмунда мужжассам <ul style="list-style-type: none"> - Тизим назариянинг чизилиши - Хункенснинг суҳбатга ёндашиши 	<ul style="list-style-type: none"> - Мавҳумкликларни қамраб олиш - Ўқув режа талабларнинг тадқиқот ишларига ёрдам бериш лозим - Одатда бу яхши натижа бермас балки, бироқ ижтимоий ва фавқулотда яхши самара беради

Худди шу каби Нотехник ноилмий ёндашувда кўплаб ҳар хил ўқув режа моделлари мавжуд (Ornstein ва Hunkins, 2004). Бу ёндашувда асосий марказ мазмун ёки ўқув фаолият натижалари ҳисобланмайди, балки ўқувчи ҳисобланади. “Ривожланиш жараёнида тажрибавий қайта ишланган мавзуда талабага ўзига ёки биродарига қандай ўзига хос аҳамият топганлик даражаси муҳим” (Ornstein ва Hunkins, 2004, 207-б.) бошқаларга қараганда эътиборлироқ талабаларнинг ёндашувлари ҳам бу ёндашувга кўшилишган бўлишар эди. Олий таълимнинг бугунги дастурларида бу бириктирилган ёндашувлар жиҳатлари мавжуд. Бироқ, бу ёндашув кўплаб дастурларда фойдали бўлиши мумкинлигини кўриб чиқиш муҳим.⁸

Мужжасам Модель (Ornstein & Hunkins, 2004) талабаларнинг нимани ўргангиси келса шуни ўрганишини эркин танловига эътибор қаратади. Модел мужжасам жараён эвазига ўқитувчилар талабаларга ўз ғояларини етказиши ва таълим-тарбия олишни биргаликда режалаштириш ва шу режани доимо назорат қилиб боришни таклиф этади. Пост-позитивзм модели тарафдорлари бунга ўқитувчиларнинг камроқ аралашishi тарафдоридир. Бу ёндашувда талабаларга улар хоҳлаган ғоялар ва маълумотларни инъом этишмайди, лекин ривожлантирадиган ва янги келишувлар олиб келадиган мазмунни ўзгартиришлари мумкин (Ornstein ва Hunkins, 2004, 213 б). Бундай ёндашув мураккаброқдир, аммо қутилмаган ижодикорликни олиб келиши мумкин.

Бу моделни бошқача тадқиқ қилинадиган бўлса уларни ўқув претметига маказлашган ёки талабага марказлашган моделларни текшириш даркор (Ornstein ва Hunkins, 2004). 4.1-жадвалда кўриниб турганидай бу ғоя маҳсулот, жараён ёки техник, нотехник бўлиши ҳам мумкин. 4.6 ва 4.7 жадвалларда бу лойиҳа(кўриниш)ларга келиши ифодаланган.

4.6-Жадвал. Ўқув предметларга марказлашган лойиҳа (кўриниш) (Ornstein & Hunkins, 2004)

Ўқув предметлар	Ўқув предметда (лойиҳада) иштирокчилар
-----------------	--

⁵ O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 31 б.

асосланган	фаолиятини ифода этадиган концептуал гуруҳларга асосланган ўқув предметлар бир нечта ўқув предметлар орасидаги билимларни инкор этади.
Кенг соҳалар	Бир нечта ўқув предметларни фанлараро ўқув предметлар соҳасига боғлаш (копроқ билимлар интеграциясига имкон бериш), яъни, Фан, Ижтимоий тадқиқотлар, Гуманитар фанлар.
Концептуал гуруҳлар	Кенг соҳаларда концептуал гуруҳлар бўлиши мумкин, масалан, “Фан, Технология ва Жамият” ёки “Колониализм”
Мавзуга асосланган	Тушунчалар орасидаги муносабатлар ва ўхшашликлар муҳимлигини ифода этади. Маданиятга ва ходисаларга асосланган.

4.7-Жадвал: Талабаларга марказлашган лойиҳа(кўриниш) (Ornstein & Hunkins, 2004)

Келишилган	Талабалар билан имкониятлардан келиб чиққан ҳолда ўқиш кераклиги ҳақида келишиб олиш. Бу жараёнда ўзига хосликларни ўрганишдан фойдаланиш бу ёндашувга умумий боҳолашда кенг имкон беради.
Жараёнга асосланган	Мазмунга эмас ўрганиш жараёнига алоғида эътибор қартиш. Масалан, танқидий фикрлар, рефлексив ёзувлар атрофида тизимланиш. Баҳолаш жараёнида ўзини баҳолашга ҳам эътибор қаратиш лозим.
Интеграллашган ўқув режа	Интеграциялар орқали бўлажак билимларни оширадиган лойиҳалар. Масалан, спирал ўқув режа.

Талабаларга марказлашган лойиҳа (кўриниш) кўплари ўқитувчилар ўз талабалари ҳақида кўпроқ асосланган қарорлар қила олишига ишонганда фойдаланилади, масалан магистрлар ёки катталар таълимида каби. Бироқ катта ресурслар имкон берса балки талабалар анча вохлироқ бунга мослаша олишган бўлишар эди. (Бу ёндашув ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлмоқчи бўлганлар учун: Barrett ва бошқалар томонидан нашр этилан.⁹

Магистр даражасидаги ўқув режанинг баъзи моделлари

Юқорида келтирилган кўплаб моделлар талаба ва битирувчи даражасига ҳам таълуқлидир; бироқ, сони ўсаётган магистр дастурлари алоҳида эътиборни талаб этади ва уларнинг кўпчилиги алаша ёки тўлиқ онлайн моделлардан фойдаланилади. (4.8-жадвал).¹⁰

⁹ “Handbook of Enquiry and Problem-based Learning Irish Case Studies and International Perspectives <http://www.aishe.org/readings/2005-2/>

¹⁰ O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 // www.ucd.ie - 35 б.

4.8-жадвал - Post Graduate (магист) аспирант учун баъзи умумий ўқув режа моделлари

Маҳсул от	Ўқув предметга аосланган	Ўқув предметнинг концептуал тузилмасига марказлашган (ўқув предметлар орасидаги билимларни инкор этади). (Ornstein & Hunkins, 2009; O’Neill 2010)
	Ўқув режа мавзусига аосланган	Тушунчалар орасидаги муносабатлар, ўхшашликларни ифода этади. Маданиятга аосланган хотисалар (Ornstein & Hunkins, 2009). Гуруҳлар мослашиши мумкин, чунки улар ўқув предметлар чегаралида пайдо бўлади. Lansu ва бошқалар. (2013)
	Таянч ибора (Земля и др. 2008)	“Таянч ибора” ўқув предметда фаол иштирок этиш учун қаратилган қачондир анланган асосий тушунча ҳисобланади. Бу аҳамиятли ривожланиш учун зарур бўлган қайта ишланган билимни ифода – деб, NAIRTL директори доктор Бетти Хиггс таъкидлайди. Дастлабки тушунчага этибор қаратиш ўқув режани бортирилишидан ҳолис этади, деб доктор Хиггс яқундайдди. www.ucd.ie/teaching/news/news_items/name_200213,en.html http:// (O’Махони ва бошқалар, 2014),
Жараён	Талаб ёки муаммо ўрганишга қаратилган	Кўплаб жавоблар ёки ечимларни ифода этувчи мураккаб муаммо ёки сценарияга эга мажбуриятлар. Талабалар кўплаб саволларни йўллайди ва методларни фойдаланилади. Таҳлиллар талаблар эга билимлардан унумли фойдаланишларини ва ўрганишлари зарур бўлган жиҳатларни талаб этади. Вазифалар фаол тадқиқотлар олиб бориш учун ва янги исботларни топишга қизиқишни оширади. Таҳлил этиш бўйича маъсулият талабага ётади ва муаммога ўзининг мос ечимини кўллаб қувватлашга ўзига хос йўллар билан мувофиқлаштириш зарур. Жараён учун жамоавий ишлаш жуда муҳим. (Kahn & O’Rourke, 2005)
	Диалогли ёндашув	“Рухсатлар ва қизиқишлар”, “Миллий Он-лайн”, “маълумот алмашинуви”, “билимларни шакллантириш” ва “ривожланиш” (2011, р. 32) орқали амалга ошириладиган Salmon’нинг моделиларига эътибор қаратиш eLearninglearners бўлиши керак scaffolded мазмундан келиб чиқиб, шу билан бирга eLearningenvironment (Baker & Watson, 2013)

Лориллард (2002) ‘диалоговая структура’	Laurillard (2002) ўрганишни педагогик тизимнинг талаби сифатида кўради ва диалоглар, келишувлар орқали талабалар мақсадларини кўллаб қуватлайди.	
Бошқа ўзгаришлар	Clinton & Rieber (2010)га қаранг (Студиянинг тажрибаси асосида) адабиётлар рўйхатига киритиш зарур. Baker & Watson (2013) га қаранг (Инглиз тилидан мисол) адабиётлар рўйхатига киритиш зарур.	
Ижтимоий муҳим	Ижтимоий танқидий ғоя талабаларда шандай танқидий фикрлаш жараёнини бизнинг жамиятнинг муаммолардан хабардор бўлишларини тақозо этади (Toohey, 1999, 63). Также Персик, S. (2010) адабиётлар рўйхатига киритиш зарур.	
Келишилган ўқув режа	Талабалар нимани ўзлаштирилиши кераклигини келишиб олишади, ўз имкониятларини ҳисобга олган олда. Шартномаларни, турли туман баҳолашдан фойдаланган холда. (Ornstein & Hunkins, 2009) адабиётлар рўйхатига киритиш зарур.	
Тажрибага асосланган ёки ифода этилиши	Шахсий кўникма ва тажрибага таяниш муҳимлигига ишониш. Муаммоларни бартараф этишга йўналтириш. Ўқув режа ҳаётий вазиятлар атрофида шакллантирилиши лозим. (Toohey, 1999, O’Neill 2010).	

Назорат саволлари:

1. Олий таълим ўқув режасининг асосий вазифалари?
2. Олий таълим ўқув режасининг мақсади нимадан иборат?
3. Давлат иқтисодиётини ривожлантиришга ўқув режасининг аҳамияти ва ўрни.
4. Таълим соҳасида асосий меъёрий ҳужжатлар мазмунини тушунтириш (ДТС Ўқув режа, Ўқув дастур).
5. Олий таълим тизимида давлат сиёсатининг асосий тамойиллари айтиб беринг.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий босқичларини таҳлил қилинг.
7. Бакалаврият йўналиши ўқув режасининг таркибий қисмларини ўзвийлигини кўрсатинг

Фойдаланилган адабиётлар:

1. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

2. Futures for higher education: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 б.

3. O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 б.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “2015 йилда иқтисодий тизимда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир”. Вазирлар Маҳкамасини 2015 йил 16 январдаги бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаси.// “Халқ сўзи”, 17.01.2015 йил.

5. Йўлдошев Ж.Т. “Кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаштириш жараёнида тадбиркорлик маблағларининг ўрни”. “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил.

6. А. Вахабов и др. “Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации” Тематическое исследование на примере Казахстана, Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.

7. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.

8. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.

9. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».// Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.

3- Мавзу: Ўқитувчилар тайёрлашда ўзига хосликлар ва педагогик тизимни лойиҳалаштириш.

Режа:

1. Бўлажак ўқитувчиларнинг таълим-тарбия жараёнига тайёрлашнинг ўзига хосликлари.
2. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.
2. Педагогик тизимларни лойиҳалаштириш.

Таянч иборалар: Бўлажак ўқитувчи, таълим-тарбия жараёни, педагогик-психологик ўзига хослик, педагогик тизим, лойиҳалаштириш, ҳамкорлик педагогикаси, концептуал ғоя, лойиҳавий таълим, замонавий таълим.

3.1. Бўлажак ўқитувчиларнинг таълим-тарбия жараёнига тайёрлашнинг ўзига хосликлари.

Талабаларни ўйлашга мажбурлаш стратегияси синф хона малакасининг сифатини асосий пойдеворидир. Талабалар эътиборини дарс жараёнига қаратиш учун ўтилатган материал уларнинг ижтимоий ҳаётига алоқадор бўлиши лозим. Талабаларни қизиқишини орттириш учун ўқитувчидан алоҳида қобилият талаб этилади.

Талабаларни математик синус кансепсияларини ўқитиш жараёнида ўқитувчи цатирик маълумотларга таяниши лозим. Тўлқин шакиллари анализ қилиш учун математик мутахассис ўқитувчи Гаваи оролидаги Мауна Лоа вулканидан карбон икки оксиди кўрсаткичларини интернетдан сақлаб олишни талабарга вазифа қилиб беради. Карбон икки оксиди кўтарилиш ва тушиш даражалари фаслий бўлиб синусли графикларни яратади аммо 1950-йилдан бери Мауна Лоада ўлчангани каби атмосферада газ кўтарилиш даражаси бир хил равишда узликсиз юз бермоқда.

Бу дарсда математика дарсига узвий таалуқли ва алоқадор. Талабалар синусли функциялар модели бўйича тенглама туздилар ва келажакдаги карбон икки оксиди даражасини башорат қилдилар. Мазкур жараёнда юқоридаги талабалар атмосферани қай даражада ўзгариши ҳақида фикр юритишди.

Тилнинг кичик фарқларини анализ қилиш учун малакали ўқиш ўқитувчиси дарсга алоқадор бўлган газета бўлаклари ёки журнал сарлавҳаларидан фойдаланишади. Бу турдаги ўқитувчилар мураккаб формали цруктураларни ўзининг тиришқоқ талабалари билан мувоффақиятли амалга оширишади ва талабаларни қизиқтириш ва уларнинг чуқур ўзлаштирилиши мантиқий саволлар орқали амалга оширилади. Шунингдек, ўқитувчилар талабаларининг дунёқарашига қараб ижтимоий билимлар ва кундакик янгиликларига мос келадиган мавзулар бўйича сиёсий карикатуралардан фойдаланишлари мумкин.

Талабага марказлашган синф хоналарида талабалар биргаликда дарсинг муҳим элементлари ва ўзларининг ҳали англаб етмаган билимларини англаб олишади.

Хулоса қилиб айтганда мавзу тайёр бўлган ҳолда бир вақтнинг ўзида анализ, синтез ва хурсандчилик қилиш билим олиш жараёнининг моҳирона жамланмасидир.

Талабаларни дарсга жалб этишни ошириш учун баҳолашда бир қанча ўзгартиришлар киритиш лозим бунинг учун эса Олий ўқув юртлирида бадий адабиётдаги икки хил асарни анализ қилгандан кўра уларга солиштириш ва фарқлаш ёзув маҳоратлари ўқитилиши лозим.

Солиштириш ва фарқлаш ёзув маҳоратини ўқитадиган ҳар бир ўқитувчи унинг қай даражада мураккаблигини билади айниқса мавзу талабаларнинг қизиқишларига тўғри келмаса техник табиати ўқитиш ва талабаларнинг ўйлаш қобилиятларини бошқариш ва ўқитиш орқали тартибга солинади. Бу турдаги мураккаб ёзув баҳолаш бажариладигам машқларга ҳеч қандай қўшимча вақт қўшмайди, аммо, бу турдаги назариялар талабаларнинг солиштириш ва фарқлаш қобилиятларини кенгайтишига олиб келади.

Агар ўқитувчи ҳақиқатдан ҳам талабаларни фикрлашини истаса у талабалар ижтимоий ҳаётига боғлиқ бўлган руҳлантирувчи қўшимча куч ва ғайрат бағишловчи материалларни топиши лозим. Қачонки ўқитувчилар ўқувчиларни фикрлашга мажбур қилса талабалар уйларига нафақат ўзлари истаган қобилиятлар ва кенг дунёқараш билан қайтиб кетишади. Бунинг учун эса алоқадор материаллар ўқув жараёнини сифатини оширади.¹¹

3.2. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.

Педагогик парадигма (юнонча “paradeigma” – мисол, намуна) – педагогика фани ривожининг маълум босқичида таълимий ва тарбиявий муаммоларни ҳал этиш намунаси (моделли, стандарти) сифатида илмий педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган назарий ҳамда методологик кўрсатмалар тўплами бўлиб, у таълимнинг концептуал модели сифатида қўлланилади

Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида ўқитувчи касби масаласи. Ўқитувчи кадрлар касбий сифатларининг муҳим жиҳатларини ўрганиш ва уни илмий жиҳатдан асослаш мустақиллик йилларида педагогика фанларининг ҳам устувор вазифасига айланди. Жумладан, кейинги йилларда мазкур муаммо бўйича Б.Н.Сирлиев, Ю.М.Асадов, Ш.Ғ.Сапаров, Д.Н.Арзикулов, С.Лашин, М.Ю.Махкамова, Н.Д.Махмудова, Г.И. Махмутова, Г.Н.Нажмиддинова, Р.У.Нуржонова, Д.Ш.Олимова, М.Очилов, Б.Х.Рахимов, Р.Ғ.Сафарова, М.Қурононов, Н.М.Ўринова, С.Усмонов, Т.Ғаффорова, О.Қ.Ҳайдароваларнинг амалга оширган тажрибалари эътиборга лойиқдир.

Ўқитувчилар касбий муҳим сифатларининг турли психологик

¹¹ Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 20-21 p.

жабҳаларини ўрганиш кейинги йилларда психология ҳам фанининг кенг тадқиқот объектига айланиб бормоқда. Бу соҳада М.Г. Давлетшин, Э.Ғ. Ғозиев, В.М. Каримова, Б.Р.Қодиров, Ғ.Б.Шоумаров, Р.З.Гайнутдинов, А.М. Жабборов, В.А.Токарева, Ш.Р.Баротов, З.Т.Нишонова, Р.И.Суннатова, Н.С.Сафоев, Ғ.Бердиев, Б.Т.Гаппиров, С.Х.Джалилова, М.Қоплонова, М.М.Мавланов, Н.М.Мажидов, А.М.Машкуров, Н.Ҳ.Мураталиева, Х.А.Рухиева, Ш.А.Эшметов, К.Б.Қодиров, Э.А.Хидиров ва бошқалар томонидан олиб борилаётган психологик тадқиқотлар диққатга сазовордир.

Психолог олим М.Г. Давлетшин тадқиқот натижаларига таянган ҳолда замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси ҳақида қимматли маълумотларни тақдим этади. Унинг фикрича, замонавий ўқитувчининг шахсий ва касбий сифатлари унинг касбий тайёргарлиги ва меҳнат фаолияти давомида узлуксиз ривожланиб, такомиллашиб боради.

М.Г.Давлетшин ҳозирги таълим жараёнида замонавий педагогда муаллимнинг шахсига, касбига хос хислат ва фазилатларнинг мужассам бўлиши, улардан ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида ўринли, меъёрида фойдалана олиш зарурлигини назарда тутди. Улар: 1) ўқитувчининг шахсий хислатлари, 2) касбий билими, 3) касбий хислатлари, 4) шахсий педагогик удабуронлиги, 5) ташкилотчилик малакалари, 6) коммуникатив малакалари, 7) гностик малакалари, 8) ижодий хислатлари эканлигини кўрсатиб ўтади. Шу билан бир қаторда, олимнинг таъкидлашича, ўқитувчи ўз фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш учун педагогик қобилиятларнинг муҳим компонентлари: 1) дидактик қобилият, 2) академик қобилият, 3) перцептив қобилият, 4) нутқ қобилияти, 5) ташкилотчилик қобилияти, 6) авторитар қобилият, 7) коммуникатив қобилият, 8) педагогик ижодий хаёл, 9) диққатни тақсимлай олиш қобилиятини эгаллаган бўлиши шарт. Олимнинг мулоҳазаларига кўра, булардан ташқари яна ўқитувчининг эзгу мақсад сари интилиши, меҳнатсеварлиги, қатъийлиги, камтарлиги, ҳақгўйлиги, садоқатли бўлиши, намунали хулқи, юриш туриши, ўзини тута билиши, ташқи қиёфаси, хуллас, унинг миллий ва умуминсоний ахлоқ меъёрларига мос келувчи сифат ҳамда фазилатларни эгаллаши унинг ўз касбий фаолиятига тайёрлиги ва ўқув-тарбия жараёни самарасини таъминловчи муҳим омиллар эканлигини эътироф этади.

Психолог олим Э.Ғ.Ғозиевнинг олий таълим муассасаларида бўлғуси ўқитувчилар касбий тайёргарлигининг долзарб муаммолари бўйича олиб борган тадқиқотлари таҳлилларига кўра, касбий тайёргарликнинг сифати асосан учта муҳим омилга боғлиқдир:

1. Талабалар томонидан ўзлаштирилган билимлар ва кўникмаларнинг пухталиги, барқарорлиги ва мустаҳкамлигига;

2. Ўқув ва тарбиявий ишларни оқилона ташкил этиш ва назорат қилиш сифатига;

3. Талабаларни мустақил (фаол ва ижодий) равишда оқилона билим олишга ўргатиш ва бу соҳада муайян маслаҳатлар, тавсиялар бериб

боришга.

Олимнинг таъкидлашича, олий таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга хизмат қиладиган, унинг сифат даражасини орттирадиган зарур шарт-шароитларни беш жабҳага ажратиш мумкин.

1. Олий мактаб тузилишининг этник, этнопсихологик ва худудий хусусиятларига асосланиб уни қайта қуриш мақсадга мувофиқлиги.

2. Олий ўқув юртларида талабаларни ўқитиш, шахс сифатида шакллантириш жараёни ҳозирги замон талабларига тўлиқ жавоб бера олиши.

3. Олий мактаб ўқув режаси, дастури ва уларга асосланган дарсликлар, қўлланмалар, ишланмалар, маъруза матнлари ҳозирги кун ҳаёт тарзини, фан ютуқлари ва зарур ахборотларни, илғор тажрибаларни, мамлакатимиз худудлари хусусиятларини тўлиқ ва асосли акс эттириши.

4. Талабаларда мустақил фикрлашни шакллантириш, ижодий изланишга ўргатиш, танқидий тафаккурни таркиб топтириш.

5. Талабаларни миллий ғоя ва миллий истиқлол мафқураси руҳида тарбиялаш орқали уларда ватанпарварлик, инсонпарварлик, фидойилик, меҳнатсеварлик каби юксак ҳис-туйғуларни шакллантириш.

Шунингдек, олим ўз изланишларига асосланиб, бўлғуси ўқитувчиларнинг аудиториядан ташқари фаолиятларида билимларни ўзлаштиришни такомиллаштириш йўл-йўриқлари; талабаларнинг умумкасбий фанлар асосларини ўрганишга йўналтирилган қизиқишлари, эҳтиёжлари, мотивацияси, қобилияти ва дунёқарашига ҳос хусусиятларни эътиборга олган ҳолда, уларга зарур маслаҳат ва тавсиялар бериб бориш тартиблари ҳақида; талабаларнинг психологик хусусиятлари, тафаккур хусусиятлари ва уларда мустақил фикрлашни шакллантириш воситалари тўғрисида ҳам қатор тавсия ва илмий ечимларни олға суради. Олимнинг фикрича, комил инсон бўлиб камол топишни эзгу ният қилган бўлғуси ўқитувчи аждодларимиз томонидан яратилган маънавий ва қадриятлар тизимини эгаллаши ҳамда келажак ривожини таъминлаши учун аввало ўзларида мустақил фикрлашни, ижодий изланишни ва ақлий фаолият усулларини шакллантириши мақсадга мувофиқдир.

Э.Ғ.Ғозиев кўп йиллик илмий изланишларига таяниб, бўлғуси ўқитувчиларнинг келгуси фаолиятида етакчи ва устувор қийматга эга миллий хусусиятларини аниқлайди ва уларни мақсадга мувофиқ равишда тартибга келтириб, тавсиф беради: 1) андишалилик, 2) бағрикенглик, 3) дилкашлик, 4) самимийлик, 5) ибрат-намунавийлик, 6) сабр-тоқатлилик, 7) саховатлилик, 8) педагогик одоблилик, 9) маънавий юксаклик, 10) касбга садоқатлилик, 11) юксак туйғуларни эгаллаганлик, 12) ижтимоий фаоллик, 13) нутқий қобилиятлилик, 14) ташаббускорлик, 15) ташкилотчилик. Мазкур хусусиятлар бўлғуси ўқитувчиларнинг касбий фаолияти самарасини таъминлашнинг муҳим омиллари сифатида хизмат қилади.

В.М.Каримова олий таълим тизимида ўқитувчиларни касбий сифатларининг психологик хусусиятларини ўрганиш соҳасида олиб борган

тадқиқотларида бўлғуси педагогларни касбий тайёрлаш, уларда муаллим шахси ва фаолиятига хос зарурий сифат ва фазилатларнинг шаклланишида ижтимоий-маданий, миллий-худудий хусусиятлар муҳим ўрин эгаллашини эътироф этади.

Ўқитувчи касбий муҳим сифатларга эга бўлиши сабоқ олувчиларнинг эркинлигини ошириш ва ижодий ишлашлари (фикрлашлари) учун зарурий шарт-шароитни яратади.

В.М.Каримова ҳам ўз тадқиқотларида талабаларда мустақил фикр юритиш малака ва кўникмаларини ҳосил қилиш учун, аввало талаба-ўқитувчи ўзаро муносабатларини тубдан ўзгартириш, талабани таълим жараёнининг фаол субъектига айлантириш лозимлигини кўрсатади. Буни самарали ташкил этишнинг бир қатор психологик шартлари ва омиллари мавжудлигини таъкидлайди.

Биринчидан, таълим берувчи (яъни, ўқитувчи) ёшларни қандай бўлса шундайлигича-иқтидори, лаёқати ва бошқа имкониятлари билан идрок қилишга, табиий тарзда қабул қилишга ўрганмоқлари лозим.

Иккинчидан, ҳар бир таълим муассасаси амалда ёшларга дифференциал ёндашувни ташкил қилиши ва улардаги психологик имкониятларни эътиборга олиши зарур.

Учинчидан, таълим муассасасида ўқитишнинг янгича технологияси ва ёшлар ақлий фаолиятидан фойдаланишнинг демократик турларини жорий этиш. Бунда асосий жиҳат ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш, унинг ҳар бир фикри ва юксалишига эътибор билан қарашдир.

Тўртинчидан, таълим жараёнида гуруҳда психологиянинг фаол, хусусан-мунозара, диалог, брейнштурминг, ўйин ва бошқа интерфаол методларидан кенг ва ўринли фойдаланиш ўқувчига кўпроқ ўз фикрларини изҳор қилиш учун имконият яратади.

Бешинчидан, эркин ва мустақил фикрлаш учун психологик “фазо” ва “макон” тушунчаларининг аҳамиятини ҳисобга олиб, гуруҳда ишлаш қонунлари ва ижтимоий психологик мезонларни тўла инобатга олиш зарурлигини алоҳида қайд этади.

Р.З.Гайнутдинов ўзбек миллий мактаби ўқитувчисининг психологияси ва унинг узлуксиз таълим тизимида шаклланишига доир тадқиқотларида муаллим шахсининг психологик тузилиши, худуднинг миллий-психологик ва миллий-маданий омиллари таъсирида шаклланган педагог шахсининг типологиясини ўрганди, унинг касбий сифатларини комплекс ўрганадиган илмий-методик жамланмалар яратди, Ўзбекистон Республикаси таълим тизимининг миллий хусусиятлари, шунингдек, ўқитувчилар малакасини оширишнинг шаклий тузилиши ва усулларига доир қатор илмий хулоса ва тавсияларни илгари сурди. Олимнинг тадқиқот натижалари бугунги кун таълим тизимида юзага келадиган ана шундай туркуммуаммоларни ижобий ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Ғ.Б.Шоумаров таълим тизимида психологик хизмат ва уни такомиллаштириш муаммоларига оид ва ўқитувчи касбий сифатларининг

ривожланганлик даражасини жаҳон андозасига кўтариш ва уйғунлаштириш соҳасидаги тадқиқотларида бир қатор қимматли ғояларни ва амалий аҳамиятга эга бўлган тавсияларни илгари суради. Олимнинг фикрича, бўлғуси ўқитувчи касбий тайёргарликнинг белгиланган даражасига эришиши учун ўзида мавжуд бўлган индивидуал-психологик имкониятлар ва олий таълим муассасасида мазкур касбни эгаллаш учун яратилган барча зарурий шарт-шароитлардан унумли фойдаланиши лозим.

Ғ.Б.Шоумаров ўқитувчининг касбий тайёргарлиги босқичларида таълимий ва тарбиявий ишларни самарали ташкил этишда психологик хизматни белгиланган талаб ва меъёрлар даражасида йўлга қўйиш зарурлигини ҳам алоҳида кўрсатиб ўтади.

А.М.Жабборов тадқиқотларида ўқитувчининг касбий муҳим сифатларининг шаклланишига таъсир этувчи ижтимоий-психологик ва миллий-маданий омиллар, ўзбек мактаби муаллимининг психологик ва этник хусусиятлари ҳамда уларнинг аҳамияти кенг қамровли ўрганилган. Муаллиф ўқитувчининг касбий муваффақияти унинг шахсий ва касбий сифатлари, ҳамда миллий психологик қиёфаси қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади, деб баҳолайди. А.М.Жабборовнинг изоҳлашича, ҳозирги ўзбек мактаби ўқитувчисининг миллий психологик қиёфаси ва уни белгиловчи асосий омиллар қуйидагилардан иборат: ўқитувчининг атрофдагиларга хушмуомалалиги ва ҳурмат билан муносабатда бўлиши; ўқитувчининг ўзини тута билиши ва амалиётчилиги; ўқитувчининг (ўқитувчи онгининг) ўз миллатига хослиги; ўқитувчининг обрў-эътибори ва ижтимоий типга ўхшашлиги; ўқитувчининг ижтимоий дадиллиги.

Атрофдагиларга хушмуомалалик ва ҳурмат билан муносабатда бўлиш одати устунлик қиладиган ўқитувчиларда етарли даражада касбий билимдонлик билан бирга, ижтимоий-типик хулқларида характернинг қуйидаги ўзига хос психологик хислатларини намоён этадилар: юқори даражада ўзини назорат қилиш, ҳиссий барқарорлик, онглилик, оқилона ишонувчанлик, хушмуомалалик, ўзини ичдан назорат қилиш.

Ўзини тута билиш ва амалиётчилик омили устун ўқитувчиларнинг ижтимоий-психологик қиёфасида ўзининг ҳиссиёти ва кайфиятини бошқара олиш, ўзини назорат қилиш, уюшқоқлик, ижтимоий интизомлилик, ўзига ишониш ва киришимлилик юқори даражада бўлади. Улар касбий фаолиятда муваффақиятга интиладилар, ташкилотчилик, коммуникатив сифатлари устунлик қилади. Ўқитувчининг ўз миллатига хослиги омили устун педагог ўзига юқори даражада яхши муносабатда бўлади, вазмин, билимдон, ўзини назорат қила олади, ўқув фаолиятида ташкилотчилик, ахборот алмашув, коммуникатив сифатлари юқори самарадорлик билан амалга оширилади.

Ўқитувчининг обрўси ва ижтимоий типига ўхшашлик омили устун муаллимлар педагогик фаолиятнинг ахборот алмашув, ташкилотчилик, йўналтириш, камол топтириш, коммуникатив сифатларини етарлича моҳирлик билан амалга оширадилар. Улар обрў-эътиборли бўлиб, ўзини

кучли назорат қилади, ҳиссий барқарор, миллий-маданий анъаналарни яхши билади, қатъий амал қилади.

Ижтимоий дадиллик омили устун ўқитувчиларда қатъийлик, журъатлилик, ўзига ишониш, муваффақиятга эҳтиёж, таъсирчанлик, мустақиллик, педагогик фаолиятнинг барча турлари ва компонентларини етарлича моҳирлик билан амалга ошириш, миллий-маданий анъаналарни билиш ва амалда татбиқ этиш кабилар бошқа муаллимлардагидан устунроқ намоён бўлади.

Р.И.Суннатов ва ўз тадқиқотларида касбий сифатларининг шаклланиш даврида бўлғуси ўқитувчининг ўзини ўзи англашига хос ижтимоий-психологик хусусиятлари тўғрисида, мазкур хусусиятларнинг ўқув-тарбия жараёнлари самарадорлигини таъминлашга ва педагогик фаолиятни такомиллаштиришга таъсири ҳақида янгича ёндашувларни илгари суради. Унинг таъкидлашича, бўлғуси ўқитувчи касбий сифатларининг шаклланиш даврида ўзини ўзи англаши, ўқув-тарбия жараёни ва касбни эгаллашга онгли муносабатда бўлиши, ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга хос зарурий педагогик-психологик билимлар билан қуролланиши унинг педагогик фаолияти самарадорлигини таъминловчи муҳим омиллар ҳисобланади.

З.Т.Нишонова илмий изланишларининг натижаси сифатида бўлғуси ўқитувчи касбий тайёргарлиги давридаёқ ўқув-тарбия жараёнларини янгича педагогик технологиялар асосида самарали ташкил этишга тайёр ва шу асосда ўқувчиларда мустақил фикрлаш, ўрганаётган ҳар бир муаммога ижодий ёндашиш малакаларини шакллантиришнинг механизмлари ҳақида фикр юритади. Олиманинг фикрича, бу мураккаб жараённинг муваффақиятли ривожланиши олий таълим муассасаларида талабалар касбий тайёргарлигининг турли шакллари ташкил қилишга, уларнинг назарий ва амалий, умумий ва индивидуал билиш фаолиятларининг қулай тарзда уйғунлашувига бевосита боғлиқдир. З.Т.Нишонова ишлаб чиққан тренингларда ўқув фаолиятининг гуруҳий шакллари амалга оширилган. Бу эса ўз навбатида таълимда ҳар бир ўқувчи учун юксак фаоллик ва мустақилликни таъминлайди. Жумладан, бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар учун ҳам қулай вазият яратади, ҳар бир субъектда ўзини ўзи намоён қилиш эҳтиёжини қондириш имкониятини вужудга келтиради.

Муаллиф мазкур таълим жараёнига хос ўқитувчининг масъулияти ҳақида мулоҳаза юритиб, шундай дейди “Таълим жараёнида ўқувчиларнинг жамоа бўлиб фикрлаш фаолиятини ташкил этиши ўқитувчи учун юксак талаблар кўяди, лекин унинг роли камаймайди, аксинча мураккаблашади, уларнинг ақлий тараққиёти учун бевосита раҳбарлик қилиш зарурияти вужудга келади. Айниқса, баҳслар олдидан синчковлик билан тайёрланишни ва машғулотни моҳирона ташкил этишни тақозо этади. Бундай бошқаришнинг юқори даражалари ақлий ташаббускорликда шаклланади, ақлий ташаббускорлик эса кўпинча ижтимоий бошқа объектдаги қарама-қарши фикрларни баён этишда, ўз фикрларининг тўғрилигини муҳолифга исбот қилишда, зиддиятларни бартараф

қилишнинг янги усуллари очишда намоён бўлади. Шахснинг ўз хоҳишига биноан фикрларини баён этиши ақлий фаолликнинг кучли омили сифатида гавдаланади.

Н.Ҳ.Мураталиева тадқиқотларида бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларининг шахслилик йўналиши ҳақида тўхталар экан, бўлғуси бошланғич синф педагогларининг олий таълим муассасасида тайёргарлик жараёнида, яъни касбий етилиш шароитида шахслилик йўналиши энг муҳим омил эканлигини қайд этади. Муаллифнинг илмий тўхтамларига кўра, олий таълим муассасаларида касбий тайёргарликнинг муваффақияти, аввало, бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларида шахслилик йўналишини (ривожланиш ҳолатини) аниқлашга, улар касбни муваффақиятли эгаллашлари учун зарурий шахслилик йўналишини (интеллектуал хусусиятлар, эмоционал иродавий хусусиятлар, мақсадга эришиш мотивацияси, шахснинг кўзғалиш кўрсаткичи, шахснинг экстраинтровертлиги, касбий қизиқиши ва педагогик фаолиятга қобилятлилиги, педагогик идроки, талабанинг ўқув фаолияти ва педагогик кузатувчанлиги кўрсаткичлари) тарбиялашга, сўнгра олий таълим муассасасидаги ўқув-тарбия жараёнларини касбий тайёргарлик билан уйғунлашган шахслилик йўналишига хос ва мос равишда ташкил этиш чора-тадбирлари билан узвий боғлиқ бўлади.

М.М.Мавланов тадқиқотларида олий ўқув юртлири таълими жараёнида бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларида ташхисий малакаларни шакллантиришнинг психологик хусусиятлари ўрганилган. Олимнинг эътирофи этишича, касбий тайёргарлик босқичида ташхисий билим-малакаларни эгалламаган бошланғич синф ўқитувчиларига ёшлар тақдирини ишониб топшириш мумкин эмас. Шу боис, педагогларни ташхисий билим ва малакалар билан қуроллантириш бугунги кун учун муҳим аҳамият касб этади. М.М.Мавланов тадқиқотлари натижаларига таяниб, уларнинг самарали фаолиятини таъминлаш учун диагностика малакаларнинг меъёрий моделини аниқлайди. Меъёрий модел мезонларига биноан касбий тайёргарликни эгаллаган талабаларда диагностика малакалар: юқори, яхши, ўрта ва паст даражада шаклланган бўлиши мумкин. Касбий тайёргарлик босқичида талабалар диагностика малакаларнинг юқори ва яхши даражаларини эгаллашга эришиши учун дидактик тизимнинг асосий компонентларини ташкил этган: психология, педагогика, махсус босқичлар ҳамда педагогик амалиёт билан боғлиқ диагностика тузилишга эга бўлган зарурий материалларни ўзлаштиришлари лозимдир.

Педагог шахсида касбий муҳим сифатлар хориж психологларнинг ўрганиш объекти сифатида. Узоқ ва яқин хориж психологларининг илмий тадқиқотларини ўрганар эканмиз, ўқитувчи шахсининг касбий муҳим сифатларининг психологик асослари ва бу жараёнга таъсир этадиган ижтимоий-маданий, миллий-ҳудудий ва педагогик-психологик омилларнинг аҳамиятига доир қимматли илмий натижалар қайд этганлигини кўраемиз.

А.Бандура ва Ричард Уолтерсларнинг таъкидлашича, ўқитувчининг касбий тайёргарлигида ўқув-тарбия жараёналарини ташкил этиш ва ўқувчилар психологиясига хос қонуниятларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.¹²

Ўқитувчининг шахслилик ва касбий тайёргарлик даражаси (обрў-эътибори, намунаси) қанчалик юқори бўлса, ўқувчилар билан таълим ва тарбиявий муносабатларни яхши йўлга қўйса, ўқитувчининг фикрлари, ўқувчи хулқ-атвори ва меҳнатига бераётган баҳоси унинг ўз ютуқ ва нуқсонларини қандай изоҳлашларига таъсир этади.

Ўқув-тарбия жараёнида эришилган ютуқни ўқувчининг ўзи изоҳлаб бериши тасодиф ёки омад келиши деб билишдан кўра кучлироқдир. Ўқувчиларнинг хизмати тан олинадиган, тўғри баҳоланадиган таълимий жараён, ўзи яхши ўқиши мумкинлиги тўғрисида тасаввур ва билим эгаллашга бўлган ижобий муносабатларнинг шаклланишига ёрдам бериши мумкин. Ўқитувчининг шахсий намунаси ва обрў-эътибори таълим-тарбия жараёнида болада қатъий нуқтаи назар шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

М.Тален таклиф этган педагогик мулоқот учун зарур бўлган ўқитувчининг профессионал позицияси (касбий нуқтаи назари) типологияси диққатга сазовордир. Мазкур типологияга кўра:

1. “Сократ” модели-бундай ўқитувчи дарс жараёнини мунозара асосида ташкил этади.

2. “Жамоавий мунозара раҳбари” модели-бундай ўқитувчи таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг ўзаро келишув ва ҳамкорлигини демократик асосда олиб боради.

3. “Уста” модели-бундай ўқитувчи ўқувчилар учун ҳамма соҳада андоза объекти ҳисобланади.

4. “Генерал” модели-бундай ўқитувчи ўқувчиларга талабчан бўлиб, ўқувчиларнинг бурч ва вазифаларини тўлиқ адо этишларини таъминлашни бошқаради.

5. “Интилувчи” модели – ўқув-тарбия жараёнида туб ўзгаришлар қилишга йўналган ўқитувчи. У синф жамоаси фаолияти самарадорлигини оширишга, ўқувчиларнинг ташаббускорлиги ва мустақиллигини рағбатлантиради.

6. “Тренер” модели – ўқитувчи ўқувчиларнинг бир мақсад сари, ҳамжиҳат ва ҳамкор фаолиятини таъминлайди ва бошқаради.

7. “Гит” модели – бундай ўқитувчи гўёки жонли энциклопедия. Унинг гап-сўзлари аниқ, жонли, илмий асосланган ва ҳамма саволларга жавоблар олдиндан маълум.

Ўқитувчининг касбий муҳим сифатлари ва педагогик фаолиятини ташкил этиш масалаларига гуманизм нуқтаи назаридан ёндашган А.Маслоу, К.Роджерсларнинг тадқиқотлари диққатга сазовордир. Уларнинг фикрича, ўқитувчи энг аввало ўқув-тарбия жараёнида ўқувчилар

---

¹¹ Albert Bandura, Richard Walters. Teenage aggression. Studying of influence of education and family relations. Publishing house: Eksmo-Press, Aprel-Press ISBN: 5-04-004214-0 Year of the edition:-2000

фаоллигини оширишни эсдан чиқармаслиги, юзага келган муаммоларни мустақил ечишга ўргатиши, ўқувчи ташаббускорлиги ва ижодкорлиги асосида ўзининг кимлигини намойиш этишига ёрдамлашиши зарур. Бунинг учун ўқитувчи шахслилик ҳамда касбий сифат ва фазилатларни тўлиқ эгаллаган бўлиши лозим.

К.Роджерснинг таъкидлашича, бундай ўқитувчилар ўқувчилар билан кўпроқ дўстона мулоқотда бўладилар, ўзаро фикр алмашадилар, мавзуга доир муаммони таҳлил қиладилар ва бир қарорга келадилар. Ўқитувчи бу ўринда бутун эътиборини мавзу моҳиятини ўқувчиларга сингдиришга қаратиб, улар эътиборини, кечинмаларини ва ўзлаштириш имкониятларини алоҳида эътиборга олади.¹³

А.Маслоунинг фикрича, ўқитувчи шахсига хос бўлган билимдонлик, ижодкорлик, мустақиллик ҳамда педагогик фаолият учун масъулият ва жавобгарликни чуқур ҳис этиши ўқув-тарбия жараёни самарадорлигини таъминлашнинг энг муҳим омилларидир.¹⁴

Бошқа назарийчи Гизела Лейбоуви-Вифнинг фикрича, талабаларда касбни эгаллашнинг шаклланиши уларда мажбурият ва жавобгарлик ҳиссининг таркиб топиши билан боғлиқдир. Уларда ана шундай сифат ва кечинмалар тўла шаклланган бўлса, билимларни эгаллаш ёки касбий камолот учун ҳеч нарса тўсиқ бўла олмайди.

Бўйсунувчанликни ўрганиш мақсадида психологик тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, улардан энг муҳими Саломон Ашнинг изланишларидир. Унинг таъкидлашича, конформизм ва бўйсунувчанлик ўзига-ўзи баҳо бериш психологик ҳодисаси билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзига юқори баҳо берадиган одамлар гуруҳ талабаларига бўйсунушга камроқ мойилдирлар. Ўзига-ўзи паст баҳо берадиган, ўз имкониятларига унча ишонмайдиган шахслар эса гуруҳ таъсирига кўпроқ дучор бўлар эканлар. М.Вудсток ва Д.Френсислар ўз тадқиқотларида ҳамкорлик фаолиятида атрофдагиларга муваффақиятли таъсир кўрсатадиган омиллар сирасига қуйидагиларни киритади:

-нуфузлилик – бу ишонч қозона оладиган инсонларнинг хусусиятлари;

-ижобий ўзгаришларни тақдирламоқ (муқофотламоқ) лозим;

-бизнинг орзу-умидларимиз атрофдагиларга таъсир кўрсатади;

-халқ олдида (ошкора) ўз фикрини билдириш янгича муносабатни мустаҳкамлайди;

-ўзимиз ўргатганимизга, аввало ўзимиз риоя қилишимиз керак;

-шахсий ҳамжиҳатлик – бу (ҳал қилувчи) муҳим йўл очиб берадиган омилдир. Уларнинг фикрича, атрофдагиларга самарали таъсир кўрсатувчи одамлар реклама ва муваффақиятли тақдимот кўникмаларига (махоратига)

¹³Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002

¹⁴Abraham Harold Masloou. Motivation and Personality. Year of the edition: 2011

эгадирлар. Улар катъий бирор-бир иш қилишга ундайдиган сабабларни яратишга қодирдирлар.

Америкалик олим, мактабда фалсафа ўқитиш дастурларини яратиш гуруҳининг аъзоси П.Липманнинг таъкидлашича, мактаб ёши даври таълим олиш шакллари имкониятини кенгайтиради. Ўқитиш жараёнида ўқувчиларни мажбурлашга эмас, балки уларга таълим беришда ихтиёрий ва кадриятларга асосланган когнитив (ақлий билиш) ёндашишни таклиф этади. Уларни ўқитишда мажбурлаш ҳолатларининг салбий оқибатларини таҳлил қилиб, уларга таълим беришда ихтиёрийлик ва кадриятларга асосланишнинг афзалликлари ва ўқувчиларни тарбиялашдаги самарасини кўрсатиб ўтади.

Дж. Леви ўз тадқиқотларида ўқувчилар жамоасида низоларнинг шаклланиш сабаблари, уларни ўрганиш, олдини олиш йўллари ва жамоада соғлом психологик муҳитни яратиш усулларига доир ижобий фикрларни илгари суради. Унинг фикрича, ўқитувчининг касбий тайёргарлиги даврида ўқув-тарбия жараёнларига хос низоларни тушуниш кўникмасини ўстириш, шунингдек, можароларнинг сабабларини ўрганиш ва бартараф этиш ёки бошқаришнинг самарали воситаларини топа билиш маҳоратларини ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Унинг таъкидлашича, ўқув дастурларида, бир томондан, низоларнинг келиб чиқиши ва сабаблари билан боғлиқ, иккинчи томондан, можароларнинг олдини олиш, ҳал этиш ва уларни бошқариш билан боғлиқ масалаларни (саволларни) акс эттириш зарур.

Дж. Леви мисол тариқасида бошланғич таълим (6-12 ёшли болалар) учун қуйидаги машғулот вариантларини келтиради: 1)кооператив кўникмалар (гуруҳда биргаликда ўқиш ва ҳамкорлик); 2)коммуникатив кўникмалар; 3)низоларни ижодий (ўйлаб, маслаҳатлашиб) ҳал қилиш кўникмаси. Мазкур машғулот вариантларида ролли ўйинлар, сахна кўринишлари ва психологик хулқий тренинглардан ўринли фойдаланиш зарурлиги ва унинг афзалликлари ҳақида тўхталиб ўтади.

Д.Жонсон ва Р.Жонсонларнинг тадқиқотларига кўра, ўқувчилар ўртасида юзага келадиган можароларни конструктив бошқаришнинг учта муҳим асоси мавжуд:

- таълим ва тарбия бериш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда мактабда қулай ва тинч шарт-шароитларни яратиш;

- можароларнинг олдини олиб, болаларнинг ўқишга, билим эгаллашга нисбатан эътиборини, қизиқиш ва мотивларини ошириш усулларидан самарали фойдаланиш, уларда муаммоларни ечишга ижодий ёндашиш кўникмасини ривожлантириш;

- ёш авлодни ўз турмушида, оилада, жамиятда, миллий ва халқаро вазиятларда низоларни конструктив бошқаришга тайёрлаш.

Муаллифларнинг фикрича, ўқувчилар жамоасида ҳамкорликни шакллантиришнинг учта шарти мавжуд: кооператив таълим; ўқув-мунозарали таълим; медиация (халис хизмат муҳити устувор) таълими.

1. Кооператив таълим низоларни конструктив ҳал этишга шарт-

шароит яратади. Ўқув машғулотларини кооператив шаклда ташкил этиш йўли билан қулай вазиятлар ҳосил қилинади. Мазкур таълимда мусобақалашиб ҳамкорлик асосида юқорироқ натижаларга эришилади, ўқувчилар орасида дўстона муносабатлар, яхшироқ психологик муҳит ва мослашув шаклланади.

2. Ўқув-мунозарали таълимнинг афзаллиги шундаки, синф ўқувчилари жуфт-жуфтларга ёки гуруҳчаларга бўлиниб, ҳар бир жуфт ёки гуруҳ мавзу моҳиятига доир ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш учун далиллар ҳозирлайди.

Мунозара жараёни асосан қуйидаги бешта босқичда амалга ошади: ахборотларни тўплаш ва нутқ (жавоб) тайёрлаш; ўз нуқтаи назарини (позициясини) айтиш ва уни ҳимоя қилиш; қарама-қарши позицияга дуч келиш, тўқнашиш оқибатида ғоявий низо келиб чиқиши; қўшимча ахборотни излаш ҳамда масалани бир вақтнинг ўзида томонлар нуқтаи назаридан туриб ўрганиш; иккала томоннинг ҳам қарашларини яқинлаштириб, ғояларни қайта кўриб чиқиш асосида нуқтаи назарларни мувофиқлаштириш.

3. Медиация (холис хизмат муҳити устувор) таълими ўқувчини бошқалар низолашаётганда мурасага келтиришга холисона воситачилик қилишга ўргатишдан иборат. Муаллифлар бу жараённи қуйидаги алгоритм билан ифодалайди: ўз хоҳишингизни айтинг; ўз ҳиссий кечинмаларингизни билдиринг; истак ва кечинмаларингизнинг сабабларини айтинг; рақибингиз нимани истаётгани, нима учун шундай фикр билдираётгани ҳақидаги тушунчаларингизни умумлаштиринг; можарони ечишнинг учта альтернатив (муқобил) йўлини топинг; маъқул йўлни танланг, қўлни-қўлга беринг

Ўқув-тарбия жараёнларини юқоридаги кўриниш ва усулларда ташкил этиш, энг аввало ўқитувчилардан юқори даражадаги касбий тайёргарликни, педагогик маҳорат ва психологик билимдонлик, шунингдек, педагог шахсига хос қатор сифат ва фазилатларни талаб этади.

Мазкур муаммо бўйича россиялик психолог олимларнинг илмий тадқиқотлари алоҳида эътиборга лойиқ.

С.Л.Рубинштейннинг уқтиришича, тарбиявий ишда инсонни ҳаёт билан минглаб кўзга кўринмас иплар боғлаб турадики, ҳар қадамда унга шахсан қимматли, уни қизиқтирадиган, ўзига жалб этадиган, ўзиники ҳисобланадиган нарсалар кўндаланг келаверади. Бу фикр ёш мутахассисларнинг профессионал педагогик шаклланиши ва ўзлигини намоён этиши масаласига ҳам тўла тааллуқлидир. Зеро, профессионал соҳада ўзини намоёиш этишга интилиш ёш ўқитувчи учун касбий шаклланиш ва такомил топишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

В.М.Мясищевнинг таъкидлашича, шахс ўзини намоён қилиш орқали ўз имкониятларини онгли равишда кўрсатади. Шахс учун нима муҳим аҳамиятли бўлса, нимага кўпроқ қизиқса, интилса, ўша соҳада ўзини тўлароқ намоён қилади. Шунинг учун ҳам ёш мутахассис педагогик фаолият соҳасида ўзини қанчалик кўпроқ, тўлароқ ва онгли равишда

намоён этса, шу соҳада кўпроқ натижага эришади. Иккинчи томондан, ёш ўқитувчи ўзини касбий фаолият соҳасида намоён этиш учун қанчалик жадал курашса, касбий шаклланишда, касбий етукликда шунчалик юқори поғонага кўтарилади. Шунинг учун ҳам педагогларни касбий тайёрлашда ўз касбига ижобий муносабатни, шахснинг ўзи учун аҳамиятли онгли муносабатни шакллантириш, шу соҳада ўзини кўпроқ, тўлароқ намоён этишга интилиши ва тайёрлиги жуда муҳим.

В.А.Сластенин, В.П.Каширинларнинг фикрича, ўзини намоён қилиш асосан ижтимоий муҳит билан шахснинг фаолият кўрсатиши ўртасидаги ўзаро таъсир жараёнида юзага келади. Гарчи, шахснинг ўзлигини, ўз хулқини намоён этишнинг психологик механизмлари бевосита унинг ўзида бўлса ҳам, ана шу хулқи, хатти-ҳаракатлари, қилиқлари, муомала-муносабат кўринишлари унинг фаолияти орқали ижтимоий муҳитда содир бўлади.

Жумладан, ёш мутахассиснинг касбий педагогик жиҳатдан ўзини намоён этиш соҳалари касбий педагогик фаолият, бирор ижтимоий ролни бажариш ва ижтимоий-психологик (жамоадаги ўзаро муносабатлар) тизимидан иборат. Муаллифларнинг таъкидлашича, шахснинг ўзини намоён этиши касбий тайёргарликка эга бўлган ёш педагог учун ҳам тўла тааллуқли бўлиб, у асосан уч босқичда: тайёргарлик босқичи, асосий босқич ва яқунловчи босқичларда амалга ошади.

Тайёргарлик босқичида шахс ўзлигини аниқлайди, яъни ўзини намоён қилиш эҳтиёжини англайди, ўз нуқтаи назарини, атроф-борликка муносабатини белгилайди, фаолияти мақсадларини ойдинлаштиради, жамоанинг расмий ва норасмий тузилмаларида ўзининг ўрни ва ролини аниқлайди, ўз хатти-ҳаракатлари, хулқ-одоби, кўзлаган мақсадларини рўёбга чиқаришнинг восита ва усулларини асослаб, белгилаб олади. Асосий босқич шахснинг ўзини намоён қилиш мақсадларини амалга ошириш жараёнидир. Яқунловчи босқичда-шахс ўзини намоён этиш соҳасида эришган натижалар баҳоланади, қийинчиликларнинг сабаблари аниқланади. Ўз ўрнини тўғри белгилаб олиш - ўзини намоён этишнинг муҳим босқичи ҳисобланиб, унинг мазмуни ва характерини белгилайди, эришилган натижа ҳам шунга яраша бўлади.

Б.Г.Ананьев илмий мактаби тадқиқотчиларининг маълумотларига кўра, талабалик ёш даври интеллект тузилмасининг ўта мураккаблиги, ўзгарувчанлиги ва индивидуаллиги билан намоён бўлади. Бунинг маъноси шундаки, ўқув-билув топшириқларини ҳар доим бир вақтнинг ўзида ҳам тушуниш, ҳам англаб олиш (фикрлаш), ҳам эсда қолдириш, ҳам эсда сақлаш ҳамда амалда қўллашга йўналтирилган бўлади. Муаллифнинг илмий таҳлилларига кўра, талаба ўқув фаолиятининг субъекти сифатида унинг асосий фаолияти икки хил мотив (фаолиятга ундовчи куч) – мақсадга эришиш мотиви ҳамда билиш мотивлари билан белгиланади. Билиш мотиви ўқув-билув фаолиятининг асоси бўлиб, фикрлаш ва ақлий фаолият табиатига мос келади. Бу, муаммоли вазиятларда пайдо бўлади, талаба билан ўқитувчининг ўзаро алоқа ва тўғри муносабатларида

ривожланади. Таълимда мақсадга эришиш мотиви эса билиш ва касбий мотивларга узвий боғлиқ (қарам) бўлади.

Н.Ф.Тализина олий таълим муассасаларида касбий тайёргарлик жараёнининг муаммолари ҳақида тўхталиб, олий таълимнинг бошқарув тизими сифатида ўзига хос хусусияти шундаки, аввало бошқариладиган объект-ўқиш, билим эгаллаш жараёнини ҳамма вақт аниқ бир шахс амалга оширади. Шахсий омилларнинг мураккаблиги, ҳар хиллиги шу даражада каттаки, таълимнинг асосий дастурини тузишда уларнинг ҳаммасини эътиборга олиб бўлмаслигини таъкидлайди.

Е.А.Климовнинг фикрига кўра, педагогик касби “инсон-инсон” типигаги мутахассисликлар қаторига киради ва бундай касб эгаси қуйидаги хусусият ва қобилиятларни эгаллаган бўлиши керак: бошқариш, ўқитиш, тарбиялай олиш; бошқа одамни тинглай олиш ва тушуниш; онглилик, кенг билим ва савияга эгалик; нутқ маданиятини эгаллаганлик; кишиларга нисбатан хушёр, уларнинг руҳий оламини кўз олдига келтира оладиган; болани келажакда яхши одам бўлиб улғайишига ишонувчи; қайғудош, бошқанинг ташвишларига шерик бўла оладиган; кузатувчанлик қобилиятига эга; халқ, жамият ишига содиқ; ўзгача вазиятларда ҳам муаммонинг ечимини топа оладиган; ўзини тута билиш қобилияти.

Ўқитувчилик касби соҳибларига тўғри келмайдиган хусусиятлар: тили чучук ёки яхши гапира олмаслик, одамови, муғомбир-ичи қора, ўзи билан ўзи овора, мулоқотга киришолмайдиган, жисмоний нуқсонли, тепса-тебранмас (танбал), бировнинг дардига бефарқ, ғаразғўйлик кабилардир.

Н.В.Кузьмина ва унинг шогирдлари ишлаб чиққан педагогик қобилиятлар концепцияси педагогик қобилиятлар тизимининг бир қадар тўла ва мукамал талқини ҳисобланади. Муаллиф педагогик фаолиятнинг субъектив омилларига қуйидагиларни киритади: 1) шахснинг йўналганлиги. 2) қобилиятларининг ўсиш даражаси. 3) компетентлиги (махсус билимларга – педагогика, методика ва психология фанларининг турли соҳаларига доир чуқур билимга эгалиги).

Н.В.Кузьминанинг фикрига биноан, шахсий йўналганлик касбий-педагогик фаолиятнинг юқори чўққисига эришиш учун энг муҳим субъектив омиллардан ҳисобланади. Педагогик фаолиятнинг бош стратегиясини танлаш муаллифнинг асарларида кўрсатилишича уч хил йўналишни:

1. Ҳақиқий педагогик.

2. Формал педагогик.

3. Қалбаки педагогик йўналишларни қамраб олади. Фақат биринчи (ҳақиқий педагогик) йўналишига педагогик фаолиятда юксак натижаларга эришишга имкон беради. Ҳақиқий педагогик йўналиш бу-ўқитувчининг ўзи дарс бераётган предмет воситасида ўқувчи шахсини шакллантиришга бўлган барқарор мотивлар ва ундаги мавжуд билимлар, ўқувчи эгаллаши учун зарур эҳтиёжларни шакллантиришдан иборатдир.

А.К.Маркованинг фикрига кўра, педагогик фаолиятнинг субъектив хусусиятларини қуйидаги гуруҳлар (блоклар) бўйича тавсифлаш мумкин:

1. Объектив тавсифлар: ихтисосликка доир билимлар, касбий малакалар, психологик-педагогик билимлар.

2. Субъектив тавсифлар: психологик нуқтаи назари, мотивлари, “мен” ғояси, йўл-йўриқлари, шахслик хусусиятлари.

А.К.Маркова ўқитувчилик ишининг учта жиҳатини: педагогик фаолият, педагогик мулоқот ва ўқитувчи шахси томонлари мавжудлигини таъкидлайди. А.К.Маркова ўқитувчининг муҳим касбий сифатлари қаторида: педагогик эрудиция, педагогик мақсадга йўналганлик, педагогик тафаккур, педагогик зукколик, педагогик кўтаринки кайфият, педагогик кузатувчанлик, педагогик ишонч, педагогик топқирлик, педагогик башорат, педагогик рефлексия (ўзини намоён қилиш) ларни кўрсатиб ўтади.

Л.М.Митинанинг тадқиқотларида ўқитувчининг касбий ва шахсий сифатларининг эллиқдан ортиқроғи қайд этилган (ўрганилган). Улар қуйидагилар: хушмуомалалик, ўйловчанлик, талабчанлик, таъсирланиш, тарбияланганлик, эътиборлилик, ўзини тута билиш, мулоғим хулқлилик, инсонпарварлик, ишчанлик, интизомлилик, виждонлилик, бағри кенглик, сахийлик, ғоявий эътиқод, ташаббускорлик, сиёсий онглилик, кузатувчанлик, танқидийлик, қатъийлик, мантиқийлик, болаларни севиш, масъулиятлилик, ҳозиржавоблик, ташкилотчилик, мулоқотга кириша олиш, тартиблилик, тўғрилик, педагогик билимдонлик, олдиндан кўра билиш, мустақиллик, ўзига танқидий ёндашиш, камтарлик, адолатлилик, хушёрлик, журъатлилик, камолотга интилиш, педагогик одоб ва ўз кадр-қимматини сақлай билиш, янгиликка интилиш, эмоционал кўтаринкилик, ватанпарварлик. Унинг фикрича, мазкур хусусиятлар идеал ўқитувчининг психологик қиёфасини ташкил этади.

Н.Д.Левитов ўқитувчининг асосий педагогик қобилиятлари сирасига қуйидагиларни: ўқувчиларга билимларни қисқа, аниқ ва қизиқарли шаклда етказа олиш; улар руҳиятидагини англай олиш; тафаккурнинг мустақиллиги ва ижодийлиги; топқирлик ёки тез ва аниқ билиб олиш; ташкилотчилик қобилиятларини киритади.

В.А.Крутецкий ўқитувчининг педагогик қобилиятларини умумийроқ тарзда ифодалаб, қуйидагича гуруҳлаштиради:

1. Дидактик қобилиятлари; 2. Академик қобилияти; 3. Перцептив қобилияти; 4. Нутқ қобилияти; 5. Ташкилотчилик қобилияти; 6. Авторитар қобилияти; 7. Коммуникатив қобилияти; 8. Педагогик башорат қобилияти; 9. Диққатни тақсимлай олиш қобилияти.

Кўринадики, хориж психологиясида ўқитувчиларнинг касбий муҳим сифатларининг психологик хусусиятлари муаммоларини ўрганишга бағишланган илмий тадқиқотлар анча салмоқли ва кенг қамровлидир. Ана шундай тадқиқотларни кўплаб келтириб, ўрганилаётган мавзу характериға мос томонларни атрофлича таҳлил қилиш мумкин эди. Бироқ, мазкур илмий изланишлар натижалари, улардаги илмий тавсия ва хулосалар маълум даражада чекланганлик характериға эгадир.

Чунки, ўқитувчининг касбий сифатлари ҳамда таълим ва тарбия

жараёнини ташкил этиш, уни бошқариш билан боғлиқ муаммолар, ёхуд уларнинг ечими ҳар бир халқнинг миллий-маданий, ўзига хос психологик ва ҳудудий хусусиятлари мавжудлиги билан уйғунликда намоён бўлади. Шунга кўра, ушбу тадқиқотлар натижасида эришилган ютуқларга юқори баҳо берган ҳолда, бу илмий далилларни ўзбек таълим тизими ва ўқитувчи кадрлар тайёрлаш мазмуни учун тўла тааллуқли дея олмаймиз. Шубҳасиз, бу борада ватанимиз психолог олимларининг тадқиқот натижаларини ўрганиб, психологик тадқиқотлар ўтказишга зарурат туғилади.

3.2. Педагогик тизимларни лойиҳалаштириш.

Замонавий таълим тизимининг асосий мақсадлари қуйидагиларга эга профессионални тайёрлаш:

- муҳим касбий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган шахснинг сифатлари;
  - касбий лаёқатлилиқка;
  - касбий ва таянч лаёқатларга.
  - **Лойиҳали таълим технологиясининг долзарблиги**
  - Лойиҳавий таълим қуйидаги долзарб таълим муаммоларини ҳал
    - Этиш имконини беради ва давр талабига мос келади:
    - таълимни реал ҳаётга юқори даражада яқинлаштирилган
    - вазиятда амалга оширишни таъминлайди
    - назарий маълумотларни амалий фаолият билан боғлаш ва талабаларни фаол мустақил билиш
      - жараёнига жалб этишимконини беради
      - касбий ва таянч лаёқатларини шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлайди

2. ЛОЙИҲАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ АСОСЛАРИ

- **Лойиҳа** (design - дизайн) – баъзи мураккаб ишланмаларни яратиш бўйича ҳужжатлар йиғиндиси
  - **Лойиҳа** (projekt) – тушунчаси кенгроқ ифодаланиб, маълум натижа (лойиҳанинг беқиёс маҳсули)га эга мақсадли фаолиятни ташкил этиш учун бирор-бир ташкилий шаклни белгилаш учун фойдаланилади.
  - **Лойиҳалаштириш** - («лойиҳа» сўзидан) – реал натижага олиб келувчи, қатъий тартибга солинган ҳаракатлар изчиллигини ўз ичига олувчи муаммони ўзгартирувчи фаолиятни англатади.
  - **Таълим маъносидаги лойиҳалаштириш**
    - Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкил этишдан то (интеллектуал ёки моддий маҳсулотни) оммавий баҳолаш учун уни ҳал этиш усулини тақдим этишгача мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус (лаборатория шароитларида) ташкил этилган мақсадли ўқув фаолиятидир.

- **Лойиҳавий таълимнинг маъноси**

- **Лойиҳавий таълим**- таълим модели бўлиб, унда ўқитувчи томонидан лойиҳалаш кўринишига эга, муаммони излаш, уни тадқиқ этиш ва ҳал этиш, муайян, беқиёс, шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга натижа (маҳсулот) га эришиш, уни оммавий тақдим этиш ва жамоатчилик томонидан баҳоланишини ташкил этиш ва режалаштиришни амалга ошириш, мустақил ўқув фаолияти ташкил этилади.

“Ўқув лойиҳаси” тушунчаси

- муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган талабларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш усули;

- назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув воситалари ва қуроллари;

- ривожлантирувчи, таълим ва тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган дидактик восита.

- Ўқув лойиҳавий фаолиятнинг процессуал тузилмаси (*1-босқич*)

1. Талабалар амалга оширишади:

- Вазиятга мослашиш;

- Муаммони шахсан ўзлаштириш (муаммони тушуниш ва амалий фаолиятнинг муайян соҳаси учун унинг ечими долзарб ва муҳимлигини англаш);

- Лойиҳанинг мақсади, муаммони ҳал этиш масалаларини қабул қилиш, аниқлаштириш ва муайянлаштириш;

- Лойиҳанинг натижаси (маҳсулоти) ва уни тақдим этиш шакллари англаш, лойиҳанинг бошқа иштирокчилари ва ўқитувчи билан мулоқотнинг характери.

2. Талабалар лойиҳа устидан ишлаш шакллари танлашади: алоҳида ёки гуруҳ бўйича. Агар гуруҳли шакл танланган бўлса:

- - гуруҳларга бирлашишади;

- - лойиҳа бўйича ишлар турларини ажратиб, қатнашчилар орасида тақсимлашади;

- лойиҳа бажариш бўйича ишчи режасини ишлаб чиқишади;

- уни бажаришнинг оптимал усуллари ва воситаларини танлашади;

- натижа тақдимотини расмийлаштириш усуллари ва шакллари белгилашади;

- лойиҳа маъсули, ҳисобот ва тақдимотни баҳолаш мезонларини муҳокама қилишади.

- Лойиҳанинг ушбу даврида талабалар ўзларининг вазифалари билан мувофиқ тарзда ва маълум қилган ҳолда фаол ва мустақил ишлайдилар:

- Турли манбалардан ахборот тўплаш, таҳлил этиш ва умумлаштириш ишларини олиб борадилар;

- Тадқиқот ўтказадилар, ҳисоб-китобларни бажарадилар;

- Зарурат туғилганда маслаҳатлашадилар;
  - Оралиқ натижаларни муҳокама қиладилар;
  - Ҳаммадан олинган натижаларнинг умумий тўпланиши ва муҳокамасини ўтказадилар.
  - Педагогик аннотациянинг тузилиши
  - Ўқув предмети
  - Ўқув мавзуси
  - Қатнашчилар
  - Таълимнинг мақсади
  - Режалаштирилган ўқув натижалари
  - Талабалар лойиҳани муваффақиятли ҳал этиш учун эгаллаши
- лозим бўлган олдинги билим ва кўникмалар рўйхати
- Лойиҳанинг турланиш белгиларига кўра тавсифномаси
  - Лойиҳани бажариш тартиби
  - Лойиҳанинг баҳоланиши
  - Лойиҳавий таълимни ташкил этиш босқичлари
  - Таълим моделининг қисқача тавсифномаси

Назорат саволлари:

1. Ўқитувчиларнинг боқа касб эгаларидан ўзига хосликлари қандай?
2. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмаларини санаб беринг?
3. Олий таълим муассасаларида лойиҳавий таълимдан кенг фойдаланишнинг сабаби нима?
4. Лойиҳавий таълимнинг асослари қандай?
5. Ўқув лойиҳанинг ижтимоий- педагогик шартлари?
6. Ўқув лойиҳавий фаолият ва ўқув лойиҳасинг услубий паспортини изохланг?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий кадрлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006.
2. Ярмагов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.
3. Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. – Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
5. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери» // Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
6. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар // “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
7. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери» // Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
8. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

9. Albert Bandura, Richard Walters. Teenage aggression. Studying of influence of education and family relations. Publishing house: Eksmo-Press, April-Press ISBN: 5-04-004214-0 Year of the edition:-2000

10. Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002

11. Abraham Harold Masloou. Motivation and Personality. Year of the edition: 2011

12. Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 20-21 p.

4-Мавзу: Ҳамкорлик педагогикаси ва педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммоларни бартараф этиш стратегиялари.

Режа:

1. Ҳамкорлик педагогикасининг концептуал ғоялари.
2. Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари.
3. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрлари.

Таянч иборалар: ҳамкорлик педагогикаси, концептуал ғоя, педагогик фаолият, касбий муаммолар, стратегия, ўқув материал, тизимлаштириш, дидактик параметрлари.

4.1. Ҳамкорлик педагогикасининг концептуал ғоялари.

Ҳамкорлик педагогикасининг таснифий белгилари.

- талабаларнинг замонавий ахборот технологиялари воситасида мустақил равишда янги билим ва амалий кўникмаларни эгаллаши ҳамда улардан амалий фойдалана олиши;
- e-learning ва m-learning технологиялари асосида корпоратив ўқитишни ташкил қилиш ва корпоратив маълумотлар базасини ривожлантириш;
- мустақил таълим ва ижодий изланиш натижасида ўқитилаётган фан ҳамда касбий фаолият соҳасидаги янги шакл, метод ва воситаларни ўзлаштириш ҳамда ўз-ўзини ривожлантириш;
- машғулотларни on-line тизимида видео анжуманлар ва семинар-тренинглар асосида ташкил этиш;
- профессор-ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги коммуникацияни жадаллаштириш;
- талабаларнинг ўқув фанини ўрганиш ва ўзлаштиришга қизиқишларини оширишга йўналтирилган хусусий-методик технологияларни амалиётга татбиқ этиш;
- профессор-ўқитувчиларни тьюторлик, фасилитаторлик ва ингилаторлик фаолиятига фаол жалб этиш ва бошқалар.

“Ҳамкорлик педагогикаси”нинг таснифий тавсифи:

Қўлланиш даражасига кўра: умумпедагогик.

Фалсафий асосларига кўра: инсонпарвар.

Асосий ривожланиш омилларига кўра: мажмуавий, биоген, социоген ва психоген.

Шахсга йўналтирилганлигига кўра: ҳартомонлама баркамол.

Мазмунли характерига кўра: таълимий + тарбиявий, дунёвий, инсонпарвар, умумтаълимий.

Бошқариш турига кўра: кичик гуруҳлар тизими.

Ташкилий шаклларига кўра: индивидуал + гуруҳли, табақалашган.

Болага ёндашувга кўра: шахсий-инсонпарвар, субъект-субъектлик(ҳамкорлик).

Методларни қўлланилишига кўра: муаммоли-изланувчан, ижодий, диалогли, ўйинли.

Таълим олувчилар тоифасига кўра: оммавий.

Ҳамкорлик педагогикасининг тўртта асосий йўналиши мавжуд:

шахсий-инсонпарвар ёндашув;

дидактик фаоллаштирувчи ва ривожлантирувчи мажмуа;

тарбия концепцияси;

атроф-муҳитни педагогизациялаш.

Шахсий-инсонпарвар ёндашув:

Шахс субъектдир, ҳар бир бола қобилиятли. Педагогик мулоқотни инсонпарварлаштириш ва демократиялаш:

- болаларга муҳаббат, уларнинг тақдирига қизиқиш;
- боладаги умидли мшонч;
- ҳамкорлик, мулоқот маҳорати;
- тўғридан-тўғри мажбур қилишни бекор қилиш;
- ижобий рағбатлантиришнинг муҳимлиги;
- болалардаги камчиликларга сабрли бўлиш;
- ўқитувчи ва талаба ҳуқуқларини тенглаштириш;
- боланинг эркин танлаш ҳуқуқи;
- хато қилиш ҳуқуқи;
- шахсий қарашларга бўлган ҳуқуқ;
- бола ҳуқуқлари ҳақидаги конвенцияга амал қилиш;
- ўқитувчи-талаба муносабатлари усули: тақиқлаш эмас, йўналтириш; бошқариш эмас, биргаликда бошқариш; мажбурлаш эмас, ишонтириш; буйруқ бериш эмас, ташкиллаштириш; чегараламаслик, эркин танлашни йўлга қўйиш.

Шахсий-инсонпарвар ёндашув:

Замонавий шароитда натижаларга олиб келмайдиган туғридан-туғри мажбурлашдан метод сифатида воз кечиш:

- мажбурловсиз, ишончга асосланган талабчанлик;
- туғма қизиқувчанликни ҳисобга олиб ўқитиш;
- мувафақиятсизликка сабаб бўладиган мажбурий истакни алмаштириш;
- болаларнинг мустақиллиги ва мустақил фаолиятини ўрнатиш;

- жамоа орқали бевосита талабларнинг қўлланиши.

Индивидуал ёндашувнинг янги талқини:

- ўрта ўқийдиган талабаларга йўналтиришни бекор қилиш;
- шахснинг энг яхши сифатларини излаш;
- шахсни психологик-педагогик ташхис этиш(қизиқишлари, қобилияти, йўналганлик, Мен-концепцияси, характери, фикрлаш жараёнларининг ўзига хослиги)нинг қўлланилиши;
- ўқув-тарбия жараёнида шахснинг ўзига хосликларини ҳисобга олиш;
- шахс ривожини башорат қилиш (прогнозлаш);
- ривожланишни, уни коррекциялашнинг индивидуал дастурларини лойиҳалаш.

Дидактик фаоллаштирувчи ва ривожлантирувчи мажмуа:

- таълим мазмуни шахс ривожланишининг мазмуни сифатида қаралади;
- билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш ва умумлашган фикрлашга ўргатиш;
- мактаб фанларини интеграциялаш, умумлаштиришга ўтилиши;
- таълимнинг вариативлиги ва табақалашганлиги;
- ўргатишнинг ижобий рағбатларидан фойдаланилади.

Тарбия концепцияси:

- Билимлар мактабини Тарбия мактабига алмаштириш;
- барча тарбиявий тизимлар марказида талаба шахсини қўйиш;
- тарбияга инсонпарвар ёндашув, умуминсоний қадриятларни шакл-лантириш;
- боланинг ижодий қобилиятларини, унинг индивидуаллигини ри-вожлантириш;
- миллий ва маданий анъаналарни тиклаш;
- индивидуал ва жамоавий тарбияни ҳисобга олиш.

Атроф-муҳитни педагогизациялаш

Оила, мактаб ва ижтимоий муҳит ўсиб келаётган авлодни шакллантирувчи муҳим ижтимоий институтлар сифатида акс этади. Натижалар барча учта тарбия манбаларининг биргаликдаги ҳаракатида аниқланади. Бундан болаларни ҳимоя қилувчи ижтимоий ва давлат институтларига таъсир этувчи ота-оналар билан ҳамкорлик, омилкор бошқариш ғояси келиб чиқади.

Биргаликдаги самарали фаолият концепцияси

Ўқитувчининг талабалар билан ҳамда талабаларнинг талабалар билан биргаликдаги самарали фаолияти концепциясини профессор В.Я. Ляудис ишлаб чиққан.

Бу ўқув вазияти бир-бири билан боғлиқ **тўрт қисмдан** иборат:

- ўқув предметининг мазмуни;
- шароит;
- ўзаро ҳаракатдаги ўқув тизими;
- барча қисмларнинг ўзаро алоқа динамикаси.

Биргаликдаги самарали фаолият вазиятини ташкил этишга қўйиладиган талаблар:

- Ўқишнинг бошидан қатнашчиларни ижодий самарали фаолиятга қўшиш;
- Оралиқ вазифалар тизимини талабалар ва ўқитувчиларнинг биргаликда режалаштириши;
- Ўқув фаолиятида ҳамкорлик, мазкур фаолиятга ўзининг хиссасини қўшишини аниқлашга йўналтириш;
- Ўқитишнинг бориши қонуниятлари: фаолиятга кириш, ҳаракат, имитацион ҳаракатлар, ҳаракатни қўллаш.

БСФ концепцияси табиий холда “ҳамкорлик педагогикаси” ичига киради ва қўйидаги ғояларга асосланади:

- қийин мақсад ғояси;
- таянч ғояси (асосий тушунчалар, сигналлар);
- эркин танлаш ғояси (кўп масалаларнинг ичидан);
- катта блоклар ғояси;
- диалогли фикрлаш ғояси.

Ғоялар катта аҳамиятга эга. Улар жалб қилади. Улар қизиқиш уйғотади. Улар дунёни ўзгартиради. Бу фикр ҳақида ўйланг: ”Биз билладиган бу ҳақиқатлар шак-шубҳасиз аниқ, яъни барча эркак кишилар тенг яратилади, улар яратувчиси томанидан инкор қилиб бўлмайдиган ҳуқуқлари билан улар орасида ҳаёт, озошлик ва бахт излаш ҳуқуқлари билан таъминланади”. Бу фикрлар Америка революциясига куч тўплашни ва дунё ҳокимиятларининг тузилишининг ўзгаришини гавдалантиради.

Монифецо тақдири тушунчасига қарқнг. Америка океандан океанга чўзилишига ишониб 200000 дан ортиқ ташаббускорлар поезд вагонларига қўшилди ва яхши ҳаёт кечириш учун мамлакат бўйлаб қийналиб юрдилар. Бу тушунча Ғарбни Европа ва Осиёлик одамлар билан бир неча авлодларни жойлаштиради. Бу фикр ҳаммаша Америка –ҳинду маданиятини ўзгартиради.

Ғоялар катта кучга эга. Улар яшашга йўналтиради, кўп мартаба инсоният онгли равишда билмасдан, англамасдан ҳатти-ҳаракатлар орқали аниқлайди. Янги ғоялар яшашни қайта йўналтиради. “Каттароқ бу яхшироқ “ бу тушунча Америкаликларнинг кўп қаватли уйлар қуришига ва юк машиналари ҳайдашга ва СУВс –энергия нархининг тушган ва глобал температуре кўтарила бросан.

Глобал иссиқликнинг ошиши ва баландроқ ёнилғи нархларига қизиқиш бутун ер юзи бўйлаб дўстона алоқаларни ривожлантирмоқда. Фикрлашнинг ўзгариши натижасида фуқаролар ижтимоий транспартатсия ва ёнилғи ёрдамида ишлайдиган транспортларни кидирдилар. Исроф қилишга нисбатан улар кўпроқ қайта ишладилар. Улар озроқ энергия билан лойиҳалаштирилди.

Моддий манбаларнинг иқтисоди ва ерни асрашга ўхшаган оддий тушуунча миллионлаб инсонлар ҳаётини бутунлай ўзгартирди.

Жамоавий иш муҳим былган ҳаётингизнинг бир қисмини аниқлаштиринг. Кашфиёт корпусидан модел сифатида фойдаланиб сиз ўша жамоанинг битта азоси сифатида ролингизни қандай қилиб яхшилашингиз мумкинлигини тушунтиринг?”

(талабалар ҳаётининг релевант анализлари ва бўлимдан олинган мано синтезлари).

Юқорида кўрсатилган икки эпчиллик усули берилган маъно-мазмунни талабаларни бирга ўрганишга тортиш кучига эга. Сув ҳавзаларига бағишланган бўлим учун, ўқитувчилар эпчиллик усулига асосланган лойиҳа ёки савол билан тугатиши мумкин, “Бизни жамиятимиз денгизимизнинг яхшироқ бошлиқлари бўлиши учун нима қилиш мумкин?”

Уларга иншода ёки лойиҳада жавоб бериладиган охириги усуллар катта ғоя атрофида маъно мазмунини жипслаштириши мумкин ва уни бириктиради. Иш учун катта ғояларда гарчи улар ўқитувчилар бўлим шунингдек, умумий баҳолаш йўли орқаали талабани тушунишини бошқариб боориш учун фойдаланишадиган кўрсаткич сифатидаги вазифани адо этиши зарур.

Усулларсиз “катта ғоялар” дан фойдаланишни ўргатиш ўқитиш мазмунини аҳамиятини пасайтиради ёки инкор этади. Аслида “ Қай тарзда Инсонлар ўрганари” китобининг 2-тамоилида айтилганидек мазмунни асрашга ундайдиган маъновий тушуниш тизимини яратишга имкон беради.¹⁵

Ўқитувчи таълим жараёнида ҳамкорликда ўқитиш методларидан фойдаланиш мақсадида қуйидагиларни:

➤ Қайси мавзуларни ҳамкорликда ўқитиш методларидан фойдаланиб ўрганиш мумкинлигини аниқлаши ва мазкур машғулотларни тақвим-режада белгилаши;

➤ Ушбу мавзу бўйича талабаларга тавсия этиладиган ўқув топшириқлари ва уларни бажариш юзасидан кўрсатмаларни тайёрлаши;

➤ Ҳамкорликда ўқитиш методларидан фойдаланиб ўтиладиган машғулот тури, машғулотнинг тузилиши ва боришини лойиҳалаши;

➤ Ўтган ва янги мавзулар юзасидан талабалар билимини назорат қилиш учун тест топшириқларини тузиши керак.

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг бир нечта методлари мавжуд:

Командада ўқитиш (Р.Славин) да талабалар тенг сонли иккита командага ажратилади. Ҳар иккала команда бир хил топшириқни бажаради. Команда аъзолари ўқув топшириқларини ҳамкорликда бажариб, ҳар бир талаба мавзудан кўзда тутилган билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришига эътиборни қаратади.

Ҳамкорликда ўқитиш технологияси муаллифларидан бири бўлган Р.Славиннинг таъкидлашича, талабаларга топшириқларни ҳамкорликда бажариш бўйича кўрсатма берилиши етарли эмас. талабалар ўртасида том

¹⁵ Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 23-30 p.

маънодаги ҳамкорлик, ҳар бир талабанинг қўлга киритган муваффақиятидан қувониш, бир-бирига сизқидилдан ёрдам бериш ҳисси, қулай ижтимоий-психологик муҳит вужудга келиши зарур. Мазкур технологияда талабаларнинг билимларни ўзлаштириш сифатини аниқлашда уларни бир-бири билан эмас, балки ҳар бир талабанинг кундалик натижаси аввал қўлга киритилган натижа билан таққосланади. Шундагина талабалар ўзининг дарс давомида эришган натижаси командага фойда келтиришини англаган ҳолда маъсулиятни ҳис қилиб, кўпроқ изланишга, билим, кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштиришга интилади.

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг бир нечта методлари мавжуд:

Кичик гуруҳларда ҳамкорликда ўқитиш (Р.Славин). Бу ёндашувда кичик гуруҳлар 4 та талабадан ташкил топади. Ўқитувчи аввал мавзунини тушунтиради, сўнгра талабаларнинг мустақил ишлари ташкил этилади. талабаларга берилган ўқув топшириқлари 4 қисмга ажратилиб, ҳар бир талаба топшириқнинг маълум қисмини бажаради. Топшириқ якунида ҳар бир талаба ўзи бажарган қисм юзасидан фикр юритиб, ўртоқларини ўқитади, сўнгра гуруҳ аъзолари томонидан топшириқ юзасидан умумий хулоса чиқарилади. Ўқитувчи ҳар бир кичик гуруҳ ахборотини тинглайди ва тест топшириқлари ёрдамида билимларни назорат қилиб баҳолайди.

Талабаларнинг кичик гуруҳлардаги ўқув фаолияти ўйин (турнир, мусобақа) шаклида, индивидуал тарзда ҳам ташкил этилиши мумкин.

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг бир нечта методлари мавжуд:

Ҳамкорликда ўқитишнинг зигзаг ёки арра методи.(Э.Аронсон). Педагогик амалиётда бу метод қисқача “арра” методи деб номланади. Мазкур методда кичик гуруҳлар 6-8 та талабадан ташкил топади. Дарс давомида ўрганиладиган мавзу мантиқан тугалланган қисм (блок ёки модул)ларга ажратилади. Ҳар бир қисм юзасидан талабалар бажариши лозим бўлган ўқув топшириқлар тузилади. Ҳар бир талабалар гуруҳи мазкур топшириқларнинг биттасини бажаради ва шу қисм бўйича “мутахассис”га айланади. Сўнгра гуруҳлар қайта ташкил этилади. Бу гуруҳларда ҳар бир қисм (блок ёки модул) “мутахассиси” бўлиши шарт, мазкур “мутахассис”лар ўзлари эгаллаган билимларни худди “арра” тишлари кетма-кет келганидек, навбат билан ўртоқларига баён қилади. Мазкур гуруҳларда ўқув материали мантикий кетма-кетликда қайта ишлаб чиқилади.

Ҳамкорликда ўрганиш (Назария)

“Чуқур мулоҳазалар асосида тузилган жамоавий, ҳамкорликда ишлаш ўрганиш ва ўқитиш жараёнининг юқори самарасиз ёндашувлардан бири ҳисобланади.”

Қуйидагилар ҳақида ўйлаб кўринг:

- ҳамкорликда ўқитишни кичик гуруҳлардан бошланг;

- ижтимоий муносабатларда камдан-кам йўлғизликда ўрганилади;
- гуруҳда барча ўрганишга маъсул бўлиши лозим;
- ижтимоий, коммуникатив ва фикрлаш каби дастлабки кўникмалар очикчасига етказилиши керак;
- гуруҳлар бир жамоа сифатида иш кўришлари керак;
- барча материаллар ҳам ҳамкорликда ишлашга мос эмас;
- 2-4 та гуруҳлар энг самари ҳасобланади;
- ким билан ким ишлаши ҳақида ўйлаб кўринг;
- бошқа стратегиялар билан кўшиладиган талаблар ҳақида ўйланг;
- сифатнинг ошиши синф ҳанасининг мухитига боғлиқ.

Ҳамкорликда ўрганишга оид мисоллар:

Ҳамкорликда ўрганишга тайёрланиш жараёнида кўйидагиларга эътибор беринг:

- ишлаш тузилмасига;
- керакли ва фойдаланиладиган жараёнга;
- синф хонасини қандай хивфси қилишингизга.¹⁶

Ҳамкорликда ўрганиш: фойдаланининг баъзи сабаблари:

- тадқиқотларда кўрсатилишича, етказиб олиш – бу ўрганишнинг энг самари усулидир;
- тадқиқотарда келтирилишича, интелект ижтимоий таъсир остида бўлади;
- шахслараро интелект смарани муҳим белгисидир;
- диалог – жамиятнинг хулқи сифатида муаммони ечишнинг кучли усулидир;
- конфликтларни сўндириш кўникмалари одатда гуруҳ иши қанча самарли бўлишини белгилаб беради;
- ижтимоий сифат, коммуникативлик ва танқидий фикр юритиш кўникмаларини шакллантиради;
- баъзи талабалар шу йўл билан яхшироқ таълим олишади;
- ҳамкорликда ўрганишнинг реал ҳаётга боғланиш яхши.

Джонсон таклиф этган самарали гуруҳ ишининг 5 асосий элементи:

1. Индивидуал маъсулият

- хар бир талаба ўзларининг ўрганишларига жавобгар

2. Юзма-юз ўзаро ҳаракат

- 2-4 та гуруҳлар ва бошқалар билан кўришиш
- Лозим бўлса хонани ўзгартиринг!

3. Ҳамкорликдаги кўникмалар (гуруҳлар ичидаги ишлар жараёнига шакллантирилиши лозим бўлган кўникмалар китритилсин)

- Ижтимоий кўникмалар

¹⁶Jan Kiesel THE ARTFUL SCIENCE OF INSTRUCTIONAL INTEGRATION. Adapted from: BEYOND MONET. Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p 14.

- Коммуникативликка оид кўникмалар
- Танқидий фиклаш кўникмалари

4. Қайта ишлаш жараёни

- Гуруҳлардаги ижтимоий ва академик муносабатларни ифодаланиши ва бахоланиши лозим
- Узоқ муддат самара бермоғи лозим

5. Ижобий ўзаро боғлиқлик

- Бир бирини шқитишни қўллаб қувватловчи талабалар
- Ўқитиладиган талаблар
- Джонсон буларни қўллаб қувватлашнинг 9 та йўлини аниқлаштиради

Джонсоннинг 9 та ижобий ўзаро боғлиқлиги:

1. Мақсад: Анниқ ва муҳим бўлагн мақсад ёки вазифани белгиланг

2. Вазифа: Вазифалар аниқ, ўзгармайдиган

3. Ресурслар: Таксимлаш

4. Стимул: биргаликда яхши ишланса имтиёзлар берилиши

5. Мажбурламаслик: рақобатчилик, бахслар стандартларга қарши ёки ютуқ учун

6. Атроф-муҳит: жисмонан хатти ҳаракатларга қулай

7. Ижодийлик: талабалар гуруҳ номини ёки эмблемасини лойихалаштиришади

8. Кетма-кетлик: хар бир талаба ўзига бириктирилган топшириғни шундай бажариш керакки, натижада гуруҳ бирлаша олсин

9. Simulation (Моделлаштириш): ижтимоий кўникмаларга одатда дуч келиши сабабли ролли ўйин¹⁷

4.2. Педагогик фаолиятни ташкил этиш билан боғлиқ муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари

Таълимдаги инновацион жараёнлар қоидага мувофиқ уч асосий – ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарувга доир жиҳат билан боғлиқликда кўриб чиқилади. Мазкур жиҳатларнинг мазмунидан инновацион жараёнлар юзага келадиган умумий шарт-шароитлар ҳосил бўлади. Мавжуд шарт-шароитлар инновацион жараённинг амалга ошишига тўсқинлик қилиши ҳам мумкин. Инновацион жараёнлар ҳам стихияли, шунингдек, онгли бошқарилиши мумкин. Янгилик киритиш – бу энг аввало, табиий ва сунъий ўзгаришлар жараёнини бошқариш функцияси. Шунинг учун таълимдаги инновацион жараён – бу таълимдаги ўзгаришларни бошқариш жараёни демакдир.

Инновацион жараён инновацион фаолиятдан ташқари ўз ичига қўллаб уни амалга ошириш шарт-шароитларини, шу жумладан, фаолият субъектларини камраб олади. Инновацион жараён субъектидеганда, таълим муассасаларига янгиликлар киритиш жараёнига иштирок этувчи шахслар (ректор, проректор, кафедра мудирлари, профессор-ўқитувчилар,

¹⁷Jan Kielven THE ARTFUL SCIENCE OF INSTRUCTIONAL INTEGRATION. Adapted from: BEYOND MONET. Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p15.

талабалар, ота-оналар, ҳомийлар, методистлар, консультантлар, экспертлар) ва таълимни бошқариш органлари тушунилади. Улар ҳаракатининг бирлиги маълум бир натижаларга эришишга олиб келади. Инновацион жараён субъекти сифатида ўқитувчи янгиликни ўзлаштирувчи ва амалиётга татбиқ этишда катта роль ўйнайди. Мазкур жиҳат инновацион муҳит шароитида педагог фаолиятини бошқаришда қатор ўзига хос жиҳатларга эътибор қаратишни талаб этади. Одатда, олий таълим муассасаларида раҳбар-ҳодимлар инновацияларни жорий этиш жараёнида профессор-ўқитувчиларнинг хулқ-атвори турли хил кўринишларда (айримлари янгиликни татбиқ этишга қаршилик кўрсатиши, баъзилари бутунлай инкор этиши)да намоён бўлиши ҳақида кўп гапиришади. Аслида мазкур ҳолат табиий жараён бўлиб, инновацияларни жорий этишда педагог фаолиятини бошқаришда қуйидаги босқичларни ҳисобга олишлари ва ана шу асосда уларга таъсир кўрсатишлари лозим: янгиликни инкор этиш, янгиликка қаршилик кўрсатиш, янгиликни тадқиқ этишга киришиш, янгиликни татбиқ этиш доирасини кенгайтириш, янгиликни қўллашни анъанага айлантириш.

Биринчи - инкор этиш босқичи жамоа аъзоларининг янги ғояни қабул қилишга тайёр эмасликлари, аввалги йўналиш бўйича иш тутишга истак билидиришлари кўринишида намоён бўлади. Мазкур босқичда раҳбар янги ғоя ҳақида кўпроқ ахборот бериши, унинг имкониятлари ва натижавийлигини кўрсатиб бера олиши муҳим саналади.

Иккинчи - янгиликка қаршилик кўрсатиш босқичида раҳбар жамоа аъзоларининг очиқ қаршилигига учрайди. Ана шу сабабли мазкур босқичда раҳбар у томонидан илгари сурилаётган ғоянинг қўллаб-қувватловчи аъзоларни тўплаши ва уларга суяниши зарур.

Учинчи - янгиликни тадқиқ этиш босқичида педагоглар маълум танаффусдан сўнг янги ғояларни идрок этадилар, янги фаолият усулларини қўллай бошлайдилар. Мазкур босқичда раҳбар томонидан “ақлий ҳужум” уюштирилиши жамоанинг инновацион фаолиятини ташкил этишда яхши самара беради.

Тўртинчи, яъни янгиликни татбиқ этиш доирасини кенгайтириш - ижодий гуруҳларни кенг тарзда ривожлантириш босқичидир. Инновацион фаолиятни мувофиқлаштиришни тезда яхшилашнинг мақсади аниқланади, янги мазмуни изланади, янги ритуаллар яратилади.

Бешинчи – янгиликни қўллашни анъанага айлантириш босқичида янгилик таълим муассасаси таълим амалиётига мустаҳкам кириб боради ва жорий этилади¹⁸.

Сўз бошида таъкидлаб ўтганимиздек, республикада педагог кадрларнинг қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ишига кенг эътибор қаратилган. Бироқ фақат маълум вақт оралиғидаги қисқа курслар доирасида доимий равишда ўзгаришлар, янгиланишлар билан бойиб борадиган педагогик фаолиятнинг самарадорлиги тўлиқ таъминланмайди.

---

¹⁸ Зуфаров Ш.М. Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқариш: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2010. – Б. 70-71.

Педагогик фаолиятда юзага келадиган янгиликларни самарали ўзлаштиришнинг ва амалиётга жорий этишнинг муҳим воситаларидан бири педагог-кадрларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришдир.

Педагогика ва педагогик менежментда инновацион салоҳият тушунчаси икки хил тарзда талқин этилади: кенг маънода – таълим муассасасининг инновацион салоҳияти, тор маънода – ўқитувчининг инновацион салоҳияти. Таълим муассасасининг инновацион салоҳияти деганда, унинг ўз-ўзини ривожлантиришга тайёрлиги, шахснинг ўз-ўзини ривожлантириш учун маданий-таълимий муҳитнинг ва шарт-шароитларнинг хилма-хиллиги ҳамда коммуникатив муносабатларнинг юқори даражаси тушунилади. Алоҳида педагог учун эса, бу - унинг шахсидаги ижтимоий-маданий ва ижодий ўзига хосликлар йиғиндиси, педагогик фаолиятни такомиллаштиришга тайёрлиги ҳамда бунинг учун зарурий ички восита ва методларнинг мавжудлигидир.

Олий таълим муассасаларида инновацион салоҳият – инновацион жараённинг муҳим шарти сифатида қаралиб, уч таркибий қисмни ўз ичига қамраб олади: олий ҳарбий билим юрти педагогик жамоасининг инновацион салоҳияти, ижодий гуруҳларнинг инновацион салоҳияти ҳамда алоҳида (конкрет) ҳарбий педагогнинг инновацион салоҳияти.

Олий таълим муассасаларида инновацион салоҳиятни ривожлантириш динамик тавсифга эга бўлиб, ички(субъектив) ва ташқи (объектив) омиллар таъсирида юзага чиқади. Ана шу сабабли педагог-кадрларнинг малакасини ошириш воситаси сифатида инновацион салоҳиятни ривожлантиришга таъсир этувчи ички ва ташқи омилларнинг аҳамиятини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Педагогик инноватика ва инновацион менежментга доир тадқиқотлар ва адабиётлар таҳлилига асосланиб айтиш мумкинки, бугунги кунда педагог-кадрларининг инновацион салоҳиятни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчиқуйидаги омиллар мавжуд:

1) новация(янгиликлар)нинг фойдаланувчиларга тушунарли бўлмаслиги;

2) агар таклиф қилинган янгиликни жорий қилиниши кўп кучни талаб қилса-ю, ўқитувчиларнинг эса имкониятлари чекланган бўлса, бу ҳолат янгиликни ўзлаштиришни тўхтатиш омили бўлиши мумкин;

3) субъект томонидан янгиликни ўзлаштириш учун етарли даражада мотивациянинг мавжуд эмаслиги;

4) янгиликларни қабул қилишга нисбатан қаршилик ва унинг очик намоён бўлмаслиги кабилар.

Инновацион салоҳиятни ташкиллаштириш жараёнининг тузилиши мураккаб тавсифга эга бўлиб, салоҳиятнинг ривожланиш даражаси эса инновацион имкониятларни, педагог кадрларларнинг ўз меҳнати самарадорлигидан қониқиш ҳосил қилишларини тақозо этади. Мазкур таърифни асос қилиб олган ҳолда, инновацион салоҳиятнинг қуйидаги таркибий қисмларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Технологик таркибий қисм педагогларнинг касбий кўникма ва малакаларга эгаллиги даражаси, ишлаб чиқариш технологиялари, ташкилотдаги янгиланишларни бошқариш ва амалга ошириш билан тавсифланади.

Педагог-кадрларнинг инновацион фаолиятга технологик тайёрлиги куйидагиларда намоён бўлади:

- 1) ўз фаолият натижаларини танқидий баҳолай олиш қобилияти;
- 2) ўз касбий компетентлик даражасини ошириш;
- 3) янги ахборотни ижобий идрок этиш қобилиятига эгалик;
- 4) ташкилий маданият ва психологик муҳитнинг инновацион фаолиятга йўналганлиги.

2. Когнитив таркибий қисм ўзида жамоа аъзоларининг келгуси янгиланишлардан хабардорлиги, шу билан бирга инновация субъектларининг профессионал билим даражасини акс эттиради.

3. Креатив таркибий қисм профессионал фаолиятни амалга оширишда педагогларда ижодий ёндашувнинг мавжудлиги, уларнинг муаммоли вазиятларда ностандарт фикрлай олиш кўникмаларига эгалиklarини аниқлаб беради.

4. Психологик муҳитда намоён бўлувчи муассасанинг ташкилий маданияти, кадриятга йўналганлиги, ижтимоий установакалар, жамоа аъзоларининг хатти-ҳаракатлари инновацион салоҳиятнинг регулятив таркибий қисми мазмун-моҳиятини очиб беради.

5. Жамоа аъзоларининг инновацияни ўзлаштириш жараёни, уларнинг фаолиятига таъсир этиши, уни кучайтириши ё сусайтириши ҳиссий-эмоционал таркибий қисм билан белгиланади.

6. Мотивацион таркибий қисм жамоа аъзоларининг янгиликка муносабатини аниқлаш: инновацион фаолиятга даъват этиш, унинг чегара ва шакллари белгилаб бериш, таълим муассасаси мақсадларига эришишга йўналтирилган, мўлжалланган мотивлардан таркиб топади.

Мотивацион-ижодий йўналганлик педагог-кадрларда куйидаги эҳтиёж ва қобилиятларнинг мавжуд бўлишини тақозо этади:

- 1) педагогик вазифаларни ҳал этишга доир стандарт бўлмаган ёндашувларни излаб топиш;
- 2) изланишли-тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш;
- 3) янгиликларни амалиётда қўллай олиш учун мавжуд билимлардан фойдалана олиш ва уларни ривожлантириш;
- 4) педагогик рефлексияни амалга ошириш;
- 5) ижтимоий-иқтисодий ва педагогик шарт-шароитларга доир ўзгаришларга тез мослаша олиш.

Педагогика фанида жамоанинг инновацион салоҳиятини баҳолашга доир ёндашувлар ишлаб чиқилган бўлиб, улар орасида диагностик ёндашув кенг тарқалган. Диагностик ёндашувни амалга ошириш аниқ белгиланган мезонлар асосида жамоанинг ривожланганлик даражасини ташхис этиш ва таҳлил этиш ҳамда инновацион фаолиятга таъсир этувчи омилларни баҳолашни талаб этади.

Педагог-кадрларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар сифатида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиб ўтиш мумкин:

- 1) ҳарбий педагог-кадрларнинг ижод қилиши учун эркинликнинг тақдим этилганлиги;
- 2) новатор педагогларни ресурслар билан таъминланишининг раҳбарият томонидан қўллаб-қувватланиши;
- 3) жамоада мунозара ва фикрлар алмашинувининг фаол йўлга қўйилганлиги;
- 4) касбий компетентликни ривожлантиришга иштиёқнинг рағбатлантирилганлиги;
- 5) педагогнинг ўз-ўзини ривожлантириши учун имкониятларнинг тақдим этилиши;
- 6) юқори даражадаги ахборий таъминотнинг йўлга қўйилганлиги;
- 7) ўзгаришлар аргументациясининг асосланганлиги;
- 8) жамоада ишонч ва ўзаро бир-бирига ёрдам бериш жараёнининг қўллаб-қувватланиши.

Инновацион муҳит шароитида юзага келаётган педагогиканинг долзарб муаммоларидан бири бу ўқитувчи фаолиятида юзага келаётган қийинчиликлар бўлиб, мазкур муаммонинг ҳал қилинмаслиги қуйидаги салбий оқибатларни келтириб чиқаради: 1) педагогнинг ўз ишидан қониқмаслиги; 2) педагогик меҳнат самарадорлигининг пасайиши; 3) психик зўриқишнинг кучайиб бориши; 4) касбий деформацияларнинг тўпланиб бориши ва бошқалар.

Ўқитувчи фаолиятида юзага келаётган муаммолар кўп аспекти тавсифга эга бўлиб, уларни асосий жиҳатларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Касбий. Ушбу жиҳат билан боғлиқ қийинчиликлар самарадорлик, ишонч, фаолият сифати орасидаги сабаб-оқибат алоқадорликлари ва фаолият субъектининг индивидуал ўзига хосликларини ўрганиш билан тавсифланади.

2. Физиологик. Мазкур жиҳат ўқитувчи фаолиятида юзага келаётган қийинчиликларни унинг олий нерв фаолияти тизими ва сенсомотор ҳаракатлари орасидаги боғлиқликда кўриб чиқади.

3. Ижтимоий. Ушбу жиҳат билан боғлиқ қийинчиликлар ўқитувчининг ижтимоий мавқеи, обрў-эътибори, уни ижтимоий ҳимоялаш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишни тақозо этади.

4. Тиббий. Мазкур аспект фаолиятдаги қийинчиликларни ўқитувчининг руҳий, жисмоний соғломлиги, турли касалликларни орттириши, уларни саломатликка таъсирини аниқлаб беради.

Ўқитувчи фаолиятида юзага келаётган муаммоларни ўрганишнинг касбий жиҳати мураккаб кўринишга эга бўлиб, кенг қамровли таҳлилни талаб этади. Касбий фаолият билан боғлиқликда юзага келаётган қийинчиликлар қуйидаги кўринишларда намоён бўлиши мумкин: 1) фаолиятнинг объектив шарт-шароитлари. Яъни шахснинг ўз фаоллигини

намоён қилишга тўсқинлик қилиниши, бошқача айтганда барьерларнинг мавжудлиги; 2) шахснинг ўзига хос психологик хусусиятлари.

Ўқитувчининг касбий фаолиятида юзага келувчи қийинчиликларнинг объектив шарт-шароитларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) ўқитувчи меҳнатини ташкил этишда методик таъминотнинг етарли бўлмаслиги;

2) ўқитувчи фаолиятини баҳолашдаги формализм (юзакилик);

3) ўқитувчининг иккинчи даражали вазифаларга жалб этилиши.

Педагог шахсининг специфик ўзига хосликлари билан боғлиқликда юзага келадиган қийинчиликлар:

1) педагогик фаолиятни амалга оширишда ички куч ва имкониятларнинг етарли эмаслиги;

2) соҳадаги ислохотлар билан боғлиқликда фаолиятни ўзгартириш имконини бермайдиган ўз-ўзини йўналтириш механизмнинг бузилиши;

3) салбий психологик ҳолатлар (ишончсизлик, асабийлик, қўрқув, ўз фаолиятидан қониқмаслик ва бошқалар).

Ўқитувчи фаолиятида юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш қуйидаги стратегияларга асосланишни талаб этади: 1) касбий ривожланиш (конструктив стратегия); 2) психологик муҳофаза (ҳимоя стратегияси); 3) касбий деформация (деструктив стратегия).

Олий таълимда фаолият юритадиган профессор-ўқитувчиларни касбий етуқлик даражасига кўра шартли равишда тўрт гуруҳга ажратиш мумкин: адаптация босқичидаги, функционал барқарорликка эга, касбий маҳоратга эга ва новатор ўқитувчилар.

Адаптация босқичидаги ўқитувчилар учун хос муаммоли вазиятлар касбий муҳитга кириш, педагогик жамоадаги меъёр, кадрият ва анъаналарни қабул қилиш кабилар билан боғлиқдир. Мазкур мураккабликлар объектив тавсифга эга бўлиб, мавҳум алоқадорлик эса, ёш ўқитувчи таълим жараёнида эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини ҳамда педагогик фаолиятга доир меъёр ва кадриятларни реал амалиётга қўллай ёки қўллай олмаслигида намоён бўлади.

Функционал барқарорликка эга ўқитувчиларда мураккаб вазиятлар педагогик стереотипларни мураккаблашуви билан боғлиқликда юзага келади. Бу эса ўқитувчидан ташаббускор қайта касбий ўз-ўзини намоён этишни талаб этади.

Маҳоратли педагоглар учун қийинчиликлар инновацион тўсиқларни енгиб ўтиш билан боғлиқ. Педагогик фаолиятдаги тўсқинликлар кўпинча педагог фаолиятини чегаралаб қўйиш кўринишида намоён бўлади.

Мазкур типология билан боғлиқликда юзага келадиган қийинчиликларни ҳал этишда бир ёки бир неча стратегияни қўллаш мақсадга мувофиқ. Масалан, ёш ўқитувчилар фаолиятида юзага келадиган қийинчиликлар энг аввало, уларнинг касбий ривожланиши босқичма-босқич такомиллаштириб борилиши, касбий фаолият билан боғлиқ муаммоли вазиятларни ҳал этишда уларни психологик қўллаб-қувватлаш, ўз-ўзига ишонч,

масъулиятни қарор топтириш, шунингдек, ўзгарувчан вазиятларда мувафакқиятли ҳаракатлана олиш стратегияларини талаб этади.

4.3. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрлари.

Дидактик материалларни ишлаб чиқишга тизимли ёндашув, педагогик дизайн моделининг универсал ва *оддийлаштирилган* варианты, таълим оловчиларнинг эҳтиёжлари, мақсад ва муаммоларини аниқлаш, турли таълим стратегиялари, ўқув материалларини тузишнинг бешта асосий босқичи, *тахлил* – бу босқичда таълимни қандай ташкил этишнинг қанчалик зарурлиги (эҳтиёжлар таҳлили), таълимнинг талаб қилинаётган мақсадлари қай даражада мос бўлиши (мақсадлар таҳлили), бўлғуси таълим жараёнининг восита ва шароитларини аниқлаш (шароитлар таҳлили), *дизайн босқичи*, *ишлаб чиқиш* босқичи, *татбиқ ёки қўллаш* - ўқув материалларини синовдан ўтказиш, амалда қўллаш босқичи, *самарадорликни баҳолаш* - ишлаб чиқилган ўқув материаллари баҳолаш ва зарур бўлганда, ўзгартиришлар киритиш.

Дарс жараёнини лойиҳалашда ўқитиш методларини тўғри танлаш, яъни методларни дарснинг вазифалари ва мазмунига мослиги, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг имкониятларига мувофиқ бўлиши. Ўқитувчи дарснинг лойиҳасини ишлаб чиқишдаги топшириқларни кетма-кетлиги.

1-босқич: Ўқитувчи дастур, дарслик, методик қўлланма ва синф ўқувчиларининг умумий тавсифи билан танишиш.

2-босқич: Дарснинг асосий вазифалари мажмуасини: ўқитиш, таълимий мақсад, тарбиявий мақсад ва ривожлантирувчи мақсадларни ва вазифаларини белгилаш.

3-босқич: Дарснинг асосий босқичларини тўғри, аниқ ва изчилликда жойлаштириш.

4-босқич: Дарснинг ҳар бир босқичи мазмунидаги асосий ўринли ажратиб олиш.

5-босқич: Дарснинг ҳар бир қисми учун ўқитиш методларини, воситаларини, технологияларни танлаш.

6-босқич: Дарснинг ҳар бир қисми учун ўқитишнинг етакчи; умумсинфий, кичик гуруҳ ва индивидуал шаклини танлаб олиш.

7-босқич: Бўш ўзлаштирувчи ва тайёргарлиги кучли бўлган ўқувчилар учун тафовутланган машқ ва вазифаларни танлаш.

8-босқич: Тегишли синф ўқувчилари учун вақт меъёрларига мувофиқ уй вазифасининг мақбул ҳажмини танлаш.

Назорат саволлари:

1. Ҳамкорлик педагогикасининг асосий вазифалари?
2. Ҳамкорлик педагогикасининг мақсади нимадан иборат?
3. Педагогик фаолиятда қандай касбий муаммолар юзага келади?
4. Педагогик фаолиятда касбий муаммоларни ҳал этиш стратегияларини изоҳланг.
5. Ўқув материалларини қандай тизимлаштирилади?.

6. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрларини изохланг.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 б.
2. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
3. Jan Kielven THE ARTFUL SCIENCE OF INSTRUCTIONAL INTEGRATION. Adapted from: BEYOND MONET. Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p 14-15.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармони.
5. Ишмухамедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: “Истеъдод”, 2008. – 180 б.
6. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: “Фан”, 2004. – 126 б
7. Нишоналиев У.Н., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С.. Касбий таълим педагогикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2007.
8. Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 23-30 p.

5-Мавзу: Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш ва компетентли ёндашув.

Режа:

1. Таълим тизимида сифат ва рақобатбардошликка эришиш омиллари
2. Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш
3. Компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш

Таянч иборалар: таълим тизими, сифат, рақобатбардошлик, омил, интерфаол таълим, таълим воситаси, талабалар, мустақил фикрлаш, маданият, шакллантириш, компетентли ёндашув, бўлажак мутахассис, касбий шакллантириш.

5.1. Таълим тизимида сифат ва рақобатбардошликка эришиш омиллари

Таълим тарбия жараёнида юқори малакали кадрларнинг аҳамияти. Ходимларни ишга қабул қилишда йўл қўйиладиган хатолар ташкилот учун айниқса қимматга тушадиган хатолар қаторига киради. Айни шу сабабли бу қадам энг масъулиятлиқ қадамлардан бири ҳисобланади.

Олий ўқув юртининг кадрлар билан ишлаш сиёсати ходимлар билан ишлашнинг бош йўналиши ва муҳим шартларини белгилайди. Кадрлар билан ишлаш-олий ўқув юрти раҳбарияти фаолиятининг энг мураккаб йўналишларидан бири. У ташкилий, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа хил вазифаларни комплекс ечишни талаб этади. Олий ўқув юртининг кадрлар билан ишлаш сиёсати таълим бериш ва ривожланишнинг аниқ белгиланган тактикасини, шунингдек бошқарув салоҳиятини ривожлантириш жараёнининг мақсадини ўз ичига олиши лозим.

Кадрлар билан ишлаш сиёсатини амалга оширишда энг аввало ходимнинг ташкилот фалсафаси ва стратегиясига мувофиқлигини ҳисобга олиш талаб этилади. Ташкилотнинг ходимларга бўлган эҳтиёжлари асосан унинг олдида турган мақсадларга боғлиқ бўлади.

Бу мақсадлар қанча аниқ таърифланган бўлса, ходимлар билан ишлаш соҳасидаги фаолиятни режалаштириш шунча осон бўлади. Ташкилот ўз стратегияларидан бирида бирор нарсани ўзгартирса, масалан, янги таълим хизматларини киритса, ходимлар сони ва малакасига қўйиладиган талаблар сезиларли даражада ўзгариши мумкин.

Кадрлардаги ўзгаришлар ишдан бўшатиш, нафақага чиқиш, декрет таътили ва ҳоказолар билан белгиланиши ҳам мумкин. Кадрлар бўлими ўзгаришлар мониторингини юритиши ва уларни тахмин қилиши лозим.

Ташқи омилар орасида меҳнат бозорининг ҳолати биринчи даражали аҳамият касб этади. У макроиқтисодий вазиятга, техника ва

технологиянинг ривожланиш даражасига, рақобат ва бошқа омилларга боғлиқ.

Таълим тизимининг кадрлар билан ишлаш сиёсатида лавозимнинг ташкилий тузилмадаги ўрнини, яъни бажариладиган ишнинг мазмуни ва ҳажмини, зарур малакани, ҳамкасблар билан муносабатларни белгилаш муҳимдир.

Янги ташкилотга мослашиш жараёни ва бу ерда ишни бошлаш ҳар қандай одам учун оғир даврдир. Агар ташкилот бундай одамни қўллаб-қувватламаса, унинг жамоага бўлган ишончи камаяди, ишнинг сифати пасаяди. Мослашишнинг икки типи: профессионал мослашиш ёки ишнинг мазмунига кириш ва ижтимоий-психологик мослашиш ёки жамоага қўшилиш фарқланади.

Олий ўқув юртининг фалсафаси олий ўқув юрти ишининг мақсадлари, вазифалари ва принципларини белгилайди. Бу жамоа танлаган ва қўллаб-қувватлайдиган меъёрлар, омиллар ва кадриятлар тизими. У олий ўқув юрти ходимларининг куч-ғайратини бирлаштиришни таъминлаши ва ходимларда уларнинг олий ўқув юрти фаолиятидаги роли ҳақида аниқ тасаввур ҳосил бўлишига кўмаклашиши лозим.

Олий ўқув юртининг фалсафасида олий ўқув юрти раҳбариятининг ҳар бир ходим эришишга ҳаракат қилиши талаб этиладиган ғоялари акс этиши даркор. Университетнинг фалсафаси қуйидагиларни назарда тутаяди:

- амалий фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган билимлар билан таъминлаш;
- эртанги кун билимлари билан таъминлаш;
- ўқув жараёнини ташкил этишнинг энг самарали шаклларида фойдаланиш;
- Таълим-тарбия соҳасида кенг илмий ва маслаҳат фаолиятини амалга ошириш;
- Таълим-тарбия муаммоларини ечишда талабалар билан бирга фаол иштирок этиш;
- фаолиятнинг ҳаракатчан, лидерлик услубини ривожлантириш ва амалга ошириш ва ш.к.

Ходимни энг аввало ташкилотда қабул қилинган фалсафа, стратегия, хулқ-атвор андозалари, анъаналар, меъёрлар ва қоидалар билан таништириш лозим. Зарурий ахборот беришнинг самарали йўлларида бири – ҳар бир ходим танишиши лозим бўлган ҳужжатлар тўпламини яратиш.

Олий ўқув юртининг фалсафаси, меҳнат шароитлари, меҳнатга доир муносабатлар ва кадрлар билан ишлаш сиёсати бошқарув салоҳиятининг шаклланиш ва ривожланиш жараёнига йўл кўрсатади. Самарали ва узлуксиз бошқарув жараёни учун керакли пайтда ташкилотни тарқ этган мутахассислар ўрнини босишга қодир бўлган раҳбар кадрлар захирасини яратиш талаб этилади. Олий ўқув юртининг бошқарув салоҳиятини аспирантлар, ёш мутахассислар, бошқарув ходимлари ташкил этади.

Маълумки, олинган билимлар эскиради ва инсон ўз билимлари, малака даражасини ошириш билан шуғулланмаса, унинг билимлари ҳал қилинаётган вазифаларга мувофиқ келмай қўяди.

Педагог касби ўз моҳиятига кўра ўта индивидуалдир. Ҳар бир педагогнинг бош мақсади - ўз ишининг устаси бўлиб етишиш. Педагогик маҳорат касб-кор соҳасида ўз индивидуаллигини ёрқин намойён этиш сифатида тушунилади. Педагогик маҳорат компонентлари касбий вазифаларни бажариш учун зарур бўлган кўникмаларни белгилайди. Кўникмаларнинг қуйидаги гуруҳлари фарқланади:

1. Лойиҳалаш кўникмалари.
2. Конструкциялаш кўникмалари.
3. Ташкилотчилик кўникмалари.
4. Коммуникатив кўнималар.
5. Гностик кўникмалар.

Педагогик ижодкорлик ва компетентлик. Педагогик маҳорат замирида педагогик компетентлик ётади. Педагогик компетентлик деганда педагогик функцияларни муайян тарихий даврда қабул қилинган меъёрлар, стандартлар ва талабларга мувофиқ бажаришга тайёрлик ва қодирликни белгиловчи профессионал-шахсий тавсиф тушунилади. Профессионал-педагогик компетентлик педагогик воқеликни тизимли тушуниш ва унда тизимли иш кўриш кўникмасини ўз ичига олади. Профессионал компетентлик ўз фаолият соҳасида эркин мўлжал олишни кўзда туттади. Компетентлик уч муҳим омил билан боғлиқ бўлган замонавий педагогик технологияларни ўзлаштиришни назарда туттади:

- бошқа одамлар билан муносабатлар маданиятини;
- ўз фаолият соҳаси ҳақида ахборот олиш кўникмасини;
- ўқув ахборотини бошқаларга бериш кўникмасини.

Шундай қилиб, профессионал-педагогик компетентлик қуйидаги асосий компонентлар билан тавсифланади:

- шахсий-инсоний мўлжал;
- педагогик жараёни тизимли идрок этиш;
- ўз фаолияти соҳасида мўлжал ола билиш;
- педагогик технологияларни ўзлаштирганлик.

Ўқитувчининг профессионал компетентлиги креативлик билан тавсифланади. *Креативлик* – касбда ишлаш усули, янги педагогик борликни яратиш истаги ва кўникмаси. Профессионал-компетент педагог рефлексияга қодир бўлиши лозим. Рефлексия - фикрлашнинг алоҳида усули. У педагогик жараёнга ҳамда ўз шахсига муайян касб эгаси сифатида четдан назар ташлашни кўзда туттади.

Педагогнинг менежер сифатидаги муваффақияти нима билан белгиланади?

Н.М.Карамзин: “Буюк одамлар истеъдоди бошқа одамларда истеъдодларни кашф этишдан иборатдир”, деган эди. Ўз-ўзидан равшанки, менежмент поғонасига кўтарилган ҳар бир педагог шу услубда ишлаши

шарт. Ўз ўқувчиларида истеъдодларни кашф этиш педагог етук маҳоратининг тасдиғидир.

Аммо “истеъдодларни кашф этиш” механик жараён эмас. Бу ерда педагогнинг биринчи босқичда ўқувчиларга ўрнатилган бўлиш орқали уларда қизиқиш уйғотиш ва сўнгра уларнинг ўз ташаббусига йўл очиш қобилияти алоҳида роль ўйнайди. Бу ерда гап педагогнинг лидерлик фазилатлари хақида боради.

Профессионал-педагогик компетентликнинг юқорида зикр этилган элементлари мураккаб тузилмани, мутахассиснинг “идеал модели”ни ташкил этади, унинг шахсий-фаол тавсифини белгилайди.

Педагогик техника тушунчаси. Педагогик техника - ўқув жараёнини самарали ташкил этиш шартидир. Педагогик техника - шундай малакалар йиғиндисики, у педагогга талаба кўриб, эшитиб турган воқеа, ходиса, нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва ҳис-ҳаяжонларини етказиш имконини беради. Талабалар билан бевосита муаомала қилишда педагогнинг ана шу малакалари унинг хулқ-атворида намоён бўлади.

Педагогик техникани тўлиқ эгаллаш учун педагог актёрлик ва режиссёрлик маҳоратининг таркибий қисмларини ҳам эгаллаши зарур. Чунки педагогнинг фаолияти бир қатор хусусиятлари билан актёр ва режиссёрнинг ижодий фаолиятига яқиндир. Ҳаракат, диққат, чехра ёрқинлиги, хаёл, муомала ва бошқалар театр педагогикасининг асосий тушунчалари бўлиб, уларни бўлажак педагог ҳам ўзлаштириб олиши фойдалидир. Қолаверса, театр фаолияти билан педагогик фаолият бири-бирига яқин бўлиб, бир қатор умумий жараён хусусиятларига эга.

Педагогик мулоқот маданияти ва услуби. Мулоқот маданияти - иш жараёнида одамларнинг ўзаро муносабатларини ташкил этиш соҳасидаги ҳамкорлар билан алоқа ўрнатиш, улар билан тил топиш имкониятини берувчи билимлар ва кўникмалар.

Мулоқот маданияти замирида хушмуомалалик, сиполик, одоблилик, камтарлик, бир сўзлилиқ, илтифотлилиқ каби мулоқотга қўйиладиган умумий ахлоқий талаблар ётади.

Хушмуомалалиқ - бошқа одамларга нисбатан ҳурмат ифодаси. Муомалада, сўзларда, овоз оҳангида, имо-ишораларда акс этади. Қўполлиқ маданиятсизлиқ кўрсаткичигина эмас, балки иқтисодий категория ҳамдир. Қўпол муомала натижасида ходимлар меҳнат унумдорлигида ўрта ҳисобда 17% ни йўқотишлари аниқланган.

Сиполик - ҳар қандай, энг аввало - конфликтли вазиятларда ўзини қўлга ола билиш.

Одоблилик ҳам мулоқот маданиятининг муҳим унсурларидан бири ҳисобланади. У энг аввало мулоқотда меъёрни билишни назарда тутаяди.

Камтарлик ўзгаларга баҳо беришда сиполикни, уларнинг дидини ҳурмат қилишни англатади.

Ишга доир муносабатларда муваффақиятга эришишда бир сўзлилиқ ҳам ўлкан аҳамият касб этади. Фаолиятнинг исталган соҳасида берилган

ваъдалар ва олинган мажбуриятларни аниқ бажармасдан иш олиб бориш қийин.

Илтифотлилик - биринчи бўлиб илтифот кўрсатишга, бошқа одамни ўнғайсизлик ва кўнгилсизликлардан халос этишга ҳаракат қилиш.

Мулоқот маданиятининг юксак даражаси мулоқот жараёнида инсонда қуйидаги шахсий фазилатлар мавжудлиги билан белгиланади:

➤ эмпатия - дунёни бошқалар кўзи билан кўриш, уни шу одамлар каби тушуниш кўникмаси;

➤ хайрихоҳлик - ҳурмат, симпатия, одамларни тушуниш, бошқаларни қўллаб-қувватлашга тайёрлик;

➤ ташаббускорлик - одамлар билан тил топа билиш, муайян шароитда жавобгарликни ўз зиммасига олишга тайёрлик;

➤ очиклик - очик-ойдин гапириш ва иш кўра олиш, бошқаларга ўз ички дунёсини очишга тайёрлик;

➤ ўз-ўзини билиш – одамлардан ўзи ҳақида ҳар қандай ахборотни олишга тайёрлик, лекин ўзгалар фикрига қарам бўлмаслик.

Ҳар бир шахснинг ривожланиш хусусиятлари индивидуал мулоқот маданиятининг бетакрорлиги ҳақида сўз юритиш имкониятини беради. Мулоқот маданияти таълим жараёнида ривожланиши мумкинлиги ёдда тутиш муҳимдир.

Таълим соҳасида касбий ўсишнинг психологик жиҳатлари. Мансаб пиллапояларидан кўтарилишни режалаштириш ходимнинг ривожланиш мақсадлари ва уларга эришиш йўлларини белгилашдан иборат.

Карьера-ходимнинг ўз меҳнат фаолияти келажагига доир онгли режалари, ўз имкониятларини меҳнат орқали рўёбга чиқаришнинг мўлжалланган ва реал йўллари. Бу хизмат пиллапояларидан аста-секин кўтарилиш, ўз кўникмалари, қобилияти ва малакасини ошириб боришдир.

Шу билан бир вақтда мансаб пиллапояларидан кўтарилиш жамоада эгалланувчи лавозимларнинг амалдаги кетма-кетлиги ҳамдир. Индивидуал профессионаллашув нуқтаи назаридан профессионал ва мансабга доир кўтарилиш ёки юксалиш фарқланади.

Профессионал юксалишга инсон меҳнат фаолиятида касбий ихтисослашувнинг устунлиги, муайян турдаги касбий фаолиятда ютуқларга эришиш ва уларнинг тан олинishi хос. Касбий ютуқлар кўпинча ходим мансаб пиллапояларидан кўтарилишига замин яратади.

Мансабга доир кўтарилиш – ходимнинг мансаб мавқеи, ижтимоий роли, шунингдек ташкилотдаги нуфузининг ўзгариши. Бошқача айтганда, мансабга доир кўтарилиш – бир ташкилот доирасида ходимнинг ривожланиш босқичлари изчил ўзгариши.

Карьера ўз босқичларига эга ва инсоннинг ёши ҳамда унинг касбий фаолияти цикллари билан узвий боғлиқ. Мансаб пиллапояларидан кўтарилиш босқичларига уларнинг ҳар бирида инсон ўзининг турли хил эҳтиёжларини қондириши нуқтаи назаридан шартли тавсиф бериш мумкин.

Дастлабки босқич – мактабда ўқиш, ўрта ва олий маълумот олиш; инсон 25 ёшга тўлгунга қадар давом этади. Маълумот олишни якунлагач, инсон ўз меҳнат фаолиятини бошлайди, янги номаълум муаммолар билан тўкнаш келади, мазкур жамоага кириш ва унда ўз ўрнини топишга ҳаракат қилади. Бу даврни янги ўйинни ўрганишга ўхшатиш мумкин: тушуниб етиш лозим бўлган қоидалар ва танлаш талаб этиладиган вариантлар бор. Бу илдам ўрганиш даври.

Меҳнат фаолиятининг дастлабки йилларида инсон ўз имкониятларига мос келадиган ишни қидириб, бир нечта фаолият турларини алмаштириши мумкин.

Шаклланиш босқичи – тахминан беш йил давом этади. Инсон 25-30 ёшида танлаган касбини ўзлаштиради, зарур кўникмалар ва малакани шакллантиради. Бу босқични ўз маслагини излаш даври деб номлаш мумкин. Одатда бу ёшда инсон оила қуради, шу боис яхши маош олиш истаги пайдо бўлади.

Кўтарилиш босқичи – одатда 15 йил давом этади. Инсон 30 ёшдан 45 ёшгача амалий тажриба тўплайди, ўқув ва кўникмаларини оширади. Шахсий маслак энди муаммо ҳисобланмайди, лекин ўз қобилиятларини ишга солиш соҳасини кенгайтириш зарурияти юзага келади. Ўз иши, ютуқларига қайта баҳо бериш юз беради. Бу даврда ходимнинг куч-ғайрати иш ҳақи миқдорини ошириш ва саломатлик ҳақида ўйлашга қаратилади.

Эришилган натижаларни сақлаб қолиш босқичи – бу босқич ҳам тахминан 15 йил давом этади. 45 ёшдан 60 ёшгача инсон эришган малака ўзининг чўққисига кўтарилади, у ўз тажрибасини ёшлар билан ўртоқлашишдан манфаатдор бўлади. Бу давр ижодий фаолият ва баъзан хизматнинг янада юқориқ даражасига эришиш билан тавсифланади. Инсоннинг аксарият эҳтиёжлари қондирилган бўлсада, уни меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси қизиқтиришда давом этади, у бошқа даромад манбаларига ҳам қизиқиш билдиради.

Яқунлаш босқичи – беш йил давом этади. Инсон 60 ёшдан 65 ёшгача пенсияга чиқишга тайёргарлик кўра бошлайди.

Ҳозирги вақтда карьерани режалаштириш ва бошқариш жараёнининг айниқса кенг тарқалган моделларидан бири *мансаб пиллапояларидан кўтарилишни режалаштириш ва ривожлантириш борасида ҳамкорлик моделидир*. Мазкур модель икки томон - ходим ва унинг раҳбари ҳамкорлигини назарда тутди. Ходим ўзининг мансаб пиллапояларидан кўтарилишини режалаштириш ва ривожлантириш учун жавобгар бўлади. Раҳбар режалаштиришда иштирок этади ва унга йўл-йўриқ кўрсатади. Ходимларни ўргатиш ва шу тариқа уларнинг касбий ва шахсий компетентлигини ошириш орқали олий ўқув юрти ходимларни рағбатлантириш вазифаларини ҳам ҳал қилади.

Илмий педагогик кадрларга қўйиладиган касбий ва шахсий талаблар. Олий мактаб ўқитувчисининг шахсига юксак талаблар

қўйилади. Улар педагоглар ва психологларнинг тадқиқотларида чуқур асослаб берилган.

Педагог шахсига қўйиладиган асосий талаблар унинг юксак малакасига қаратилган. Юксак малакасиз ўқитувчи фаолиятини тасаввур қилиш мумкин эмас. Таниқли математик М.В.Остроградский: “Яхши педагог яхши шогирдларни тарбиялайди”, деган эди.

Ҳозирги вақтда олий ўқув юртларида профессор-ўқитувчилар таркибининг касбий тайёргарлик даражасини юксалтириш учун бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Аммо педагогнинг ижтимоий мавқеи ва обрўси унинг ўзига, унинг ақл-заковати ва иш сифатига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Ҳар қандай касбий фаолият инсондан муайян мойилликни, зарур жисмоний ва руҳий хусусиятларни, шунингдек тегишли шахсий камолот даражасини талаб этади.

Инсоннинг касбга яроқлилиги - ишлаб чиқаришнинг муайян соҳасида маълум иш функцияларини ўзлаштириш ва самарали фаолият олиб бориш учун зарур бўлган қобилиятлар, жисмоний, руҳий ва ахлоқий фазилатларнинг зарурий йиғиндиси. Педагогик фаолиятга яроқлиликни тавсифловчи шахсий фазилатлар қаторига ёшлар билан ишлашга мойиллик, киришимлилик (бошқа одамлар билан тил топа олиш), одоблилик, кузатувчанлик, зеҳни ўткирлик, ташкилотчилик қобилиятлари, ўзига нисбатан ўта талабчанлик киради. Буларнинг барчасини диагностика қилиш ва муайян даражада синовдан ўтказиш мумкин.

Касбий билимларни такомиллаштириш ва маҳоратга эришиш учун педагог педагогик фаолият тузилишини тасаввур қилиши лозим. Психологик тадқиқотлар (Н.В.Кузьмина, А.И.Шчербаков ва б.) таълим-тарбия жараёнида педагогик фаолиятнинг қуйидаги турлари мавжудлигини кўрсатади:

1) *Диагностика* (diagnosis – таниб олиш, аниқлаш) фаолияти таълим олувчиларни ўрганиш, уларнинг ривожланиш, тарбия даражасини аниқлаш билан боғлиқ. Ҳар бир таълим олувчининг жисмоний ва руҳий ривожланиш хусусиятларини, унинг ақлий ва ахлоқий даражасини билмасдан таълим-тарбия ишини амалга ошириш мумкин эмас. Бунга эришиш учун педагог кузатувчан бўлиши, ўрганиш ва диагностика методларини билиши лозим.

2) *Конструктив-лойиҳалаш* фаолияти – тарбия фаолияти йўналишини, унинг ҳар бир босқичдаги аниқ мақсад ва вазифаларини белгилай билиш, унинг натижаларини прогноз қилиш.

3) *Ташкилотчилик* фаолияти таълим олувчиларни тарбия ишига жалб қилиш ва уларнинг фаоллигини рағбатлантириш билан боғлиқ. Бунинг учун педагог аниқ вазифаларни белгилаш, таълим олувчилар ташаббусини ривожлантириш, вазифалар ва топшириқларни тақсимлаш, иш жараёнига раҳбарлик қилиш кўникмасига эга бўлиши лозим.

4) *Таҳлилий-баҳолаш* фаолияти - таълим ва тарбия жараёнини таҳлил қилиш, ижобий томонлар ва камчиликларни аниқлашдан иборат. Бу

турдаги фаолият педагогга ишда икки томонлама алоқани қувватлаш, уни такомиллаштириш йўллари излашга ёрдам беради.

5) *Тадқиқот-ижодий* фаолият - таълим-тарбия ишининг янги шакллари ва усуллари топиш йўлида изланиш, мавжудларини иждодий ривожлантириш.

Педагог ўзини ўзи шахсий ва касбий ривожлантиришдан кўзлайдиган мақсад – ўз педагогик фаолиятида муваффақиятга эришиш.

Жаҳон молиявий инқирози шароитида олий ўқув юртининг иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш. Олий ўқув юртининг иқтисодий фаолиятини либераллаштиришнинг бош шартларидан бири бошқарувнинг барча даражаларидаги хўжалик раҳбарлари ва мутахассисларнинг иқтисодий тафаккурини ўзгартиришдир. Бу ерда раҳбарларга ҳозирги замон маркетингининг асосий принциплари, усуллари ва методларини ўргатишни ташкиллаштириш зарурий омилга айланади. Бу раҳбарлар тизимли ёндашув соҳасида муфассал билим олишлари, бозор талабларига мослашиш ўқув ва кўникмаларини ўзлаштиришлари учун зарур. Бундай тайёрлаш ўқув юртларини халқ хўжалигига керак бўлган юқори малакали кадрларни тайёрлашга йўналтириши шубҳасиздир. Кадрларни ўқитиб-ўргатиш зарурияти яна шу билан белгиланадики, маркетинг – хўжалик ва бошқарув фаолиятининг мураккаб тури. Уни тўлақонли амалга ошириш фундаментал тайёргарликни, ишлаб чиқариш ва савдо, ҳуқуқ, молия, социология, бошқарув психологияси соҳасида кенг билимларни талаб этади.

Таълимни бошқариш давлат сиёсати соҳасига айлангани туфайли, кўпгина мамлакатларнинг ҳукуматлари таълим тизимини ривожлантириш узоқ муддатли ва истиқболли дастурларини ишлаб чиқадилар. Бундай дастурлар диққат марказида асосан иқтисодиёт муаммолари туради, лекин улар билан бирга таълим вазифалари ҳам муҳокама қилинади.

XXI аср бошида таълимни бошқариш тизими марказлаштирилган мамлакатларда ҳам уни марказлаштиришдан чиқариш тенденциялари, марказлаштиришдан чиқарилган тизимлар амалга қилувчи мамлакатларда эса, аксинча, марказлаштириш жараёнлари кузатилмоқда.

➤ Ривожланган мамлакатларда таълимга харажатлар ялпи миллий маҳсулот қийматининг тахминан 5-7% ни ташкил этади.

➤ Ривожланган мамлакатларда 1990–2010 йилларда бир ўқувчига йиллик харажатлар миқдори бир ярим баравар ошди.

➤ Бутун дунёда олий таълим тизимини давлат томонидан молиялаштириш ҳажмини қисқартириш тенденцияси кузатилмоқда.

➤ Айрим мамлакатларда олий мактабга кўрсатиладиган молиявий мадад 65-70% ни ташкил этади. Қолган пулни олий ўқув юртлари ўзлари излаб топишлари керак.

➤ Олий мактабни давлат томонидан молиялаштиришнинг қисқариши университетларни ривожлантиришга нисбатан инновацион ёндашувларни излашга рағбатлантирди.

➤ Таълимга жорий харажатлар таркибида каттагина улуш педагогик ходимларнинг иш ҳақига сарфланади (Францияда -72%; Англияда - 74%, Германияда - 75%).

Ҳар бир мамлакатда таълим тизими унинг ижтимоий-маданий муҳити ва ишлаб чиқариш-технологик базаси билан кўп сонли мураккаб функционал муносабатлар ва алоқалар воситасида боғланади. Ривожланган мамлакатларда умумий ўрта таълим вазифаси ҳал қилинган, олий таълим эса оммавий тус олган ҳозирги даврда мазкур муносабатлар ва алоқалар жамият ва давлат фаолиятида ҳақли равишда биринчи даражали аҳамият касб этади.

Таълимнинг сифатини баҳолаш ягона тизимларини яратиш йўли билан таълим сифатининг қиёсийлигини таъминлаш ягона таълим маконини шакллантириш ғояси атрофида жаҳон мамлакатларини жипслаштиришнинг зарурий шартларидан бири ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда турли мамлакатларда олий таълимнинг ҳар хил тизимлари амал қилади. Бу энг янги ахборот технологиялари кенг тарқалиши натижасида чегаралар йўқолаётган ҳозирги цивилизациянинг моҳиятига зиддир. Шу туфайли ҳам фан олдида турли таълим тизимларининг таҳлили асосида таълим жараёнининг ягона тактикаси ва стратегиясини ишлаб чиқиш, янги авлод мутахассисини тайёрлаш вазифаларини ҳал қилиш учун энг яхши тажрибани аниқлаш вазифаси қўйилади.

5.2. Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш

“Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари асосида маънавий етук ва жаҳон андозалари талабларига жавоб бера оладиган кадрлар тайёрлашда ўқувчиларни мустақил ўрганишга, изланишга ҳамда ишлашга йўналтириш, келажакда уларни мустақил қарор қабул қила оладиган шахс қилиб тайёрлаш масаласи таълим тизимини ислоҳ қилишнинг асосий шартларидан биридир. Бу талаблар таълим муассасала-рида тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг мустақил фикрлаши ва ўз соҳаси бўйича муҳим қарорлар қабул қилиши учун ўта муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда таълим олувчиларнинг мустақил танқидий фикрлаш, ахборотни излаш ва топиш, ақлий меҳнат маданиятини, мустақил билим олиш малакаларини ривожлантириш замонавий таълимнинг асосий вазифа-ларидан ҳисобланади.

Доимий ва тез ўзгариб боровчи технологиялар, билимларнинг янги-ланиши замонавий шароитларга мослашиш кўникмасига эга бўлиш ҳамда янги билимларга интилишни талаб этади. Бунинг учун ўқувчиларни янги билимларни мустақил ўзлаштиришга ўргатиш керак.

Агар таълим олувчиларнинг “Мустақил ўрганиш” ёки “Мустақил фаолият” тушунчаларни олимлар талқинида ўрганадиган бўлсак, мустақил ўрганиш - тафаккур жараёнининг шарти ҳамда ақлнинг хислати,

(П.П.Блонс-кий, А.А.Смирнов, Н.А.Менчинская, М.Н.Мардонов, А.М.Матюшкин, Э.З.Усмонова ва бошқалар), мустақил ўрганиш - бу ақлий фаолият усулларини эгаллашнинг натижаси ҳамда шартидир (Д.Б.Богоявленский, Е.Н.Ка-банова - Меллер, В.И.Решетников.).

А.Н.Леонтьев, Я.А.Пономарев, А.А.Любинская, В.М.Каримова, Р.И.Суннатов ва бошқаларнинг фикрича қараганда мустақил ўрганиш - бу шахс хислати бўлиб, масала ечишнинг аниқ усулини танлаш ҳамда ечимини таъминлашдан иборатдир.

М.Г.Ярашевский, Я.А.Пономарев, О.К.Тихомиров таъкидлашича, мустақил ўрганиш - бу шахс ижодий фаолиятининг шартидир.

В.В.Давыдов, М.А.Данилов, А.М.Матюшкин, А.В.Брушленский, Д.Б.Богоявленская, Э.Ғ.Ғозиевлар эса мустақил ўрганиш - бу янги муаммо ёки янги масалани олдиндан кўра олиш, уни таҳлил қилиш ҳамда ўз кучи билан ечиш кўникмасидир деган ғояни илгари сурадилар .

З.Т. Нишонваннинг таъкидлашича, мустақил ўрганиш - бу шахс томо-нидан билимларни ўзлаштиришда вужудга келадиган ҳукмлар ва хуло-саларни ўзининг субъектив фикри ҳамда англаганлик туфайли эътиқодни ай-лантириш қобилиятидир.

Юқоридаги фикрлар мазмунан ўхшаш бўлсада ҳар бирида ўзига хос ёндашув бор. Бизнинг фикримизча, мустақил ўрганиш - бу таълим олув-чининг муаммо ёки топшириқ ечимига қаратилган мустақил ва ижодий фао-лияти натижасидир.

М.И.Махмутов ўқувчиларнинг ўқув фаолиятида мустақил ўрганишни шакллантиришни муаммоли таълим билан боғлаган. Муаллиф мустақил билишни уларга мустақил ўқишга имкон берадики, малака ва унинг интеллектуал қобилияти сифатида таърифлайди. Муаллифнинг фикрига кўра мус-тақил билимнинг мавжудлиги кўрсаткичлари қуйидагилардан иборатдир:

А) ўқувчининг ҳар хил манбалардан янги билимларни мустақил ўзлаштириш кўникмаси ва янги малака ҳамда кўникмаларга эга бўлиши;

Б) ўзлаштирилган билим ва малакаларни кейинги мустақил таълим олиш учун қўллаш малакаси;

В) ҳар қандай ҳаётий муаммоларни ҳал қилиши учун уларни амалий фао-лиятда қўллаш имконияти.

Ҳозирги пайтдаги ўқитишни ташкил этиш шакли мустақил таълим олиш кўникмасини шакллантирмаслиги таълим олувчиларда таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш хоҳишини камайтиради.

Қ. Т. Олимовнинг фикрига кўра мустақил ва мунтазам таълим олиш бугунги кун учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, таълим концепциясининг ўзгариш босқичида «бутун ҳаёти учун билим олишдан-бутун ҳаёти давомида билим олиш» талабини қўяди.

Хорижий тадқиқотчилар бутун ҳаёти давомида таълим олиш - бу бошланғич, умумий ўрта, касб - хунар ва олий таълим йиғиндиси эмас, балки ин-соннинг бутун ҳаёти давомида таълим олишни шакллантиришни

кўзда тутати. Улар таълим олиш инсоннинг бутун ҳаёти давомида узлуксиз жараён бўлиши кераклигини таъкидлайдилар.

Албатта, шу ўринда шуни таъкидлаш жоизки ўқув адабиётлари ҳам ўқув материални ўқувчилар томонидан мустақил ўзлаштириб олинишига самарали хизмат қилиши лозим. Шу муносабат билан унда ўқув материали билимларни ўзлаштиришнинг педагогик ва психологик қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда баён қилиниши керак.

Яратиладиган ўқув адабиётлари ўқувчи ҳаракатини турли усуллар би-лан рағбатлантирилиши, ўзлаштирилган материални ўқувчининг ўзи томо-нидан назоратини амалга оширишига, унинг эътиборини муайян фаннинг муаммолари ва долзарб масалаларига йўналтиришлари лозим.

Ф.М. Жерар ва К. Рожьелар “дарслик ўқувчиларда мустақил ишлаш малакаларини ривожлантириши, турли ўрганиш методикаларини тавсия этиши, олган билимларини амалиётга қўллашни тақдим этиши керак” деб ҳисоблайдилар¹⁹

Т.С.Назарова ва Ю.П.Господариклар фикрига кўра ўқув адабиётларининг замонавий авлод ҳам мустақил таълим олиш бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш асоси, ўқувчиларнинг билим олиш фао-лиятини ташкил қилиш воситаси бўлиш ҳамда фанни ўқитишда педагогик технология ва методикаларни қўллаш имконини яратиши керак.

Бизнинг фикримизча, замонавий дарслик-мустақил билим олишни ташкил қилиш учун шароит яратиш, ўқувчиларда табақалаштирилган ёндашув асосида ижодий фикрлашни ривожлантиришга йўналтирилиши керак.

Бир қатор тадқиқотчилар фикрича ўқув адабиётлари танқидий мулоҳаза юритишга имконият яратувчи восита бўлиши керак. Ҳар бир фан маърузалари муаммоли тарзда бўлиши билан танқидий асосда ўқитилиши, ўқувчиларда ўрганишга, шунингдек танқидий фикр юритилган ўқув адабиётларга нисбатан қизиқишини орттиради, улар қатор фикрлар асосида ўз фикрини мустақамлашга ҳаракат қилади, маъруза ўқиган педагог билан мулоқот қилиш учун интиладилар, ўз фикр-мулоҳазаларни ифода қилиш йўллари топадилар. Демак, ўқувчи ўз билимини танқидий фикрлар асосида ошириб боради ва ҳар қандай ҳолатда ҳам фикр-мулоҳаза юритиш қобилиятини намоён этади.

Дарсликларда берилган матн, машқ ва масалаларни иллюстратив материаллар, жадвалларни танлашда ўқув-билув фаолиятини бошқариш, яъни дарс жараёнига раҳбарлик қилиш, дарслик материаллари воситасида ўқув-чиларнинг билим, кўникма, малакалари, эгаллаган шахсий сифатларини на-зорат қилиш механизминини ишлаб чиқиш лозим.

Хорижий тадқиқотчилар фикрича, ўқувчиларда мустақил фикрлаш, мақсадга интилиш, индивидуал ва гуруҳий ишлари, ҳамда ижодий қобилиятларини ривожлантириш ва коллеждан ташқари таълим олиш

---

¹⁹ Жерар, Ф. Разработка и анализ школьных учебников : по материалам книги Ф.-М. Жерар и К. Рожье / Ф.-М. Жерар, К. Рожье // Народная асвета. - 2007. -N 7. - С. 14-16.

имкониятларини ҳам яратиш, касб-хунар таълими муассасаларининг асосий вазифаси бўлиши керак.

Француз олими К. Аллегр таъкидлаганидек, ўқувчиларда мустақил фикрлаш, мақсадга интилиш, уларнинг индивидуал ва гуруҳий ишларини, ҳамда ижодий қобилиятларини ривожлантириш ҳам касб-хунар ўқув юртларининг асосий вазифасидир.

Психологларнинг тадқиқотлари таҳлили шуни кўрсатдики, ўқувчиларда билимларини шакллантириш ўқитувчи раҳбарлигида, мақсадли ташкил қилинган фаолият жараёнида самарали ривожланади ва бу педагогик жараёнда ўз аксини топади.

Фақатгина самарали ташкил этилган таълим жараёнида ўқувчида ўқув муаммосини мустақил ҳал қилиш кўникмасини ривожлантириш ва ўрганилаётган билимлар юзасидан келиб чиққан муаммоларни ижодий ечиш имкониятини яратади.

Шунинг учун ҳам биз бугунги кунда замонавий таълимнинг вазифаси, мақсади, ўрни ва ролини яққол тасаввур қила олишимиз керак.

Биз ҳозирги вақтда қўлланилаётган ўқув-тарбия жараёнида ва педагогик адабиётлар ва тадқиқот ишларида, “мустақил таълим”, “мустақил иш” тушунчаларининг моҳиятини ёритишга ҳаракат қилдик. Баъзан мустақил ҳолда ўқиш ва мустақил таълим тушунчалари адаштирилади. Мустақил ҳолда ўқиш расмий ўқув жараёнидан ташқарида кечиши мумкин, яъни муайян таълим муассасига бормай туриб, уйда ўзи ўқув материаллари асосида мустақил, индивидуал ҳолда ўқиши ва ўрганиши мумкин.

Н.Муслимовнинг фикрича мустақил таълим - билимларни ўзлаштириш тасаввурларини ривожлантириш тушунчалари, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш бўйича ўқув жараёнининг субъектив мақсадига мувофиқ мунтазам, мустақил ҳамда автоном фаолиятни ташкил этиш демакдир.

Мустақил таълим - белгиланган ўқув топшириқларини таҳсил олувчиларнинг мустақил ва ижодий бажаришлари асосида ўтадиган ўқув фаолиятидир. Мустақил таълим негизини мустақил ишлар ташкил этади.

Биз мустақил таълимни педагогик тамойилларга асосланиб ташкил этиш керак, деб ўйлаймиз. Масалан, ўқувчиларнинг онглилиги ва фаоллиги тамойили ўқитишни шундай ташкил этишни назарда тутадими, бунда ўқувчилар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш методларини онгли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижодий ташаббускорлик, ўқув фаолиятида мустақиллик, тафаккур, нутқ ривожландириган бўлсин.

Баъзи тадқиқотчилар ўқувчиларнинг билим савияси уларнинг мустақил таълим олиш ёки ўрганиш фаолиятининг ҳажми ва мунтазамлигига бевосита боғлиқдир, деб таъкидлайдилар. Чунки ҳеч бир инсон мустақил фаолиятсиз келишган мақсадига эриша олмайди. Шунинг учун мустақил фаолиятни билим олиш воситаси ва унинг натижаси сифатида қараш мумкин. Ўқувчиларнинг мустақил билим олишлари,

уларнинг тадқиқот ишлари изланиш-лари натижаси эканлигини кўрсатиш учун бундай натижани ташкил этиш ва бошқариш лозим. Бу эса ўқувчиларнинг билим фаолиятини ривожлантиради.

Мустақил таълим - ўқувчиларнинг ўқув мақсадлари кафолатли эришишларини, шунингдек фан дастурлари доирасидаги ўқув материалларни самарали ўзлаштиришлари бўйича мустақил ишларни бажаришларини назарда тутди. Ўқитувчилар эса ўқувчиларнинг мустақил таълим олишга интилишларини рағбатлантиришлари ва тўғри йўналтира олишлари лозим. Ўқувчи яқка ҳолда самаралироқ ишлайдими; ёки бир неча кишидан иборат гуруҳ билан биргаликда ишлашни ёқтирадими; ўз вақтини кутубхонада ўтказадими; ёки унга интернет тармоғидаги мавжуд электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш қулайроқми - ўқувчи мустақил ишни қандай қилиб яқшироқ, самаралироқ ва қулайроқ ташкил этиш кераклигини ўзи ҳам, ўқитувчи ҳам яқши билиши керак. Мустақил таълимнинг асосий моҳияти ҳам шундаки ўқувчиларнинг билим манбаи фақатгина ўқитувчи томонидан машғулотларда берилаётган билимлар бўлиши керак эмас. Мустақил таълим шароитида ўқувчи ўзлаштириши лозим бўлган ўқув материални ўзи англа-ши ва ҳаракат қилиши, ўқитувчи эса, ўз навбатида, ўқувчиларнинг тадқиқот олиб бориш кўникмаларини, ўтилган материалларни янада чуқурроқ ўзлаштириш учун кўшимча маълумотларни излаб топишга ундашлари ҳамда йўналтиришлари лозим.

Мустақил таълим - ўқитиш мақсадлари, тамойиллари ва мазмуни мос ҳолда ҳамда ташқи таъсир ёрдамисиз амалга оширилиши керак.

Мустақил таълим олиш ўқувчининг ўқув ва касбий фаолият мустақиллигини белгилайди. Бу сифатлар эса ўқув-материални тушунишда ва мавжуд ҳолатни танқидий баҳолашда намоён бўлади.

Шахснинг мустақиллиги унинг алоҳида хусусияти, лаёқати, фаоллиги, фикрлаш қобилияти, қўйилган мақсадга эришиш йўлида бор кучни сарф этиш каби хусусиятларининг бирлигидир.

Мустақил таълимда дидактик ва педагогик тамойилларга асосланиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги даврда ўқувчини мустақил билим олишни самарали ташкил этиш орқали ўқувчини ижодий фаолият юритишга ва шу билан унинг мустақил изланишига ундайди.

Мустақил билим олиш педагогик технологияга нисбатан жуда муҳим талабларни кўяди. Таълим муассасадаги ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлигидаги фаолиятининг яқуний натижаси олдиндан аниқ бўлган ўқитиш жараёнидан фарқли равишда мустақил билим олишда ўқувчи аниқ бўлмаган ҳамда олдиндан режалаштирилмаган натижага эришиш керак, яъни ўрганаётган ўқув материаллари бўйича билим, кўникма ва малакаларнинг аниқ ҳажмини ўзлаштириши лозим.

Мустақил билим олишнинг мақсади, тамойили, усули, методи, восита ва шартлари аниқ кўрсатилиши зарур ҳамда уларнинг танланиш ва самарали амалга ошириш кўзланган натижага олиб келади.

Ўқувчи ўзи олган билимлари сифатига жавобгарликни ўзига олиши керак. Ўқувчиларнинг билим манбаи фақатгина ўқитувчи маърузаларида

берилаётган билимлар эмас балки ўқувчи ўзи англаши ва ҳаракат қилиши, ўқитувчи эса, ўз навбатида, ўқувчининг тадқиқот олиб бориш кўникмаларини, ўтилган материалларни янада чуқурроқ ўзлаштириш учун кўшимча маълумотларни излаб топиш қобилиятларини ривожлантиришга ундашлари лозим.

Ҳар бир бўлажак замонавий мутахассис мустақил равишда таълим олишга ва ўрганишга шундай тайёрланишлари керакки, улар нафақат ҳозирги мавжуд техника ва технологияни билиши, балки янги техника ва технологияни анча қисқа муддатда ҳамда самарали ўзлаштира олишлари лозим. Шунини таъкидлаш керакки, бўлажак кичик мутахассисда ижодкорликни шакллантириш ва ривожлантириб бориш алоҳида педагогик вазифа ҳам ҳисобланади ҳамда бу вазифани амалга ошириш учун махсус методикалар ишлаб чиқишни тақозо этади.

У.Содиқов фикрича, замон талабига мос мутахассис тайёрлаш учун фақат билим бериш билан чегараланмасдан, ўқувчиларга ҳар бир масалага ижодий ёндашишни ўргатиш керак. Ўқувчилар ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш уларнинг қизиқиши, ҳаваскорлиги билан боғлиқ.

Таълимга ижодий ёндашув - шахсга йўналтирилган ўқитишни тўла амалга оширишга имконият яратади.

Хорижий педагоглар ва психологлар: Д.Гилрорд, Е.Торранс, Л.Термен, Р.Стернберг, М.Воллах, Россиялик олимлар В.Дашлова, П.Гальперин, В.Калныкова, Д.Богоявленский, Т.Куликова ва бошқалар томонидан ижодий фикрлаш назарий жиҳатдан асосланган бўлсада, бугунги кунда ижодий фаолиятни ривожлантириш методикаларини ишлаб чиқишда йўналтирилган тадқиқотлар давом этмоқда.

Д.Б.Богоявленская фикрича ижодий иш - муаммоли вазиятни ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир. Ижодий фаоллик деганда ҳодисалар, жараёнлар, объектлар аҳамиятини тушунган ҳолда, қийинчиликларни ёки муаммони енгиласизга интилиш тушунилади. Яъни шахснинг касбий фаолияти бўйича янги ечимларни излаш ва топиш ҳамда натижаларидан қониқиш тушунилади.

Ижодий фаолликни шакллантириш ва ривожлантириш - босқичма-босқич ҳал қилинадиган муаммодир. Шахс фаоллиги турли, яъни ўқув илмий ишлаб чиқариш, ижодий фаолиятлар таъсирида шаклланади ва ривожлантирилади.

Психолог олим С.Л.Рубинштейннинг фикрича, ижодий фаолият жараёнида кишида аста-секин ишнинг қайси жойини, нимани ўзгартириш, яхшилаш, такомиллаштириш масаласини ўйлаш тамойили вужудга келади. Натижада мавжуд билимларни таққослаш, кузатиш ва ижод жараёнида келиб чиқадиган вазифаларга мувофиқлаштириш, мўлжалланган ечим умумий тузилишини фикран тасаввур этиш зарурати туғилади.

Бу эса, ўз навбатида, хаёлнинг инсон миясининг фаол ишлаши билан топилган ечимларни ҳисоблашларда, чизмаларда, эскизларни яратишда, буюмларни безаш ва ҳоказоларда аниқ ифодаланиши талаб қиладиган ўзига

хос ақлий иш билан боғлиқдир. Ижодий меҳнат жараёнида фақат қандайдир буюм ёки янги нарса яратилиб қолинмай, балки шахснинг ўзи киритган оригинал хусусиятлари ҳам яққол намоён бўлади. Шунга кўра, ижодий фаолият, ижодкорлик сифатлари ва шахс хислатларини шакллантиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

Барча соҳада ижод иш натижасининг фарқли белгилари, унинг янгилиги ва ижтимоий аҳамиятга моликлигидир. Педагогик энциклопедияда ўқувчиларнинг техник ижодкорлиги фойдали ва муҳим янгилик белгиларига эга бўлган техник объектлар яратилдиган фаолият туридир», деб таърифланади.

Қ.Абдуллаеванинг фикрича техник ижодкорликка индивидуал ёндашиш таълимнинг энг муҳим принципларидан бирини амалга ошириш, юқори даражадаги қийин ижодий фаолиятга доир қобилиятни ривожлантириш имконини беради. Бинобарин, ана шундай ёндашишда ўқувчининг маънавий кучи намоён бўлади, мустақил ижодий ишда қатнашадиган барча ўқувчиларнинг, шу жумладан, энг бўш ўқувчиларнинг ҳам билим ҳам ҳунарни пухта эгаллаши учун ҳақиқий шароит вужудга келади.

П.И.Пидкасистый ўқувчининг келажакда бутун меҳнат фаолияти давомида касбий маҳоратини ўзи ошириб боришга, мустақил ва ижодий ёндашган ҳолда муаммоларни ечишга ўргатишдан иборат бўлиши керак.

Агар ҳозирги таълимни таҳлил қиладиган бўлсак бугунги кунда ўқитувчининг вазифасида анъанавий қараш ҳали ҳам мавжуд. Одатда ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларга муайян фан бўйича билим ва кўникмаларини бериш деб тушунилади. Бундай қарашга асосан ўқувчига билимни “қачон” ва “қандай” қилиб бериш бўйича ўқитувчи қарор қабул қилади ва аудиторияда кечадиган барча жараёнларнинг ягона диктатори ҳисобланади. Ўқитувчи таълим жараёнини тасдиқланган ўқув режасига мувофиқлигини таъминлаш мақсадидаги аудиторияда кечадиган жараёнларни назорат қила олиши мумкин ва лозим. Аммо ўқитувчи ўқувчиларнинг хаёллари ва қалбларида кечадиган жараёнларни назорат қила олмайди.

Шундай қилиб, ўқитувчи азалдан билимлар “эгаси” ҳисобланган. Агар ўқитувчиликнинг келиб чиқиш тарихига назар солсак, бунда биз ушбу касбни, аниқроғи ўқитувчи ролининг илдизи ҳисобланган китобларнинг ёзилиши ва кўпайтириши эндигина ривожланган даврларга тақалишини кўрамиз. Ўтмишда китоблар кам учрайдиган ва ноёб бўлганлиги сабабли, улардан фақатгина кишиларнинг тор доираси фойдаланган. Ушбу инсонлар зиёли бўлиб, ўқишни билганлар, китоблардан ўқиганларини эса бошқаларга айтиб берганлар. Аввалги даврдаги уларнинг тингловчилари учун мавзунини танлаш имконияти бўлмаган, сўзамоллар айтган “ҳақиқат” ни эшитаверганлар, шу сабабли ушбу зиёли инсонларни барча билимларнинг “эгаси” ва “билагони” деб қабул қилганлар.

Вақт ўтиши билан инсоният ривожланиб бориши, фан ва техника тараққиёти натижасида инсонлар мактабларда, университетларда ҳамда бошқа ўқув масканларида кечаётган жараёнлар ҳақида кўпроқ, чуқурроқ мулоҳаза юрита бошлаганлар. Аммо нима учун ўқитиш жараёни доим ҳам самарали бўлмаган? Нима учун иқтидорли, саводхон, зиёли ўқитувчилардан билим олганлар орасида саводсиз ўқувчилар пайдо бўлган? Наҳотки анъанавий ўқитиш технологияси самараси паст бўлган, балки ўқув жараёнидаги барча ҳолатлар фақат ўқитувчига боғлиқ эмасдир?

Кўпгина педагоглар ва олимларнинг инсоннинг қандай қилиб илм ўрганиши ҳақида кўпгина турли хил назариялар, қарашлари мавжуд. Аммо тадқиқотларнинг кўрсатишича, таълим олиш жараёнига мувофиқлаштирилган ҳолда бир хил ёндашиб бўлмайди, чунки ўрганиш жараёни ҳар бир инсон учун индивидуалдир. Шунингдек, таълим жараёни кўп омилларга, яъни об-ҳаво шароити, ўқитувчига бўлган шахсий муносабат, ўқишдан ташқари ишлар билан бандлиги, оилавий шароит, жисмоний ҳолатларга боғлиқ бўлиб буларнинг барчаси интеллектуал билимлар ўқувчининг дарсларда ва дарсдан ташқарида фаоллиги, ўқишга бўлган иштиёқи, ўзлаштириш даражасига таъсир қилиши мумкин.

Мустақил таълим олишнинг устувор омилларидан бири ўқувчининг билим олиши учун ўзи масъул бўлиши, жавобгарликни ҳис қилишидир. У ўқитувчига қарам эмас, у ўзи мустақил равишда нимани ва қандай қилиб ўрганишни ҳал қила олади. Бундай ўқувчининг ўзи камчиликларини ўзи тузатиши учун мустақил ишлайди. Бунда ўқувчи таълим олишни мустақил режалаштириш қобилияти ҳам муҳимдир.

Замонавий таълим жараёнининг вазифаси ўқитиш, тарбия ва ривожланиш бирлигини таъминлашни назарда тутди. Бироқ соҳалар учун кичик мутахассислар тайёрлашда ўқувчиларнинг қобилияти, онг ва кўникмаларини ўстириш, мустақил ҳамда ижодий ишлаш қобилиятларини ривожлантириш, илмий-амалий билимларини чуқурлаштириш муаммоси бундан ҳам муҳимроқ. Бу хусусиятлар келажакда ўқувчилар қобилиятини ва қизиқишига онгли равишда ўз касбларига қизиқиш ҳамда масъулиятни ошишига ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг фаоллиги, уларнинг ўқув материални эгаллаб олишда, синфда, тажриба машғулотлари да назарий ва амалий топшириқларини бажаришда намоён бўлади. Фаоллилик ўқувчиларнинг ўқув ва тажриба машғулотлари фаолиятидаги мустақиллигини ривожлантириш билан мустаҳкам боғланган.

Мустақил фикр юритиш ҳар бир шахс ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун, аудиторияда дарс беришнинг барча шакллари: назарий, амалий, тажриба машғулотлари дарслари, амалиётлар, дарсдан ташқари ишлар, илмий тадқиқот ишларида ўқувчиларнинг мустақил фикр юритиш кўникмалари таркиб топади ва у ўқитувчи ёки илмий раҳбар томонидан ривожлантириб борилиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Методист олим С.Матчоновнинг куйидаги таъкиди ҳам ғоятда ўринли: “Ўқиш-ўрганиш малака ва кўникмаси шаклланган кишигина билимларни пухта ўзлаштириши мумкин”.

Ўқувчи ўқув материали ўрганишда фаол иштирок этса ва шундай мавқе таъминланса, унинг мустақил фикрлаши ўз қобилиятидан куч олади. У бошқаларнинг фикрлари билан ҳам қизиқади, баъзан уларга танқид қилади. Р.В.Глинтершчикнинг аниқлашича, ўқув-билув фаоллиги методик фаолликка олиб келади: дарсда бундай ўқувчи фақат эмоционал ва ақлий зўриқиш дақиқаларинигина қадрлайди, адабиётни яхши ўрганган бўлишини аниқ ва равшан англайди, ўз ақлий фаолиятини назорат қилиш ва йўналтиришга ҳаракат қилади.

Мустақил фаолият юритишда касбий маҳоратларни шакллантириш жараёни ҳар доим тушунилган, англаб етилган хусусиятда бўлади. Мустақил ишлаш маҳоратини эгаллаш учун таълим олувчи фақат ўз фаолияти мақсадини тушуниб етишигина эмас, балки таълим олиш метод ва усулларини ўзлаштириши ҳамда билимларни амалий қўллаш кўникмаларини эгаллашлари керак бўлади. Маҳоратлар шаклланишида ўқувчининг маълум шароитларда қандай қилиб ҳаракат қилиш кераклиги ҳақидаги билимларни эгаллаши алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Бундай билимлар амалий ҳамда ақлий ишларни бажаришнинг самарали усул ва услубларини эгаллаши учун зарур бўлади.

Мустақил фаолият юритиш маҳоратларини эгаллаш психологларнинг фикрича ўқув ишлари усулларини ўзлаштириш ҳисобланади. Айнан идрок этиш фаолиятида ўқувчи қандай қилиб иш бажариш кераклиги ҳақидаги билимлардан фойдаланиб маълум ўқув масалаларини ечиш учун зарур бўлган амаллар, усулларни эгаллай бошлайдилар. Аммо фақат кўрғазмали ва сўз билан тушунтириш асосида ҳамма маҳоратларни эгаллаб бўлмайди. Баъзи амалий маҳоратларни бевосита бажаргандагина тушуниб етиш мумкин. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мустақил ишлаш фаолияти усулини эгаллашларига ёрдам берувчи шароитлар яратиш зарурлигини ҳисобга олиш керак.

Мустақил фикрлаш билан бир қаторда ижодий фикрлаш ҳақида ҳам бир қатор фикрларга тўхталамиз.

Ижодий фикрлаш имкониятлар турли-туманлигига таянувчи, муаммо ва масалалар умуман янги ечимга олиб келувчи идрок этиш стратегиясини тақдим этади. Унинг психологик механизмини дивергент фикрлаш билан боғлайдилар. Субъектив янги маҳорат яратиш, шунингдек, уни яратиш бўйича идрок этиш фаолиятининг ўзида янгилик яратиш билан ифодаланади. Ўз белгиси билан репродуктив фикрлашдан фарқланади.

Н.Муслимов ва Ш.Шариповлар фикрича ўқувчиларда ижодий фикрлашни ривожлантириш учун уларнинг ҳар бирига алоҳида индивидуал ёндашиш лозим. Ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг энг муҳим усулларида бири ўқувчиларни турли даражадаги муаммоли саволларни ёки топшириқларни ечишга жалб этиш, уларнинг ечимларини мустақил излаб топишга ўргатишдан иборатдир. Амалиётда ижодий

фикрлашни ривожлантириш жараёнида муаммоли саволлар ёки топшириқлардан фойдаланиш мумкин.

Ижодий фикрлаш инсоннинг теварак-атрофда бўлаётган жараёнлар, воқеа ва ҳодисаларга бўлган муносабатида турли муаммоларни ҳар хил усуллар ёрдамида ҳал эта олишда намоён бўлади. Фақат фанга оид формула, теорема, ҳамда таърифларни эслаб қолиш билан ижодий қобилиятини шакллантириб бўлмайди.

Ижодий фикрлашни ривожлантириш ҳар бир ўқувчига алоҳида ёндашиш орқали амалга оширилувчи жараёндир.

У.Содиқов фикрига кўра ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг энг муҳим усулларида бири ўқувчиларни турли даражадаги қуйидаги ноанъанавий масалаларни ечишга жалб этиш, бетакрор ва ўзига хос ечимларни излаб топишга ўргатишдан иборатдир:

- дастлабки маълумотлар етарли бўлмаган масалалар;
- ортиқча маълумот билан берилган масалалар;
- қарама-қарши ёки хато маълумотлар билан берилган масалалар;
- саволлари ноаниқ қўйилган масалалар;
- ечим вақти чекланган масалалар.

Ноанъанавий масалаларнинг бундай турли даражалар бўйича гуруҳланишида ўқувчиларнинг психологик ва ижодий ишлари қобилиятларининг инобатга олишни назарда тутади.

Психолог олимлар фикрига кўра ўқувчи у ёки бу муаммони назарий ва амалий билимларига асосланиб ўрганса, ўрганилаётган муаммонинг 70-80 фоизи узоқ вақт унинг хотирасида сақланиб қолади.

О. Қўйсинов тадқиқот ишларида ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий фикрлаш қобилиятларини аниқлаш учун умумий ўқув материалдан муҳимларини ажратиб олиш маҳоратини юқори, ўрта ҳамда қуйи даражаларга ажратилади ва уларга қуйидагича тавсифлаб берилади:

Юқори даража - ўрганилаётган материалнинг муҳим хусусиятини осон ва тез ажратиб олади.

Ўрта даража - ўқиган материалдаги муҳим хусусиятларини ажратишни асосан бажара олади, шу билан бирга бир қанча хатоларга йўл қўяди.

Қуйи даража - материалнинг муҳим хусусиятларини одатда гапира олмайди.

Унинг фикрича, ушбу даражалар орқали ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятини ривожлантириш учун уларнинг ҳар бирига индивидуал ёндашувни талаб этади.

Ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантиришнинг етакчи омилларидан бири, ўқувчиларнинг умумқасбий ва махсус фанларидаги бирор маҳсулотни тайёрлашдаги технологик фаолиятидир. Бунда техник фанлар бўйича олинган назарий билимларни мустақил равишда амалда онгли қўлланилади ва маҳсулотларни тайёрлашда амалий ифодасини топади. Шу тариқа, ўқувчилар фаолиятида жисмоний ҳамда ақлий

меҳнатни бирлаштириш орқали уларда ижодий қобилият ривожлантириб борилади.

Педагогик адабиётлар ва илмий тадқиқотларда “Ўқув топшириғи”, “Ижодий топшириқ” ёки “Масала” тушунчаси кенг берилган.

П.И.Пидкасистыйнинг таъкидлашича, ўқувчиларда билимларни ўзлаштириш қобилияти муаммоли топшириқлар ечимини мустақил излашда, уларни мустақил бажаришда шаклланади.

С.Л.Рубинштейн топшириқ тушунчасини таҳлил қилар экан, мотив, муносабат, мақсад, шароит категорияларини таҳлил қилади: мотив - ўқувчи билан ўқув топшириғи ўртасидаги муносабатни юзага чиқариб, ўқувчиларни мақсадга етаклайди, ҳатти-ҳаракатларни ишга туширади.

Ўқув топшириқларни бажара олиш малакаси шахснинг онги ва фикрлаш қобилиятини кўрсатувчи малакасидир. Ўқув топшириқларни ҳал этиш натижасида ўқувчи бўлажак касбий фаолият муаммоларини ечиш усулларини эгаллайди.

“Инсоннинг онгли фаолияти топшириқларни бажаришдир. Топшириқда берилган муносабат, мақсад, шарт-шароитга кўра топшириқ қабул қилинади, ечилади”.

А.Н.Леонтьев топшириқ тушунчасига қуйидагича таъриф берган: “Топшириқ - бу маълум шарт асосида берилган мақсаддир”.

Я.А.Пономарёв “Топшириқ” тушунчасини шарҳлашда “Топшириқли ҳолат” категориясини асосланган. У субъектни-топшириқни бажарувчи, интеллектни “топшириқли ҳолат” контекстида таҳлил қилган. “Субъект ва объектнинг мавжудлигидан топшириқли ҳолат пайдо бўлади. Шу билан бирга шу ҳолатнинг мураккаблигидан субъект ўз билимларини тўлдиради, такомиллаштиради, ривожлантиради”.

Л.М.Фридман топшириққа қуйидагича таъриф беради: “Муаммоли хо-латнинг ёзув шаклидаги моделини топшириқ деб тушунади”.

“Таълимга тадбиқ қилинадиган топшириқларни 2 гуруҳга ажратиб ўрганамиз. Бажариш усули ўқувчиларга маълум бўлган топшириқлар. Бундай топшириқларни машқдеб қараймиз. Бажариш усули ўқувчиларга номаълум бўлган топшириқлар. Бундай топшириқларни муаммоли топшириқлар деб тушунамиз”.

Ўқув топшириқлар тўплами - бу ўқитувчи ёрдамида ўқувчи томонидан мустақил ҳал этилувчи асосий вазифаларни акс эттиради.

О.Розиқов ўқув топшириғига қуйидагича таъриф берган.

“...ўқув топшириғи – бу ўқитиш ва ўқиш эҳтиёжига кўра ўқув материалининг ўзгартирилган шакли”.

Н.Муслимовнинг фикрича, мустақил билим олишни таъминлашга имкон берадиган топшириқлар тушунча, сабаб ва қадриятли йўналишларни ўзлаштириши паст даражали ҳамда қониқарсиз бўлган талабалар учун қулай шароитни яратишни кўзда тутаяди. Биргина муваффақиятни ҳис этиш ҳам ўқувчини мустақил билим олишга ундовчи психологик ҳолатни юзага келтиради.

Бизнинг фикримизча, ўқув топшириқларни бажариш орқали мустақил билим олишга ўтиш учун катта имкониятлар яратилади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаш ўқувчилардан ижодий фаолиятни, бадиий эстетик тафаккур ҳамда ташаббускорликни талаб қилади. Ўқувчи дарсликдаги савол-топшириқлар устида ишлаганда озми-кўпми меҳнат қилади, изланади, ўз эҳтиёжига жавоб топади. Демак, меҳнат билан топилган билим, ўзлаштирилган малака ва кўникмалар аста-секин ўз-ўзидан инсоннинг қалбига, онгига абадий муҳрланиб қоладиган илмий, ҳаётий дунёқараш ва юксак ахлоқий фазилатларни таркиб топтиради.

Ўқувчиларнинг у ёки бу амалий топшириқни тез ва юқори сифатда бажаришга қизиқиш билан интилиши учун уларнинг рационализаторлик фаолиятини сермеҳнат жараёнларни қисқартирувчи ҳамда меҳнат самарадорлигини оширувчи турли хил мосламаларни яратишга йўналтириш муҳимдир.

Ўқувчининг мустақил ўқув фаолиятига нисбатан ўқитувчи томонидан муайян талабларнинг қўйилиши уларнинг мазмунини бойитади. Ўқув топшириқлар олдин ўзлаштирилган билимларга таянган ҳолда берилиши керак.

Ижодий топшириқлар таркибига ижодий машқ, ижодий мустақил иш, турли дидактик ўйинлар киради. Агар ижодий машқ воситасида ўрганилган билимлар янги ўқув ҳолатларига татбиқ қилинса, ижодий мустақил иш далиллардан янги хулосалар чиқариш ҳамда янгича фаолият усуллари фаолиятда қўллаш билан ажралиб туради.

Ўқув топшириқларини бажариш жараёнида ўқувчиларда ташкилий (ўқув фаолиятини мустақил ташкил этиш мазмунли-жараёнли (ўқув фаолиятининг мазмуни ва моҳиятини билиш ҳамда бу фаолиятни самарали амалга оширишни белгиловчи шахсий сифатларни ривожлантириш), ўз-ўзини баҳолаш каби кўникмаларнинг шаклланиши мустақил билим олиши жараёнида муҳим аҳамият касб этади.

Ўқув топшириғи мустақил билим олишнинг ташкилий шакли сифатида белгиланади ва унга асосланиб, ўқув топшириқлар тизимига қўйилувчи талаблар ишлаб чиқилади.

Ўқитувчи ўрганилаётган ҳодиса ёки жараёнларнинг ўзаро зид хусусиятларини акс эттириш учун муаммоли вазиятдан фойдаланилса, у ҳолда объектив муаммо ўқув муаммосига айланади. Ўқувчилар учун тушунарли бўлган муаммо ўқув топшириғи сифатида берилиши лозим.

Мустақил ва ижодий ишлаш учун ўқув топшириқларини ишлаб чиқишда қуйидаги қоидаларга риоя этилиши тавсия этилади:

- топшириқлар ҳақиқий вазиятлар билан боғлиқ муаммоларга каратилиши керак;
- ўқув топшириғидаги муаммони ҳал этишда ўқувчилар ақлий фаолиятини турли усуллар ёрдамида ривожлантиришни кўзда тутати;
- топшириқлар мазмунида акс эттирилган ҳодисалар ва жараёнлар ўрта-сидаги муҳим боғлиқлик кўрсатилиши керак;

- топшириқлар ечимини аниқлаш ва ўқувчилар онгида ҳодисалар ёки жа-раёнлар ўртасида боғлиқликни мустаҳкамлаш имкониятларини назарда ту-тилиши лозим;

- топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчи оддий тушунчалардан, у ҳали ўзлаштирилмаган янада мураккаброқ тушунчани келтириб чиқариш имко-нини бериши лозим;

- топшириқни бажариш жараёнида оддий тушунчалар ўқувчига маълум бўл-маган тушунчалар билан ўзаро таҳлил қилинади;

- топшириқни бажаришда ўқувчи тушунчаларнинг шакли ва мазмунини ўзгартирмасдан ҳамда ўзгартириб, уларни қайта ишлаб чиқади;

- ижодий фикрлаш асосида янги билимлар шаклланади.

Ўқувчиларнинг ўқув-топшириқларини бажариш жараёнида дастлабки амалларни бажариш ўқитувчи томонидан доимий назорат қилиб борилади. Топшириқ ечимларини таҳлил қилиш натижасида ўқувчи ўқув топшириқларини бажаришнинг умумий усулларини ўзлаштиради.

Ўқув топшириқлари мураккаблаштириб борилиши керак. Ижодий ва изланиш хусусиятига эга бўлган иқтидорли ўқувчилар мураккаб топшириқларни бажаришлари, камроқ тайёргарликка эга бўлган ўқувчилар топшириқларни бажаришларига қарамасдан, уларга топшириқ ечимини топиши гуруҳ билан бирга ишлашга имкон беради.

Ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий фикрлаш маҳоратларини қуйидаги 3 та даражага ажратиш мумкин:

1. Ўқувчи муаммони ечиш, топшириқларни бажариш йўллариини ўзи излай-ди, мустақил фикрлаб, мулоҳаза юритади.

2. Ўқувчи берилган топшириқ ёки вазифани мустақил бажаради, аммо ижо-дий ёндошолмайди. Мустақил ҳолда топшириқни бажаришда муаммоларни ҳал этади, аммо натижа қанчалик даражада тўғрилигини кузатмайди. Берилган топшириқ ёки муаммоли масалага ўхшашларини туза олади.

3. Муаммонинг тайёр ечимларидан фойдаланишга интилади. Муаммони ечишда қийинчиликка дуч келиши билан ёрдам сўрайди. Муаммоли масалани ёки топшириқни мустақил ечишда қобилияти етмайди.

Узлуксиз таълим тизимида ахборот технологиялари билан замонавий педагогик технологияни биргаликда таълим жараёнига татбиқ этиш ўқитиш жараёнида жуда яхши самара беради.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда таълим тизимини ахборотлаштириш муаммосига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Вазирлар маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари қабул қилинди. Шу муносабат билан республикаимиздаги таълим муассасалари компьютер техникаси ва электрон ўқув қўлланмаларининг янги авлод билан жиҳозланишига эътибор берилмоқда.

Замонавий ахборот ва педагогик технологиялар ҳамда ўқитишнинг ин-терактив методлари ёрдамида мустақил таълим олишни йўлга қўйиш мумкин бўлади. Ўқувчилар билимини ҳар хил турдаги машғулотлар бўйича холисона баҳолаш мезонлари, танқидий фикрлаш ва ижодни ривожлан-тириш, интерактив таълим бўйича методик ишланмаларни яратиш замон талабидир.

Талабаларга ибратли бўлиш, уларнинг имкониятларини инобатга олинишини истаётман.

Манго кўчасида яшовчи инглиз тили ўқувчиси ўқувчилар қизиқишини инобатга олиб дарсдан кейин улар билан шуғулланади. Ўқувчилар кичик-кичик гуруҳларда муҳокама қилиш учун мўлжалланган тажрибаларни қуйидаги кўрсатмалар орқали жавоб бериши мумкин.

Бизга керакли нарсани ҳаётнинг қайси соҳаларида кераклиги бор?

• Бир шахснинг шахсий эркинлигини чеклаш билан жинс, ирк, дин, таълим, ёш ва тарбиявий ўйиннинг даражаси қандай?

Манго ҳудудининг кўчаларидан бирида талабларга фифср ҳақида мавзулар бор, бу муҳим аҳамиятга эга.

Инглиз ўқувчилар фикр алмашиш учун ўз тажрибаларига, ўз имкониятига эга бўлиши керак. Бу ўқувчилар ўқиш учун, баъзи фон галстук очилиши фаолияти бор, деб ишонтиради.

Бобда мавзулар учун асос қилиб олиниши провакацион саволлар асос қилиб олинишидан бошланиб, ўқитувчилар талабанинг қизиқиши билан шуғуланиши керак. Уларнинг фон бўлимларини фаоллаштириш шулардир. Бундан ташқари, кейинчалик талабалар Манго кўчасидаги аоссий белги билан ҳаёт тажрибаларини солиштириш ва таққошлашга, улар таркибидаги материалларга қизиқиш яратиш ва ўлчаш.

Ҳар бир талаба оддий фаоллашиш мақсадида бир мавзу атрофида кўрилган фаолиятини баҳолаши керак, илмга тегишли шахсий фон томонидан ўқитувчилар мавзунини ўрганиши учун ўз фаолиятини яратиш имкониятига эга.

Талабаларга бу диагностик баҳолаш бўйича нажот йўқ бўлса, ўқитувчилар талабаларга билим яратиш ёки сабоқ олиш кўникмаларини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Кўп марта, талабалар шунчаки кўриб, керак ўрганиши, муҳим мавзунини баъзи ўқувчиларда таълимга оид мазмунли кўникмалар ва билим кенгайтирилган бўлиши керак.

Мультимедиа дарслари ёки бирлик учун, фаоллаштириш, банд ва оддийгина ўтилган дарсни баҳолаш. Бу аввалги дарсда ўрганилган бир ёки бир кун олдин тез жавоб-ва-эсланг фаолияти талабалар шарҳ материал каби бир муаммо билан очилишини назарда тутиши мумкин. Ўқитувчилар барча талабалар бир кичик ёки кичкина юмалоқ қалқон-гуруҳ фаолияти орқали, кейин жавоб талаб қилдадиган, бир катта гуруҳ билан қўшилиб бошлаши мумкин.

Талабалар яхши билишлари учун билим, зарур кўникмалар етарли бўлиши керак. Муваффақиятли сабоқ бажариш учун зарур кўникмалар учун билим йўқ. Синфда билим ва кўникмаларни таъминлаш

шакллантириш учун, уларга зарур бўлган билим берилади. Фақат бир кичик рақам қисқа тушса, кейин ўқитувчи бобда кейинчалик муҳокама қилинади ўхшаш маҳорат даражаларига ёки контсептуал ақл атрофида гуруҳлаш талабалар, орқали таълим дифференциал тарзда ўтказилиши мумкин.

Талабалар ёрдам бериш учун бир стратегиясини амалга ошириш керак бўлади. Талабалар олдинда дарс ёки бирлик учун тайёр бўлмаса, улар билан курашиш енгил бўлади ва эҳтимол, муваффақият учун ўз салоҳиятига кўра осон тушади.²⁰

Таълим сифатини бошқариш асосан инфорацион технологиялар асосида ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва самарали педагогик фаолият учун шароитлар яратишга йўналтириш керак.

Инфорацион технологияларни қўллаш шароитида ўқитувчи фаолияти ўзгаради. Бу эса ўқитувчининг янги педагогик муҳитда янги ўқитиш воситаларини қўллаб, ўқувчиларга тайёр билимларни бериш эмас, балки уларга янги билимларни мустақил излаш ва топиш кўникмаларини шакллантиришдан иборатдир.

Компьютер техникасининг қўлланилиши анъанавий ўқитиш фалсафасини ўзгартиради, яъни ўқув жараёнида 3 чи иштирокчи, компьютер иштирок этади. Анъанавий ўқитиш технологиясига ўрганган педагоглар компьютерли ўқитишнинг аҳамияти ва афзалликларини ҳам сезмаяптилар. Улар учун таълим жараёнида компьютерлар пайдо бўлиши қийинчилик туғдираяпти. Шунинг учун ҳам компьютерли ўқитиш технологияларини қўллаш учун биринчи навбатда педагог ўқитувчиларнинг компьютер билан ишлаш малакаларини ошириш, уларда инфорацион маданиятни шакллантиришни талаб этади.

Кейинги йилларда реал касбий фаолият ҳолатларини (фаолият усулларини) иммитацион моделлаштириш тамойилига асосланиб ишлаб чиқиладиган “ўйинли” ўқитиш методи кенг тарқалмоқда. Ушбу метод дарс жараёнида ўқувчиларни фаоллаштиришга йўналтирилган. Иммитацион ўйин махсус компьютер дастури бўлиб, у ёрдамида ишлаб чиқариш жараёнлари, машина ва аппаратлар технологик самараларини ишлаб чиқиш жараёнларнинг бориши, машина ҳамда аппаратлар ишларини намойиш қилишни, таълим олувчиларнинг олган билимларини баҳолаши моделлаштирилади.

Таълимда мультимедиадан фойдаланиш - бу информатиканинг дастурий ва техникавий воситалари асосида аудио, видео, матн, графика ҳамда анимация (объектларнинг фазодаги ҳаракати) эффектлари асосида ўқув материалларини ўқувчиларга етказиб беришнинг мужассамланган ҳолдаги кўринишидир.

Мультимедиа - тасвир ва матнни ўзига олиш, сақлаш ҳамда намойиш этиш вазифасини бажаради.

---

²⁰ Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 74-75 p.

фанларни электрон дарслик воситасида ўқитишда “Иш ўйинлари” технологик жараёнини ёки алоҳида фаолият усули модели сифатида намоён бўлади. Ўқувчига бир технологик жараён параметри берилади, у юқоридаги параметрларда технологик жараён бажариш учун экранда тасвирланган бир нечта машина ёки аппаратлардан бирини танлаши керак. Дастур ҳисоблашда ҳисоблашларни график кўринишни, параметрларини киритишни бажаришни таъминлаши керак. Дастур ўқувчининг нотўғри жавобда бошқа параметрларни киритишни топшириш пайтидан бажаришни таъминлаш керак.

Француз мутахассислари янги информацион технологияларни қўллашни қуйидагича баҳолайдилар.

- ўқитиш мотивациясини оширади;
- ўқувчиларнинг мустақил таълим олиш қобилиятларини шакллантиради ва ривожлантиради;
- таълимнинг натижавийлигини оширади;
- қисқа вақтда ўқитишга мўлжалланган.

Масофавий таълимда уй шароитида ёки узоқ масофадан туриб таълим олиш имконияти бўлса ҳам ўқитиш сифати ва замонавий информацион ҳамда дидактик воситалардан фойдаланишнинг муаммолари юзага келади. Чунки, масофавий таълимда ўқувчиларнинг қизиқишини ошириш, ўқитиш жараёнида фаол усулларни қўллаш, семинар тренинглар ва лойиҳа ишлари ўтказиш имконияти бўлмайди.

Демак, замонавий информацион ва ўқитиш технологиялари биргаликда қўлланилганда таълим самарадорлигини оширишга максимал эришиш мумкин. Шу ўринда шуни таъкидлаш жоизки замонавий таълим шароитида электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Электрон таълим ресурслари (электрон дарслик, электрон ўқув қўлланма, мультимедиалар, воситалар, электрон маълумотномалар ва ҳоказо) билан таълим жараёнини таъминлаш орқали компьютерли ўқитиш технологиялари ҳамда мустақил таълимни тўла амалга ошириш мумкин.

Электрон ўқув адабиёти - мультимедиа технологияларига асосланган матн, аудио, видео маълумотлари билан бойитилган маълумотларни танлаш, тасвирлаш, сақлаш, маълум бир соҳани ёритишда билимларни интерактив усулда тақдим этиш ва назорат қилиш имкониятларига эга бўлган манбадир.

Электрон ўқув адабиёти (ЭЎА) - булар давлат таълим стандартлари асосида мутахассислик ва йўналишлар бўйича техник фанларнинг алоҳида муҳимроқ бўлимларига оид нашрлар, намунавий ҳамда ишчи режа, шунингдек, машқлар, масалалар тўплами, харита ва схемалар альбоми, тузилмаларга оид атласлар, хрестоматия, диплом лойиҳаси бўйича кўрсатмалар, маълумотнома, энциклопедия, тренажер кабилардир.

Электрон таълим ресурслари воситасида ўқитишда ўқитувчи ва ўқувчининг компьютер билан ишлаш малакасига эга бўлишни талаб этади, яъни информатика ва ҳисоблаш техникаси асосий тушунчаларни, компьютер техникасининг функционал имкониятларини ҳамда

принципиал қурилмаларини билиш, асосий командалар ва дастурлар билан ишлаш, дастурлаштиришнинг тили ҳамда алгоритмлари тўғрисида дастлабки тушунчаларга эга бўлиш керак. Электрон таълим ресурслари асосийси бу электрон дарслик ҳисобланади. Қуйидаги компьютерли ўқитиш технологияси амалга оширишда электрон дарсликнинг бевосита ўқитиш воситаси сифатида қаралиши тўғрисида қисқача фикр юритамиз.

Компьютерли ўқитиш технологияси қўлланилгандан асосий мақсад таълим олувчиларнинг информация билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш, оптимал ечимларини мустақил излаш, топиш, тадқиқотчилик фаолиятларини кучайтиришдан иборатдир.

Компьютерли ўқитиш воситалари ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро фаол ҳамкорлигини таъминлайди. Компьютерли ўқитиш технологиясида ўқитувчи вазифасини бажаради. Компьютер ўқув ахборотини узатиш манбаи бўлиб, мультимедиали ва анимацияли кўргазмалиликни таъминлайди, тренажёр, таҳлил ҳамда назорат қилиш моделлаштириш воситаси, ҳисоблаш машинаси вазифасини бажаради.

Компьютерли ўқитишда жараёнида иштирокчилар фаолияти қуйидагилардан иборат бўлади: ўқувчиэлектрон дарслик-ўқитувчи; ўқувчиларнинг электрон дарслик билан интерфаол алоқаси ва мустақил фаолияти; ўз-ўзини назорат қилиш ва бошқариш.

Ўқитиш объекти функцияси компьютер дастурлаштириш, дастурий маҳсулотларни яратиш, турли информацион муҳитни қўллаш сифатида бажаради. Компьютер ўқитиш технологиясида ўқитувчи қуйидаги вазифаларни бажаради:

- электрон дарслик воситасида ўқитиш жараёнини ташкил этиш;
- компьютер синфидаги тармоқли бошқариш, инструктаж ўтказиш, ўқувчиларни фаоллаштириш;
- ўқувчиларни индивидуал кузатиш, уларга ёрдам кўрсатиш, яъни электрон дарслик билан мустақил ишлашга йўналтириш;
- ўқувчиларнинг ўқув материаллари билан ишлашда маслаҳатлар бериш;
- ўқувчиларнинг топшириқларни бажариш бўйича қўшимча кўрсатмалар бериш;
- ўқувчиларнинг ўз-ўзини баҳолаш натижаларини таҳлил этиш.

Электрон дарсликлар дидактиканинг асосий тамойилларини ишончли ва юқори даражада жорий қилиш имконини берувчи, самарали ўқитиш воситасидир.

Тадқиқотчилар электрон дарсликларни масофавий ўқитишда, уйда мустақил ўрганишда, гуруҳий ва индивидуал ишларни ташкил этишда ҳамда ўтказишда қўлланилганда яхши самара беради, деб фикр билдирганлар.

Электрон дарслик ва қўлланмалар масофали ўқитишда юқори фаолликка эга бўлиш лозим. Улар тингловчилар учун таълим бериш тизимлари вазифасини бажаришлари керак. Ҳар бир фанга мўлжалланган

курслар энг камида учта: таълимий, машқли ва назорат қилиш каби асосий қисмларга эга бўлишлари зарур.

Электрон дарсликлар турлича бўлиши мумкин. Масалан, анимация, овоз, график, жадвал, расм, гиперматнли ва тест тизимлари бор бўлган дарсликлар. Электрон дарслик мавзуни ўқувчига энг қулай кўринишда тақдим эта олади, у ўқувчи билан интерфаол усулда мулоқотда бўлади. Ўқувчи мавзуларни мустақил ўрганиши ва ўзи олган билимни тест синови асосида синаб кўриши мумкин. Электрон дарсликни яратувчи ишчи гуруҳи хар бир мавзу, мавзулар блоки учун сценарий ёзади, қайси мавзуда компьютернинг қандай имкониятидан, янги педагогик технологиянинг қайси элементидан фойдаланиш мумкинлигини аниқлайди.

М.Х.Балтабаевнинг фикрича, электрон дарсликлар ўқувчиларнинг билим олишни фаоллаштиришни ва мустақил ишлашни юқори даражада таъминлайди. Электрон дарслик фанни ўқитиш мақсадидан натижасигача бўлган жараёни камраб олиши керак. Электрон дарсликни ўқувчиларнинг мустақил ўрганишларини таъминлайдиган маълумотни базаси бўлиши лозим. Ўқитувчи учун эса электрон дарслик очик методик тизим бўлиб, у педагогик тажрибаларга таяниб доимо ривожлантириб бориши керак.

Масофавий ўқитиш жараёнида электрон дарсликлардан фойдаланишда фаннинг мазмунини берибгина қолмасдан, лаборатория ишларини ҳам махсус жиҳозланган хоналарда эмас, балки электрон стендлар ёрдамида бажариш имкониятини ҳам беради. Ўқувчилар амалиётда бажара олмайдиган ва кўзлари билан кўра олмайдиган мураккаб, кичик ўлчамдаги жараёнларни компьютер анимацияси ёрдамида кўрибгина қолмай, бу технологик жараёни бошқара оладилар.

Г.Н.Нурғалиеванинг электрон дарсликларнинг яратишнинг педагогик технологияси ўтказилган назарий тадқиқотлар натижаси ҳисоблайди. Ушбу технология ўқитиш жараёнини инобатга олган ҳолда дарсликлар назариясига асосланиб ишлаб чиқилган бўлиб, унда электрон дарслик-бу жараёнли, модулли, интерфаол, мультимедиали информацион ўргартиш воситаси деб исботлайди.

Электрон дарслик-бу дастурий методик мажмуа бўлиб, фанни мустақил ёки ўқитувчи ёрдамида ўзлаштиришни таъминлайди.

Бир қатор илмий тадқиқотларда электрон дарсликнинг босма дарсликдан фарқли белгилари очиб берилган.

Электрон дарсликлар воситасида ўқитиш жараёнини хизмат кўрсатувчи таълим сервис портали орқали самарали ташкил этиш мумкин.

Электрон дарслик ихтисослашган ўқув хоналарида ўтказиладиган амалий машғулотлар учун қуйидаги қулай имкониятлар яратилиши лозимлиги аниқланди:

- компьютерли қўллаб-қувватлашлардан фойдаланган ҳолда ўқувчилар катта миқдордаги топшириқларни бажаришга, ечимларни ва уларнинг график талқинини таҳлил қилиш учун зарур бўлган вақтдан озод бўлади;

- ўқитувчининг раҳбарлик ва маслаҳатчи сифатида қатнашиб, компьютер олдида мустақил иш шаклида машғулот ўтказиш имконини беради;

-ўқитувчига компьютер ёрдамида ўқувчилар билимини тез ва самарали назоратдан ўтказишга имкон беради;

-ўқитувчига назарий ва амалий машғулотларда ўзининг хоҳиши бўйича ҳажми жиҳатидан кичик, аммо таркиби бўйича ўта муҳим бўлган материалларни етказишга имконият беради. Ўқувчиларнинг аудитория машғулотлари доирасидан ташқари ўрганиши мумкин бўлган масалаларни ечишда мустақил шуғулланишлари учун имкон яратилади;

-ўқитувчини уй топшириқларини, турли ҳисоблашларни ва назорат ишларини текшириш каби машаққатли ишлардан озод этади;

-ўқувчи билан, айниқса уй топшириқлари ва назорат ишлари қисмига оид ишларни индивидуаллаштиришга имкон беради.

Мисол: ўқув хонасида ҳамма банд. Ўқувчилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб ишлашмоқда. Ўқувчилар учун ўқув адабиётлари етарли. Бир ўқувчи нимадир ўқияпти. Иккинчиси берилиб дафтарларига бир нималарни ёзмоқда. Умуман ўқув хонасида ҳамма қандайдир иш билан бандлиги сезилиб турибди.

Ушбу дарс шаклини кузатиб беихтиёр савол туғилади - ўқитувчи қани, агар ўқувчилар мустақил ишлаётган бўлсалар ўқитувчи нима билан машғул? У ўқувчиларни мунтазам назорат қилиш ва уларга нима қилиш кераклиги тўғрисида қатъий кўрсатмалар бериш керак эмаслигига қандай қилиб эришди. Бу ҳолатда шундай фикр туғилиши мумкин. “Қандай онгли ўқувчилар! Ўқитувчининг омади бор экан”. Аммо реал таълим шароитида ўқувчиларнинг онгли ва фаол бўлишлари бу-ўқитувчи ишининг самарасидир.

Биз томондан ўқувчиларининг мустақил изланувчанлик қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича машғулотларни ўтказиш жараёни модели (2-расм) ишлаб чиқилди. Ушбу моделнинг ҳар бир компоненти моҳиятига тўхталамиз.

1. Умумий ўқув мақсадлари. Ўқув мақсадлари муайян таълим жараёни якунида таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши, янги ҳосил қилиниши лозим бўлган билим, ҳатти-ҳаракат билан боғлиқ бўлган амалий топшириқни удалай олиш маҳорати, шахсий фазилатлар ва хулқни белгилайди.

Масалан, Д.Ф.Жалоловнинг тадқиқотларида ўқув мақсадлари қуйидагича белгиланган

2-расм **лик қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича машғулотларни ўтказиш жараёни модели**

Масалан: Мустақил билим олиш ва ўрганишда ўқувчилар ҳаракати гуруҳдаги ўқувчилар қуйидаги тартибда бўлиши мумкин:

1. Ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлинади (одатда 3-4 та)
2. Ҳар бир кичик гуруҳ ўтилган мавзулар бўйича бир неча савол (ёки топшириқ)лар тузадилар.
3. Сўнгра гуруҳлар ўзаро саволлар билан алмашадилар.
4. Гуруҳлар “рақиб” гуруҳ тузган саволларга жавоб берадилар ва энг кўп саволга тўғри жавоб берган гуруҳ муваффақият қозонган деб ҳисобланади.

Демак, касб-хунар коллежларида ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантиришга қаратилган машғулотларни самарали ташкил этиш ўқув жараёнининг муҳим омилларидан бири бўлиб ҳисобланади. Мустақил ва ижодий ишлаш жараёнида ўқувчида мустақил фикрлаш қобилиятининг ривожланиши натижасида, ўқувчида жараёнлар ва ҳодисалар, объектлар ҳақида билимларни тизимлаштириш уларни чуқур ўрганиш ҳамда тегишли қарорлар қабул қилиш, назарий билимларни амалда қўллаш кўникмалари шаклланади.

2. Назарий ва амалий машғулотлар

Назарий дарс, тажриба ва амалий машғулотларни ўтказиш давомида ўқитиш жараёнининг кўзда тутилган кетма-кетлигини сақлаб қолиш ҳамда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришишни таъминлаш лозим.

Ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий фаолиятларини ривожлантириш учун машғулотларнинг дарс ишланмаси ҳамда технологик харитаси ишлаб чиқилиши керак. Ҳар бир машғулот бўйича дарс ишланмалари ва технологик хариталарни ишлаб чиқиш ўқув жараёнини тўлақонли лойиҳалаштириш ҳамда самарали ташкил этиш имконини беради.

3. Мустақил иш

Ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш қобилиятларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришда мустақил ишлар-нинг аҳамияти жуда катта.

Мустақил ишлар ўқувчининг умумий ривожланишига ва касбий маҳоратини ўстиришга хизмат қилиши керак. Шунингдек ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишларини ташкил қилиш тарбиявий, таълимий аҳамиятга ҳам эга бўлиши керак. Тарбиявийлик аҳамияти шундаки ўқувчи ўз билимини ошириш ва мустаҳкамлаш учун ўзини-ўзини тарбиялаб боради. Таълимий аҳамияти эса ўқувчи бўш вақтдан самарали фойдаланган ҳолда мустақил билим олиш жараёнининг шаклланишига олиб келади.

Ўқувчиларнинг мустақил ишларини самарали ташкил этиш ва бошқариш ўқув жараёнининг асосий таркибий қисмларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мустақил ва ижодий ишларнинг турлари, шакллари танлашда “оддийдан-мураккабга” ҳамда “умумийдан-хусусийга”, “мавҳумдан-аниқликка” тамойилларига амал қилиш лозим. Мустақил ва ижодий иш топшириқларини ишлаб чиқишда ҳар бир ўқувчининг шахсий имкониятлари, тушунувчанлик, ўқув материални ўзлаштириш даражаси инобатга олиниши, шахсга йўнал-тирилган ўқитиш технологияларини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Машғулотларда ўқувчиларнинг ижодий ишлашига аҳамият бериш керак. Ўқитувчи ўқувчи бажарадиган мустақил ишларни ҳажмини аниқлаб, бажариш учун уларга ақлий меҳнат қилиш йўллари ўргатади ҳамда ишни бажариш жараёнида келиб чиқадиган камчиликлар ва хатоликлар бўйича кўрсатмалар беради.

Машғулотларни ташкил этиш шакллари.

Ўқувчиларнинг мустақил изланувчанлик фаолиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган машғулотлар кичик гуруҳларда ҳамда индивидуал шаклда олиб борилиши лозим. Индивидуал шакл асосан ижодий топшириқларни бажаришга йўналтирилади. Ҳар бир ўқувчи ўзининг индивидуал (жисмоний, психик ва б.) хусусиятларига эгаки, бу унинг ўқув фаолиятига катта таъсир этади. Педагогнинг бу хусусиятларни ўрганиши ва инобатга олиши ўқитиш сифатини ошириш ҳамда ҳар бир ўқувчининг ижодий қобилият-ларини ривожлантириш учун шароит яратади.

Педагог ўқувчиларнинг дарслардаги ва тажриба машғулоти вақтида дарс жараёнидаги ишини, мустақил иш ва топшириқларини бажаришини кузатади, уларнинг билими, назорат ишларини текширади, маслаҳатларда, дарсдан ташқари вақтларда улар билан ишлайди. Ўқувчининг кучли ва ожиз томонини билиб олишга, унинг қизиқишлари, тафаккури, нутқи, хотираси, диққати, ҳаёлига хос бўлган хусусиятларни ўрганишга, унинг характери ҳамда иродавий сифатларини яхши билиб олишга ҳаракат қилади, уларнинг ҳаётий ва меҳнат тажрибаларини, муассасага келишдан олдинги фаолияти хусусиятларини ўрганади.

Кичик гуруҳларда ишлаш махсус билимлар билан бир қаторда амалий кўникмалар ўрганилиши керак бўлганда, шунингдек ўқувчиларда мустақил ишлаш қобилиятларини ривожлантириш учун қўлланилади. Бир нечта ўқувчилар биргаликда ишлаган пайтда, уларнинг шахсий хусусиятлари ва характерлари орасида ўзаро ҳамкорлик вужудга келади.

Гуруҳли бўлиб ишлашда иккита ҳолат фарқланади:

- бир хил мавзуда олиб бориладиган гуруҳ иши;
- ҳар хил мавзуда олиб бориладиган гуруҳ иши

Бир хил мавзуда олиб бориладиган гуруҳ ишида бир неча гуруҳларга бир хил топшириқлар берилади. Топшириқ ва машқларни ечиш шароитлари ҳам бир хил бўлади. Шундай қилиб ҳар хил ечимлар гуруҳ иши тугаганидан сўнг бир-бири билан таққосланиши мумкин. Кўпинча бундай ҳолларда рақобат ҳолати юзага келади. Ечим топилиши вақтида эса рақибликка ўхшаш ҳолатлар вужудга келади. Бу ерда муҳим нарса шуки, гуруҳлардаги ўқувчиларнинг билим ва кўникмалари имкон қадар бир хил бўлиши керак.

Ҳар хил мавзуда олиб бориладиган гуруҳ ишида бериладиган иш топшириғи бир неча қисмларга бўлинади. Фақат бу қисмлар бирлаштирилгандагина топшириқнинг мазмуни аниқ кўринади.

Ҳар бир гуруҳ бу ҳолда қисман топшириқ олади ва мустақил равишда унинг устида ишлайди.

Бундай ёндашувда бир гуруҳ ўқувчилари фақат ўзларига берилган топшириқларни билишади холос, яъни бошқа гуруҳлар ишлари ҳақида деярли хабарлари бўлмайди. Шунинг учун ҳам натижалар қисман бирлаштирилиши зарур.

Кичик гуруҳларда ишлашда берилган топшириқлар пухталиқ билан ўйлаб чиқилган бўлиши керак, чунки уларда ўқувчилар орасида мулоқот ва ҳамкорлик қобилиятини ривожлантириш каби мақсадлар бор.

1) “Режа ўйини” шаклидаги гуруҳий иш:

“Режа ўйинлари” белгиланган вазиятда турли хил ечимларни синаб кўриш имконини беради. Ўқувчилар бунда муаммога бўлган ҳар хил таъсирлар натижага қандай таъсир қилишини ўрганади. Бунинг учун сабаб ва оқибат бир-бири билан боғлиқ равишда кўрилиши керак. Ўқувчилар ўйин жараёнида ўзаро рақобат муносабатида бўладилар.

2) Лойиҳа шаклидаги гуруҳий иш:

Лойиҳавий иш бир лойиҳани аниқ белгиланган чегара доирасида ишлаб чиқишни талаб қилади. Лойиҳа шаклидаги гуруҳий иш жуда ҳам катта аҳамиятга эга, чунки бунда вазифалар топшириқлар мажмуаси бўйича аниқ тақсимланиши керак бўлади.

Ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантиришда электрон таълим ресурсларидан максимал фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Ўқув ва дидактик материалларга кўшимча тарзда тасвирий-визуал воситалар (фотосуратлар, расмлар, чизмалар, графиклар) ҳам киради. Улар умумий ва кенг қамровли тасаввурларни вужудга келтиришни осонлаштиради. Шунингдек, тасвирий тасаввурларни шакллантирадиган аудио-визуал воситалар технологик жараёнлар ва функциялар тўғрисидаги кенг қамровли реал тасаввурларни вужудга келтиради.

Предмет воситалари тасвир ва матнларни ёзиб олиш, сақлаш имконини беради. Уларга доска, флипчарт, кодоскоп (проектор) камера ва компьютерлар киради.

Тажриба иши соҳасига тегишли керакли тажриба ускуналари, намуналар, жиҳозлар ва асбоблар назарий дарс ёки амалий машғулот пайтида дидактик функцияга эга бўлса, ўқув воситаси сифатида қўлланилиши мумкин.

Ушбу воситалардан фойдаланишда уларни муайян мақсад соҳа ва усулларга мос ҳолда танлаш муҳим ўрин тутди. Ўқитувчи ўқув ва кўрсатмалар воситаларни ишлата олишни, улардан мақсадга мувофиқ ва оқилона тарзда фойдаланишни билиши керак. Техник воситалардан фойдаланилаётганда юзага келадиган техник муаммоларни мустақил ҳал қила олиши керак.

Ўқув материаллари бир пайтнинг ўзида дидактик материаллар сифатида, яъни ўқитиш ва ўрганиш учун ишлатилади. Агар ўқув ва дидактик материаллар етарли бўлмаса, у ҳолда ўқитувчи томонидан уларнинг танланиши ҳамда назарий ёки амалий машғулотлар мақсадига мослаштириб тайёрланиши керак.

Ўқитиш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш - шуни назарда тутадик, бунда ўқувчилар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш усуллари онгли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижодий ташаббускорлик, ўқув фаолиятида мустақиллик, тафаккур, нутқ ривожланади.

Ўқувчиларнинг фаоллиги уларнинг ўқув материални эгаллаб олишида ўқув, тажриба хонаси шароитларида топшириқларни бажаришдаги ҳаракатларида намоён бўлади. Фаоллик ўқувчиларнинг ўқув ва меҳнат фаолиятидаги мустақиллигини ривожлантириш билан мустаҳкам боғланган.

Фаол усуллари танлаш биринчидан, дарсдан кўзда тутилган ўқув мақсадларига боғлиқ. Масалан, агар дарснинг мақсади янги билимларни эгаллашдан иборат бўлса, ўқитувчи бу билимларни ўзи баён қилади ёки

ўқувчиларнинг ўқув адабиётлари ва бошқа материаллар билан мустақил ишлашнинг ташкил қилади.

Иккинчидан, таълим усуллари танлаш ўрганиладиган фаннинг мазмуни ва дарснинг аниқ ўқув материалга боғлиқ бўлади. Бир машғулотнинг ўзида бир нечта фаол усуллар қўлланилиши мумкин.

Учинчидан, ўқувчиларнинг илгариги тайёргарлик даражасига ва шахсий тажрибасига боғлиқ. Агар янги ўқув материали ўқувчиларга бутунлай нотаниш бўлса, ўқитувчи буни ўзи баён қилади, буни дидактик воситалар ва тажрибаларни кўрсатиш билан қўшиб олиб боради.

Таълим оловчиларнинг билим олиш, мустақил ишлаш ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг онгли фаоллиги, мустақиллиги ҳамда ижодкорлигини, ўқув билиш фаолияти натижасининг сифатини характерлайди.

Фаоллик-таълим шароитида ўзлаштирилган назарий билим ва амалий ишҳаракат усуллари турли ишлаб чиқариш вазиятларида қўлланишга имкон беради.

Ўқитиш жараёни. Ўқувчиларнинг мустақил изланувчанлик қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган машғулотлар дарс ишланмалари ҳамда технологик хариталари асосида ўқитиш жараёни ташкил этилади. Машғулотлар асосини мустақил ва ижодий иш топшириқларини бажариш ташкил этади. Ҳар бир машғулот ўқув мақсадига тўла эришиш учун қўшимча машғулотлар ҳам ўтказилиши мумкин.

Ўқувчиларга мустақил билиш, фикрлаш ва ижодий изланишга мажбур қиладиган, муаммоли ҳаётий далилларга асосланадиган вазиятли топшириқларни бериш мақсадга мувофиқдир. Ўқувчи топшириқларни ижодий фикрлаш ва мустақил ишлаш орқали бажаришлари лозим.

Ўқитувчилар мустақил ва ижодий иш топшириқларини бажариш бўйича ўқувчиларнинг интилишларини олқишлаши ҳамда тўғри йўналтира олишлари лозим. Ўқувчи яққа холда самаралироқ ишлайдими; ёки бир неча кишидан иборат гуруҳ билан биргаликда ишлашни ёқтирадими; ёки унга элек-трон дарсликлардан фойдаланиш қулайроқми буни ўқитувчи яхши билиши керак.

Ўқувчи топшириқни ўзи англаши ва уни бажаришга ҳаракат қилиши, ўқитувчи эса, ўз навбатида, ўқувчиларнинг мустақил изланиш олиб бориш кўникмаларини, ўтилган материалларни янада чуқурроқ ўзлаштириш учун қўшимча маълумотларни излаб топиш қобилиятларини ривожлантиришга ундашлари лозим.

Саволлар ёки топшириқлар орқали ўқувчиларнинг ижодий фикрлашларни ривожлантириш, номаълум ёки ноаниқ маълумотлар моҳиятини тушуниш учун мустақил изланишларини вужудга келтиради. Биз томондан олиб борилган педагогик тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўқувчининг ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш ва ривожлантириш, унинг мустақил билим олишга бўлган қизиқишини оширишда мустақил иш ижобий таъсир кўрсатар экан. Лекин,

аудиториядан ташқари мустақил ишни ташкил қилиш бирмунча мураккаб жараён. Чунки бу жараёнда ўқувчи мустақил тарзда фанлар бўйича берилган топшириқларни ўқув-услубий адабиётларидан фойдаланган ҳолда бажаришлари керак.

Ўқувчилар томонидан ўқув материаллари ўзлаштирилганлигини, кўникма ва малакалар ҳосил бўлганлигини текшириш ҳамда баҳолаш таълим жараёнининг зарурий таркибий қисми ҳисобланади. Бу фақат ўқитиш натижаларини баҳолаш эмас, балки ўқитиш жараёни даврида ўқувчилар билим олиш ва мустақил иш фаолиятига раҳбарлик қилиш ҳамдир.

Билим ва кўникмаларни текшириш ҳамда баҳолашнинг таълимий аҳамияти шундан иборатки, бунда ўқув материалининг ўзлаштирилиши тўғрисида ўқувчи ва ўқитувчи муайян маълумотга эга бўлади. Ўқитувчига ўқувчиларнинг қайси ўқув материални яхши ўзлаштирилгану, қайси иш етарли даражада ўзлаштирилмаганлиги маълум бўлади. Бу эса ўқувчининг ўрганиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш учун асос бўлиб ҳисобланади. Баҳолаш орқали ўқувчиларнинг ўқув материалларини билиш, тушуниш, хотирада сақлаб қолиш, амалда қўллай олиш, таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш даражалари аниқланади.

Билимларни, кўникма ва малакаларни баҳолашнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, бунда ўқувчиларнинг ўқишга қизиқиши, ўз ютуқлари ёки муваффақиятсизликларига нисбатан муносабати шаклланади, ўқув қийинчиликларни енгил иштиёқи туғилади.

Натижаларни баҳолаш орқали бутун таълим жараёни текширилиб кўрилиши керак. Бу билан таълим жараёнида кутилаётган ўқув мақсадига эришилаётганлик даражаси текширилади. Таълим бериш давомидаги ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни баҳолаш ўқувчининг ўзлигини англаши учун бир имкониятдир.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб, ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ҳам инobatга олиб баҳолашда қуйидагиларни эътиборга олиш муҳимдир:

- ўқув мақсадларига эришилганликни аниқлаш;
- таълим жараёнидаги ютуқ ва камчиликларни аниқлаш;
- ўқитувчи ўз фаолиятидаги камчиликларни бартараф этиш;
- жорий ва оралиқ ўзлаштириш даражасини аниқлаш;
- баҳолаш натижалари бўйича ота-оналарга маълумот бериш;
- дастлабки билим ва кўникмалар таълим натижасини баҳолаш;
- ўқувчиларнинг қизиқишларини аниқлаш учун.

Баҳолашни қуйидаги уч босқичда ўтказиш тавсия этилади:

Бошланғич баҳолаштаълим жараёни бошида ўқувчиларнинг дастлабки билим, кўникма ва малакаларини аниқлаш учун ўтказилади. Бундай баҳолаш натижалари орқали махсус фанни ўқитиш жараёнининг мазмуни, методлари ва шакллари танлаш имконияти яратилади.

Жорий (шакллантирувчи) баҳолашмунтазам равишда ўтказиб борилиши лозим. У таълим жараёнидаги ютуқ ва камчиликларни,

самарасини тезкор аниқлаб бориш, ўқув жараёнини мувофиқлаштириш ҳамда таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги қайтар алоқани таъминлаш имконини беради.

Оралиқ баҳолаш махсус фан асосий бўлимлари ёки модуллари бўйича машғулотлар ўтиб бўлингандан кейин ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларни ўзлаштирганликлари баҳоланади. Бу билан ўқувчининг бўлим ёки модел бўйича ўқув материални қанчалик даражада ўзлаштирганлиги ҳақида маълумотга эга бўлинади. Лозим бўлса ўзлаштириши паст бўлган ўқувчилар билан қўшимча машғулотлар олиб борилади.

5.3. Компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш.

“Компетенция” атамаси кенг маънода умумий масалаларни ҳал этишда амалий тажрибалар асосида билим ва малакаларни қўллаш, муваффақиятли ҳаракат қилиш қобилиятини билдиради. Лотинча “*competere*”- мувофиқ бўлмоқ сўзидан келиб чиққан.

Ҳозирги кунда “компетенция” атамаси турли соҳаларда қўлланилади: ҳуқуқшунослик, тилшунослик, маданият соҳаларида, шунингдек ташкилот, муассаса ёки компаниянинг муҳим компетенциялари. Лекин ходимларни бошқариш нуқтаи назаридан “компетенция” атамаси қизиқтиради, шунинг учун ходимларнинг касбий компетенцияси ҳақида фикр юритамиз.

Америкалик психолог ва инсон мотивацияси тадқиқотчиси Девид Маклиланд ташкилот, муассаса ёки компанияга компетентли ёндашувнинг бошланишида шуни таъкидлайдики, “Инсон шахси ўрганилаётганда номзод ёки ходим ўзининг касбий фаолиятидаги муваффақиятлари ҳақида тўғри жавоб бермайди, чунки одам доимо ўзининг менига юқори баҳо беради, шунинг учун компетентли ёндашув ташкилот, муассаса ёки компания администрацияси томонидан қонун доирасида ишлаб чиқилиши керак

Ходимлар билан ишлашда компетентли ёндашув ходимларни танлаш, баҳолаш, ўқитиш ва ривожлантиришга қаратилган. Бунда аниқ ходимнинг тегишли касбий компетенцияга эга эканлиги ва даражаси аниқланади.

“Касбий компетенция” атамаси шундай изоҳланади: “бу ходимнинг лавозим талабларига мувофиқ ишлаш қобилиятидир”: Касбий компетенциялар шахсий тавсифлар каби баён этилиши мумкин, масалан, “стрессга чидамли”, 27 “команда ишига лаёқатлилик”, “креативлилик” компетенциялари, худди шундай эгаллаган малакалари каби кўрсатилиши ҳам мумкин, масалан: “музокара олиб бориш”, “бизнес-режа тузиш” компетенциялари.

Лавозим компетенцияси рўйхатини шакллантиришда қуйидаги иккита қоидани ёдда тутиш лозим:

- феъл-атвори (бевосита кўриш мумкин бўлган);
- аниқ жиҳатлари (компетенция даражасини аниқлашдаги асос)

Касбий компетенция намуналаридан бир нечасини келтирамыз:

“Ишонтира олиш” компетенцияси. Аниқлаш: Бошқаларга таъсир кўрсатиб, уларни ўз қарор ва ҳаракатларига кўндириш.

“Ташаббускорлик” компетенцияси. Аниқлаш: ҳаракатни бошлаб бериш ва шахсий ижобий жиҳатлари билан воқеага самарали таъсир кўрсата олиш. Доимо изланишда бўлиш, янги вазифаларни, қўшимча ишларни ўз зиммасига олиш

Одатда ҳар бир лавозим учун 5-10 та асосий касбий компетенция белгиланади. Улар баён этилади. Бундай ҳолатларда раҳбар томонидан тест саволлари шакллантирилса мақсад мувофиқ бўлади. Берилаётган тест

саволларининг ҳар бири маълум компетенцияга мослаштирилади. Тест ходимларнинг ушбу компетенцияларни қанчалик эгалланганликларини кўрсатади. Тест натижаларига кўра ходимларнинг компетенцияни эгаллаш даражалари аниқланади, масалан:

Компетентли ёндашув қуйидагиларни амалга ошириш имконини беради:

- ходимларнинг эгаллаган лавозимига муносиблигини баҳолаш;
- ишга қабул қилишда янги лойиҳани амалга оширишда ходимларни танлаш, вакант лавозимга номзодни танлаш;
- ходимларни маълум вақтда аттестациядан ўтказиш, камчилик аниқланганда қўшимча ўқитиш.

Бундан ташқари, баҳолаш омили сифатида компетенция билан ишлаш, ишхонанинг ҳамма учун ягона тасдиқланган стандартлари асосида ходимларнинг реал тавсифномаларини ва малакаларини баҳолаш имконини беради. Ходимнинг иш тажрибасини баҳолаш, шунингдек оғзаки суҳбат ўтказиш кўпинча бир томонлама амалга оширилади ва ҳар доим тўғри бўлавермайди. Талаб этиладиган компетенцияларнинг мавжудлигига ўтказиладиган тест қуйидаги саволларга тўлиқ жавоб бера олиши лозим бўлади, масалан: “Ходим ташкилот, муассаса ёки компаниямиздаги вазифаларни биз талаб қиладиган даражада бажара оладими?” “Унда етарли тажриба, зарурий тайёргарлик, алоҳида малака ва шу кабилар борми?”.

Умуман олганда **компетентли ёндашув** - бу ташкилот, муассаса ёки компаниянинг ривожланиши ва гуллаб-яшнаши учун асосий омилдир. Иш жараёнини юқорида келтирилган тартибда ташкил этилса, биз жамият ривожланишига ўзимизнинг муносиб даражада ҳиссамизни қўшишимиз мумкин.

2.4 Компетентлик стандартлари

Компетентлик стандартлари - ўқув режа компетенцияга асосланган таянч функциясидир, чунки улар ўқув талаблари, касбни аниқлаш ва ходимларни тўлдириш кабилар учун муҳим восита (Gonczi/Hager/Оливер, 1990, р. 35). Компетентлик стандартлари уч типга ажратилган бўлиши мумкин, яъни, соҳа стандартлари (industry standards), тармоқ стандарты (cross-industry standards) ва корхона стандартлари (enterprise standards) (Харрис ва бошқалар., 1995, р. 105).

Соҳа стандартлари – иш ўринлари соҳасида талаб этадиган баъзи бир компетенцияларга қаратилган.

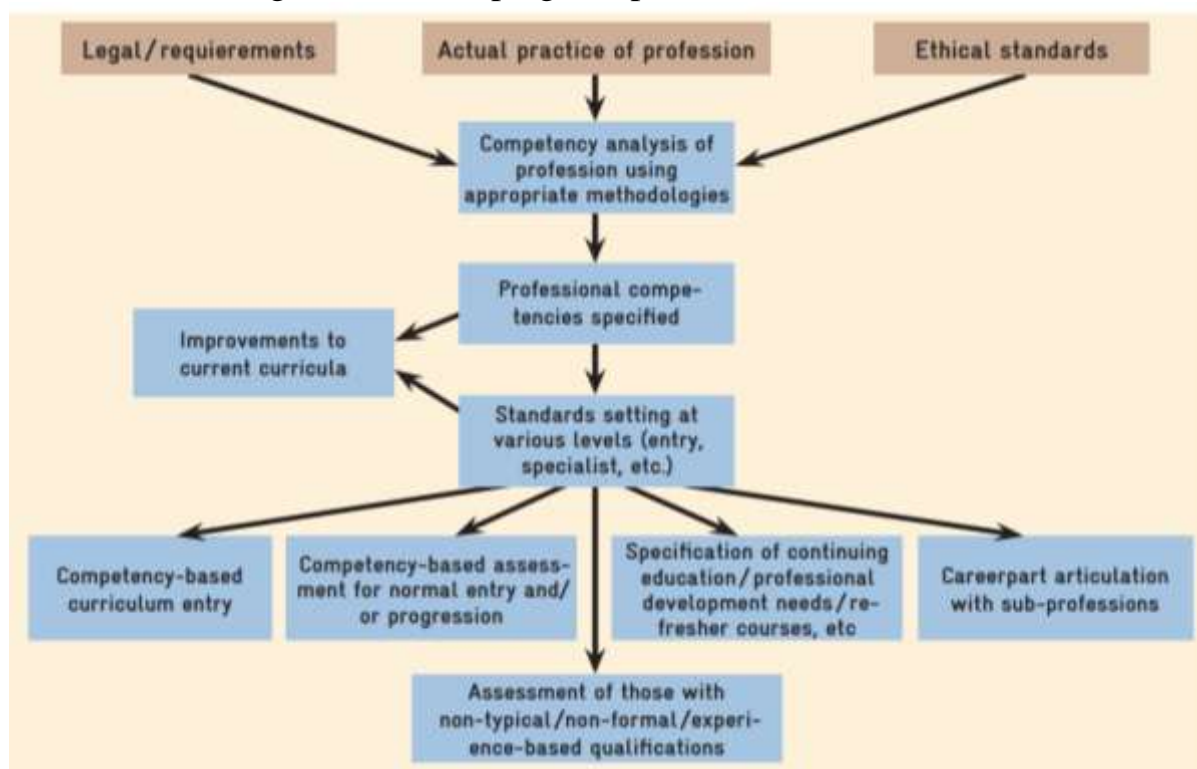
Тармоқ стандартлари – умумий компетенцияларни ажратади ва соҳа стандартларига умумлаштиради.

Корхона стандартлари – алоҳида компания даражасида ишлаб чиқилади ва амалга оширилади ва одатда соҳа стандартларининг ўзига хорслиги ҳисобланади, чунки фарқли жиҳатлар қўшилган ёки ўзгартирилган.

Бироқ индивидуал талаблар, миллий тузилмага ва саноат тармоқларидан билимларга эга бўлишга этибор қаратиш учун корхона даражасидаги стандартларни ишлаб чиқиш муҳим. Шунинг учун ҳам корхона стандартлари тасдиқланишидан олдин таълим муассасалари вакиллари будай стандартларни маъқуллайдилар. Менежерлар, саноат тренерлари ва экспертлар қизиқишига эга соҳа ташкилотлари уччала турдаги стандартларни ривожлантиришади. Таълим бериш ва ўқитиш компетентлигига асосланган ўқув режасини яратиш мақсадида методни қўллашдан олдин компетентлик стандартлари тасдиқланиши лозим бўлган юридик, сиёсий, назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш зарур. Бази компонентлар масалан, вазифалар, иш ўринлари, мажбуриятлар функционал талиллар орқали аниқлаштирилган ва компетентлик стандарти 7- чизмадагидек форматига ўгирилган бўлиши керак. Шу билан бирга, стандартлар учун даражалар турли билимларнинг мураккаблилиги ва жиддийлигига қараб аниқлаштирилиши лозим. Ва ниҳоят, баҳолашнинг мувофиқ жараёнлари созланган бўлиши лозим, зеро компетентлик стандартлари самараси копроқ унинг сифатли таҳлиliga боғлиқ. 6-расмда ривожланаётган компетентлик стандартлар жараёни ифода этилган.²¹

Figure 6: Developing competence standards

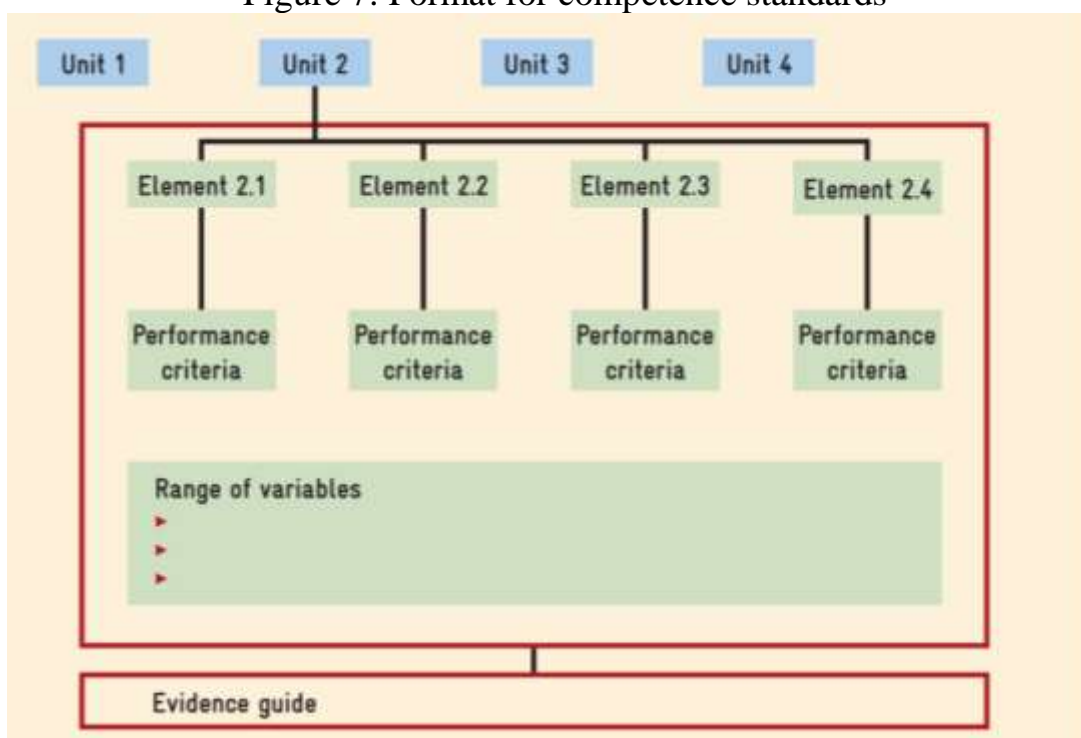

Компетентлик стандарти формати. Компетентлик стандарти формати алоҳида компетенциялар ва мехонларни ифода этувчи элементлардан иборат бўлади. Бундан ташқари, тизим ўқувчи учун ўзгарувчан исбот бўлиб хизмат қилади. Компетенция бирликлари

²¹ Prof. Dr. Thomas Deißinger, Dipl. Hdl. Silke Hellwig Structures and functions of Competency-based Education and Training (CBET): a comparative perspective. (University of Konstanz) ISBN 3-937235-49-3 second in December 2011 p 11-14.

компетентлик гуруҳлари элементи кетма кетликларидан ва боғланган мезонлардан иборатдир. Бирликларда меҳнат бозорида талаби мавжуд бўлагн моделлар ва соҳа ости ихтисосликлар компетентликларидан фойдаланилади. Шундай қилиб, миллий ихтисосликлар бутунича ечимини топмаган бўлсада, алоҳида бандлик бўйича компетентлигини ихтисослайди. Соҳа компетентлиги ва стандартларни ташкил этувчи энг кичик компетентликлардан бўлган компотентлик элементлари иш ўрни талабидан ва фойдаланаётган мезонлар келиб чиққан ҳолда алоҳида билимлар изоҳини ифода этади. (Джессап, 1991, р. 32). Фойдаланиладиган мезонлар аниқ элементлардан самарали фойдаланиш мақсадида вазифа, функция ёки фаолиятлардан компетентли фойдаланиш учун даража ёки стандартни белгилайди. Компетентлик элементи учун фойдаланиш соҳасини ўрнатишда ўзгарувчан диапазонлар қўшилган. Улар аниқ ёки умумий шароитларда фаолият ҳажмини ифодалайди (Эртл, 2000, р. 53).

Figure 7: Format for competence standards

Умумевропа намуналари асосида тузилган Давлат таълим стандартларида компетенцияга қуйидагича изоҳ берилган. Компетенция - коммуникация иштирокчиларининг ўзлари томонидан қўйилган аниқ сабаб ва мақсадларга қаратилган турли хил хатти-ҳаракатларни бажаришга имкон берадиган билим, кўникма ва шахсий фазилатлар йиғиндисини ифодалайди.

Кенг маънода компетенция масаланинг, шунингдек, муайян билим соҳасининг моҳиятини мувафаққиятли ҳал этишда амалий тажрибага асосланиб, билим ва кўникмаларни қўллай олиш қобилиятидир.

Педагоглар касбий компетентлари

Таълимда компетентлик билан ёндашув ўқувчиларни турли кўникмаларни эгаллаш, келажакда ижтимоий, касбий ва шахсий ҳаётларида самарали ҳаракат қилишга йўналтиради. Компетенциянинг турлари қуйидагича:

- компетенция - зарур (кўзланган) натижага эришиш учун амалга ошириладиган фаолият.

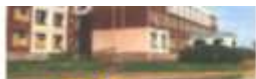
- амалий компетентлик - билим маҳсули бўлиб, амалиётда қўллай билиш қобилияти.

Шунингдек, компетенция, билимдан фарқли, амалий фаолиятсиз намоян бўлмайди ва уни баҳолай олиш мумкин эмас.

Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини шакллантириш

Жараён:	• мураккаб, кўп босқичли
Мақсад:	• интеграллашган
Моделлари:	• ташкилий-лойиҳавий, муаммоли, тренинг...
Моделлар асоси:	эвристик таълимий фаолият, андрагогика тамойиллари, мақсадга йўналганлик, амалиёт билан боғлиқлик, фундаменталлик ва ш.к

Ташкилий-педагогик
ёндашув

БУ ҚАНДАЙ АМАЛГА
ОШИРИЛАДИ?

Ташкилий-педагогик ёндашув босқичлари

Ташкилий-педагогик ёндашувдаги муҳим йўналишлари

"Компетенция" тушунчаси (лотинча **"competere"** - мос келмоқ маъносини беради) куйидаги моҳиятларни ифодалайди:

Компетенция сўзи кенг маънода - умумий ёки муайян кенг қамровли масалаларни ечишда мавжуд билим ва кўникмаларни амалий тажрибада қўллай олиш қобилиятини англатади.

Касбий компетентлик - касбий фаолиятга оид масалаларни ҳал этишда билим ва кўникмаларни амалий тажрибада самарали қўллай олиш қобилиятидир.

Компетенция - бу кутилган натижага олиб келувчи фаолият белгисидир. У билим маҳсули бўлиб, мутахассис томонидан уни амалиётда қўллай олиш қобилиятидир. Компетенциянинг билимдан фарқи шундаки, вазифани амалий бажармасдан туриб, уни аниқлаб ҳам, баҳолаб ҳам бўлмайди. Малака компетентликнинг муҳим мезони бўлиб, у турли ҳолатларда, шу қатори муаммоли вазиятларда ҳам бир неча бор қўллаш натижасида намоён бўлади.

Касбий компетентлик даражалари

Ҳозирги пайтда олий ўқув юрти профессор-ўқитувчисидан талаб қилинадиган компетентлик қуйидаги турларга ажратилади:

- профессор-ўқитувчи томонидан ўз билимини мунтазам равишда бойитиб бориш, эгаллаган малакаларини такомиллаштиришга тайёр бўлиш, замон янгиликларидан бохабар бўлиш;
- таълим жараёнида ахборот коммуникация, информацион технологиялари ва ўқитиш воситаларининг барча турини қўллай олиш кўникма ва малакасига эга бўлиш;
- анланган ва мустақил фаолият (мустақил фикр, мақсад қўйиш, ўқув адабиёти ва қўшимча манбалардан тўғри фойдалана олиш);
- ташаббускорликда ўз ҳаракатлари учун жавобгарликни ҳис қила олиш;
- танқидий фикр юрита олиш ва дарс жараёнида юзага келган муаммоли вазиятларни ижобий ҳал эта олиш;
- ҳамкорлик, ўзаро бир-бирини тушуниш, эмпатия билдириш, ўзаро ҳурмат ва ишончга асосланган педагогик мулоқотни ўрната олиш;
- чуқур касбий билимдонликка эга бўлиш.

Профессор-ўқитувчиларнинг касбий компетентлиги

Ҳозирги замон олий ўқув юрти профессор-ўқитувчисининг касбий билимдонлиги ва қобилияти мезонларига қуйидагилар киради:

Ижтимоий билимдонлик - дарс мобайнида аудитория билан самарали ўзаро муомала шаклини ташкил эта олиш, ёшлар билан тил топиш ва соғлом маънавий муҳитни ҳосил қила олиш қобилияти.

Услубий билимдонлик - барча билимларини, кўрган-кечирганларни ёшларга тушунарли, раво тилда етказа олиши, таълим технологияси ва методларидан самарали фойдаланиши.

Ихтисослик билимдонлиги - ўз фани ва предмети соҳаси бўйича чуқур ва ҳар томонлама мукамал билимларга эга бўла олиши, ўз устида ишлаш қобилияти.

Бугунги талаба илмга, янгиликларга бўлган кучли қизиқиши, шунингдек, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари янгиликларидан бохабарлиги сабабли анчагина маълумотларга эга, унинг эҳтиёжлар тизимини, ўқитувчига бўлган талаб-таклифларини аниқ билиб тил топиша олган шахсина педагогик жараёнда катта ютуқларга эришади.

Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши учун ўқитувчида қобилиятнинг қуйидаги турлари мавжуд бўлмоғи лозим.

Билиш қобилияти – яни бундай қобилиятга эга бўлган ўқитувчи фанни ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни ҳамиша кузатиб боради, материални мукамал билади, унга ниҳоятда қизиқади, илмий тадқиқот ишларини ҳам бажаради.

Тушунтира олиш қобилияти - ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён эта олиш, ўқувчиларда мустақил равишда тўғри

фикрлашга қизиқиш уйғота билиш. Ўқитувчи зарур ҳолларда ўқув материални ўзгартира олиши, кийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб талабаларга етказа олиши лозим.

Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг билим ва камолот даражасини ҳисобга олади, уларни нимани билишлари ва ҳали нимани билмасликларини, нимани унутиб қўйганликларини тасаввур этади.

Кузатувчанлик қобилияти - ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик рухий ҳолатларини тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанлик. Бундай ўқитувчи кичкинагина аломатлар, унча катта бўлмаган ташқи белгилар асосида ўқувчининг руҳиятидаги кўз илғамас ўзгаришларни ҳам фахмлаб олади.

Нутқ қобилияти - нутқ ёрдамида, шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалашдир. Ўқитувчининг нутқи дарсда ҳамиша талабаларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги материални тушунтираётган, талабанинг жавобини таҳлил қилаётган ёки баҳолаётган бўлса ҳам, унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсага қизиқаётганлиги билан ажралиб туради.

Ташкилотчилик қобилияти - биринчидан, ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантиришни, иккинчидан, ўз ишини уюштиришни назарда тутати.

Ўз ишини ташкил этиш деганда ишни тўғри режалаштира олиш ва уни назорат қила билиш назарда тугилади. Тажрибали ўқитувчиларда вақтни ўзига хос ҳис этиш - ишни вақтга қараб тўғри тақсимлай олиш, белгиланган муддатга улгуриш хусусияти ҳосил бўлади.

Обрў орттира олиш қобилияти - ўқувчиларга бевосита эмоционал-иродавий таъсир кўрсатиш ва шу асосда обрў қозона олишдир. Обрў фақат шу асосдагина эмас, балки ўқитувчиларнинг фанни яхши билиши, меҳрибонлиги, назокатлилиги ва ҳоказолар асосида ҳам қозонилади. Талабалар кўполлик қилмайдиган, кўрқитмайдиган, ҳалол-покиза тўғри талаб кўя оладиган ўқитувчини жуда хурмат қиладилар.

Тўғри муомала қила олиш қобилияти - болаларга яқинлаша олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан жуда самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогик назокатнинг мавжудлиги.

Келажакни кўра билиш қобилияти - ўз ҳаракатларининг оқибатини кўра билишда, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлишини тасаввур қила олишида, тарбияланувчида қандай фазилатларни тараққий эттириш лозимлигини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланади. Бу қобилият педагогик оптимизм, тарбиянинг кудрати, одамга ишонч билан боғлиқдир.

Диққатни тақсимлай олиш қобилияти - ўқитувчи учун диққатнинг барча хусусиятлари - хажми, кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши, сафарбарлиги кабиларнинг тараққий этган бўлиши муҳимдир.

Ўқитувчи юқорида кўрсатилган қобилиятлардан ташқари бир канча ижобий сифатларга - аниқ мақсадни кўзлаш, катъийлик, меҳнатсеварлик, камтарлик каби фазилатларга ҳам эга бўлиши керак.

Профессор-ўқитувчи ўзини эгаллаб турган лавозими даражасида касбий компетентликка эга эканлигини ҳис этгандагина педагогик жараёни муваффақиятли ташкил этиши мумкин, деган хулосага келдик. Зотан уни касбий билимдонлик, ҳалоллик, ростгуйлик, изланувчанлик, тинимсиз сермахсул меҳнат, ижодкорлик ва яратувчанлик каби фазилатлар юксалтиради. Унинг билимдонлиги, фаоллиги, меҳнаткашлиги, камтарлиги, маънавияти ва маданияти, маърифатлилиги талабалари, бўлажак касб эгаларининг ҳурмат- эҳтиромига сазовор этади.

Назорат саволлари:

1. Олий таълим тизимида кадрлар билан ишлаш сиёсати нима билан белгиланади?
2. Педагогнинг компетентлиги деганда нимани тушунасиз?
3. Илмий педагогик кадрлардан самарали фойдаланишнинг асосий йўллари таҳлил қилинг.
4. Илмий педагогик кадрларга қўйиладиган талабларни лойиҳа ёрдамида тузинг.
5. Олий ўқув юрти ўз ўзини молиялашнинг қайси манбаларидан фойдаланиш мумкин?
6. Жаҳон молиявий инқирози шароитида олий ўқув юртининг иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш асосий йўллари нимадан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир”. Вазирлар Маҳкамасини 2015 йил 16 январдаги бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаси.// “Халқ сўзи”, 17.01.2015 йил.
2. Йўлдошев Ж.Т. “Кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаштириш жараёнида тадбиркорлик маблағларининг ўрни”. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил.
3. А. Вахабов и др. “Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации” Тематическое исследование на примере Казахстана, Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.
4. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
5. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
6. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
7. Prof. Dr. Thomas Deißinger, Dipl. Hdl. Silke Hellwig Structures and functions of Competency-based Education and Training (CBET): a comparative

perspective. (University of Konstanz) ISBN 3-937235-49-3 second in December 2011 p 52.

8 Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 74-75 p.

6-Мавзу: Шахс ва жамият интеграцияси жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

Режа:

1. Педагогик антропология - шахс ва жамият интеграцияси омили сифатида
2. Акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантириш
3. Педагогик фасилитация воситасида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш

Таянч иборалар: педагогик антропология, шахс, жамият, интеграция, омили, Акмеологик ёндашув, креатив қобилият, педагогик фасилитация, восита, мустақил ишлар, ташкил этиш.

6.1. Педагогик антропология - шахс ва жамият интеграцияси омили сифатида

XX аср инсоният олдида янги талабларни қўйди, унинг шахсий ҳислатларига, шу билан бирга психологик ва физиологик юктамаларни бажара оладиган, маънавий етук, соғлом инсон бўла оладиган болани тарбиялаш йўллари ва у ҳақида тўлақонли билимларга эга бўлаш эҳтиёжини ҳам пайдо қилди.

Психология, физиология, экология, педиатрия, педагогика каби алоҳида фанлар ўсиб келаётган инсон шахсига ўз нуқтаи назаридан ёндашилади. Бироқ, бу бир яхлит ҳолатга келтирилмаган (интеграцияланмаган) билимлар йиғиндисидан тахсил олишнинг мушкул масалаларини ечишда фойдаланиш оғир кечди. Шунинг учун инсон шахсини онтогенезнинг тўлиқ ривожлантирган педагогик йўналиши, онтогенезнинг турли босқичларида, XX асрнинг биринчи ўн йилликларида айниқса жадал ривожланди, сўнг XX асрнинг охири XXI аср бошларига келиб педагогик антропология кўринишига келди.

Дастлаб, педагогик антропологизациялаш ғояси, маълум бўлишича, Я.А.Каменскийнинг ишларида ўз аксини топган. Педагогикага антропологик ёндашувни Ушинский, А.Ф. Чемберлен, С.Холл, Д.М. Болдуин, В.М.Бехтерев, П.П.Блонский, Л.С.Вагомский, М.Я.Басов, А.Б. Пинкевич ва бошқалар жадвал тарзда ишлаб чиққанлар. Улардан С.И.Гессен ва бошқалар ёқладилар. XX асрнинг иккинчи ярмига келиб Б.Г.Ананьев, Б.Ф.Лалов, Л.В.Занков, В.В. Давидов ва бошқа қатор олимлар ўз хиссаларини қўшдилар.

Антропологик ёндашув таълим фаолиятини дунёқарашли, аксиологик, назарий ва амалий тарафдан инсон шахсига йўналтиришни ўз олдида асосий мақсад ва қадрият қилиб олган деб тушунамиз. Бироқ, юқорида келтирилганидек инсон шахси алоҳида таълимотлар томонидан ўрганила бошланди. Охир оқибат эса инсон чалғийди, педагогиканинг эса аллақачон натижасизликда айблашмоқда, негаки узоқ вақтга нафақат бола балки педагог шахси ҳам йўқолиб қолди. Биринчи даражали масалага эса

педагогик жараён сўрилиб қолди. Олимлар асосий эътибори педагогик жараённи асл моҳияти, таркиби, вазифалари, педагогик жараёнларни тузиш ва бошқаришга қадалиб қолди. Инсон эса назарий педагогикада педагогик тизимнинг асосий мақсади ва предмети сифатида зарурий тушунчаларни ололмайд қолди. Тизимнинг ўзи эса таборо инсонийлик тушунчалари қиёфасидан узоқлашиб борди. Антропологик билимларнинг ривожланиши таълим соҳасидаги антропологик принципларнинг зарурий қайтишига ва 19 асрга келиб фалсафий педагогик ғояларда педагогик антропология тушунчасининг кириб келишига олиб келди.

Ушинский ўзининг “Антропологик педагогика тадқиқотлари”да педагогикани “умумий тушунча”да, яъни бошқа фанлар билан узвий боғлиқликда ёритиб ўтганидан сўнг педагогик методологик таркибий ва фактал жиҳатдан маъно фан бўлмайд қолди.

Педагогик антропологиянинг мавжуд ийрархиясида кетма-кетлик бандининг алоҳида ўрни мавжуд, яъни инсон ҳақидаги тор мутахассислик назариясидан умумий таълимотларга ўтиш кўприги, интеграл антрополгияси.

Педагогик антропология учун муҳим ролни нафақат инсоннинг мавжудлиги масалалари балки уни хал қилиш йўллари инсон шахсининг шаклланиши ва бу жараённинг кечиши шарт-шароитлари ҳам ўйнайди. Инсон яхлитдир. Ҳар қандай педагогик таъсир мураккаб ҳолат, физиологик тузулишга ўзгариши эмоционал, ахлоқий тайёрликни когнитив жараёнлар ва шахснинг бошқа характеристикаларининг ўзгаришига олиб келади. Шундай экан педагогик таъсирнинг мураккаб имтиҳонларини билиш ва таълим жараёнида комплексли характеристикаларини инобатга олган ҳолда таълим жараёнини режалаштириш педагогик маҳоратнинг самарали шартларидан ҳисобланади. Ҳозирги кунда педагогик антропология турли хил таснифларга эга. Шундан икки хил ёндашув аниқ ажратилган.

Педагогик антропология таълим орасидаги фанлар орасидаги мустақил йўналиш, тарбияланувчи, тарбия берувчи, тарбия олувчи инсон ҳақидаги яхлит ва системали билимлар аспектида турли хил билимларни умумлаштирувчи сифатида. Бунда унинг предмети, объекти, методлари, мақсади, вазифаси, таркибининг махсус қонуниятлари фанлараор тутган ўрни, айниқса, педагогик ва антропологик билимлар орасидаги ўрни белгиланган.

Педагогик антропология- педагогик назариява амалиётнинг асоси, тарбия ҳақидаги фанлар методологияси, алоҳида фан эмас, балки педагогиканинг ўзига хос ўзаги сифатида интерпретацияланади.

Мазкур маърузада педагогик антропология иккала ёндашувнинг боғлиқлигида тақдим этилган: фалсафий-педагогик антропологик билимлар тизимидаги мустақил таълим сифатида, педагогиканинг антропологик йўналган методологияси сифатида.

Педагогик антропология инсон табиатини барча кўринишларида тарбиялаш санъатининг махсус лаёқатлари билан ўрганиши (К.Д.Ушинский); фалсафий оқим; яхлит ва ҳар тамонлама кўрилган тарбияни яратишга давогарлик, (В.Б.Куликов); табиат ҳақидаги педагогик суръатланган (интерпретацияланган) билимлар ва шахс ва жамият кўникмалар ривожланишининг моҳияти. (Б.М.Бим-Бад); таълим соҳасидаги инсон ҳақидаги фан, тарбиявий тузилишини англашга кўмак берувчи фалсафий тарбия захираси, инсонни ўрганувчи фанларга асосланган педагогик қарашлар системаси.

Педагогик антропологиянинг мақсади.

Аждодлардан ўтиб келаётган билим ва кўникмалар инсон томонидан авлоддан-авлодга ўтказиш ҳолатидаги “инсон-инсон” системасида антропологик қонуниятларнинг кечиш жараёни боғлиқлигини очиқ бериш, мазкур жараён фаолиятининг принципларини аниқлаш, котигориал (даражали) аппаратни шакллантириш.

Объект - таълим соҳасидаги “инсон-инсон” муносабатлари.

Предмет-педагогик антропология - тарбия ва ижтимоийлашув жараёнида боровчи яхлит инсон. Мазкур бу боришнинг босқичлари, механизмлари, ўз-ўзини ҳаракатлантириш ва ривожлантириш қонунлари, педагогик фаолиятнинг мақсадларига илмий асословчи яъни педагогик мақсад кўйишларига теран кўз билан боқувчи инсон.

Педагогик антропологиянинг вазифалари:

- Инсонларнинг шахслашуви ва ижтимоийлашувини, қолаверса, турли ёшга мансуб инсонларнинг бир-бирларига таъсирини тушуниб етиш;
- Инсонпарварликка йўналтирилган таълим жараёнининг ташкил этишнинг қонуниятлари, йўллари, шакл ва методларини аниқлаш;
- Инсонни тарбияловчи ва тарбияланувчи сифатида таниб олиш ва тушуниш.
- Инсон ҳаётининг турли босқичларида унинг тарбияланиши ва таълим олиши даражаларини билиб олиш;
- Инсон ўз фикрлаш жараёнини қай даражада англаши, тўғрилигини бошқариши, педагогик ўзаро таъсирдаги натижасини текшира олиши ҳақида тушунча ҳосил қилиш;
- Таълим соҳасидаги инсон креативлигини (янгиликларга боҳабар) ривожланиши шароитларини таснифлаши;
- Антропологик таълим соҳаларининг талабларини ва уларни амалга ошириш йўлларини ишлаб чиқиш.

Педагогик антропологиянинг етакчи зоялари

- Инсоннинг маънавий ва биологик табиатининг яхлитлиги (бўлинмаслиги);
- Ҳар бир инсондаги умумийлик, ўзгачалик ва алоҳидаликнинг бирлиги;
- Инсондаги индивидуалик (шахсийлик) ва ижтимоийликнинг ўзаро боғлиқлиги;

- Инсон ривождаги ақлий, ахлоқий ва физиологикликнинг бирлиги;

- Инсоннинг таълим олганлиги ва тарбияланганлиги;

- Барча шахсий хусусиятларнинг мослашувчанлиги.

Педагогик антропологияда муаммолиликни тадқиқ этган замонавий тадқиқотчилардан бири (Б.М.Бим-Бад); педагогикадаги антропологик ёндашувнинг моҳияти, унинг асосий таркибини қуйидагича ёритади:

Педагогикадаги антропологик ёндашув - бу билиш жараёнларининг инсон табиати ҳақидаги ҳамда тарбия ходисаларига боғлиқ ҳар қандай илмнинг ўзаро таъсирidir.

Бим-Бад педагогик антропология XX аср таълим бериш амалиётида жаҳон таълимотлари орасида педагогик тенденцияларнинг янги классификациясига эга бўлиш имконини беради, деган тезисни илгари сурган. Унинг фикрича, педагогика тарихи мақсадга йўналтирилган. Муаммоларни ҳал этишдаги педагогик таълим ва тарбия мақсадлари, моҳиятлари ва усулларини аниқлаш бола табиатидан келиб чиқади. Шунинг учун педагогиканинг антропологик фундаментининг мазмуни ва моҳияти педагогик оқимлар дифференциясининг муҳим қисмидир. Шундай қилиб, табиий фанлар оқимида ҳар доим инсонни табиатнинг бир бўлаги сифатида қабул қилиб келинган ва келинмоқда, биологик мавжудот сифатида.

Тадқиқот оқими –ўз иқтисодини инсоннинг руссоистско-толстовкали трактовкасини кутилмаган моҳиятли кучларнинг туб-тубини ўчирувчи сифатида олади.

Ижтимоий оқим-инсон табиатини жамиятдан деярли яхлит, индивидуал онгни-жамоавий онгдан ажрилган деб ҳисоблайди.

Теологик педагогика- педагогик антропологиядаги тарбияни инсон борлигининг асл оҳияти деб тушунтирилади.

Педагогик антропология педагогик фаолиятнинг мураккабликларини аниқроқ тушунишга кўмак беради, негаки субъективлик тушунчаси тарбиячининг ҳам тарбияланувчининг ҳам ўзаро таъсиридаги педагогик тафаккурни тубдан ўзгартиради. Педагогик антропология ўрганадиган индивидуал ва жамоавий қонуниятлар педагогик амалиётнинг захираси бўлиб хизмат қиладилар.

Замонавий тадқиқотчиларнинг таъкидлашларича, педагогик антропологиянинг махсус томонларига нафақат тарбия жараёнига системали қарашларнинг яхлит мавжудлиги, балки инсонни тарбия жараёнининг актив субъекти сифатида қабул қилиш зарур, бир томондан: тарбия жараёнининг инсонга диалектик яхлитликдаги тарбиявий таъсири анализи, иккинчи томондан эса, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантиришдир.

Инсон ечиши лозим бўлган барча жумбоқларнинг энг муҳими инсон табиати масаласини ечиш бўлган десак муболаға бўлмас. Инсоннинг асл моҳиятини англаш, ривожланиши ва хатти ҳарактланиш

механизмларини тушуниб олиш, тугаб битмас даражада педагогканинг муаммоси ва амалиётнинг мақсади бўлиб келмоқда.

Бу нуқтаи назардан педагогнинг мутахассислик профессионал таёргарлиги ва лаёқатига янада юксакроқ талабларни қўйиш шарти келиб чиқмоқда. Педагог учун ҳар замон ва маконда турли хил илмларга доир билимлар зарур бўлиб қолиши мукин, физиология, дидактика, социология, лингвистика, психология ва б.

Инсоннинг замонавий таълимотларнинг фундаментал муаммосига айланиб бориши билан илмларнинг педагогик аҳамияти ҳам кенгайиб бормоқда. Инсонни тадқиқ этувчи фанларнинг диалектик жараёни инсоннинг “яхлит” билимларнинг тўлақонли эганланишига боғлиқлиги билан тушунтирилмоқда, инсон-мураккаб ижтимоий-биологик тизимда мавжудлиги ва унинг ўзига хос индивидуаллигидир.

Бу боғлиқликларда гигиена ва тарбия орасидаги чегаралар тушунчаси янада чуқурлашмоқда, “замонавий психологиянинг педагогик (приложения...” мақоласида В.Г.Ананьев замонавий психология асосан педагогикага ишлашни ёритган. Хаттоки, тарбияга боғлиқ бўлмаган йўналишларида ҳам (инженерлик, фазовий, тиббий психологиялар).

Замонавий педагогика инсонни “топ тоза қоғоз” га ўхшатишдан йироқ. У таълим жараёнининг ва ва вазиятлар махсули, махлуқот, ўз тақдирининг измига боғлиқ ҳолда каби фикрлар ҳам шу жумладан. У ўз мақсадига эришиши йўлида деталаригача ишлаб чиқилган технология ва методикалар ёрдамида олдиндан кўзланган мақсадга эришиши учун қўлланадиган таълим ва тарбиянинг қаттиқ меъёрларга асосланган қолиплардаги кўринишидан воз кечишга жиддий уринмоқда. Мақсаднинг ўзи сермаъно, ҳаракатчан, шахсга йўналтирилган тусни олиши билан бирга, тарбиячи ва тарбияланувчи томонидан яралгандир. Тарбиячи ва тарбияланувчи мақсаднинг бевосита ҳаммуаллифидирлар.

Таълим ва тарбия жараёни максимал даражада санъат характерига яқинлаштирилиб, ижод махсули сифатида тушунилмоқда. Олдиндан топширилган, албатта тўғри, якка-ю якка мавжуд таълимнинг универсал модели, қанчалик рационал таҳлил қилинмасин инкор этилмоқда. Бундай педагогика шахс ривожланишига таъсир этувчи омилларни максимал даражада хисобга олиб, улардан имкон қадар фойдаланишни, тарбияланувчи ва таълим олувчи субъект қаршилигини бартараф этиш йўллари, унинг ички оламига кира олишни ва унинг такомиллашуви ва ривож учун имкониятларнинг барчасидан оқилона фойдаланишни уддалашга интилмоқда. Замонавий педагогиканинг терминологиясида “олам”, “ҳаёт”, “мавжудлик”, “қалб”, “руҳ”, “ҳаёт мазмуни” ҳаёт билан боғлиқлик каби тушунчалар тобора кириб келмоқда.

Мустақиллик ҳақида тушунча. Мустақиллик ёки озодлик-инсон учун бебаҳо. Кўпчилик файласуф-антропологлар инсон эркини чегараловчи факторларнинг устунлигини мавжудлигини тан олсалар-да, шу билан бирга инсонда буларни енгиш лаёқати борлигини ҳам инкор этмайдилар. Ўз-ўзини детерминациялаш- инсон мавжудлигининг марказий

характеристикаси. Файласуфий-антропологик ёндашув методологиясида бу йўналиш муҳим рол ўйнайди, айниқса педагогик жараёни ташкил этувчи элементларнинг яралиши ва таҳлилида. Бу ерда принципиал тарзда тарбияланувчининг реал эркинлигидан бўлак барчаси- восита, эркинлиги эса-мақсаддир.

“Инсон эркинлиги – бу якуний эркинлик ” (В.Франкал). Шу билан бир қаторда эркинлик бу жадаллик, у ижод давомида юзага чиқади. “Ижод бу ўз-ўзини эркин ифодаловчи шахс”- эркинлик ва ижоднинг боғлиқлиги шунчалар чамбарчаслиги шу иборада ўз аксини топган. Бу тушунча педагогик жараёни ташкил этишни талаб этади. Педагогик антропологиянинг ривожланиш жараёнида қуйида келтирилган қатор қарама-қаршиликларнинг бартараф этиш талаб этилади:

- Педагогиканинг фалсафий табиати ва уларнинг фалсафий таълимотлардан узилиб қолганлиги;
- Методологиянинг педагогика учун аҳамияти ва ёндашувларнинг етарличи ишлаб чиқилмаганлиги;
- Педагогик антропологиянинг улкан имкониятлари ва уларнинг замонавий педагогикада қўлланилмаслиги;
- Таърифловчи психологиянинг асосий шароити (Инсонни ўрганиш ва тушунтиришнинг иложи йўқ, уни фақат тушуниш ва таъриф бериш мумкин) ва “тушунувчи ёндашув”ларнинг ишлаб чиқилмаганлиги;
- Тез ўзгарувчан қадриятли маънавий тўлдиришлари мазмунининг (педагогик жараёнларнинг) ва уларнинг реал таркибий тузилишлари.
- Педагогик фаолиятнинг янги аҳамияти ва аввалги нормативли моделларининг қўлланилиши.
- Педагогик формаларнинг янгича тушунчаси ва амалиётнинг ишлаш методларининг анъанавий формаларга йўналтирилганлиги.

Педагогикадаги антропологик ёндашувлар кўп-факторлик асослари, шахс ривожланиш жараёнлари, уларга педагогик аралашувлар ва уларнинг боришига эътиборлилик билан фарқланади. Педагогик антропологлар ижтимоий, маънавий ва биологик факторларнинг шахс тузилишидаги ўзаро таъсирини тадқиқ этадилар.

Ҳар қандай фан асосида мазкур йўналиш қурилувчи ва унинг шартлари қўлланилувчи принциплар системаси ётади. Бу вазиятда жараёнлар таҳлиliga, айниқса, педагогикадаги, айниқса педагогик антропология методологик фанлар сифатида ривожланаётган бўлса аҳамиятли.

Педагогик антропологиянинг мазкур ривожланиш босқичига қуйидаги принципларни киритиш мумкин:

- Антропологик, инсон тушунчасини бошланғич категория, қолганларини эса бошланғичдан келиб чиқувчи, тушунчани чуқурлаштирувчи ва таъриф этувчи деб олади;
- Инсоннинг яхлитлиги ва ўзига хослиги;

- Онтологик тарбияни инсон модуси (усул, кўриниш), “тарбия” тушунчасини эса онтологик категория сифатида тақозо этишини талаб этади;
- Инсон малакасидаги умумийлик, ўзгачилик у иккиликнинг бирлиги;
- Инсоннинг чексиз эканлиги, ўлчаб бўлмаслиги, ўрганилиб бўлинмаганлиги педагогик таъсир натижаларининг тўлиқ аниқлаб бўлинмаганлиги;
- Инсон кейинги ҳаётининг боришида асосий сабаб қилиб болалик даври кечинмаларини ҳисоблаш;
- Тарбия механизми сифатида инсоннинг ўз-ўзини тарбиялашга бўлган лаёқатини тан олиш;
- Креативлик, педагогик шакл ва методларнинг фақатгина тарбияланувчини ўз-ўзини шакллантиришга ижодий ёндашувга шароит яратиб бера оладиганларини танлашни талаб этади;
- Диологизм- диологик характерга эга бўлган тарбиянинг восита, метод ва шакллари кўллашни назарда тутаяди, бунда тарбияланувчилиги, тарбия берувчи билан тарбия олами ва ўз-ўзи билан мулоқот қуришда ўз-ўзини шакллантиришнинг эркин диологик шаклини тақдим этади;
- Ўз-ўзини англаш-педагогик метод, восита, ташкиллаштириш шаклларига-ўз-ўзини англаш метод ва воситаларига айланиш имконини берувчи талаблар;
- Ўз-ўзини намойиш этиш эркинлиги;
- Таълим жараёнида ўз-ўзини эркин намойиш этиш ўз-ўзини шахс сифатида шакллантириш;
- Тушуниш ва ўзаро тушунишни ҳар қандай педагогик метод, шакл ва воситаларнинг инсонпарварлик ва самарадорлик йўлидаги зарурий шарт-шароит сифатида қабул қилиш.

Источники (маълумот захираси) манбалари

Педагогик антропология – ўз маълумотларини инсоншуносликнинг барча соҳаларидан, яна шунингдек, диний таълимотлар, санъат ва амалиётдан олади.

Фалсафий антропология педагогик антропологиянинг энг асосий захираси сифатида намоён бўлади. Фалсафий антропология педагогик билимлар интеграциясини ишлаб чиқади, шу асосда инсон ҳақидаги ўз фикр ва қарашларини шакллантириб, педагогик антропологиянинг методологиясини ташкил этади.

Маданий антропология- педагогик антропология учун шуниси билан аҳамиятлики, авлоддан авлодга ўқув тарбия, таълимот, билим ва малакаларини узатиш соҳасининг мавжудлиги билан.

Биологик антропология - болалар ўсишининг боилогик омиллар, инсоннинг физиологик ва марфологик ўсиш ҳақидаги маълумотларни педагогик антропология учун етказиб беради.

Педагогик антропология - ижтимоий, когнитив ва бошқа антропологияларнинг илмий олиёёларига аҳамиятли тарзда ўрганади.

Педагогик антропологияда қўлланилувчи методлар аввало умумийлик характериға эға. Педагогик антропологиянинг яни бир методларидан бири-тарихийдир. Педагогик антропология томонидан тарихий манбаа ва натижаларнинг қўлланилиши педагогик антропология учун ишни анча енгиллаштиради, айниқса таққослаш анализи билан.

Жахон илмий тадқиқотида педагогик антропология ўзаро ҳамкорликда ва илмий фаолият олиб боришининг афзалликларини кўрмай қолиши мумкин эмас. Шунинг билан бир қаторда тарихий-таққослаш тадқиқотларининг мустахам асосида педагогик антропология ўзи учун миллий анъаналар, аждодлар орттирган малакасидадан унумли фойдаси учун ўзига йўл очмоқда.

Интеграция (?) методи- “неантропологик” педагогик, шу жумладан, анъанавий педагогиканинг табиий фанлар парадигмаси маълумотларига асосланган. Бу метод- инсоннинг мажудот характеристкаси томонидан туриб педагогик жараён компонентлари (таркиби)ни таъбир этишидан иборат.

Синтезни педагогик антропология герменевтика (интерпретация) ёрдамида амалға оширади. Интерпретация этиш- яни бирон-бир масала ёки ҳодисанинг туб мазмун-моҳиятини очиб бериш демакдир. Педагогик таъбир учун бирон-бир ҳодиса ёки жараённинг педагогика учун қай жиҳати билан аҳамиятли эканини ёритиб беришдан иборат. Интерпретатор ишида энг катта ёрдамчи ролида семиопика чиқади. Бу таълимот турли хил белги ва уларнинг аҳамиятини ўргатувчи фандир.

Педагогикада бу таълимот маданият ҳодисаларининг симптомлари (хоссалари) ва уларға ҳос бирикмалар, белгилар тўғрисида.

Иденнификация методи – фалсафий томондан ижтимоий онгдаги (санъат, фалсафа, мантик) бошқа инсоншунослик маълумотлари ва шакллари апробация этилган илмларни ва тарбия методларини ажратиб олиш учун хизмат қилади. Педагогик антропология кенг миқёсида: анализ, синтез, таққослаш, ўхшатиш, индукция, дедукция ва бошқалар қўлланилади. Барча методлар методлар комплекс тарзда қўлланилади. Юқорида санаб ўтилган методларнинг асосий вазифаси- инсоншуносликни педагогик синтезлашдан иборат. (Б.М.Бим-Бад)

Тадқиқотнинг аниқ методлари:

Биографик-(автобиографик)-кундалик, ижод махсули, интроспекцияларни ўрганиш хотираларини анализлаш (тахлил этиш). Педагогик антропологияда шахс ривожланишини ижтимоий тарих билан яхлитликда ўрганиш учун қўлланилади.

Филлант ёндашув учун Тасвирий методнинг аҳамияти катта, бунда бу методнинг болалик ва таълим тарбияға оид санъат асарларини интерпретация (тахлили) этиш қўл келади. *Казусли метод* (алоҳида ҳолатларни ўрганиш) – типик ва типик бўлмаган аниқ тақдирлар, характерлар, педагогик ҳолатларни тадқиқ этишда муҳимдир. Алоҳида ҳолатларни кўриб чиқиш уларнинг педагогик антропология принциплари

билан боғлиқлигида амалга оширилади. Кўпчилик ҳолатларда казуслар клиник амалиётдан олинади.

Бевосита ўрганишда кузатувлар – (оилавий, яққа, сўровнома ва уларсиз ҳам) алоҳида аҳамиятли касб этиб боради. Характеристикаларни ва психограммаларни тузиш ҳам кенг қўлланилади. Педагогик антропология экспериментал тадқиқотлари инновацион лойиҳалар билан узвий боғлиқдир. Улар орасида оммалашгани таълимнинг модернизациялашган таркибли модели, тарбияловчи ва кўникма ҳосил қилувчи модели ҳамда оғишган хулқни олдини олиш ва коррекциялаш тизимлари кабилардир.

“Агар педагогика инсонни ҳар томонлама тарбиялашни ўз олдига мақсад қилган экан, уни ҳар томонлама муносабатларда билиб олиш ҳам керак бўлади”- К.Д.Ушинскийни бу ёндашувни педагогик антропологиянинг захирасидур.

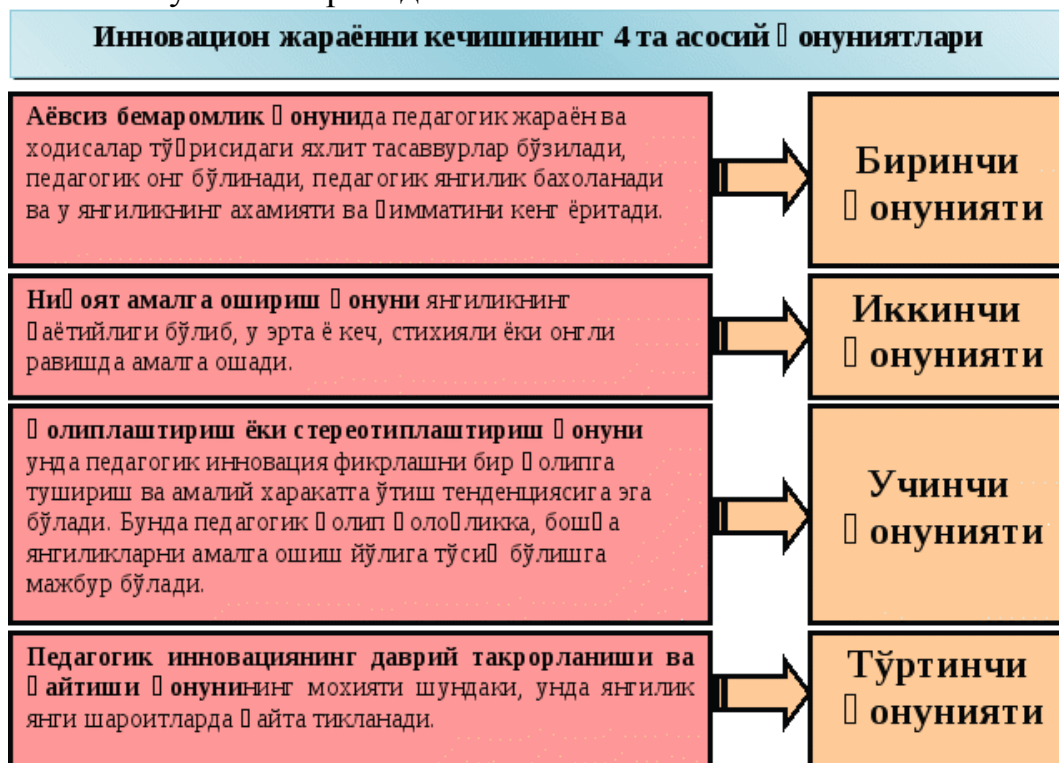
6.2. Акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантириш

Мамлакатимизни тараққий топган давлатлар қаторига киритишни ҳаётий мақсадимиз деб белгиласак, бу жараёнда мустақил ҳаётга кириб келаётган ёшларимизга касб-ҳунар сирларини эгаллаши, соғлом рақобатга асосланган меҳнат бозорида ўз ўрнига эга бўлиши учун замин яратишни бугунги замоннинг ўзи талаб қилмоқда.

Ўтган давр мобайнида республикамызда малакали мутахассисларни (педагог) тайёрлашга ҳам алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Баркамол авлод йили” муносабати билан қабул қилинган Давлат дастури ҳамда бошқа ҳуқуқий-меъёрий манбаларда мутахассислар касбий тайёргарлигини шакллантириш узлуксиз таълим тизимида амалга оширилаётган таълимий ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилаётганлигини яна бир бор тасдиқлади.

Таълим жараёни ўз мазмун-моҳиятига кўра бўлажак мутахассис учун касбий фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини касбий ва шахсий шакллантириш даври ҳисобланади. Касбий таълимнинг мазкур даврида бўлажак мутахассис касбий, интеллектуал, ижодий ва инновацион шаклланиш босқичларида фаол субъект сифатида иштирок этади ва ўз имкониятларини амалга оширади. Шу орқали унда танлаган касбий фаолиятига нисбатан қадриятли йўналганлик, онгли мотивация ва билиш фаоллиги ривожланиб, зарурий касбий тайёргарлик шаклланиб боради. Мавжуд ҳолат педагогика коллежи ўқувчиларининг касбий тайёргарлигини шакллантириш жараёнида ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги интерактив ҳамкорликни ва мустақил – ижодий муносабатларни талаб қилиб, бунда касбий таълим мазмуни баркамол шахс тарбияси ва унинг ижтимоий аспекти асосида модернизациялашни талаб қилади.

Инновация жараёнини таркибий тузилмалари ва қонуниятлари бир қанча педагог олимлар томонидан ўрганиб чиқилган бўлиб унинг афзаллик томонлари очиқ берилган. Қуйидаги жадвалда 4 та асосий қонуниятлар ва уларнинг мазмуни келтирилади.

Педагогик инновация тадқиқотчилари инновация жараёнининг икки типини фарқлайдилар:

Инновациянинг биринчи типини стихияли ўтади, яъни инновацион жараёнда унга бўлган эҳтиёж ҳисобга олинмайди, уни амалга оширишнинг барча шарт-шароитлари тизими, усуллари ва йўлларига онгли муносабат бўлмайди.

Инновациянинг иккинчи типини онгли, мақсадга мувофиқ, илмий асосланган фаолият маҳсулидир.

Олий мактабдаги инновацион жараёнлар В.А. Слостенин, М.М. Левина, М.Я. Виленский ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Олий мактаб инновацион жараёнлари негизда қуйидаги ёндашувларни белгилаш мумкин:

- маданиятшунослик жиҳатидан (инсонни билишнинг устувор ривожланиши) ёндашув;
- шахсий фаолият жиҳатидан (таълимдаги янги технологиялар) ёндашув;
- кўп субъектлик (диалогик) ёндашув, касбий тайёргарликни инсонпарварлаштириш;
- индивидуал - ижодий (ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатлари) ёндашув.

Олий мактабда инновацион фаолиятнинг субъекти ўқитувчи ҳисобланади. Бунда ўқитувчи шахсининг ижтимоий-маданий,

интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари юксак аҳамиятга молик бўлади ва ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан ёндошувлари қуйидагича талқин қилинади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан ёндошувлари

Гуманистик аксиология - аксиологияга инсонга олий Ҳадрият ва ижтимоий тарафийнинг бирдан – бир маҳсади сифатида Ҳарайди. Инновацион фаолиятга аксиологик ёндошув инсоннинг ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида Ҳилиши, унинг томонидан яратилган педагогик Ҳадриятлар мажмуасини англатади.

Акмеологик ёндашув - акмеология (*akme*) – юнонча олий нуқта, ўткир, гуллаган етуқ, энг яхши давр деган маъноларни билдиради.

Креатив ёндашув – термини АҚШда ХХ асрнинг 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги қўникмалар Ҳосил Ҳилиш Ҳобилияти, Ҳислатилини билдиради.

Рефлексив ёндашув – (лотинча *reflexio* - ортга Ҳайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва Ҳолатларини билиш жараёни сифатида Ҳаралади.

С.М. Годниннинг ишларида талабанинг шахсий хислатлари педагогик жараённинг субъекти сифатида ёритилади. Унга қуйидагиларни киритади: ўқитишнинг ҳозирги ва келгуси босқичлари учун қабул қилинган ўқув - тарбия жараёнининг мақсади, вазифаси ва кўрсатмаларини англай билиш; интеллектуал меҳнатнинг янги тадбирларини эгаллаш; мақсадга мувофиқ касбий ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таҳсил олиш, қийинчиликларни аъло даражада енга билиш, ўсиш ва мустаҳкам ўрин эгаллашнинг кенгаяётган интеллектуал ва касбий имкониятлари, истиқболлари билан қониқиш, ўзининг социал роли, функциясини бажаришида фаол муносабатда бўлиш ва ҳоказо.

Инновацион педагогик жараённинг муҳим унсурлари шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини-ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш.

Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашишини аниқлаб олиш фаоллигини ўз ичига олади.

Таянч йўналишлар-таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви, уларнинг ўзаро алоқаларида янги тамойилларга ўтиш.

Шундай қилиб, инновацион фаолият омиллари назарияси таҳлили унинг энг муҳим йўналиши гуманистик аксиология экан деган ҳулосага олиб келади.

Инновацион фаолиятга аксиологик ёндашув инсоннинг ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида қилиши, унинг томонидан яратилган педагогик кадрлар жамини англади.

Аксиология инсонга олий кадрлар ва ижтимоий тараққиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти тузилмаси

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият натижаси сифатида қаралади.

В.А.Сластенин ўқитувчининг инновацион фаолиятини тузишда унга акмеологик жиҳатдан ёндашади.

Акмеология (акте) - юнунча олий нуқта, ўткир, гуллаган, етук, енг яхши давр деган маъноларни билдиради.

Б.Г. Ананев, Н.В.Кузмина, А.А.Деркач ва бошқалар касбий фаолиятнинг самарасини ошириш билан йўғрилган инсон ҳаётининг энг ижодий давлари, етуклик босқичлари тўғрисида фикр юритадилар. Улар етук инсонларнинг профессионализи, шахс ривожланишининг гуллаган давридаги психик қонуниятлари, профессионализмга етишдаги баландликлардан ота олиш масалалари билан шуғулланганлар.

В.А.Сластенин акмеологиянинг юксак профессионализмга, мутахассиснинг узок ижодий умр кўришига олиб келадиган субъектив ва обектив омилларини асослаб берди. Обектив омилларга олинган таълимнинг сифатини, субъектив омилларга эса инсоннинг истеъдоди ва қобилиятини, ишлаб чиқариш вазифаларини самарали ҳал қила олишидаги маъсулиятини, мутахассисларга ёндашувини киритади.

Юксак профессионализмга еришишнинг омиллари сифатида қуйидагилар кўрсатилади:

- *истеъдод нишонлари;*
- *ўқувчилик;*
- *қобилият;*
- *истеъдод;*
- *оила тарбияси шароити;*
- *ўқув юрти;*
- *ўз хатти-ҳаракати.*

Акмеология илмий нуқтаи назардан профессионализм ва ижод муносабатида олиб қаралади. Бунда қуйидаги категориялар фарқланади:

- *ижодий индивидуаллик;*
- *ўзининг ўзини ва такомиллашини жараёни;*
- *ўз имкониятларини амалга ошириш сифатидаги креатив тажрибаси.*

Ўқитувчининг ижодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:

- *интеллектуал-ижодий ташаббус;*
- *билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;*
- *зиддиятларга нисбатан хушёрлик, ижодга танқидий ёндашув, вужудан яратувчиликка қурашчанлик қобилияти;*

• *ахборотларга ташналик, муаммолардаги гайри одатийликка ваянгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билишга бўлган чанқоқлик (Н. В. Вишнекова).*

В.А.Сластенин ижодий индивидуализмни рўёбга чиқаришнинг асосий вазифаларини қуйидагича белгилайди:

- *ижтимоий моҳият касб етган маданиятни бойитиш;*
- *педагогик жараён ва шахс билимларини янгилаб туриш;*
- *самарали ва аҳамиятли меёрларни белгилайдиган янги технологияларни топиш;*
- *шахснинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва ўзини ўзи намоён қила олиши асосида ўз ривожланишини таъминлаш;*

Шу тариқа ўқитувчининг ижодий индивидуаллигини шакллантириш шахс ривожланиши ва янгилаанишининг динамик инновацион жараёни сифатида тушунилади.

Ижодий индивидуалликни характерлайдиган самарали ўз-ўзини англаш қуйидагиларни қамраб олади: ўзини бошқаларга қиёс қилиш асосида ўз шахсининг бетакрор еканлигини англай олиши; ўзи тўғрисидаги креатив кўринишлар ва тасавурлари тўплами; индивидуал креатив ўзига хосликламинг бир бутунлиги ва уйғунлиги, ички бирлиги; шахснинг ўз ривқиланишидаги динамиклик ва доимийлик жараёни ва унинг ижодкор сифатида шаклланиши; шахс ўзини намоён қила олиши ва ўзининг муайян ишларни амалга оширишга ҳозир турганлиги; ижодкор сифатида ўзини бахшида қила олиши ва шахсий ҳамда ижтимоий вазиятларда ўзининг ўрнини англай олиши (В.А.Сластенин).

Инновацион фаолият тузилмаси таҳлилида акмеологик ёндашув ўқитувчининг касбий маҳорати чўққиларига еришувида унинг шахси ривожланиш қонуниятларини очиш имконини беради.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг энг муҳим тавсифи креативликдир.

Креативлик термини англия-америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, хислатини билдиради.

Ж.Гилфорд креативликни тавсифияйдиган қатор индивидуал қобилиятларни кўрсатади:

- фикрнинг равонлиги;
- фикрни мақсадга мувофиқ йўллаш олиши;
- ўзига хослик (оригиналлик);
- қизиқувчанлик;
- фаразлар яратиш қобилияти;
- хаёл қила олиш, фантастлик (фантазия.)

М.Н.Гнатко креативликни кишининг ижодий имконияти, социал ижодий фаолликни намоён қила олиш қобилияти билан шартланган киши индивидларининг қандайдир махсус хислати деб қарайди.

Ижод тушунчасини белгилашда у жараён-натижа тавсифидан, креативликни белгилашда еса субъект-шартлилик тавсифидан фойдаланади.

Ижод мезонлари, унинг психологик механизмлари, ижодий тафаккурнинг ривожланиш техникаси В.А.Кан-Калик, Я.А.Пономарев, С.Ю.Степанов, Т.В.Фролов ва бошқаларнинг ишларида тадқиқ етилган.

Д.Б. Богоявленская ишларида ижод таҳлили бирликлари белгилаб берилган. Бундай бирлик сифатида муаллиф интеллектуал фаолликни кўрсатади ҳамда унинг учта босқичини ажратади:

- шахснинг бу босқичига, унга ташқаридан берилган вазифаларни ташаббуссиз қабул қилиш характерлидир;
- интеллектуал фаолликнинг евристик босқичи. Бу босқичда ўз фаолияти таркиби ва тузилмасини таҳлил қилиш давом этади, янгилик очиш оқилона ҳал қилишга имконият берадиган айрим вазифалар қийёсланади;
- интеллектуал фаолликнинг креатив босқичи. Бу босқичда қўлга киритилган эмпирик қонунлар келгуси тадқиқотлар учун мақсад бўлиб қолади.

Рағбатлантирувчи, самарали ва евристик босқичга қолақ (экстенсив) ақлий фаолият, креатив босқичга интеллектуал фаолият хосдир.

Н.М. Гнатко креативлик механизмларини қуйидаги бўлимларга бўлиб ўрганишни таклиф этади:

- потенциал креативлик;
- фаолиятдаги креативлик.

Потенциал креативлик Н.М Гнатконинг фикрича, муайян ташқи шароитларда фаол креативликка айланишга назарий тайёр шаклда намоён бўладиган индивидуумнинг потенциал жойлашишини англатувчи креатив фаолиятдир. Потенциал креативлик ижоднинг зарурий субектив шартидир.

Фаолиятдаги креативлик-фаолиятнинг бирор турида ижодий фаоллик кўрсатувчининг бевосита тайёргарлигини таъминлайдиган фаолиятнинг у ёки бу тури тавсифли потенциал креатив индивидуумнинг индивидуал тавсифлари алоқаларини юзага келтиради. Фаол креативлик ижоднинг энг муҳим субектив шартидир (Н.М.Гнатко).

Тадқиқотлар кўрсатадики, потенциал креативлик, амалга ошириш мумкин бўлган креативликдир. Уни фаолиятдаги креативликка ўтказиш муайян фаолият турини ташувчи (субект) томонидан унинг ўзлаштирилишида туб ўзгартиришлар қилиш орқали амалга ошади.

В.А. Слостенин, Н.М.Гнатконинг потенциал креативликни мунтазам фаолиятдаги креативликка тақлид қилиш асосида ўзгартириб бориш ҳақидаги қарашларига қўшилган ҳолда уни тўлдириб, креативлик тақлид қилиш, нусха олиш йўли билан ривожланади ҳамда тақлид қилиш асосидаги ижод, ҳақиқий ижодга олиб келади, деб ҳисоблайдилар.

Ўқитувчи фаолиятидаги креативликнинг бир неча босқичларини белгилаш мумкин:

Биринчи босқичда тайёр методик тавсияномалар тузуқкина кўчирилади; **иккинчи босқичда** мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади; **учинчи босқичда** ғояни

и амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади; **тўртинчи босқичда** эса ўқитиш ва тарбиялашнинг ўз бетакрор концепцияси ва методикаси яратилади.

Ўқитувчининг инновация фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир.

Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш деб қаралади.

Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки анъанаси мавжудлиги айтилади:

- объектлар моҳиятини изоҳлашга ва уларни конструкциялашга олиб келадиган онгининг рефлексив таҳлили;

- *шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексияси;*

Бу билан боғлиқ равишда педагог олимлар қуйидаги рефлексив жараёнларни фарқлайдилар:

- ўз-ўзини ва бошқаларни тушуниш;
- ўз-ўзига ва бошқаларга баҳо бериш;
- ўз-ўзини ва бошқаларни изоҳли таҳлил қилиш.

Рефлексия (лотинча Рефлхио- ортга қайтиш) субектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади.

Фалсафа ва педагогикага оид адабиётларда рефлексия шахснинг ўз онгидаги

ўзгаришларни фикрлаш жараёни, деб ёзилади.

Психологик луғатда шундай изоҳ берилади: «Рефлексия - фақат субъектнинг ўз-ўзини билиши ва тушуниши эмас, балки бошқалар унинг шахсий хислатлари, хис қилиш туйғуси ва билиш (когнитив) тасавурларини билиш ҳамда тушунишини аниқлаб олишини ҳам англатади.

В.А.Лефевр таъкидлаган едики, инсон ўзининг хатти-ҳаракатларига, фикрларига нисбатан кузатувчи, тадқиқ қилувчи бўлиб қолмаслиги, балки бошқа персонажлар, уларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганувчи мавқеини эгаллаши ҳам керак.

М.В.Кларин ижодий тафаккур хусусиятларини рефлексия билан боғлайди. Бундай ўзаро алоқаларда рефлексия ўзида хулоса чиқариш, умумлаштириш, аналогия, қиёслаш ва баҳолаш ҳамда муаммоларни эшлаш, енга олиш ва ҳал қилишларни бирлаштиради.

В.А.Петровский рефлексия фаолияти таҳлилида унинг икки турини фарқлайди:

- ретроспектив;
- проспектив.

В.А.Петровскийнинг аниқлашича, **ретроспектив рефлексия** бу «содир этилган фаолият тарихининг ретроспектив тикланиш шаклидаги рефлексиясидир».

Проспектив рефлексия-бу фаолиятнинг амалга ошишига бўлган талабнинг ҳукм суриш динамикаси.

С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов ишларида интеллектуал ва шахсий рефлексиялар фарқланади. В.В.Давидов ўз тадқиқотларида формал ва мазмун рефлексиясини асослаб берди. И.С.Ладенко аналитик ва синтетик рефлексияни фарқлайди.

Демак, ўқитувчининг инновацион фаолияти тузилмаси мотивацион, креатив, технологик ва рефлексив компонентлардан иборатдир.

Инновацион фаолият тузилмаси ҳақидаги муҳим тизимли тасаввурлар, уларнинг вазифаларини асослаш, уларнинг шаклланганлик меъёрлари ва сатҳлари уларни олий мактаб амалиётига татбиқ етишининг зарур омили ҳисобланади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини шакллантириш шартлари.

Инновационлик педагогик жараёнини ифодалаб, нафақат унинг дидактик қурилмасига, балки ўқитувчининг ижтимоий моҳиятли натижалари ва руҳий қиёфасига ҳам тааллуқлидир.

Инновационлик очикликни, бошқалар фикрининг тан олиншини билдиради.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти турли хилдаги қарашларнинг тўқнашуви ва ўзаро бойитилиши динамикасида амалга ошишини кўзда тутади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти акс фикрларга нисбатан беғараз муносабат, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тан олиншини ўқитишга тайёрлиги қиради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг камровли мавзу (мотив)га эга бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини фаоллаштириш, ўз ижодкорлиги, ўз-ўзини билиши ва яратувчилиги мавзу (мотив)лар муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради.

Янгилик киритишнинг муҳим шарти мулоқотнинг янги вазиятини туғдиришидир.

Мулоқотнинг янги вазияти-бу ўқитувчининг ўз мустақиллик мавқеини, дунёга, педагогик фан, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуқтаи назарларига ўралашиб қолмайди, у педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукамаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, ҳиссий туйғулари ривожланади.

Кейинги шарти-бу ўқитувчининг маданият ва мулоқотга шайлиги.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгартиришга, унинг муаммолари ва усуллари ечишни аниқлашга қаратилгандир.

Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот намунасининг ўзгариши инновацион фаолият шартларидан биридир.

Янги муносабатлар анъаналарда бўлганидек, қистовлар, ҳукмга бўйсуниб каби унсурлардан ҳоли бўлиши лозим. Улар тенгларнинг ҳамкорлиги, ўзаро бошқарилиши, ўзаро ёрдам шаклида қурилган бўлиши даркор. Улар муносабатларидаги энг муҳим хусусияти бу ўқитувчи ва талабанинг ижоддаги ҳамкорлигидир.

Инновацион фаолият қуйидаги асосий функциялар билан изоҳланади:

- касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;
- меъёрларга нисбатан танқидий ёндашув;
- касбий янгиликларга нисбатан шайлик;
- дунёга ижодий яратувчилик муносабатида бўлиш;
- ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ўз турмуш тарзи ва интилишларини касбий фаолиятида мужассам қилиш.

Демак, ўқитувчи янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчиси сифатида намоён бўлади.

Ҳозирги жамият, маданият ва таълим тараққиёти шароитида ўқитувчи инновация фаолиятига бўлган зарурият қуйидагилар билан ўлчанади:

- ижтимоий-иқтисодий янгиланиш таълим тизими, методология ва ўқув жараёни технологиясининг тубдан янгиланиши талаб қилади. Бундай шароитда ўқитувчининг инновация фаолияти педагогик янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ва фойдаланишдан иборат бўлади;
- таълим мазмунини инсонпарварлаштириш доимо ўқитишнинг янги ташкилий шакллари, технологияларини қидиришни тақозо қилади;
- педагогик янгиликни ўзлаштириш ва уни татбиқ этишга нисбатан ўқитувчининг муносабати характери ўзгариши.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таҳлили янгилик киритишнинг самарадорлигини белгиловчи муайян меъёрлардан фойдаланишни талаб қилади. Бундай меъёрларга-янгилик, мақбуллик (оптимальность), юқори натижалилик, оммавий тажрибаларда инновацияни ижодий қўллаш имкониятлари киради

Янгилик педагогик янгилик меъёри сифатида ўзида таклиф қилинадиган янгини, янгилик даражаси моҳиятини акс эттиради. Педагог олимлар янгиликнинг қўлланиш машхурлиги даражаси ва соҳасига кўра фарқланадиган мутлақ, чегараланган мутлақ, шартли, субъектив даражаларини фарқлайдилар.

Мақбуллик меъёри ўқитувчи ва талабанинг натижага эришиш учун сарфланган куч ва воситаларини билдиради.

Натижалилик ўқитувчи фаолиятидаги муайян муҳим ижобий натижаларни билдиради.

Педагогик янгилик ўз моҳиятига кўра оммавий тажрибалар мулки бўлиб қолиши лозим. Педагогика янгиликни дастлаб айрим ўқитувчиларнинг фаолиятига олиб кирилади. Кейинги босқичда-синналгандан ва объектив баҳо олгандан сўнг педагогик янгилик оммавий татбиқ этишга тавсия этилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти ўз ичига янгиликни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш, келгусидаги ҳаракатларнинг мақсади ва концепциясини шакллантириш, ушбу режани амалга ошириш ва таҳрир қилиш, самарадорликка баҳо беришни қамраб олади.

Инновацион фаолиятнинг самарадорлиги педагог шахсияти билан белгиланади.

В.А. Слостенин тадқиқотларида ўқитувчининг инновацион фаолиятга бўлган қобилиятларининг асосий хислатлари белгилаб берилган. Унга куйидаги хислатлар тааллуқли:

- шахснинг ижодий-мотивацион йўналганлиги, бу – қизиқувчанлик, ижодий қизиқиш; ижодий ютуқларга интилиш; пешқадамликка интилиш; ўз камолотига интилиш ва бошқалар;
- креативлик, бу-ҳаёлот (фантастлик), фараз; қолиплардан ҳоли бўлиш, таваккал қилиш, танқидий фикрлаш, баҳо бера олиш қобилияти, ўзича мушоҳада юритиш, рефлексия;
- касбий фаолиятни баҳолаш, бу-ижодий фаолият методологиясини эгаллаш қобилияти; педагогик тадқиқот методларини эгаллаш қобилияти; муаллифлик концепцияси фаолият технологиясини яратиш қобилияти, зиддиятни ижодий бартараф қилиш қобилияти; ижодий фаолиятда ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам бериш қобилияти ва бошқалар;
- ўқитувчининг индивидуал қобилияти, бу-ижодий фаолият суръати; шахснинг ижодий фаолиятдаги иш қобилияти; қатъиятлик, ўзига ишонч; масъулиятлилик, ҳалоллик, ҳақиқатгўйлик, ўзини тута билиш ва бошқалар.

Инновацион фаолият тадқиқотлари ўқитувчининг инновацион фаолиятга ҳозирлиги меъёрларини белгилашга имкон берди (В.А. Слостенин):

- инновацион фаолиятга бўлган заруриятни англаш;
- ижодий фаолиятга жалб қилинишига шайлик;
- шахсий мақсадларни инновацион фаолият билан мослаштириш;
- ижодий муваффақиятсизликларни енгишга шайлик;
- инновацион фаолиятни ижро этиш учун технологик шайлик даражаси;
- инновацион фаолиятнинг касбий мустақилликка таъсири;
- касбий рефлексияга бўлган қобилият.

Олий мактабдаги инновация жараёнлари характери киритилган янгиликлар хусусиятлари, ўқитувчиларнинг касбий имкониятлари, янгилик киритиш ташаббускорлари ва иштирокчиларининг инновацион фаолиятлари хусусиятлари билан белгиланади.

Инновацион фаолиятда энг муҳим масалалардан бири-ўқитувчи шахсидир.

Ўқитувчи-новатор сермахсул ижодий шахс бўлиши, креативликни, кенг қамровли қизиқиш ва машғулликни, ички дунёси бой, педагогик янгиликларга ўч бўлиши лозим.

Ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлаш икки йўналишда амалга оширилиши лозим:

- янгиликни идрок қилишга инновацион шайликни шакллантириш;
- янгича ҳаракат қила олишга ўргатиш.

Инновацион фаолиятни ташкил этишда талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти ва уни бошқариш алоҳида аҳамиятга эга.

Инновация жараёнлари, уларнинг функциялари, ривожланиш қонуниятлари, механизмлари ва уни амалга ошириш технологиялари, бошқариш тамойилларининг педагогик асосларини ўрганиш олий мактаб ўқув жараёнини замонавий педагогика ҳамда психология фанлари ютуқлари асосида жаҳон стандартлари даражасида ташкил этиш имконини беради.

6.3. Педагогик фасилитация воситасида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш

Бугунги кунда ҳар бир давлатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни унинг интеллектуал салоҳияти ҳамда кадрларни тайёрлаш сифати билан ўлчанади. Бу ҳақида давлатимиз раҳбари Олий мажлиснинг IX сессиясида (1997 йил, 29 август) сўзлаган нутқида жуда ўринли таъкидлаган эди: “Бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истикболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси, тақдири – буларнинг барчаси, авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамаиз англаб етмоқдамиз”. Бутунжаҳон муаммосига айланган кадрлар тайёрлаш сифатини замон талабларига мослаштириш бизнинг республикамиз учун ҳам ўта долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистонда мустақилликни қўлга киритган дастлабки даврларданок интеллектуал салоҳияти юқори кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилган давлат сиёсати олиб борилмоқда. Мустақиллик йилларида янги авлод эркин, танқидий, ижодий ва мустақил тафаккурга эга, мустамлакачилик даврида ўсган авлоддан фарқли, ижтимоий кўрқувдан ва миллий номукаммалик туйғусидан холи, сиёсий ва ижтимоий фаол, изланувчан ва омилкор, миллий ва жаҳон маданиятидан хабардор, юксак маънавиятли шахс бўлиб шаклланиши лозим, деган вазифа кўндаланг қўйилди.

Тамонавий шароитда жамиятимизда юз бераётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳадаги ўзгаришлар таълим тизимига ҳам янгиликлар киритиб боришни жадаллаштирмоқда. Жумладан, таълим жараёнини ташкил этиш шарт-шароитларнинг шакл ва механизмларини ўзгартиришга ҳам зарурат туғилмоқда. Айниқса, мазкур ҳолатни касбий таълим соҳасида яққол кузатиш мумкин. Шу нуқтаи назардан

фасилитацион ёндашув масаласи педагогика ва психологияда тобора қизиқарли характер касб этиб бормоқда.

Фасилитация сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, *facilitate* – ёрдам бериш, енгиллаштириш, кучайтириш деган маъноларни англатади. Фасилитация - ўқувчига ижобий таъсир этиш йўли бўлиб, гуруҳда ижобий муҳитни ҳосил қилиш, таълим-олувчиларни ўз кучларига ишонишлари-га эришиш ва мустақил фаолиятларида уларни қўллаб қувватлашдир.

Ҳозирги вақтда фасилитациянинг ижтимоий ва педагогик турлари ажратилиб кўрсатилади. Ижтимоий фасилитация ижтимоий психологик феномен ҳисобланади. Ижтимоий фасилитация латин тилида - “*socialis facilitar*” - ижтимоий қулайлаштириш деган маънони англатади. Педагогик фасилитация эса таълим олувчиларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаш асосида таълимнинг (ўқитиш, тарбия) самарадорлигини кучайтиришга хизмат қилади. Бунда педагог томонидан алоҳида мулоқот усулининг касбий- педагогик жараёнда қўлланилиши натижасида сифат жиҳатдан ривожланишга эришилади.

Маълумки, педагогик фасилитациянинг асосини ўқувчиларнинг гуруҳларда ҳамкорликда ишлаш фаолияти ташкил этади. Педагогика коллежларида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш билан боғлиқликда индивидуал, гуруҳли ва жамоавий иш шаклларида фойдаланишга кенг эътибор қаратилади. Айниқса, ўқувчиларнинг ҳамкорликда ишлаш кўникмасини шакллантириш орқали уларни педагогик касбига тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади. Ана шу жиҳатни ҳисобга олган ҳолда, биз тадқиқот доирасида ўқувчиларнинг биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятини рағбатлантиришга йўналтирилган педагогик фасилитация асосида мустақил ишларини ташкил этиш технологиясини ишлаб чиқдик. Технологиянинг таснифий белгилари сифатида қуйидагилар аниқлаб олинди:

Қўлланилиши даражаси ва тавсифи: локал даражада қўлланилиш тавсифига эга мезотехнология.

Фалсафий асоси: 1) антропологик; 2) онто-логик; 3) диалогик.

Методологик ёндашуви: инсонпарвар, ал-горитмли, амалий йўналтирилган, кадриятга йўналтирилган ёндашув.

Ривожланишнинг етакчи омиллари: 1) со-циоген; 2) психоген.

Тажрибани ўзлаштиришнинг илмий концепцияси: ассоциатив-рефлекторли + фаолиятли + ривожлантирувчи + бихевиористик.

Шахсни ривожлантириш соҳасига йўналганлиги ва тузилиши: БМО (билим, кўникма ва малака) + ЎзБМС (ўз-ўзини бошқариш механизми соҳаси) + ХАС (ҳаракатли-амалий соҳа).

Мазмунли тавсифи: касбий йўналтирилган.

Ижтимоий-педагогик фаолият тури: таълимий (дидактик), тарбиявий, ривожлан-тирувчи

Қўлланиладиган методлари: 1) диалогли; 2) вазиятли; 3) бир-бирига тушунтириш; 4) бир-бирига ўргатиш; 3) ролли-ўйинли; 6) изланишлитадқиқотчилик

Ташкилий шакллари: 1) индивидуал; 2) гуруҳли; 3) жуфтликларда ишлаш; 4) жамоавий.

Қўлланиладиган воситалари: 1) тарқатма материаллар; 2) ҳужжатли фильмлар; 3) бадий адабиётлар; 4) мультимедиа.

Таълим олувчига ёндашув ва биргаликдаги ўзаро ҳаракат тавсифи: фаолиятга йўналтирилган.

Модернизацион йўналиши ва анъанавий таълим тизимга муносабати: биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятни кучайтириш асосидаги педагогик технология.

Қўлланилиш тоифаси: педагогика коллежи ўқувчилари учун.

Технологиянинг мазмуни ўзида мотивацион – когнитив-операцион – фаолият бирлиги ва ана шу босқичларни ҳар бирида ўзига хос тарзда намоён бўлувчи мустақил ишни амалга ошириш даражалари (танишув, тушуниш, анализ, ва син- тез)ни акс эттиради (1-жадвал).

Педагогик фасилитация асосида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш технологияси

1-жадвал

<i>Педагогик фасилитация асосида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш босқичлари</i>	<i>Даражалари</i>			
	<i>Танишув</i>	<i>Тушуниш</i>	<i>Анализ</i>	<i>Синтез</i>
<i>Мотивацион</i>	<i>Мустақил иш топшириғи орқали ўқувчида аввал ўрганилганларини эсга тушириш ва гуруҳлаштириш эҳтиёжи шаклланади.</i>	<i>Ўқувчида мустақил иш топшириғида баён этилган муаммони ички ифода этиш рағбати ҳосил бўлади.</i>	<i>Ўқувчида мустақил иш топшириғида акс этган муаммо ечимини ўйлаб топишга қизиқиш пайдо бўлади.</i>	<i>Ўқувчида мустақил иш топшириғида акс этган муаммо ечимини таклиф этиш истағи таркиб топади.</i>
<i>Когнитив-операцион</i>	<i>Ўқувчи мустақил иш топшириғида акс этган асосий тушунчаларни белгилаб олади.</i>	<i>Ўқувчи мустақил иш топшириғида баён этилган вазиятни шарҳлайди.</i>	<i>Ўқувчи мустақил иш топшириғини бажаради ва ўзининг фикрларини бошқаларники билан таққослайди.</i>	<i>Ўқувчи мустақил иш ечимини излаб топади.</i>
<i>Фаолиятга доир</i>	<i>Мустақил иш ечимини баён этади.</i>	<i>Мустақил иш топшириғи ечимини амалда кўрсатиб беради.</i>	<i>Мустақил иш топшириғидаги муаммо моҳиятини очиб беради.</i>	<i>Мустақил иш топшириғи билан боғлиқликда ўз хулосаларини таклиф этади.</i>

Технологиянинг мотивацион босқичи қуйидаги даражаларда намоён бўлади:

- 1) танишувга доир: мустақил иш топшириғи орқали ўқувчида аввал ўрганилганларини эсга тушириш ва гуруҳлаштириш эҳтиёжи шаклланади;
- 2) тушунишга доир: ўқувчида мустақил иш топшириғида баён этилган муаммони ички ифода этиш рағбати ҳосил бўлади;
- 3) анализга доир: ўқувчида мустақил иш топшириғида акс этган муаммо ечимини ўйлаб топишга қизиқиш пайдо бўлади;
- 4) синтезга доир: ўқувчида мустақил иш топшириғида акс этган муаммо ечимини та- клиф этиш истағи таркиб топади.

Технологиянинг когнитив-операцион босқичи эса, ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг тўрт (танишув, тушу- ниш, анализ ва синтез) даражаси билан боғлиқликда қуйидагича намоён бўлади:

- 1) танишувга доир: ўқувчи мустақил иш топшириғида акс этган асосий тушунчаларни белги- лаб олади;
- 2) тушунишга доир: ўқувчи мустақил иш топшириғида баён этилган вазиятни шарҳлайди;
- 3) анализга доир: ўқувчи мустақил иш топшириғини бажаради ва ўзининг фикрларини бошқаларники билан таққослайди;
- 4) синтезга доир: ўқувчи мустақил иш ечи- минини излаб топади

Технологиянинг фаолиятга доир босқичи қуйидаги ўзига хос мазмунга эга:

- 1) танишувга доир: мустақил иш ечимини баён этади;

2) тушунишга доир: мустақил иш топшириғи ечимини амалда кўрсатиб беради;

3) анализга доир: мустақил иш топшириғидаги муаммо моҳиятини очиб беради

4) синтезга доир: мустақил иш топшириғи билан боғлиқликда ўз хулосаларини таклиф этади.

Мотивацион босқичда қўлланиладиган мустақил иш топшириқларини ишлаб чиқишда эркин ёзиш, чалкаштирилган мантиқий занжирлар кет-макетлиги, асосланган эссе каби методлардан кенг фойдаланилади.

“Педагогика фанини ўрганиш нима учун зарур?” мавзусида эркин ёзиш топшириғи.

Топшириқ: “Педагогика фанини ўрганиш нима учун зарур?” мавзусида беш дақиқа мобайнида ўз фикрларингизни дафтарга ёзинг. Ўйлаган фикрларингизни ҳеч қандай тўхтовсиз баён этинг.

Эркин ёзиш устида ишлашга доир кўрсатма:

1. Ўқувчилардан беш дақиқа мобайнида берилган мавзу бўйича ўз фикрларини ёзиш сўралади.

2. Беш дақиқа тугагач, вақт тугаганлиги маълум қилинади. Бироқ бир дақиқа сукут сақлаб турилади. Чунки одатда энг яхши фикрлар инсон танг ҳолатда қолган вазиятда туғилади.

3. Ўқувчилардан айримларининг фикрлари тингланади. Уч-тўрт талаба ўз ёзганларини ўқиб бергач, ўқитувчи қолган талабалардан айтилганларига ўхшамайдиган фикр кимда бўлса билдиришларини сўрайди.

Когнитив-операцион босқичда қўлланиладиган мустақил иш топшириқларини ишлаб чиқишда ўқитиш бўйича қўлланма, тушунчаларни аниқлаш, тушунчалар таҳлили, ижодий тест, чалкашлиқни аниқланг стратегияси каби методлардан кенг фойдаланилади.

Дарс ва унга қўйиладиган талабларнинг ўзлаштирилишига доир ижодий тест топшириғи:

1. Керакли сўз ёки жумлани топиб қўйинг

...бевоқифа ўқитувчи раҳбарлигида аниқ белгиланган вақт давомида муайян ўқувчилар гуруҳи билан олиб бориладиган таълим жараёнининг асосий шакли.

2. Гапни давом эттиринг.

Дарс таълимнинг бошқа шакллари билан фарқ қилувчи қуйидаги ўзига хос белгиларга эга:..

3. Гапни тугалланг.

Дарсга қўйиладиган дидактик (ёки таълим)ий талабларга ҳар бир дарснинг таълим вазифаларини аниқ белгилаш, дарсни ахборотлар билан бойитиш, ижтимоий ва шахсий эҳтиёжларни ҳисобга олиш билан мазмунини оптималлаштириш, идрок этиш энг янги технологияларини киритиш, турли хилдаги шакли, методлари ва кўринишларидан мос равишда фойдаланиш ...

4. Керакли сўзни топиб қўйинг.

Ўқув материалнинг тарбиявий имкониятларини аниқлаш, дарсдаги фаолият, аниқ эришилиши мумкин бўлган тарбиявий мақсадларни шакллантириш ва қўйиш, фақат ўқув ишлари мақсадлари ва мазмундан табиий равишда келиб чиқадиган тарбиявий масалаларни белгилаш, ўқувчиларни умуминсоний қадриятларда тарбиялаш, ҳаётий муҳим сифатлар (тиришқоқлик, тартиблилик, масъулиятлилик, интизомлилик, мустақиллик, иш бажаришга қобилиятлилик, эътиборлилик, ҳалоллик ва бошқалар)ни шакллантириш кабиларнинг дарсга қўйиладиган... талабларни ўзида акс эттиради.

5. Гапни давом эттиринг.

Дарсга қўйиладиган ривожлантирувчи талабларга ўқувчиларда ўқувўрганиш фаолияти ижо бий сифатлари, қизиқиш, ижодий ташаббускорлик ва фаоллик шакллантириш ҳамда ривожлантириш, ўқувчиларнинг идрок этиш имкониятлари даражасини ўрганиш, ҳисобга олиш, “ривожланишнинг яқин зонасини лойихалаштириш”, “ўзиб кетиш” даражасидаги ўқув машғулотларини ташкил этиш ...

Фаолиятга доир босқичда қўлланиладиган мустақил иш топшириқларини ишлаб чиқишда муаммоли вазият, муаммоли савол, муаммоли масала, кейс-стади, ўқув лойихаси каби методлардан кенг фойдаланилади.

Технологиянинг методик таъминоти педагогика фасилитация асосида педагогика коллежи ўқувчиларининг мустақил ишларини ташкил этиш шакл, метод ва воситаларини ўзида акс эттиради.

Педагогик фасилитация асосида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш технологиясининг методик таъминоти

2-жадвал

Технологик босқичлар	Шакллар	Методлар	Воситалар
<i>Мотивацион</i>	<i>Индивидуал, жуфтликларда ишлаш, гуруҳли,</i>	<i>Эркин ёзиш, Чалкаштирилган мантиқий занжирлар кетма-кетлиги, асосланган эссе, ўн минутлик эссе.</i>	<i>Дарслик, оммавий ахборот воситалари, ўқув-услубий мажмуа, слайд-презентация, электрон доска, тарқатма материаллар, интернет.</i>
<i>Когнитив-операцион</i>	<i>жамоввий, тренинг, дебат, аудитория ва аудиториядан ташқари иш.</i>	<i>Ўқитиш бўйича қўлланма, тушунчаларни аниқлаш, тушунчалар таҳлили, ижодий тест, чалкашликни аниқланг стратегияси.</i>	
<i>Фаолиятга доир</i>		<i>Муаммоли вазият, муаммоли савол, муаммоли масала, кейс-стади, ўқув лойихаси.</i>	

Умуман олганда, педагогика фасилитация асосида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ва ўтказиш технологиясининг мазмунли

ва методик блокларнинг аниқ лойиҳаланганлиги унинг юқори самарадорлигини кафолатлайди.

Таълим муассасаларида ўқув ишлари шакллари орасида мустақил ишлар асосий ва муҳим ўрин тутати. Кузатишларимиз ва тажрибалардан шу нарса маълум бўладики, педагогика коллежларида мустақил ишларни ташкил этиш ва ўтказиш яхши йўлга қўйилган. Бироқ фанлар бўйича мустақил ишларни ташкил этиш ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажариш ва унинг текширилиб, баҳоланишидан иборат бўлиб қолмоқда. Бошқача айтганда, мустақил ишларни ташкил этиш ва ўтказиш ўқувчиларнинг индивидуал ва ижодий потенциални юзага чиқаришга тўлиқ имкон бермаяпти. Ана шу муаммони ҳал этишда эса педагогик фасилитация имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўқувчиларни мустақил, масъулиятли, ижтимоий жиҳатдан сафарбарликка мойил шахс сифатида шакллантириш уларни муваффақиятли ижтимоийлаштириш ва меҳнат бозорида муносиб ўрин топишига тайёрлаш учун уларда ижтимоий кўникмаларни ривожлантириш, ўз фаолиятларини аниқлаш ва ривожлантиришга одатлантириш лозим. Бундай ёндашувни амалга ошириш учун ўқув-билув жараёнида ўқувчиларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш муҳим педагогик аҳамиятга эга. Педагогик қўллаб-қувватлаш жараёни асосан ўқувчиларга йўналтиради. Бунда ўқувчиларнинг моддий борлиқ, атрофдагилар ва ўз-ўзига бўлган муносабатини ўрганиш муҳим ўрин эгаллайди.

Мутахассислар тайёрлаш тизимини тубдан қайта қуришда, ўқув - тарбия жараёнининг аҳамиятини оширишда ўқувчиларнинг мустақил ишлари муҳим ўрин эгаллайди. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мустақил ишлар деганда, шундай ўқув фаолияти тушуниладики, унда билимлар эгалланиши билан бирга, кўникмалар шакллантириш ҳам мустақил ташкил этиши таъминланади.

Мустақил иш - ўқитувчининг топшириғи ва унинг раҳбарлигида ўқув вазифасини ҳал этадиган таълимнинг фаол методи. Мустақил иш бу қўйилган мақсад билан боғлиқликда ўқувчиларнинг аниқ фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишдир. Ўқувчиларнинг мустақил ишлари уларнинг юқори даражадаги фаоллик, ижодийлик, мустақил таҳлил, ташаббускорликка асосланган фаолиятларидир.

Мустақил иш – билим олиш шаклларида бири бўлиб, бунда ўқувчилар ўз олдларига у ёки бу вазифаларни, мақсадларни онгли равишда қўйиб, фаолиятни режалаштиради ва уни амалга оширади ҳамда ўз-ўзини баҳолайди.

Мустақил иш бир қанча ўзига хос хусусиятларига эга:

– таълимнинг фаол (актив) методи сифатида мустақил ишнинг ўзига хослиги унинг асосини ўқувчи ўқитувчининг ёрдамсиз бажарадиган ҳаракатлар ташкил этади, у мазкур ҳаракатларни бажариш усуллари ўзи

танлайди, кўплаб амалларни такомиллаштиради, қўйилган мақсад билан боғлиқликда уларни назорат қилади;

– мустақил ишларнинг иккинчи ўзига хослиги ўқувчи фаолиятининг ўз-ўзини бошқарадиган шакли ҳисобланган ўз-ўзини назорат қилишда акс этади;

– учинчи ўзига хослик ўз-ўзини назорат қилиш билан мустақам боғлиқ бўлган, ўз-ўзини бошқаришда муҳим роль ўйнайдиган баҳоловчи фаолиятдир;

– ва ниҳоят, мустақил иш ҳар доим қандайдир натижа билан тугалланади. Бу машқ бажариш, вазифаларни ҳал этиш, иншо ёзиш, жадвал тўлдириш, графиклар ҳосил қилиш, саволларга жавоб беришга тайёрланиш каби шаклларда намоён бўлади.

Мустақил иш тизимида ўқувчилар билан ўқитувчи ҳамжиҳатлигининг белгилари қуйидагилардан иборат:

– ўқитувчи билан ўқувчилар нуқтаи назаридан зиддият йўқ, балки улар ҳамжиҳатлик ва ижодий ҳамкорликда ишлашади;

– ўқувчилар фаоллигини тақлид қилиш, такрорлаш ҳамда мустақил ишни тегишлича ташкил этиш билангина чекланиб қолинмайди, балки тақлиф этилган вазифалар бўйича ижодий мушоҳадалар юритилади;

– ўқувчиларнинг мустақил ишини ташкил этишда ўқитувчи рағбатлантириш, эмоционал бошқариш, йўналтириш ва уюштириш усуллари қўллайди;

– ўқитувчи ва ўқувчилар шахсга йўналтирилган мустақил ишни ташкил этишга руҳий ва амалий жиҳатдан тайёр.

Талабаларни келажакка томон ундаш

Талабаларнинг ўзларини келажакдаги юқори даражадаги билим салоҳиятига асосланган касбларини эгаллаб шахсий йўллариини белгилай оладиган дарс муҳити яратиш бу алоҳида талаба шахсига бўлган ҳурмат белгисидир. Таълим муасаса -талабаларнинг ҳаёлидаги шахсий келажакни кўришга ва унга тайёр бўлишга ундовчи маскандир. Агар ўқув дастури талабаларга келажакда уларни қандай ютуқлар кутаётганини тасаввур қилдира олса, жуда ката ютуққа эришилади.

Масалан, Вашингтон коллежларида мактабни тамомлаётган ҳар бир битирувчидан якуний , сўнги лойиҳа талаб этилади. Якуний лойиҳанинг мақсади талабаларнинг мактаб давомида олган билим кўникмаларини кўрсата олиши ва уни келажакда қўллай олиш қобилиятини текшириш ва бу йўлда уларга туртки беришдир. Келажак соҳаларининг кашф қилиниши ёки шахсий меҳнат фаолиятини ривожлантириш бўлиши мумкин. Якуний лойиҳа турли ҳил машғулотларни поғонама-поғона ҳақиқий дунёга тадбиқ қилиш билан амалга оширишни талаб этади, бу лойиҳа бизнес кўринишидаги сўровнома, натижаларни синтез қилувчи турли битирув амалиёти, қизиқиш ёки келажакдаги касбга йўналтирилган чуқур изланиш бўлиши мумкин. Лойиҳа сўнгида талабалар ўз ишларини оммага тақдим эта олиши керак.

Бу лойиҳаларни тақдим қилиш жараёнининг энг тасирланарли жиҳати шундаки талабалар бор куч ва эътиборини, йил давомида қўлга киритган билим салоҳиятини шу лойиҳада қўллай бислишини кўришдир. Ўзлаининг келажакдаги касбига доир лойиҳа уцида ишлаган талабалар, лойиҳа якунида ўз соҳасига оид нимадир тақдим қиладилар. Бу қўлбола ясалган компьютер, тикилган ёки моделлаштирилган кийим, шамол трубиналари, касал жониворни оёққа турғизиш ёки бадий тўқима шеър бўлиши мумкин. Баъзилари ўзларининг ёқтирган машғулотларини - гитара чалиш, расм чизиш, рақамли тасвирга олиш қобилиятини оммага намоён қиладилар. Кўпчилик талабалар якуний лойиҳалар тайёрлаш жараёнида ўзларининг янги қизиқишларини ва қирраларини намоён этишади.

Натижада битирувчилар ўз танлаган соҳаларида етукликка эришади.

Талабаларнинг академик салойиҳатини ўстиришга бўлган сай-ҳаракатлар ва мактаб таълим цандарди кўпгина мактабларда талабаларнинг билим даражаси ва ўрганиш тажрибаларини оширган.

Ўрнатилган қатий таълим дастурларига қарамай ўқитувчилар ҳар-бир талабаниннг ўзлаштириш имкониятини ўрганиб бориши керак.

Барча машхур кашфиётчилар турли ҳил кашфиётлар қилсада, дунёни ўзгартириб юборишмаган, балки ўзларининг ўзига ҳос йўллларини танлаб олишган ва шунга қараб ҳаракат қилишган. Ўқитувчи талабаларга ҳаётда ўз йўллларини танлаб олишларига туртки бўлиши керак ва ҳар бир талаба шахсига мос кела оладига машғулот ўйлаб топиши керак, токи дарс давомида талаба ўз шахсини бир индивидуал деб англаб етсин.²²

Ўқувчиларнинг мустақил ишини ташкил этишда ўқувчи шахсига йўналтирилган таълим тамойилига таяниш замонавий таълим тизимида энг мақбул йўл ҳисобланади. Ўқув жараёни ана шундай тарзда ташкил этиладига ўқувчининг мустақил ишини самарали амалга ошириш учун шарт-шароит яратилади ва бу жараёнда ўқитувчи ҳам бевосита иштирок этади. мустақил ишни ташкил этишда шахсга йўналтирилган ёндашув ўқувчини шахсий аҳамиятга молик шундай даражага кўтарадик, бу ҳол, ўз навбатида, мустақил ишнинг ҳар қандай турида фаоллик ва ижодкорликнинг кучайишига имкон яратади. Натижада мустақил иш тизими ташкилий жиҳатдан мураккаб яхлитлик, яъни “қисмларининг ўзаро таъсири уларнинг ўзидан кўра муҳимроқ” бўлган яхлитлик сифатида намоён бўлади.

Назорат саволлари:

1. Таълимда “инновацион жараёнлар” термини нимани англатади?
2. Инновацион фаолиятдаги акмеологик ёндашувга изоҳ беринг.
3. Инновацион фаолиятдаги "креативлик" деганда сиз нимани тушунасиз?
4. Инновацион фаолият таркибидаги "рефлексия"ни тушунтириб беринг.

---

²² Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011–140 p.

5. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изохлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008й, 173-б.
2. Каримов И.А. Асосий вазифамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Т.; «Ўзбекистон», 2010 й, 77б
3. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»// «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори».-Т.:Шарқ, 1997.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни //Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: Шарқ, 1997.
5. Азизходжаева Н. Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. - Т. : “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2006.
6. Ходжаев Б.Х. Ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш йўллари. - Т.: ТДПУ, 2008. - 65 б.
7. Байбаева М. Х. Мустақил таълим олиш технологияси ва касбий йўналганлик // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2005.
8. Ижтимоий педагогика. / Н.Эгамбердиева - Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009. - 232 б.
9. Ў.Толипов, М.Усмонбоева «Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари» -Тошкент: 2006й.
10. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

7-Мавзу: Ёшларда кадриятлар тизимини ва толерантлик маданияти шакллантириш мазмун-моҳияти.

Режа:

1. Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар. Тарбия парадигмалари.
2. Талаба-ёшларда кадриятлар тизими ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш.
3. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситалари.

Таянч иборалар: Тарбия жараёни, парадигма, замонавий ёндашув, педагогик парадигма, анъанавий-консерватив парадигма, рационалистик парадигма, гуманистик парадигма, феноменологик, эзотерик парадигма, ноинституционал парадигма, кадриятлар тизими, толерантлик маданияти.

7.1. Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар.

Тарбия парадигмалари.

Педагогик парадигма (юнонча “paradeigma” – мисол, намуна) – педагогика фани ривожининг маълум босқичида таълимий ва тарбиявий муаммоларни ҳал этиш намунаси (моделли, стандарти) сифатида илмий педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган назарий ҳамда методологик кўрсатмалар тўплами бўлиб, у таълимнинг концептуал модели сифатида қўлланилади

Анъанавий-консерватив парадигма (билим парадигмаси) (Ж.Мажо, Л.Кро, Ж.Капель ва бошқалар). Унга кўра таълимнинг асосий мақсади – “билим, қанчалик қийин бўлмасин билим олиш”. Анъанавий парадигма мактабининг мақсади ёш авлодга индивидуал ривожланиши ҳамда ижтимоий тартибни сақлаб қолишга ёрдам берувчи маданий меросларнинг муҳим элементлари – билим, кўникма ва малакалар, илғор ғоялар ва кадриятларни сақлаб қолиш ҳамда уларни ёшларга етказиш муҳим эканлигини ёритади. Билим олиш парадигмасининг асосий мақсади: таълим олиш, тараққиёт ва маданиятнинг энг муҳим элементларини авлоддан-авлодга етказиш.

Рационалистик (бихевиористик) парадигма (П.Блум, Р.Ганье, Б.Скиннер ва бошқалар). Рационалистик парадигма диққат марказида таълим мазмуни эмас, балки ўқувчилар томонидан турли билимларни ўзлаштирилишини таъминловчи самарали усуллари ётади. Таълимнинг рационалистик модели асосини Б.Скиннернинг ижтимоий инженерия бихевиористик (инглизча “**behavior**” – хулқ) концепцияси ташкил қилади. П.Блум барча ўқувчилар фақат ўзлаштирибгина қолмай, балки муваффақиятли ўқишлари мумкин деб ҳисоблайди. Ўқувчининг оптимал қобилиятлари маълум шароитларда, ўқувчига таълим бериш натижаси унинг суръати билан аниқланади. Олимнинг фикрича, таълим олувчиларнинг 95 фоизи таълим муддатларига бўлган чеклашлар олиб

ташланганда ўқув курсининг бутун мазмунини ўзлаштириб олишга қодир. Ана шу нуқтаи назардан ўқувчилар томонидан билимларнинг муваффақиятли ўзлаштиришини таъминловчи методика ишлаб чиқилади.

Методиканинг моҳияти қуйидагича:

1. Ўқитувчи синф ёки курс учун таълим якунида эришилиши зарур натижаларнинг рўйхати ва унга мувофиқ келувчи тестларни тузади.

2. Ўқув материалларининг яхлит ҳажми кўрсатилиб, уларни ўзлаштириш натижалари аниқланади, якуний баҳога таъсир кўрсатмайдиган ва тузатувчи, коррекцияловчи навбатдаги тестлар тузилади.

3. Ўқув материалларини ўзлаштириш даражасини баҳолаш учун тест синовлари ўтказилади.

3. Гуманистик (феноменологик) парадигмага кўра (А.Маслоу, А.Комбс, К.Роджерс, Л.С.Выгодский ва бошқалар) таълим олувчи эркин шахс, ижтимоий муносабатлар субъекти сифатида ўзига хос ривожланиш имкониятларига эга. Улар болани ривожлантириш мақсадида уни шахслараро муносабатлар жараёнига йўналтиради.

Таълимнинг **феноменологик** (феномен юн. “phainomenon” – ҳисобланган, яъни, машхур, алоҳида нодир одам) модели ўқувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, уларнинг талаб ва қизиқишларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни кўзда тутди. Унинг вакиллари ўқувчини нодир шахс деб ҳисоблайдилар. Гуманистик парадигма доирасида фаолият олиб борувчи ҳар бир таълим тизими ижодий ривожланади ва ўқувчи ҳамда ўқитувчининг эркинлиги ва ижодкорлигини ёқлайди.

4. Эзотерик парадигма (юн. “esoterikos” ички, сирли, яширин, айрим тоифа кишиларигина аён бўлган моддий олам билан инсон ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг юксак даражалари) моҳияти ҳақиқат абадий ва ўзгармас, доимий эканлигини таъкидлашдан иборат. Парадигма тарафдорлари ҳақиқатни билиб бўлмаслиги, унга фақатгина фаҳмлаш асосида эришиш мумкинлигини таъкидлайдилар. Педагогик фаолиятнинг олий мақсади коинот билан мулоқот, ўқувчининг табиий кучларини озод этиш ва ривожлантиришдан иборат. Шу билан бирга, ўқитувчининг ҳимоялаш вазифаси муҳимдир, у ўқувчининг мавжуд имкониятларини уни маънавий, жисмоний, психик жиҳатдан ривожлантиришга йўналтиради.

5. Илмий-техник, технократик парадигманинг асосий мақсади амалиётни такомиллаштириш асосида таълим олувчиларга “аниқ” илмий билимларни бериш ва уларнинг ўзлаштирилишини таъминлашдир. Билим - кучдир, шу боис шахс қиммати унинг ўрганиш, билим олиш, имкониятлари билан белгиланади. Шахс муайян (ўртача, стандартлаштирилган) билим ёки хулқ-атвор эгаси бўлсагина қадрият сифатида эътироф этилади деган ғоя ушбу парадигманинг асосини ташкил этади.

6. Ноинституционал парадигма ҳам кенг ривожланмоқда. У таълимни ижтимоий институтлар, яъни, мактаб ва олий таълим

муассасаларидан ташқарида ташкил этиш ғоясини илгари суради. Бу таълим Internet ва компьютерлар воситасида таълим дастурларига (масофадан ўқитиш) мувофиқ ўқитишни самарали дея ҳисоблайди.

Таълим парадигмалари ҳал этадиган муаммолар:

- ижтимоий институт сифатида ўқув муассасаларининг вазифалари;
- таълимнинг самарали тизими;
- ўқув юртлари олдида турган энг муҳим, устувор масала;
- таълимнинг ижтимоий аҳамиятли мақсадлари;
- муайян билим, кўникма ва малакаларнинг қимматли ҳисобланиши.

Парадигмаларини белгилашга нисбатан ёндашув турлари:

1. Қадриятли (аксиологик) ёндашув – маданият инсон ҳаётининг мазмуни сифатида тушунилади.

2. Фаолиятли ёндашув асосан маданият моддий ва маънавий бойликларни яратишга йўналтирилган фаолиятнинг синалган усуллари сифатида талқин этилади.

3. Шахсий ёндашув – маданият муайян шахс тимсолида намоён бўлади. Маданиятга нисбатан турли ёндашувларнинг мавжудлиги бир қатор парадигмаларнинг яратилишига замин яратади

7.2. Талаба-ёшларда қадриятлар тизими ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш.

Истиқлол йилларида халқимиз ҳаётида муҳим ўзгаришлар рўй берди, давлат ва жамият қурилишида туб ислохотлар амалга оширилди. Умуминсоний қадриятларга асосланган ҳаёт қуриш, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, жаҳон цивилизацияси андозаларига мос келадиган қадриятлар тизимини шакллантириш ушбу жараённинг таркибий қисмига айланди.

Айнан ана шу даврда мамлакатимизда қадриятлар ва инсон қадрини масаласига алоҳида эътибор қаратила бошланди, Президент Ислам Каримов раҳбарлигида умуминсоний ва миллий қадриятлар уйғунлигига таянадиган янги ҳаёт, янги жамият қуришга киришилди. Бир-бири билан уйғун ва чамбарчас алоқадор бўлган бундай жараёнлар умуминсоний ва миллий қадриятлар устиворлигини таъминлаш ва инсон қадрини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Бу борада аҳоли, айниқса ёшлар орасида ўтказилаётган ташвиқотлар, чора-тадбирларни амалга оширишда уларни истиқлол манфаатлари йўлида бирлаштирадиган, ўзаро ҳамжихатлигини таъминлайдиган тамойилларга алоҳида эътибор бериш муҳим аҳамиятга эга.

Глобаллашув жараёнлари кучайиб бораётган ҳозирги даврда жамиятнинг ижтимоий тузилиши, инсоният ҳаёти ва фаолиятининг кўп қирралиги билан қадрият шакллариининг узвий алоқадорлигини ўрганиш уларни барқарор қилиш амалиётининг хусусий жиҳатларини ва қадриятлар билан боғлиқ кундалик ўзгаришларнигина эмас, балки бу жараёнларнинг умумий қонуниятларини ҳам билиб олиш имконини беради.

Шу маънода, халқимизнинг мустақил тараққиёт йўли учун танлаб олинган ривожланиш моделини амалга ошириш жараёнида айнан кадриятлар омилига ниҳоятда катта аҳамият берилаётгани бежиз эмас.

Бу эса ўз навбатида, юртимизда мустақилликка асосланган, умуминсоний кадриятлар устиворлиги таъминланган, пировард натижада халқимизнинг азалий орзу-умиди бўлган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш, халқимизнинг келажаги учун суянч ва таянч бўладиган комил инсонларни вояга етказиш имконини яратади. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” бу йўналишда ҳам янги босқични бошлаб берди.

Ушбу қўлланмада ана шу жараёнларнинг мазмун-моҳияти кадриятшуносликнинг баҳс мавзулари ва мазкур фаннинг долзарб масаларини ўрганиш асосида таҳлил қилинган.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, Ўзбекистонда умуминсоний кадриятларга асосланган янги демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёни кадриятлар мавзусини долзарблаштириб юборди. Бу борада кадриятларни қайта баҳолаш, азалий шарқона ва миллий кадриятларни тиклаш, уларни асраб-авайлаш ва келажак авлодларга мерос қолдириш, ислохот ва ўзгаришларнинг кадриятли мезонларини аниқлаш, мазкур жараён билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг умуминсоний мезонларига мос усулларини қўллаш каби масалалар пайдо бўлди. Уларни илмий-амалий жиҳатдан ҳал қилиш зарурати кадриятшуносликнинг кўплаб мавзуларини мутахассислар ва тадқиқотчилар учун долзарб вазифага айлантирди.

Мустақиллик янги кадриятлар тизимини тақозо қилади. Ана шу зарурият кадриятларни қайта баҳолаш, юртимизда шарқона азалий кадриятлар ва умуминсоний жиҳатлар акс этган ҳаёт тарзини шакллантириш жараёни билан уйғунлашиб кетди. Ушбу ҳол ижод аҳли, мутахассислар ва тадқиқотчилар учун изланишлар манбаи бўлди. Бу борада мақола, рисола ва китоблар ёзилмоқда, диссертациялар ҳимоя қилинмоқда.

Ҳозирги глобаллашув ва мафкуравий таҳдидлар турли-туманлашиб бораётган даврда республикаимизда ўтмиш ва тарихий кадриятларга тўғри муносабатни шакллантириш, миллий ва маънавий кадриятларни асраб-авайлаш ва бойитишга асосланган замонавий тафаккурни тарбиялашда кадриятлар омилининг аҳамиятини ошириш усуллари ва илғор тажрибаларни аниқлаш, уларни такомиллаштириш имкониятларини янада кенгайтиришга эҳтиёж кучайиб бормоқда.

Ҳозирги даврда **"Кадрият"** категорияси, **"Кадриятлар тизими"** тушунчаси ва уларнинг асосий шакллари ҳамда намоён бўлиш хусусиятларини илмий таҳлил қилишнинг тарихий, замонавий, фалсафий - аксиологик ва бошқа жиҳатлари бор. Бу жиҳатларни тадқиқ этиш: кадриятшуносликнинг тарихий илдизлари ва бу борада эришилган ютуқларни илмий ўрганиш кадрият ва уни намоён бўлиш шаклларининг

амалиёти билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш ҳамда мавзунинг кам тадқиқ этилган қирраларига янада кўпроқ эътибор бериш имконини яратади.

Қадриятларнинг моҳияти, мазмуни, намоён бўлиш шакллари билан борлиқ муаммоларнинг таҳлили узоқ тарихга эга. Кишилар қадим замонларданок ўзларини ўраб турган олам, ундаги нарса ва ҳодисалар, одамлар ўртасидаги муносабатларга баҳо берганлар, уларни қадри ва қиммати тўғрисида фикр юритганлар. Замонлар ўтиши, жамият ривожидавомида бу борадаги муаммолар кўпайган, уларни ҳал қилишни аҳамияти ортаверган. Қадриятлар мавзуси кўпгина илоҳий, илмий ва сиёсий дунёқарашларнинг асосида ётган, уларнинг ўзагини, марказий қисмини ташкил қилган, фалсафий оқимлар ва буюк мутафаккирлар ҳам бу мавзунини четлаб ўтмаганлар.

Қадриятлар муаммосининг фалсафий-тарихий таҳлили, аввало, нақллар, ривоятлар, афсона, ҳикоят, дostonларга, яъни, халқ оғзаки ижоди намуналарига бориб тақалади. Халқ оғзаки ижодида кўпроқ умумбашарий ва умуминсоний қадриятларга эътибор берилган, уларнинг моҳияти, мазмуни турлича талқин қилинган. Ўзбек халқи достони "Алпомиш"да муҳаббат ва дўстлик, Тўмарис ва Широқ тўғрисидаги афсоналарда ватанпарварлик, халқ ва юрт озодлиги учун фидойилик, Холами Той ҳақидаги эртакларда қўли очиклик, бағрикенглик, ҳокисорлик, "Кунтуғмиш"да оила ва фарзандга муҳаббат руҳи бадий тасвирланган. Қадимги одамлар борлиқ тўғрисида ўйлаганларида, афсона ҳикоят ёки дostonлар сўйлаганларида оламнинг қадри, унинг ботиний чексизлиги, буюклиги, коинот ва одамзод алоқалари, инсон умрини, маъноси, мазмуни, мақсади, ботирлик, оқиллик, ҳокисорлик, яхшилик, вафодорлик, ватанпарварлик каби қадриятларга изоҳ берганлар, аҳамиятини турлича талқин қилганлар, ҳатто уларнинг айримларини илоҳийлаштирганлар.

Яна шуни таъкидлаш керакки, юртимиз халқлари цивилизацияси қадриятлари аҳли исломга ва араблар дуаёси маданияти ривожига ҳам катта таъсир кўрсатганлиги шубҳасиз. Хоразмий, Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек каби мутафаккир олимлар, ал Бухорий, ат Термизий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбандий каби илоҳиёт илмининг забардаст алломалари, Лутфий, Юсуф Хос Ҳожиб, Навоий, Бобир, Бедил, Машраб каби зотларнинг исломга, уни замона зайллари орасидан ўтиши жараёнига таъсирлари тўғрисида махсус тадқиқотлар олиб бориш мумкин.

Шу билан бирга жаҳон маданиятига бебаҳо дурдоналар қўшган Юсуф Хос Ҳожиб, Носир Хисрав, Саъдий Санойй, Амир Ҳусрав Дехлавий, Фариуддин Аттор, Ҳофиз, Саъдий, Жомии, Навоий каби алломаларнинг бу борадаги қарашларини тилга олмай бўладими? Уларнинг бутун жаҳонга машҳур бўлган "Қутадғу билик", "Саодатнома", "Ғулистон" ва "Бўстон", "Баҳористон", "Ҳамса", "Маҳбубул қулуб" каби маънавий қадриятларимизнинг тамал тошларини қўйган асарларини ҳар биридаги қадриятлар мавзуси масаласига алоҳида тадқиқотларни бағишлаш мумкин.

Ўтмиш маданиятининг хассос намоёндалари Мансур Ҳаллож, Боязид Бистомий, Имомиддин Насимий, Бобораҳим Машрабларнинг дунёвий, маънавий-ахлоқий кадриятларга муносабати, бу борадаги бутун Шарқ халқлари орасида машҳур бўлган қарашлари тўғрисида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин.

Қадриятлар мавзусини таҳлил ва тадқиқ қилиш юртимиз мустақиллиги даврида долзарб масалалардан бирига айланди. Бу зарурат Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарлари, уларда умуминсоний, миллий кадриятларни истиқлол ғояси нуқтаи назаридан таърифлаб бериш вазифаси кўйилаётганлиги билан бевосита боғлиқ. Ана шу зарурат ва замонавий талабларга ҳозиржавоблик ҳисси бу борадаги китоб ва рисолалар ёзилишига, тадқиқот ва изланишлар олиб борилишига сабаб бўлмоқда.

Ғарб кадриятшунослиги субъектив оқими кадриятлар вужудга келишини инсон, уни сифатлари ва фаолияти билан боғлайди. Уни Ф.Ницше, У.Джеймс, Ж.Дюби, А.Мейнонг, А.Бергсок, Д.Перри, Г.Муррей, Э.Толмен, Э.Фромм, Р.Уильямс каби кўзга кўринган намоёндалари бор. Ғарб мамлакатларида XX асрнинг бошларида У.Джеймс қарашлари, кейинчалик Жон Дюби ғоялари кенг ёйилган ва маданиятнинг барча соҳаларига катта таъсир кўрсатган.

У.Джеймс “кадрият”ни “ҳақиқат” билан бир қатордаги тушунча сифатида таърифлайди. Унинг фикрича кадрият мазмуни фойдалилик билан ўлчанади, нима фойдали ва кадрли бўлса ўша ҳақиқат. Қадрият бизга лаззат ва завқ-шавқ бағишлагани учун ҳам кадрлидир, агар нарса ёки воқеликни бирор шакли кераксиз бўлса, эҳтиёжларимизга хизмат қилмаса унинг кадри йўқ. У.Джеймс кадриятни ўрганиш ва таҳлил қилишни уч хил йўли борлигини таъкидлайди: психологик, метафизик, казуистик. Психологик усул кадриятларнинг асосини ва манбаини билишга, метафизик усул кадриятларнинг мазмунини ва тузилишини англаб олишга, казуистик усул эса кадриятлар ўртасидаги алоқаларни, уларнинг нисбатини аниқлаш имконини беради.

У.Джеймс издошларидан бири Ж.Дюби жамиятнинг энг асосий кадрияти инсондир, бошқа ҳамма кадриятлар унга хизмат қилмоғи лозим. Инсон эса ўз умрини ғоят кадрлаши, вақтдан унумли фойдаланиши керак, деган қарашни баён қилади. Ж. Дюби яшаган даврда “Энг яхши киши ўз манфаатини унутмайдиган, бошқаларга эса халақит бермайдиган шахсдир!”, “Турли синфий-сиёсий курашларга оввора бўлгандан кўра, ўз ҳаётини ўйлаш, уни яхшилашга интилиш лозим!”- деган америкача яшаш шиорлари туғилиб келаётган эди. Ж.Дюби ана шундай қарашларнинг назариётчиси бўлган.

Жон Дюбининг куйидаги қарашлари ҳам ниҳоятда муҳим: инсон учун энг қимматли давр - жамиятда демократия тўла ғалаба қозонган, илм-фан тараққиётига кенг йўл очилиб, жамият аъзоларининг кўпчилиги етук зиёлиларга айланган даврдир. Бу фикр кўп жиҳатдан Алишер Навоийнинг “одил подшолар” ва “комил инсонлар” тўғрисидаги орзуларини эслатади.

Қадриятларни маънавий жихатига кўпроқ эътибор берган А. Мейнонг эса, уларнинг вужудга келишида кишиларни ҳис-туйғуси кўпроқ аҳамият касб этади, деган қарашга асосланади. Унинг фикрича, ҳиссиёт, айниқса кадрлаш туйғуси, кишини қадриятларни тан олишга, уларнинг аҳамиятини тўғри талқин қилишга ундайди. У маънавий ҳиссиёт шаклларига мос келадиган қадриятларни таърифлайди. Унингча, инсонда яхшилик туйғуси кучли бўлса - яхшилик, нафосат туйғуси устун бўлса - гўзаллик, одилликдан - адолат, ёвузлик туйғусидан жиноят ва разолат туғилиши мумкин.

Ғарб олими И.Ричардс эса инсон кадрини ошириш масаласига кўпроқ эътибор берган. Унинг фикрича а) олам одамларсиз куруқ бир бўшлиққа айланиб қолади, ўзини кадрига етадиган асосий субъектидан жудо бўлади, ҳеч кимга кераги бўлмайди; б) воқеликни бирор шаклига, нарсаларга эҳтиёжни қондириш учун ҳаракат қиладиган одамзодгина ўша нарсаларни қадриятга айлантириши, уларнинг кадрига етиши мумкин; в) қадриятни йўқолиши эса унга эҳтиёж қолмаганлиги, шу нарсани одамларга кераксиз бўлиб қолганини англатади.

К.Майс қадриятларни инсоннинг асосий ва асосий бўлмаган талабларини энг юқори даражада қондира оладиган ҳолат, дея таърифлайди. Г.Муррей назарида қадриятлар нарсаларнинг инсон талаблари қаратилган қисмидир. Моддий олам қадриятлари билан бирга, одамлар учун муҳим бўлган маънавий қадриятлар ҳам бор. Улар обрў-эътибор, билим, гўзаллик каби шахснинг қиёфасига молик хусусиятлардир. Бу қадриятларнинг намоён бўлиши шахснинг камолоти ва тарбияланганлигига ҳам боғлиқ бўлади.

Р.Уильямс фикрича, қадрият қизиқиш, эҳтиёж, талаблар, маънавий бурч, нафосат туйғуси ва бошқалар билан боғлиқ вужудга келадиган ҳолатдир. У кишининг ҳаёт йўлини, фаолият мезонини, воқеаларга нисбатан ўз позициясини танлаб олаётганида муайян таъсир кўрсатадиган тушунчадир.

Қадриятлар тўғрисидаги бу фикрларда икки хил хусусият кўзга ташланади. Уларнинг баъзиларида қадриятларнинг ижтимоий муҳит ва маънавий-ахлоқий талаблар билан боғланганлигига кўпроқ эътибор берилса, бошқаларида қадриятлар кўпроқ кишини маънавий қиёфаси ва руҳиётини асосий белгилари билан боғлаб талқин қилинади. Биз мисол учун келтирган Р.Уильямс фикри эса, бу хилма-хиллик учун умумий негизни топишга уринишнинг яққол ифодасидир.

Ғарб қадриятшунослигининг Б.Есуп, М.,Родер, Т.Мунро каби олимлар мансуб бўлган индивидуал-психологик йўналиши ҳам бор. Бу йўналиш вакиллари шахсий индивидуал қадриятларни атрофлича талқин қилганлар. Улар ҳозирги индустриал жамият шароитида шахс қобиляти, ташаббускорлиги жуда қўл келади, у айнан шулар билан боғлиқ шахсий қадриятларни такомиллаштиришга эришиши лозим, деб таъкидлайдилар. Ижтимоий жараёнлар жуда тезлашган, бозор муносабатлари устувор бўлган даврда, шахснинг ўз кучига таяниши, ўз бахтини ўзи яратиши учун

кураши, ўз қобилиятига умид боғлаши уни қадрини белгилайдиган энг асосий хусусиятлар бўлиб ҳисобланади.

Ғарб мамлакатлари қадриятшуносларининг асосий фикрлари ва карашларининг қисқа таҳлили сўнггида яна қуйидагиларни таъкидлаш лозим: - аввало, улар қадриятшуносликни ижтимоий фанлар тизимида ўзига хос ўрни ва аҳамияти борлигини исботлаш учун хизмат қилдилар; - собиқ иттифоқда бу фан “буржуа аксиологияси” номи билан танқид қилинган даврда, Ғарб олимлари қадриятшуносликнинг асосий тушунчалари, қонуниятлари, баҳс мавзуси ва замонавий муаммолари, қадриятларнинг турли хусусиятлари тўғрисида илмий изланишлар олиб бордилар;

- Айниқса, жамият, давлат, фуқаро муносабатлари ҳамда демократия, ошкоралик, инсон ҳуқуқларини барқарор қилиш билан боғлиқ ижтимоий муаммоларни қадриятлар мезони талаблари асосида ҳал қилишга ҳаракат қилдилар.

Шу билан бирга хориж мутахассислари асосий ижтимоий муносабатларида хусусий мулкчилик ривожланган жамият шароитида илм-фаннинг қиммати ғоят юқори бўлиши, унинг хулосалари ҳолисона ва илмийлиги билан ажралиб туриши лозимлигини исботлашга ҳаракат қилдилар. Ўз навбатида улар социализм дунёсидаги ҳукмрон мафкура-марксизмни танқид қилдилар, бу таълимотдаги синфий қадриятлар мутлоқлаштирилганлиги, революцион ривожланиш усули аҳамият ошириб юборилганлиги нотўғри эканлигини кўрсатишга ҳаракат қилдилар. Жамият марксистик таълимот кўрсатган йўлдан бориши тўғрисидаги фикрга қарши турли қадриятлар тизимлари билан характерланадиган "цивилизациялар эволюцияси", "инустриал жамият", "постиндустириал жамият" ва бошқа назарияларни ўртага ташладилар, замона муаммоларига ўзлари яшаётган жамият манфаатларини кўзлаб ёндашдилар.

"Қадриятлар" тушунчаси кундалик мулоқотлар ва баъзи илмий адабиётларда турли маънода қўлланилади, мазмуни хилма-хил талқин қилинади. Бу турли-туманлик кўп ҳолларда қадриятни унинг объекти билан айништириш, нарса, воқеа, ҳодиса ва бошқаларни бевосита қадрият, деб талқин қилишнинг натижасидир.

"Қадрият" - воқеликнинг турли кўринишлари, нарса, воқеа, ходиса, жараён, табиат ва жамиятга оид турли жиҳат, хусусият ва бошқаларнинг бирор субъект, шахс, синф, миллат ва бошқа/ учун ижтимоий қадр ва аҳамиятини англатадиган фалсафий-аксиологик тушунчадир. У аксиологиянинг асосий категорияси ҳисобланади ва ўзининг муайян тузилишига (категориал аппарати) эга.

Қадриятнинг намоён бўлиши шаклларини турли хил таҳлил ва классификация қилиш, бу шаклларни улар боғланган объектларга қараб тавсифлаш ҳам мумкин. Бундай ҳолда қадрият шаклларининг объектив ва субъектив хусусиятлари ҳамда уларнинг намоён бўлиш жиҳатларини илмий-аксиологик таҳлил қилиш имконияти очилади. Шу билан бирга бу таҳлит таҳлил қадрият шакллари орасидаги боғлиқлик, ўзаро алоқадорлик

ва фарқларни, уларнинг ижтимоий аҳамиятини, кадрият шаклларининг динамикасини аниқлаш имконини яратади.

Миллий кадриятлар - хилма-хил шаклларда, бир-бири билан узвий алоқада намоён бўлада, ўзига хос миллий кадриятлар тизимини ташкил қилади. Бу тизимда табиий-тарихий бирликни таъминловчи кадриятлар - кон-қардошлик, маданий-маънавий яқинлик, ўтмиш ва маънавий мерос, она юрт, туйғуси ва бошқалар - нисбатан барқарор бўғинлар ҳисобланади. Бундай бўғинлар миллий кадриятлар тизимида тарихий жараёнлар давомида тез ўзгариб турадиган баъзи кундалик ёки амалий аҳамиятга молик бўлган кадриятларга нисбатан ўз ўрнини ва аҳамиятини узокроқ сақлаб қолиши билан ажралиб туради. Миллатнинг тарихий-этник хусусиятлари ва белгиларининг ижтимоий аҳамиятини ва шу миллат киши учуи қадрини сақлаб қолиши табиий зарурият бўлиб ҳисобланади.

“Миллий кадриятлар” - муайян миллатнинг табиий, тарихий ва ижтимоий ривожланиш жараёнида яратган моддий ва маънавий бойликлар, яшаётган ҳудуд, маданий-маънавий мерос, миллий маданият, тил, миллий онг, миллат руҳи, тарихи, яшаш тарзи, миллий умргузаронлики тартиб-қоидалари ҳамда улар билан боғлиқ хусусиятлар, жиҳатлар ва бошқаларнинг ижтимоий аҳамиятини ифодалайдиган тушунчадир. У умумижтимоий кадриятлар тизимидаги хусусий бўғин, яъни миллатга хос бўлган кадриятларнинг энг умумий жиҳатларини акс эттиради.

Бизнингча, миллий кадриятлар тизимини нисбатан барқарор ҳолатида унинг асосий бўғинлари миллатнинг қуйидаги белгилари билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади:

1. Миллатнинг табиий бетакрорлиги, ўзига хослиги, тарихий ўзгарувчанлиги ва ижтимоий ранг-баранглиги демак генофонди;
2. Миллатнинг тарихи, ўтмиш, келажаги ва маънавий мероси;
3. Миллий ҳудуд ва яшаш шароитлари, иқтисодий асос, ижтимоий устқурма билан боғлиқ миллий туйғулар, ғоялар, мақсадлар;
4. Урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, турмуш тарзи ва бошқалардаги миллийлик билан боғлиқ хусусиятлар;
5. Миллий тил, миллий маданият ва маънавият, миллий онг ва миллий рух.

Ушбу тизим, миллий кадриятлар умуминсоний ва шахсий кадриятлар ўртасидаги алоқа жараёнида ўзига хос боғловчи "ҳалқа", яъни умумий кадриятлар тизимининг хусусий таркибий қисми сифатида таҳлил қиланаётганида мақсадга мувофиқ бўлади. У ана шундай таҳлил нуқтаи назаридангина нисбий барқарор ҳолатида бўлиши мумкин.

Миллий кадриятлар тизими таҳлилида, аввало миллатни вужудга келиши, ўтмиши, бугуни ва келажаги билан боғлиқ табиий тарихий кадриятларга эътибор бериш лозим. Ҳар бир миллат - ўзини ташкил қилган кишилар учун аввало табиий-тарихий бирлик сифатида қадрлидир, у оламдаги бошқа турли-туман халқ, элат ва миллатларга ўхшамайдиган ўзига хос, бетакрор хусусиятларга эга. Бундан ташқари, ҳар қандай миллат

тарихий таракқиёт ва ривожланишжараёнида янгилашиб, ўзгариб борадиган ранг-баранг қатламлар, синфлар ва бошқаларни диалектик уйғунлигини ифодаладиган ижтимоий бирлик ҳамдир.

Миллатнинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, ранг-баранглиги ва ижтимоий жараёнда ўзгариб бориши билан боғлиқ энг асосий қадрияти - унинг генофондидир. Генофонд - фақат ирсият орқали ўтадиган табиий ўзига хослик эмас, балки тарихий белгилар, ижтимоий хусусиятлар, миллий ранг-баранглик ва ўзгарувчанликни ҳам ўзида ифодалайди. Айнан бирор халқ, миллат, элатни йўқотиш учун қилинган тажовуз – “геноцид” деб аталиши бежиз эмас. Миллат генофонди -уни энг асосий тарихий, миллий қадриятларидан биридир.

Ҳозирги даврда муайян кишининг қадри қуйидагиларда намоён бўлиши мумкин:

- табиатга, ташқи оламда рўй бераётган жараёнларга нисбатан муносабати, ушбу жараёнлардаги ўрни ва фаолияти;

- турли ирқ, миллат, ижтимоий қатламларга мансуб бўлган, ранг-баранг мақсадлар ва қадриятларга интиладиган кишиларга муносабати;

- ўз-ўзига, оила, турмуш, жамоа ва жамиятдаги ўрнига нисбатан муносабати;

- меҳнат, ишлаб чиқариш ва иқтисод борасидаги жараёнларда иштироки, жамиятдаги моддий эҳтиёжларни қондириш ва моддий бойликларни яратиш жараёнига қўшаётган ҳиссаси;

- сиёсий ўзгаришлар, жамият бошқариш, демократиялаштиришда қатнашиши, бу жараёнда қандай мақсадларни кўзлаётганлиги;

- жамиятда қарор топган қадриятлар тизими тез ўзгариб кетган ҳозирги даврда қандай позицияни эгаллаши, ўзини қандай тутиши, бу жараёнда иштирок этиши билан боғлиқ фаолияти;

- ҳозирги даврдаги универсал технологиялар, ишлаб чиқариш ва бошқариш воситалари замонавий талабларига ҳозиржвоблиги, бу борада малакаси, қобилияти ҳамда кўникмаларини такомиллаштириш учун амалга ошраётган ҳатти-ҳаракатлари;

- табиий баркамоллик, жисмонан соғломлик ва иқтисодий таъминланганлик борасидаги талаб ва эҳтиёжларини, маънавий-ахлоқий камолоти ва амалий фаолияти билан уйғуништириши олиши;

- маънавий баркамоллиги, ахлоқий камолоти ва нафосати, билими, қобилияти, истеъдоди, иқтидори ва улардан қандай мақсадларда фойдаланаётганлиги;

- ўзининг шахсий, миллий, диний, ирқий, синфий ва бошқа соҳалардаги манфаат ва мақсадларини, талаб ва эҳтиёжларини, интилиш ва фаолиятини умуминсонийлик талабларига мослаштириши олганлиги;

- маҳдудлик, ман қуртлик, маҳаллийчилик, миллатчилик, хурофот ва бошқа бидъатлар моҳиятини англаб олганлиги, уларга нисбатан муносабати ва бошқалар.

Юқоридаги жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда шахс қадрини баҳолашва шу асосда аниқ шахсларнинг типларини аниқлаш имкоиига эга бўлиш мумкин.

Шахсий қадриятларни шахсдан, уни индивидуал фаолияти, сифатлари, хусусиятларидан ажратиш ниҳоятда қийин. Уларни қадрият сифатида талқин қилиш ҳам илмий-аксиологик жиҳатдан муайян нисбий хулосаларга асосланади. Аммо фандаги нисбийлик - доимо ҳам хато, дегани эмас. Шу маънода “шахс қадриятлари” тушунчасини алоҳида ўрганиш, инсојани ўзини қадрият сифатида, шахсни эса қадриятларнинг объекти ва субъекти сифатида таҳлил қилиш имкоини беради.

Қадриятларни умуминсоний, миллай ва бошқа хусусий даражаларда амал қилиш шаклларида кўра, шахсий даражада намоён бўлишини таҳлил ва тасаввур қилиш ниҳоятда қийин. Аммо ҳар бир инсон - бир олам, ҳар бир киши эса бошқаларга ўхшамайдиган ўзга бир дунёдир. Инсоннинг ана шу мажозий маънодаги маънавий олами, ўзгаларга ўхшамайдиган қиёфаси ва бетакрор дунёси қадриятни шахсий даражада намоён бўлиш хусусиятлари билан узвий боғланган. Бу даражадаги қадриятлар тизимининг ҳар бир бўғинини алоҳида ёки бу тизимни яхлит ҳолда таҳлил қилишда, диалектик билиш, унинг аниқлик ва мавҳумлик усуллари ниҳоятда кўл келади. Бу усулларга асосланилганда, умумий ёки мавҳум кишилар эмас, балки аниқ, замонавий шахс қадри ва унга боғлиқ бўлган қадриятларни таҳлил қилиш имкони очилади. Юқоридаги фикрларни ҳисобга олган ҳолда “Шахсий қадриятлар тизими” тушунчаси доирасида инсоннинг табиий-тарихий жиҳатларидан ташқари қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- маънавий-ахлоқий олами ва қиёфаси билан боғлиқ қадриятлар;
- нафосати ва гўзаллиги билан боғлиқ қадриятлар;
- меҳнати ва иқтисоди билан боғлиқ қадриятлар;
- ҳузур-ҳаловати билан боғлиқ гедонистик қадриятлар;
- индивидуал камолоти ва ижтимоий мавқеи ёки карьераси билан боғлиқ қадриятлар;
- қобилияти ва истеъдоди билан боғлиқ интеллектуал қадриятлар;
- ҳис-ҳаяжон туйғулари билан боғлиқ “эмоционал” қадриятлар.

Биз тилга олган ушбу қадриятларни алоҳидалик, яккалик, айримлик маъносида тушуниш лозим. Улар ҳаётда чамбарчас боғлиқликда, ўзаро алоқада намоён бўлади. Айрим ҳолларда аниқ ва реал тарзда фақат муайян шахс учунгина қадрият сифатида тушунилади. Албатта, бунда ҳам, қадриятлар учун умумий бўлган хусусиятлар сақланиб қолади: яъни қадрият сифатида қаралаётган жиҳат, сифат, фаолият, натижа ва ёки бошқаларни атрофдаги кишиларга ёки бирор шахсга нисбатан аҳамияти, қадри намоён бўлади. Алоҳида киши ёки гуруҳ ана шу аҳамиятга кўра ўзлари учун қадрият сифатида намоён бўлаётган объект қадрини баҳолайди.

“Қадриятлар тизими” муайян ижтимоий субъектларга (шахс, миллат, жамият ва бошқ.), бирон бир давр, тарихий босқич ёки соҳа билан

боғлиқ бўлган кадрият шакллариининг ўзаро алоқадорлиги ва чамбарчас боғлиқлигини ифодалайдиган тушунчадир.

Тизим, тузилиш, тизимни ташкил этувчи қисмлар, тизимлилик асосида ёндошиш усули каби муаммолар, уларнинг моҳияти, мазмуни ва аҳамиятига доир фалсафий адабиётлар ниҳоятда кўп "Система", "структура" ва "элемент" тушунчалари фалсафий категориялар тизимида ўз ўрнига эга. Системалилик принципи эса илмий билиш ва тадқиқотларнинг асосий усулларида бирига айланган. Энг муҳими ана шу принцип ва уни илмий билишда намоён бўлиш қонуниятларининг аксиологик тадқиқотлар, кадриятлар ва кадрият тизимларининг амалиётини таҳлил қилишда кашф этадиган ўзига хос хусусиятларини ўрганишдир. Бу борада тарихийлик мезонининг қўшилиши ҳамда масала системалилик ва тарихий усул қоидаларидан аксиологик тизимларга тадбиқан фойдаланиш тарзида қўйилаётган муаммони янада долзарблаштиради. Бу усул муқаррар равишда вақт ва замон билан боғлиқ жараёнларни ҳар қандай тизим амалиётининг асосий шартларидан бири сифатида қарашни эътироф этади.

Ҳар қандай тизимнинг вақт ва замон билан боғлиқ хусусиятларини таҳлил қилишда қуйидагиларга эътибор берилади: муайян тизим чексиз тарихийлик жараёнида муайян вақтда пайцо бўлади, аниқ бир замонда амал қилади, ўзига хос яшаш даврини бошидан кечиради. Шу маънода, ҳар қандай тизимнинг ибтидоси - вужудга келиши ва интиҳоси - муқаррар равишда ўз ўрнини бошқасига бўшатиб бериши орасидаги тарихий амал қилиш даври мавжуд. Маълум бир цивилизация ёки этнослар тараққиётининг муайян даврига хос умумий кадрият тизимлари хусусида ҳам ана шундай мулоҳаза юритиш мумкин: уларнинг ҳар бирига хос тарихий амал қилиш давлари бўлади.

Шу билан бирга ҳар қандай кадриятлар тизимининг ўзига хос эволюцион, ривожланиш жараёни ҳам бор. Бу жараённинг таҳлилида вақт ва замон билан боғлиқ хусусиятлар асосий ўринни эгаллайди. Чунки бунда мазкур тизимнинг ўзига хос ички ўзгаришлари, уни ташкил этган таркибий қисмларнинг муайян вақт доирасидагина бир барқарор ва мутаносиблик ҳолатини сақлаб қолиши, аслида эса тизимда мавжуд бўлган алоқалар занжирида узлуксиз ўзгаришларнинг бўлиб туриши кўпроқ эътиборга олинади.

Демак, у ёки бу тизимнинг амалиёти нафақат макон, балки замондаги ўзгаришлар ҳамда алоқалар билан узвий боғланган. Бу айниқса муайян даврда яшаётган жамият билан боғланган умумий кадрият тизимининг амалиётида яққол намоён бўлади. Бундай ўзгаришлар жараёнида тизим бир-биридан фарқланадиган турли хил сифатий ҳолатлардан ўтади. Аммо бундай ҳолда ҳам у ўзлигини, ўз киёфасини бутунлай йўқотиб қўймайди (тизим бутунлай йўқолиши мумкин бўлган ҳоллар бундан мустасно), балки унда нималардир ўзгаради, бошқалари эса, ўз барқарорлиги ва доимийлигини сақлаб қолади. Шу билан бирга, шаклланган кадрият тизими ана шу қайд қилинган ҳолатларни, яъни доимий янгиланиш,

Ўзгариш билан бирга муайян барқарорликни, айрим кадриятларнинг доимий мазмунига эга бўлишини намоён қилади. Бу борадаги фикр машҳур аксиолог олим Н.Гартман илгари сурган “Ўзгармас ахлоқий кадриятлар” назарияси қоидаларига таяниб баён қилиниши ҳам мумкин.

Аксиологик ҳодисалар, жумладан, кадрият тизимларини системалилик принципи нуқтаи назаридан талқин қилишда қуйидаги ҳолатларга алоҳида эътибор берилади:

- кадрият тизимлари боғланган объектларнинг ўзини ҳам реал система тарзида тушиниш, уларга асосланадиган кадриятлар системасининг мураккаб тузилишини эътибордан қолдирмаслик;

- кадриятлар тизимининг таркибий қисмларини, яъни мазкур тизимни ташкил қиладиган кадрият шакллари аниқлаш, улар ўртасидаги боғлиқликни ҳисобга олиш;

- кадриятлар тизимининг реал манзарасидаги асосий боғланиш ларни аниқлаш, уни ташкил этадиган таркибий қисмлар муайян тизимни ташкил этганларида содир бўладиган аксиологик ҳолатни назардан қочирмаслик;

- кадриятлар тизимининг шаклланиши ва амалиёти жараёнидаги таъсир ва акс таъсирларни, уларнинг орасидан асосий, ички ва ташқи шаклларни ҳисобга олиш;

- муайян кадриятлар тизимининг барқарор ва ўзгариш ҳолатларини, бу борадаги инкор ва ворислик диалектикасини эътиборга олиш;

- ижтимоий воқеликдаги жараёнларнинг кадриятлар тизимига таъсири, акс этиши ва кадрият тизимларининг замона реалликлари га мослашуви жараёнини назардан қочирмаслик.

Кадриятлар тизимининг тузилишини ташкил қилган кўп даражада таркибий қисмлар ўртасидаги муносабат, алоқа ва боғланишларни нисбатан ўзгармасдан нисбий тинч турган ҳолатини ўрганишнинг самараси катта. Бироқ бу нисбий ҳолатни абадийлаштириш, ўз навбатида, умумий тизимдаги жараёнларни давр оқими билан боғланганлигини тушунмасликка олиб келади. Бундай ҳолда кадриятлар тизимидаги номуносивликлар, фарқлар, тафовутлар, қарама-қаршилик, зиддият, ўзгариш жараёни ва уни муқаррар равишда бошқа тизим билан алмашиши қонуниятларини илмий-аксиологик таҳлил қилиш қийин. Ҳолбуки, бундай ўрин алмашиш жараёни билан боғлиқ умумий қонуниятлар хусусий жиҳатларни ўрганишнинг аҳамияти катта. Бу айниқса Ўзбекистоннинг мустақиллиги шароитида шаклланаётган кадрият тизимларининг амалиётини ўрганишда ғоят муҳим аҳамият касб этади. Қолаверса кадриятлар тизимидаги барқарорлик ва ўзгариш ҳолатлари мутлақ қарама-қаршиликни англамайди, балки бир-бирини тақозо қилади, умумий жараённинг чамбарчас боғлиқ икки ҳолатини ифодалайди. Биз бу икки ҳолатни Т.Парсонснинг "Ижтимоий тузилишдаги муносивлик", Р.Дарендорфнинг "Конфликтлар социологияси"ни асосий жиҳатлари тўғрисидаги фикрларига таянган ҳолда таҳлил қиламиз. Улар ҳозирги даврдаги жамиятга хос ижтимоий тузилишнинг бир-биридан фарқ қиладиган ҳолатларини таърифлайдилар.

Миллий мафкура - моҳиятан миллий ғояга етиш йўли. Нима қилинса шу ғояга интилиш тезлашади, осонлашади, мақсад амалга ошади, қандай иш тутилса мазкур ғояга зид ҳаракатларнинг йўли тўсилади - миллий мафкура айнан шу саволларга жавоб беради ва ўзига хос вазифаларга эга.

Илмий тарзда айтганда миллий мафкура - тактика бўлиб, тарихан диний, ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий, эстетик, фалсафий шаклларда намоён бўлади.

Миллий мафкура - халқнинг ўзгаларга тобе бўлмай эркин ва озод яшаши, ўзини ўзи идора этишга қаратилган, унинг истиқболлини белгилайдиган орзу умидлари, қарашлари, энг илғор фикрлари мажмуидир.

Президентимиз «Тафаккур» журнали бош муҳаррири билан бўлган суҳбатда мафкурага, хусусан миллий мафкурага бўлган муносабатини концепция сифатида шундай ифодалайди: «Одамларнинг, минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан».

Дарҳақиқат, мафкура ўтмиш, бугунги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос тафаккур кўприги ва миллатни бирлаштирувчи байроқдир. Ўзбекистонда бир юз ўттиздан ошиқ миллат, элат ва этник гуруҳлар бир мамлакат ҳудудида яшар экан, улар-нинг бир мақсадни кўзлаши, ўзаро уйғунликка эга бўлиши, миллий бирликни вужудга келтириш учун, албатта, ўзаро ўзига хос бир миллий мафкураси бўлиши ҳаётий заруриятдир. Шунинг учун ҳам мафкура бугунги кунимизда кўп миллатли халқимизни бир давлат миқёсида, бир юрт халқини бир ҳудудда бирлаштирувчи асосий куч сифатида ҳам майдонга келиши мустақил тараққиёт талаби ҳисобланади.

Мафкуравий иммунитет - хавфсизлик ва барқарорлик. Ҳозирги давр - бунёдкор ва бузғунчи ғояларнинг ўзаро кураши кучайганлагини алоҳида этироф этиш лозим. Нима учун кишилар онги ва қалби учун кураш турли мафкураларнинг бош мақсадига айланиб қолди? Гап шундаки, муайян ғоя том маънода ғоя бўлиши учун кишилар онгини эгаллаши, тўғрироғи уларнинг қалбидан жой олиши шарт. Акс ҳолда у ёки бу ғоя фақат муайян хабар ёки ахборот сифатида сақланиб қолади, холос.

Бир сўз билан айтганда, бундай ҳолатда ғоя шахс учун ҳеч қандай ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди. Ғоя фақатгина инсон қалбини эгаллаганда, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда нафақат инсон онгини, балки қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда.

Мафкуравий таъсир ва таҳдидлар ҳақида гап кетар экан, уларни аниқлаш, баҳолаш, хусусиятларини яққол кўрсатиш учун Ўзбекистон

Президенти Ислом Каримов томонидан илмий истеъмолга бир қатор тушунчалар киритилганлигини қайд этиш лозим. Улар қаторида «мафкуравий иммунитет», «мафкуравий профилактика» кабилар бор. Ана шу тушунчаларнинг мазмуни ойдинлаштирилганда ҳозирги дунёда кечаётган мафкуравий жараёнларнинг характерини янада яққолроқ тасаввур қилиш имкони туғилади.

Ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдониға, бошқача айтганда мафкуравий полигонға айлантирил-моқда. Хўш, мафкуравий полигон деганда нимани тушунамиз? Полигон (грек.серқирра деган маънони билдиради) ҳарбий термин эканлигига ўрганиб қолганмиз. Одатда полигон деганда қурол-аслаҳа ва техникани синаш, қўшинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада машқ ва тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий полигонларнинг хусусиятлар ҳақида нима дейиш мумкин? Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш қуроллари узлуксиз такомиллашиб борганини кўрамиз. У найзалардан токи автоматик қуролларгача замбараклардан то ер юзининг ҳар қандай нуқтасига беҳато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракеталаргача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши керак бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Бугунги кунда эса, ўз ҳудудларини забт этиш учун уларнинг аҳолисини йўқотиш шарт эмас. Зеро, онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимиз ичида ўзларининг ғайри исломий ғояларини тарқатишга ҳаракат қилган кимсалар ана шундай ғаразли мақсадларини, яъни одамлар, айниқса ёшларни чалғитиш, улар ёрдамида мамлакатни ўз тараққиёт йўлидан четлатиб юборишини кўзда тутган эдилар. Чет элларда ана шундай «таълим» олган ваҳҳобийлар, шунингдек «ҳизбут таҳрир»чиларнинг ёшларимиз онгини заҳарлаш йўлидаги ҳаракатларини ҳам айнан шундай баҳолаш мумкин. Мафкура полигонларида синовдан ўтаётган, моҳиятан ғайри инсоний бўлган ғояларга қарши тура олиш учун алоҳида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш лозим.

Иммунитет - тиббиёт атамаси бўлиб, организмнинг турли касалликлардан ўзини ҳимоя қила олиш қобилятини англатади. Мафкуравий иммунитет - онг ва тафаккурнинг шахсни турли бузғунчи ғоялардан ҳимоя қила олиш қобилятидир.

Киши жисмонан қанча бақувват бўлса, унинг организми турли касалликларни улар авж олмай тез бартараф эта олади. Шунингдек, инсон онгги қанча соғлом бўлса, у турли бузғунчи ғоялар таъсирига берилмайди. Организм микробларни енгса, онг ёвуз фикрлар, ташвиқотларни бартараф

этади. Мафкуравий иммунитетнинг асосий қуроли объектив билимлар ва маънавий қадриятлардир.

Иммунитет (лат.immunitas - озод бўлиш, қутилиш) деганда организмнинг доимий ички муайянлигини сақлаши, ўзини турли хусусиятларга эга таъсирлардан, уни ташқи инфекция-лар кириб келишидан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуи тушунилади. Иммунитет киши вужудининг турли юқумли касалликларга берилмаслик хусусиятини ҳам ифодалайди.

Инсоннинг бутун ҳаёти давомида ташқи таъсирларга акс жавоб сифатида ортирилган иммунитет тизими шаклланади. Иммунитет ҳақидаги ана шу тасаввурлардан келиб чиқиб мафкуравий иммунитет ҳақида нима дейиш мумкин?

Профилактика ҳам тиббиёт атамаси бўлиб, касалликнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни ифодалайди. Мафкуравий профилактика эса онгдаги мафкуравий бўшлиқни тўлдиришга қаратилган ғоявий- тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуаси, яхлит ғоявий тизимдир. Умуман, кўпгина тиббиёт атамаларини мафкура соҳасида кўчма маънода жуда самарали қўллаш мумкин. Чунки тиббиёт инсоннинг жисмоний, илғор мафкура маънавий соғлиғи учун курашади. Бу тушунчалар ҳақида кенгроқ тўхтайдиган бўлсак, инсоннинг кўплаб хусусиятлари туғма бўлса, мафкуравий иммунитетни шакллантириш, шакллантириб бориш зарур. Иккинчидан, у ҳар бир авлод учун ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Учинчидан, иммунитет тизими шакллангандагина мафкуравий дахлсизликни таъминлаш мумкин (иммунитетга эга бўлмаган чақалоқларнинг узоқ яшай олмаслигини эслайлик).

Хўш, мафкуравий иммунитет тизими ўз ичига нималарни олади? Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи унсури, бу билимдир. Аммо, билимлар кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси ва амалиёти тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга таянадилар ва уни бошқаларга сингдиришга ҳаракат қиладилар. Шундай экан, бир томондан мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқелиқни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятини бойишига ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳият эътиборига кўра, Ватан ва халқ манфаатлари, умуминсоний қадриятлар устуворлиги билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий қисми ана шундай билимлар замирида шаклланадиган қадриятлар тизимидир. Зеро, билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, шахс, миллат ёки давлатнинг қадриятлир тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий тажовузлар қаршисида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади.

Аммо, билимлар ва қадриятлар тизими ҳам мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки унсур мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим унсури, яъни ижтимоий - иқтисодий, сиёсий ва маданий - маърифий соҳалардаги аниқ мўлжал ва мақсадлар тизими билан боғлиқ. Яъни ҳар бир киши каби халқ, давлат ва жамиятнинг ҳам аниқ мақсади бўлиши шарт. Шу билан бирга бу мақсад англандан, уни амалга оширишда собитқадамлик даркор. Ана шундай аниқ тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амри маҳолдир.

Бундай мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у ўз моҳиятига кўра ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора - тадбирлар мажмуини ўз ичига олади. Демак, мафкуравий профилактика хилма - хил шаклларда ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявий - тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, бу соҳада тўғри ташкил этилган таълим - тарбия тизимини қамраб олади.

«Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф - одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар», - деб ёзади Президентимиз. Шундай экан, вояга етмаган ҳар бир фарзандимизни маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун, бир сўз билан айтганда, кучли мафкуравий иммунитетга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

7.3. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситалари

Толерантлик (лот.tolerantia – чидам, сабр-тоқат), бағрикенглик – ўзгарларнинг турмуш тарзи, хулқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан тоқатли, чидамли бўлиш. Бу бир-бирига ўхшамаган одамларнинг бирга аҳилликда яшашидир. Бирор-бир инсонда ёки бирор-бир бегона маданиятда бизга нимадир ёқмаслиги мумкин, бироқ ўзгаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зиён етказмаса, жорий қонунларни бузмаса уларнинг мавжудлиги ва ривожланишини тан олишимиз керак. Яъни толерантлик бу ўзгаларнинг фикри, қарашлари ва хатти-ҳаракатига пассив, табиий равишда буйсунишни англамайди. Балки алоҳида одамлар, турли гуруҳлар, халқлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, ижобий

хамкорлик йўлидаги фаол ахлоқий нуқтаи назар ва психологик хамкорликни англатади²³.

Ижтимоий ишга доир луғат-маълумотномада эса: “Толерантлик – ижтимоий ишнинг бошқарув тамойили, индивидлар, гуруҳлар ва ижтимоий ҳамжамиятлар ўртасидаги маданий, ирқий ва бошқа тафовутларни тан олиш, одамларнинг ташқи қиёфаси, хатти-ҳаракати, кадриятлар йўналиши ва улардаги фарқларга нисбатан бағрикенгликдир”, дейилган.

“Толерантлик” тушунчаси узоқ асрлар давомида шаклланди ва ҳозирги вақтда ҳам турли белгилар билан тўлдириб борилмоқда. Толерантлик тушунчаси турли маданият ва халқнинг тарихий тажрибаси билан боғлиқликда хилма-хил кўринишларда намоён бўлади. Ўзбек тилида нашр этилган луғатларда “толерантлик” тушунчасининг “бағрикенглик” тушунчаси билан синоним сифатида ишлатилиш ҳолати кўзга ташланади: “Бағрикенглик – ўзгаларга нисбатан меҳр-мурувватли, ғамхўр, сахий, кенгфеълли бўлган, ана шундай маънавий фазилатларга эга кишиларни ифодаловчи тушунча. Бағрикенглик ўзгаларнинг дунёқараши, диний эътиқоди, миллий ва этник хусусиятлари, анъана ва маросимларига ҳурмат-эҳтиромда бўлиш, муомала-муносабатда камситиш ва таҳқирлашларга йўл қўймаслик, инсонийликни ҳамма нарсадан устун ҳисоблаб, жамоада, иш жойларида, маҳалла-қуйда бунга риоя этишни англатади. Мазкур тушунча турли диндаги, турли миллат ва элатларга мансуб кишиларнинг бир мамлакат доирасида, ягона давлат таркибида баҳамжиҳат, тинч-осойишта яшашини ифода этади”.

Худди шундай бошқа халқларда ҳам мазкур тушунчанинг ўзига хос таърифлари мавжуд. Қуйида А.Рўзиев томонидан амалга оширилган тасниф асосидаги дунё тилларида толерантликни таърифловчи атамаларнинг луғавий маъноларини келтириб ўтамиз:

1) tolerance (ингл.) – мурувватли, сабр-тоқатли бўлишга тайёрлик; to tolerance – сабр-тоқатли бўлиш, ҳеч бир таъқиқлашларсиз ўз фикрларини намоён қилиш ҳуқуқини бериш;

2) tolerance (фр.) – бошқалар бизларга қараганда яхшироқ ва мукамалроқ фикрлашлари мумкинлигига бўлган қатъий ишонч;

3) tolerancia (исп.) – ўз фикрлари ва ғояларидан ҳам мукамалроғлари борлигини тан олиш;

4) kuan gong (хит.) – бошқаларни борича қабул қилиш ва бошқаларга бағрикенг муносабатда бўлиш;

5) tasamul (араб.) – кўнгилчанлик, раҳм-шафқатлилик, кечиримлилик, бошқаларни борича қабул қилиш ва кечиритиш;

6) толерантность (рус) – сабрли бўлиш (ўзини тута билиш, тоқатли бўлиш, ҳар қандай шароитда мураса қила олиш), бошқаларнинг борлигини

---

²³ Фалсафа: энциклопедик луғат. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.260-261; Тарбия: (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия). / Тузувчи М.Н.Аминов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.416-417.

қабул қилиш ва тан олиш, бошқаларга ёки бирор нарсага муносиб ёинки муносиб эмаслигини англаш, тан олиш.

Бугунги кунда “толерантлик” тушунчасининг турли фанларнинг объекти сифатида тадқиқ этиллаётганлиги мазкур тушунчанинг фанлар доирасидаги таърифларининг шаклланиш ҳолатини ҳам юзага келтирди. Жумладан, фалсафий тадқиқотларда мазкур тушунча дунёқараш сифатида турли цивилизациялар, маданиятлар ва конфессиялар (диний эътиқодлар)нинг яшашга бўлган ҳуқуқини тан олиш, балки уларнинг ўзаро муносабатлари ва алоқаларининг умумий қоидалари мажмуи эканлигига алоҳида эътибор қаратилади.

Социологик тадқиқотларда қайд этилишича эса, толерантликка фалсафий категория сифатида қаралиб, материянинг объектив амал қилиш шакли тарзида, яъни тушунча ҳолида онгда ўз ифодасини топишини ҳам эътибордан соқит қилмаслик керак. Толерантлик – ўзга шахсга ёки нарсага, ёхуд бегона, ёинки фарқланувчи шахс – ходисага нисбатан ўз ҳис-туйғуларимизни қўлга ола билиш демакдир. Ўз-ўзини чеклаш ирода кучига эга бўлмоқлик демакдир. Толерантлик ўз-ўзини чеклаш орқали ифодаланган иродадир ва бу ўзгаларга хайрихоҳ – мурасасозлик билан қараш имкониятини билдиради²⁴.

Ижтимоий-демографик омилларга таянган ҳолда, олимлар толерантликнинг куйидаги соҳаларини ажратиб кўрсатишади:

1) гендер толерантлик – бошқа жинс вакилларига нотўғри муносабатда бўлмаслик, бир жинснинг иккинчи жинс асосида келиб чиққанлиги ҳақидаги ғоялардан воз кечиш;

2) ёшга доир толерантлик – инсоннинг ёши билан боғлиқ ўзига хосликларини тўғри қабул қилиш (кексаларнинг ёшларни тушуна олмаслиги, ёшларда билим ва тажрибанинг етарли эмаслиги ва бошқалар);

3) маълумотлилик даражаси билан боғлиқ толерантлик – нисбатан паст даражадаги маълумотга эга кишиларнинг фикрлари ва хатти-ҳаракатларига сабрли бўлиш;

4) миллатларо толерантлик – турли миллат вакилларига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, бирор миллат вакилининг камчилик ва салбий ҳаракатларини шу миллатга мансуб бошқа кишиларда ҳам бор деб ҳисобламаслик. Миллатларо толерантлик, ҳар бир миллат ва элатнинг ўз вазифалари ва бурчини англаб етишини назарда тутати. Бу бурч ва вазифалар кўп миллатли муҳитда ҳаёт кечириш, шу жумладан, ўзининг муносабатлари, кўникма ва малакалари, мулоқот олиб бориш эҳтиёжига талабчанлик билан қараш зарурлиги, яъни, бир-бирини тинглаш, тушуниш, шунингдек, кўп йиллар давомида тўпланиб қолган муаммоларни сабр-тоқат билан ўзаро маслаҳатлашиб, ҳар қайси томонлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда босқичма-босқич ижобий ҳал қилишга интилишни тақозо этади;

5) ирқий толерантлик – бошқа ирқ вакилларига паст назар билан қарамаслик;

²⁴ Каримова Э. Толерантлик ва ҳозирги замон. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. - №3. – Б.51.

6) диний толерантлик – турли динлар, конфессиялар, конфессионал гуруҳларга бағрикенглик билан муносабатда бўлиш;

7) географик толерантлик – турли худудда истиқомат қилувчи кишиларнинг бир-бирларининг яшаш шароитларини бор ҳолича қабул қила олишлари, камситишга йўл қўймаслик;

8) табақавий толерантлик – жамиятдаги турли қатлам вакиллари (бойларнинг камбағалларга, камбағалларнинг бойларга)га сабрли бўлиш;

9) физиологик толерантлик – касал, ногирон, жисмоний нуқсонли бор кишиларга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш;

10) сиёсий толерантлик – турли сиёсий партия ва жамоат бирлашмалари, сиёсий лидерлар фаолиятига тоқатли бўлиш;

11) маданий толерантлик – маданий қизиққонликка зид бўлиб, бошқа маданиятларни тан олиш, уларни тўғри қабул қилишга қобилиятлилик. Маданий толерантлик маданий таъсир ўтказиш, маданий экспансияга йўл қўйилмаслигини талаб этади;

12) шахслараро толерантлик – инсонлардаги мураккаб табиийликни, улар орасидаги фарқларни англаш ва қабул қилишга қобилиятлилик бўлиб, мулоқот жараёнида инсоннинг бошқаларни ўз мавжудлиги ва ривожининг юксак тимсоли сифатида кўра олишидир.

Толерантлик маданиятини шакллантиришнинг институционал модели ўзида толерант онг ва хулқ-атворни шакллантиришнинг бир нечта сценарийларини қамраб олади. Мазкур моделлар орасидан қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

- “таълим муассасасининг тарбиявий тизими” – толерантлик тушунчаси ҳамкорлик ҳамда тизимли, шахсий ва фаолиятли ёндашувларни амалга ошириш шарти сифатида юзага чиқади. Таълим муассасасининг мақсади сифатида эса, ҳар томонлама баркамол, юксак маънавиятли шахсни шакллантириш белгилаб берилади;

- “ижтимоий лойиҳалаш” – мазкур ҳолатда толерантликка бошқа кишилар, ўзи ва жамият учун ижтимоий аҳамиятга эга фаолият тажрибаси асоси сифатида қаралади, мақсад сифатида эса, фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятини англаш ҳамда шахсий фаоллик, катталар ва ёшларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ҳисобга олиш асосида аниқ ижтимоий муаммоларни ҳал эта олиш кўникмасига эга бўлиш талаб этилади.

- “фуқаролик форуми” – мазкур ёндашувда толерантлик бефарқлик, лоқайдликни бартараф этиш усули сифатида намоён бўлади, мақсад эса, жамиятда содир бўлаётган турли воқеа-ҳодисаларга кишиларнинг ўз муносабатларини билдира олишларига эришишдир.

Толерантликни шакллантиришнинг модулли модели – мазкур ҳолатда толерантлик фазилатини шакллантириш муаммоси мустақил масала сифатида кўриб чиқилади ҳамда ўқув режасига махсус курс ва факультатив машғулотларни киритиш орқали ҳал этилади.

Толерант онг ва хулқ-атворни шакллантиришнинг фанлараро модели ўзида мазмуни ва йўналганлигидан қатъий назар толерантлик маданиятини шакллантиришнинг барча педагогик метод ва усулларини

ўзида бирлаштиришни талаб этади. Ҳар бир таълим муассасаси ўз имкониятларидан келиб чиқиб, лабораториялар ташкил этиши ва толерантлик маданиятини шакллантириш методикаларини ишлаб чиқиши йўлга қўйилади.

Ўқувчиларни толерантлик маданиятини шакллантиришда катта имкониятга эга бўлиб, биз битирув малакавий ишимиз доирасида толерантлик маданиятини шакллантиришга доир метод ва усуллар тизимини яратдик. Қуйида ана шу метод ва усуллардан фойдаланиш йўллари кўрсатиб ўтамиз.

Муаммоли тавсифдаги суҳбат. Мазкур суҳбат тури ўқувчилар билан таҳлилий-изланишли тарзда амалга оширилади. Савол-жавобни ташкил этишда қуйидаги шарт-шароитларни ҳисобга олиш зарур:

1) саволлар ўқувчилар тасаввурга эга бўлган маълумотларга асосланиши;

2) саволлар ўқилганларини механик қайта ишлаб чиқиш билан чекланувчи жавобларни талаб этмаслиги;

3) саволлар мазмунининг ўзаро бир-бири билан боғлиқлигига эътибор қаратиш.

Толерантликнинг хилма-хил турлари билан боғлиқда қатор муаммоли тавсифдаги суҳбатларни амалга ошириш мумкин.

Коммуникатив толерантликни шакллантириш жараёнида қуйидаги муаммоли саволлардан фойдаланиш мумкин:

- 1) нега инсонлар ўзаро мулоқот қилишга эҳтиёж сезадилар?
- 2) бошқаларнинг фикрларини диққат билан эшита олиш учун кишида қандай сифатлар мавжуд бўлиши лозим?
- 3) сизга қандай ҳолатда ҳамсуҳбатингизнинг фикрини тинглаш қийинлик туғдиради?
- 4) нима учун баъзи инсонлар ўзларининг нуқтаи назарларига карама-қарши фикрларни қабул қила олмайдилар?
- 5) дўст бўлиш учун албатта бир хил ёшда бўлиш шартми?
- 6) икки киши бир-бирини ёқтирмаса, ўзаро дўст бўла олиши мумкинми?
- 7) дўстлар бир-бирига ёлғон гапира оладими?

Маданий толерантликни шакллантириш жараёнида эса қуйидаги муаммоли саволларни ҳал этишга эътибор қаратилиши лозим:

- 1) миллий маданиятнинг умумбашарий аҳамияти қандай жиҳатларда намоён бўлади?
- 2) маданий жиҳатдан турли-туманлик ижобий тавсифга эгами ёки салбий?
- 3) субмаданиятни қадрият сифатида қабул қилиш мумкинми?

Миллатлараро толерантликни шакллантириш билан боғлиқ суҳбатлар жараёнида қуйидаги муаммоли саволлар тақдим этилиши зарур:

- 1) ўзга миллат вакилларига нега ҳурмат билан муносабатда бўлиш лозим?

2) бошқа миллат вакилларининг тили, маданияти, урф-одатларини ўрганиш ва уларни қабул қила олишнинг зарурияти нимада?

3) миллий биқиқлик қандай оқибатларга олиб келади?

4) буюк давлатчилик шовинизми қандай кўринишларда намоён бўлиши мумкин?

Гендер толерантликка доир суҳбатлар эса, қуйидаги саволларни муҳокама қилиш асосида ўтказилади:

1) нега бошқа жинс вакилларига ҳурмат билан муносабатда бўлиш лозим?

2) ўғил болаларнинг қизларга қараганда ўзларини устун қўйишлари тўғрими?

3) бир жинснинг иккинчи жинс асосида пайдо бўлганлиги ҳақидаги ғояларга ишониш мумкинми?

4) бошқа жинс вакиллари ҳақида маълумотга эга бўлишнинг зарурияти нимада?

Диний толерантликка доир суҳбатлар жараёнида қуйидаги муаммоли саволларнинг қўлланилиши мақсадга мувофиқ:

1) динларнинг умумий жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

2) бошқа динга эътиқод қилувчи кишиларни ўз динига эътиқод қилишга даъват этиш тўғрими?

3) виждон эркинлигини чеклаб қўйиш қандай оқибатларни келтириб чиқариши мумкин?

4) ўзга дин вакилларига нисбатан тоқатли бўлиш учун киши ўзида қандай сифатларни таркиб топтириш лозим?

Мунозара – баҳслашувни талаб этувчи бирор масалани эркин муҳокама қилиш. Мунозарани ташкил этишдан аввал ўқувчиларга қуйидаги кўрсатмаларни эслатиб ўтиш зарур:

1) муаммони муҳокама қилишда шай ва тайёр бўл. Муаммо нимага қаратилганлиги, унинг моҳиятини англаб олгин;

2) муаммо юзасидан ўз фикрини билдир, бошқаларга ҳам ўз фикрини ифодалашга имкон бер;

3) бошқаларнинг фикрини диққат билан тингла;

4) сўзлаётган кишининг фикрини чалғитма, маъқул деб топмаган ўринларини белгилаб бор, сўнгра сўзга чиқиш учун рухсат сўра;

5) бошқаларнинг шахси ва фикрини ҳурмат қил, бошқаларнинг фикрларига эътиборли ва толерант бўл;

6) ғояларни танқид қил, бироқ сўзга чиққан кишини эмас. Шахсият билан боғлиқ жумлаларни ишлатма;

7) мунозара иштирокчилари қабул қилган қарорларни ҳисобга ол, бошқаларнинг фикрларини кадрла;

8) исталган йўл билан қуролланган ҳолда баҳсга ғалабага эришишга ҳаракат қилма;

9) албатта оралиқ ва якуний хулосаларга келиш лозим.

Педагогика коллежи ўқувчиларида толерантлик маданиятини шакллантириш билан боғлиқликда қуйидаги мавзуларда мунозаралар ўтказиш мақсадга мувофиқ:

1. “Толерантлик” ва “интолерантлик”: кўринишлари ва намоён бўлиши.

2. Огоҳлик – этник-диний толерантликка даъват сифатида.

3. Ислом дини – бағрикенглик дини.

4. Жамият табақаларга бўлинмаслиги лозим!

5. Ирқий камситиш – инсонни хўрлашнинг кўпол кўриниши сифатида.

Ўз-ўзини таҳлил этиш гносеология, психологияда билиш ва амалий фаолиятга доир барча ҳаракатларни ўз ичига олади, педагогикада эса, тадқиқ қилинаётган нарса-ҳодисаларнинг алоҳида таркибий қисмларга ажратиш қонуният ва усуллари ўзида акс эттирувчи билиш жараёни сифатида ифода этилади. О.О.Кащенконинг фикрича, ўз-ўзини таҳлил этиш фалсафа ва психологияда ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини баҳолашнинг таркибий қисми сифатида акс эттирилса ҳам мустақил категория сифатида ишлатилмайди. Бироқ ўз-ўзини англашнинг шаклланиши ва ривожланиши ўз-ўзини таҳлил этиш асосида амалга ошишини эсда тутиш зарур. Чунки айнан Меҳрибонлик уйи ўқувчиларида ўз-ўзини таҳлил этиш кўникмаларини ривожлантиришнинг аҳамияти уларнинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари, қизиқишлари, мотив, эҳтиёжлари тизими сифатида тушуниладиган “Мен-концепцияси”нинг ривожланишига ундовчи ички омилларнинг энг асосийларидан биридир.

Ўз-ўзини таҳлил этиш усуллари қуйидагиларга эътибор қаратишни талаб этади:

1) ижтимоийликка йўналтирилган ўзаро ҳаракат вазиятларидан шахсий хулқ-атвор, ўқувчи шахси, унинг ўзига хосликлари, қадриятлари тизими кабиларни объект сифатида кўриб чиқиш;

2) ўз хулқ-атвори, шахсий фазилатларини таҳлил этиш мезонлари тизимини аниқлаш;

3) номаълумдан маълумни ажратиш олиш;

4) қарама-қаршилиқларни аниқлаш.

Ўз-ўзини таҳлил этиш ўз-ўзини англашдан аввал келиб, айнан унинг асосида шахснинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари умумлашган кўринишга ўтади. Ўз-ўзини англаш натижасида шахсда ўзининг кимлигини англаш, ўзининг жамиятдаги ўрнини тушуниб етиш, бошқаларнинг кўз ўнгида ким сифатида гавдаланишини ҳис этиш кабилар шаклланади. Ўз-ўзини англаш ўз-ўзига муносабат сифатида шаклланувчи ҳиссий ва мантиқий жиҳатларни ўзида акс эттиради.

Маълумки, ўз-ўзини англаш усуллари ҳам мантиқий, ҳам эмоционал даражада ўз-ўзини таҳлил этиш натижасида олинган ахборотларни аниқлаштириш ва умумлаштиришни талаб этади.

Хулоса қилиб айтганда, ўз-ўзини таҳлил этиш ва ўз-ўзини англаш ўқувчида ўзи ва бошқаларнинг у ҳақидаги тасаввури сифатидаги “Мен киёфаси”ни шаклланишига олиб келади.

Эмпатия усуллари. Ҳаракатга монологик ёндашув нуқтаи назаридан эмпатия инсоннинг “объект” ва билиш субъектидаги ўзгаришларини ўзида ифода этишга доир эмоционал қайғуришидир. Диалогик ёндашув нуқтаи назаридан эмпатия шеригигига нисбатан эмоционал жиҳатдан қайғуришгина эмас, балки эмоционал қайғуриш, мазкур ҳолат билан боғлиқ тушунчалар мазмунининг анланганлигини ўзида акс эттиради. Шунинг учун англаш баҳолаш билан чамбарчас боғлиқ.

Ўқитувчининг педагогик маҳорати ҳақида гап кетганда эмпатия муҳим ўрин тутаяди. Ўқувчиларга йўналтирилган эмпатия ўқитувчининг уларнинг эмоционал дунёсига йўналганлик, ички оламидаги вазиятни ҳис қила олишга имкон беради. Эмпатия икки хил кўринишда намоён бўлади: қайғуриш (шеригининг эмоционал ҳолатига қайғудош бўлиш) ва ачиниш (шеригининг ҳиссиётига ўзининг ҳамдардлигини ифода этиш).

Эмпатиянинг ривожланиши энг аввало, ҳамсуҳбатдошини ҳар томонлама тушуна олишга ички йўналганликка асосланади. Эмпатия жараёни босқичма-босқич амалга ошиб, суҳбатдошининг фикрларига эътибор қаратишдан, воқеликка қайғудош ва ҳамдард (шеригининг эмоционал ҳолатига ўтиш) эканлигини ифода этишгача тарзда амалга ошади. Умуман олганда, эмпатия ўзаро бир-бирини тушунишнинг муҳим меҳназмларидан бири ва Меҳрибонлик уйи ўқувчиларида толерант хулқ-атворни шакллантиришнинг асосий усулларида бири сифатида намоён бўлади.

“Қор йиғими” ўйини. Ўқитувчи кўрсатмасига биноан унинг ўнг ёки чап томонида турган иштирокчилардан биттаси ўз исмини айтади. Иккинчиси эса биринчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Учинчи иштирокчи эса биринчи, иккинчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Шу тарика охиригача давом этади. Охириги иштирокчи биринчи иштирокчидан бошлаб то иштирокчиларнинг ҳаммасини ва ўзининг исмини айтади. Иштирокчиларнинг бир-бири билан танишиши ана шу тарзда амалга ошади.

“Олма” ўйини. Қатнашувчилар давра қуриб ўтирадилар. Бошловчи “Менинг исмим... Мен ...ни яхши кўраман (хоҳлаган нарса ёки кишини айтиши мумкин)”, – дейди ва олма (копток)ни бирон кишига қараб отади. Олма (копток)ни илиб олган иштирокчи ҳам ўз навбатида ўзини шундай таништиради ва коптокни бошқа иштирокчига узатади. Ўйин барча иштирокчилар ўзларини таништириб бўлгунларига қадар давом этади.

Иштирокчилар таништириш жараёнида айтилиши мумкин бўлган жумлалар:

Мен ...ни яхши кўраман.

Болалагимдан яхши кўрган овқатим ... эди.

Мен ёқтирадиган ранг (гул ёки мева) – ...

“Исмлар – фазилатлар” ўйини. Бу ўйин гуруҳ иштирокчиларининг кайфиятини кўтариш, иштирокчилар ўзларини яхши ҳис этишлари учун ташкил қилинади.

Ҳар бир иштирокчи бирон-бир исмнинг биринчи ҳарфи билан бошланадиган шахснинг ижобий характер хусусияти, киши фазилати номини айтиш лозим.

“Жуфтлик асосида танишув” ўйини. Иштирокчилар жуфт-жуфт бўлиб ўн минут давомида бир-бирларига ўзлари ҳақида маълумот берадилар. Кейин улардан бири иштирокчилар бир-бирларини таништиргунларига қадар давом этади.

Тушунтириш – таълимнинг оғзаки методи сифатида барча ёшдаги ўқувчилар билан ишлашда қўллаш мумкин бўлган универсал методдир. Тушунтириш методи анализ(таҳлил этиш), синтез (умумийлаштириш), индукция (умумийдан хусусийга қараб бориш) ва дедукция (хусусийдан умумийга қараб бориш) усуллари орқали амалга оширилади. Мазкур метод орқали Меҳрибонлик уйи ўқувчиларида толерантлик фазилати билан асосий тушунчалар, толерантликнинг турлари, толерантликнинг тарихий асослари, бугунги кундаги аҳамияти ҳақидаги билимлар таркиб топтиради.

Матн билан ишлаш – ўқувчиларни ахборотлар билан танишиши, мазмунини тушуниб етишлари, ахборотларни таҳлил этиш, умумлаштириш, таққослаш ва хулоса чиқара олишларигача бўлган жараёни самарали амалга ошишини таъминловчи метод. Мазкур методни қўллаш жараёнида ўқувчиларни матн билан ишлашга қизиқишларини орттириш мақсадида турли даражадаги саволлардан фойдаланиш мумкин:

1) маълумотларни ўзлаштирганликни аниқлаш мақсадида ва ўқувчилардан ўқиганларини механик қайта эсга тушуришларини талаб этувчи оддий турдаги саволлар: “Мазкур воқеа қачон ва қаерда содир бўлган?”, “Матнда қандай воқеа ҳақида гап боряпти?”;

2) ўқилганларини ўқувчидан бошқа шаклга кўчириб ўтказишни талаб этувчи саволлар: “Ўқиганларингизни баён этиб беринг”, “Мазкур киши сизнингча, қандай кўринишга эга?”;

3) ғоя, далил, тушунча ёки қадриятлар орасида алоқадорликни очиб бериш учун ўқувчиларга бериладиган саволлар: “Сизнингча, бундай хулқ-атворнинг сабаби нима-да?”, “Мазкур воқеани келиб чиқиш сабабларини қандай изоҳлаш мумкин?”, “Мазкур воқеага ўхшаш яна қандай ҳолатларни биласиз?”;

4) бевосита ўқувчилардан қўллаб кўришни талаб этувчи саволлар: “Сиз ёнингиздаги ўртоғингизга худди шундай муомала қила оласизми?”, “Ўзингизга зарур, бироқ ўртоғингиз сиздан айнан шу нарсани сўраб турибди, унга ўзингиздан кечиб бериб тура оласизми?”;

5) ўқувчилардан таҳлил этишни ва юқори интеллектуал даражада жавоб беришни талаб этувчи саволлар: “Ўзингизни мазкур ҳолатга кўриб қўя оласизми?”, “Мазкур кишининг ўрнида бўлганингизда қандай йўл тутган бўлар эдингиз?”;

6) ўқувчилардан ижодий ёндашувни талаб этувчи саволлар: “Мазкур вазиятдан қандай чиқиб кетиш мумкин?”, “Муаммо қандай тарзда ҳал қилинса, ҳеч кимга зарар етмайди?”;

7) ўқувчиларда баҳо беришни талаб этувчи саволлар: “Матн сизга ёқдимиди?”; “Матндаги энг асосий ғоя нима?”, “Иштирокчиларнинг матн юзасидан билдирган фикрларига қандай муносабат билдира оласиз?”.

“Ақлий ҳужум” методи илмий ва амалий муаммоларни ҳал этиш учун янги ғояларни излаб топишни кенг қўлланиладиган усуллари йиғиндисидир. Унинг моҳияти муаммони ҳал қилишнинг ноанъанавий йўллари излаб топишга доир жамоавий биргаликдаги фаолиятни ташкил этишда ёрқин намоён бўлади.

Педагогика коллежларида толерантлик маданиятини шакллантиришда мазкур методни қўллашда биз қуйидаги педагогик мақсадларга эришишга ҳаракат қилдик:

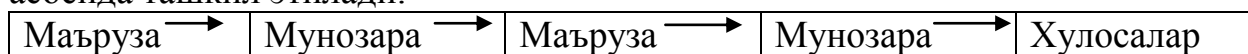
- 1) ўқувчилар томонидан ўқув материални ижодий ўзлаштириш;
- 2) назарий билимларнинг амалиёт билан алоқадорлиги;
- 3) ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш;
- 4) танқидий, мослашувчан фикрлашни ривожлантириш;
- 5) рефлексив кўникмаларни ривожлантириш;
- 6) долзарб вазифаларни ҳал этишда ўқувчиларнинг диққат ва ақлий кучларини бирлаштира олиш қобилиятини шакллантириш;
- 7) жамоавий ижодий фаолият тажрибаларини шакллантириш;
- 8) ўқувчилар гуруҳида хоҳиш-истакка асосланган ишчан муҳитни шакллантириш.

“Маъруза – мунозара” методи. Ушбу методнинг мақсади ўқувчиларнинг танқидий фикрлашини ривожлантириш, ахборотни тушуна олиш жараёнини фаоллаштириш ҳамда ўрганилган маълумотни янада чуқурроқ тушунишдан иборат.

Бунга кўра, ўқитувчи маърузани мантиқий қисмларини баён этишда тезда фикрлар алмашувини ташкил этади. Танлаб олинган масалаларни маърузачи эшитувчилардан мустақил муҳокамасини амалга оширади. Мунозара иштирокчилари ўз фикрларини ўтирган жойларидан турмасдан ҳам билдиришлари мумкин.

Мунозара машғулот сўнгида бутун маъруза мазмуни бўйича ҳам ўтказилиши мумкин.

Ҳатто маъруза давомидаги қисқа мунозара ўқув жараёнини жонлантириб юборади, ўқувчиларнинг билиш фаоллигини фаоллаштиради, энг муҳими, маърузачига бутун гуруҳнинг фикрини бошқаришга ёрдам беради. Тахминан мазкур маъруза қуйидаги чизма асосида ташкил этилади:

Дилогли мулоқот ўзаро ишончга асосланган муносабатларни йўлга қўйишга имкон берибгина қолмасдан, балки шахсга йўналтирилган

ёндашув билан боғлиқликда шахсга йўналтирилган таълим технологиясининг муҳим таркибий қисми сифатида намоён бўлади.

Диалог шахслараро мулоқот шакли сифатида индивидларнинг битта нарса-ҳодисага нисбатан ўзаро тенгликдаги ҳаракатини талаб этувчи исталган тарздаги биргаликдаги коммуникатив фаолиятини ўзида акс эттиради. Диалогик мулоқот биргаликдаги фаолият иштирокчиларининг индивидуал кучларини бирлаштириш, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг тўлиқ ўзаро бир-бирларини тушуна олишларининг радикал воситаси сифатида муҳим аҳамияти касб этади. Диалогик мулоқотга киришиш натижасида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида барқарор алоқалар юзага келади.

Ўйин методи Педагогика коллежлари ўқувчиларида толерантлик маданиятини шакллантиришда муҳим ўрин эгаллайди. Педагогик адабиётларда ўйин “ижтимоий тажрибани яратиш ва ўзлаштиришга йўналтирилган фаолият шакли” сифатида тавсифланади.

Педагогика коллежлари ўқувчиларида толерантлик маданиятини шакллантиришда ўйин методининг аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

1) толерантлик тамойили асосида бўлажак ҳаётини фаолиятини моделлаштириш;

2) толерант хулқ-атворга эга хилма-хил “фуқаролик қиёфаси” моделларида ўзини синаб кўриш; ишчан, ижтимоий-ролли ўзаро муносабатнинг рефлексив усулларини эгаллаш.

Тренинг методи. Таълимнинг фаол методлари орасида тренинг етакчи ўрин эгаллайди. Мазкур йўналишда тадқиқот олиб борган олимлар (И.В.Вачков, Л.П.Гримак, Б.М.Мастеров, Г.А.Цукерман ва бошқалар) тренингни етакчи тамойиллари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатишади: субъект-субъект, муаммолилик, фаоллик, жамоавийлик. Бизнинг тадқиқотимизда эса тренинг Педагогика коллежи ўқувчиларида толерантлик маданиятини шакллантириш билан боғлиқ қатор усулларни ўз ичига олувчи метод сифатида намоён бўлади. Тренинг турлари орасида ижтимоий-психологик тренинглари муҳим ўрин тутди. Ижтимоий-психологик тренингнинг бош мақсади – мулоқотда компетентликни оширишдир. Кенг маънода ижтимоий-психологик тренинг деганда, мулоқот соҳасида эгалланадиган алоҳида билим ва кўникмалар, уларни коррекциялашга мувофиқ келувчи иш шакллари тушунилади.

“Контракт” – жамоавий ҳикоя тузиш тренинги.

Тренинг мақсади:

- 1) иштирокчиларни бир-бири билан таништириш;
- 2) дўстона муносабатни ва ижодий муҳитни юзага келтириш;
- 3) ўқувчилар ўртасидаги руҳий тўсиқларни енгишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: Мазкур тренинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоасини, унинг табиати, ижодий имкониятлари, қобилиятлари, ишга муносабатлари, шунингдек, педагогик жараёнда ким

билан қандай ишлашни, нимага эътибор беришни, кимга нимада ёрдам беришни, кимни қувватлашни ва ш.к.ларни билишга имкон яратади.

Машғулоти ўтказиш тартиби. Машғулоти бошланишидан олдин ўқитувчи илтимосига кўра ўқувчилар хонанинг киравериш жойида махсус столга тайёрлаб қўйилган рақамлар ёзилган қоғозлардан биттадан танлаб оладилар (рақамли қоғозлар ўқувчилар сони бўйича тайёрланади) ва доира шаклида қўйилган стулларга бориб жойлашадилар.

Ўқувчилар ўз жойларини эгаллагач, ўқитувчи улар билан тузиладиган ҳикоянинг мавзусини келишиб олади ёки ўқитувчининг ўзи бирон бир мавзу таклиф этади (ҳикоя мавзуси ўқувчиларнинг ёши, қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда саргузаштли, ҳаётий ёки ёшлар ҳаёти, одоб-ахлоқи ҳақида бўлиши мумкин).

Машғулоти ўқувчилардан бирининг бирон бир мавзу ёки танланган мавзу асосидаги ҳикоясидан бошланиши мумкин (унча фаол бўлмаган гуруҳларда мавзу бўйича ҳикояни ўқитувчининг ўзи бошлаб бериши мумкин). Ҳикояни бошлаган ўқувчи, унинг энг қизиқарли жойида сўзлашдан тўхтаб, “Ҳикоянинг давоми рақамли ўқувчида” дейди. Рақами кўрсатилган ўқувчи ҳикояни (воқеани) тўхтаган жойидан (мавзудан чиқмаган ҳолда) бошлаб давом эттиради. Бу ўқувчи ҳам аввалги ўқувчи каби ҳикоянинг энг қизиқарли жойида тўхтаб “Ҳикоянинг давоми рақамли ўқувчида” дейди. Мос рақам кўрсатилган ўқувчи ҳикояни (воқеани) келган жойидан бошлаб давом эттиради. Ҳикояни сўзлаш, давом эттириш даврадаги ўқувчиларнинг ҳар бири иштирок этмагунча, шу тариқа давом этади.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг сўзлаётган ҳикоялари бир-бирига манتيқан боғлиқ ва мазмунга эга бўлишини кузатиб боради ҳамда мавзудан, мазмундан четланиш бўлса, бу ҳолатни тўғрилаб боради.

Ҳикоя тузилгач, ўқитувчи барчага миннатдорчилик билдиради ва керакли тавсияларни беради.

“Қадам-бақадам” тренинги.

Тренинг мақсади: ўқувчиларнинг толерант хулқ-атвори эгаллаганлик даражаларини аниқлаш.

Тренингдан кутиладиган натижа: тарбияланувчилар бир-бирига қарама-қарши сўзларни топиш орқали толерант ва интолерант сўзлар билан танишадилар, уларнинг ҳаётдаги ўрнини аниқлайдилар, бу сўзларни ўз фаолиятларида қўллаш даражасини белгилайдилар.

Машғулоти ўтказиш тартиби. Машғулоти “қадам-бақадам” усули асосида ташкил этилади, яъни машғулоти давомида амалга оширилиши керак бўлган ҳар бир иш бир қадам деб олинади ва ҳар бир қадамда ўқувчилар бирон-бир фаолиятда иштирок этадилар ёки бирон-бир иш бажарадилар. Мисол тариқасида, “Бир-бирига қарама-қарши маъноли сўзларни айт” мавзусидаги тарбиявий машғулоти ўтказиш тартибини келтириб ўтиш мумкин:

1-қадам – ўқувчилар ўқитувчи томонидан тарқатма материалда ёзилган сўзларни диққат билан ўқиб чиқишлари ва ҳар бир сўзнинг

қаршисига аҳамияти бўйича қарама-қарши бўлган сўзларни ёзишлари зарур:

Ҳамдардлик –

Раҳмдиллик –

Очиққўнглилик –

Инсонпарварлик –

Зийраклик –

Саҳоват –

Эркинлик –

Адолат –

2-қадам – ўқувчилардан ҳар бир сўзга таъриф бериш талаб қилинади.

3-қадам – гуруҳларга бўлиниб, келтирилган сўзлар иштирокида ҳикоя ёки эртак тузиш тавсия этилади.

4-қадам – гуруҳларда бир-бирларининг ҳикоялари (эртаклари) юзасидан савол-жавоблар ўтказилади.

5-қадам – гуруҳ ишлари ўзаро баҳоланади.

6-қадам – ўқитувчи машғулоти яқунлайди.

“Панорама” тренинги.

Тренинг мақсади: машғулоти ўқувчиларни аниқ бир муаммони яқка ҳолда (ёки кичик жамоа бўлиб) фикр юритиб ҳал этиш, ечимини топиш, кўп фикрлардан зарурини танлаш, танлаб олинган фикрларни умумлаштириш ва улар асосида қўйилган муаммо юзасидан аниқ бир тушунча ҳосил қилишга, шунингдек, ўз фикрларини маъқуллай олишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар эркин, мустақил ва мантиқий фикрлашга; жамоа бўлиб ишлашга, изланишга; фикрларни жамлаб, улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга; жамоага ўз фикрини ўтказишга, уни маъқуллашга; қўйилган муаммони ечишда ва мавзуга умумий тушунча беришда ўтилган мавзулар бўйича эгаллаган билимларини қўллай олишга ўрганадилар.

Машғулоти ўтказиш тартиби. Ўқитувчи машғулоти ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи таҳдидлар, хатарлар: халқаро террорчилик, диний экстремизм, гиёҳванд моддалар тажовузи, ОИТС, эгоцентризм, ахлоқсизлик фалсафаси, “Дунё фуқаролари” — космополитизм ва уларга нималарни қарши қўйиш: фарзандларни асраш, ҳушёрлик, ёшларни ғоявий қуроллантириш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, таҳдидлар моҳиятини оддий сўзлар, ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, миллат келажаги учун масъулиятни шакллантириш, ирода, эътиқодни мустаҳкамлаш, онгли яшашга ўргатиш, ахборот тажовуз моҳиятини очиб бериш, никоҳни мустаҳкамлаш кераклиги ҳақида маълумот беришдан бошлайди. Ўқитувчи машғулотнинг асосий мавзуси бўйича йўналтирувчи сўзида, ҳозирги кунда ёшларда мафкуравий иммунитетни кучайтиришга катта эътибор қаратилаётгани, чунки мафкуравий иммунитет бегона, зарарли ғоялар, мафкуралар билан тўқнаш

келганда, унга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш, унга қарши курашишга ғоявий, маънан тайёр бўлиш имконияти эканлиги, ҳар бир одам, аввало, ҳар бир ёш ўзининг мустақил фикрига эга бўлмагунча бундай иммунитетни шакллантириб бўлмаслиги ҳақида фикр билдиради ва пгу сабабдан бугунги тарбиявий машғулотнинг мазмунини “Замонанинг глобал муаммолари” мавзуси орқали ёритиш зарурлигини тушунтиради.

Ўқитувчи кириш сўзидан сўнг, ўқувчиларнинг умумий сонига қараб 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади (кичик гуруҳлар сони 4ёки 5 та бўлгани мақсадга мувофиқ). Сўнгра, у ўқувчиларга машғулотнинг мақсади ва уни ўтказилиш тартибини тушунтиради. Ҳар бир кичик гуруҳга аввалдан тайёрланган таркатма материалларни таркатади. Ўқитувчи кичик гуруҳ аъзоларини таркатма материалда берилган жадвалда ёзилган асосий фикр “Ҳозирги замон глобал муаммолари” мавзусига киритилган глобал муаммолар билан танишиб чиқиш ва улардан биттасини танлашни талаб этади. Танлаган муаммолари бўйича ажратилган бўлимга ўз фикр-мулоҳазаларини биргаликда ёзма баён этишларини сўрайди, уни бажаришга уларнинг ўзаро муносабатларини чизиқлар ёки бошқа белгилар ёрдамида кўрсатадилар: жамоанинг ягона ёки қарама-қарши ҳолатлари ишлаб чиқилади.

Толерантлик маданиятини шаклланганлик даражаси кўрсаткичлари сифатида қуйидагилар белгилаб олинди:

- 1) фикрнинг кескинлиги ва мослашувчанлиги;
- 2) ташқи таъсирлардан ҳимоялана олишнинг барқарорлиги;
- 3) шахслараро ўзаро ҳаракат тавсифи.

Фикрнинг кескинлиги ва мослашувчанлиги индивидуал фаолиятнинг интегратив-мазмунли йўналганлиги, мазкур фаолият меъёрлари билан боғлиқликда юзага келувчи муаммоларни ҳал этишда интеллектуал фаолият йўналганлигининг алоҳида ҳаракатлари аҳамияти англаниши сифатида тушунилади. Танқидий фикрловчи шахс муаммо юзасидан шахсий қарорлар қабул қила олади ва уни аниқ далиллар билан асослай олади.

Барқарорлик шахсий сифат тарзида атроф-муҳит ва ички олам ҳаракатини ташкиллаштиришдир. Кишилар ўз хулқ-атвори нуктаи назаридан турлича барқарорлик даражасига эга бўладилар. Мазкур даража кўп жиҳатдан ички ва ташқи таъсирларга боғлиқдир. Ҳимояланганликнинг барқарорлиги шахснинг ташқи салбий таъсирлардан муҳофазалана олишига имкон беради, ҳаёт ва фаолиятнинг самарадорлигини таъминлайди, унинг ривожини ва такомиллашувига ёрдам беради.

Коммуникатив ҳаракат тавсифи ўқувчининг турли зиддиятли вазиятларни муваффақиятли ҳал этиши, биргаликда ҳамкорликдаги фаолиятга тайёрлигини талаб этади.

Мазкур кўрсаткичлар асосида педагогика коллежи ўқувчиларида толерантлик маданиятини шаклланганлигининг намоён бўлишининг турли даражалари тавсифий белгилари аниқлаштирилди:

1. Юқори даража мезонлари: ўқувчиларнинг ўз куч ва имкониятларига ишониш; танқидий фикрлай олиш; бошқа кишиларнинг ички дунёсининг ўзига хослигини эътироф этиш; бошқаларнинг қайғусига ҳамдард бўла олиш, олийжаноблик, воқеаларни эмоционал баҳолай олиш; ўз-ўзини танқид қила олиш, хатоларга йўл қўйиши мумкинлигини эътироф эта олиш.

2. Ўрта даража мезонлари: олам ва унинг турфа хиллигини эътироф этиш, ҳаётини вазиятларда муқобил хулқ-атвор кўникмаларига эга бўлиш; ижтимоий фикрни ҳисобга олган ҳолда қатъий қарорлар қабул қила олиш; мулоқотга эркин кириша олиш

3. Паст даража мезонлари: муқобил фикрларни эътироф этиш ва уларнинг хато бўлишини англай олмаслик; векеликка нисбатан суст ва бефарқлик; шахсий фикрлари билан боғлиқликда жужий қарорлар қабул қила олиш; танқидий фикрлай олмаслик; шахсий фикрини очиқ баён этмаслик; ўзаро биргаликдаги ҳаракатга мойил бўлмаслик.

Сухбатлар ва сўровнома жараёнида қуйидаги саволлардан фойдаланилди:

1) бошқаларнинг фикрларини диққат билан эшита олиш учун кишида қандай сифатлар мавжуд бўлиши лозим?

2) сизга қандай ҳолатда ҳамсуҳбатингизнинг фикрини тинглаш қийинлик туғдиради?

3) нима учун баъзи инсонлар ўзларининг нуқтаи назарларига қарама-қарши фикрларни қабул қила олмайдилар?

4) дўст бўлиш учун албатта бир хил ёшда бўлиш шартми?

5) маданий жиҳатдан турли-туманлик ижобий тавсифга эгами ёки салбий?

6) ўзга миллат вакилларига нега ҳурмат билан муносабатда бўлиш лозим?

7) ўғил болаларнинг қизларга қараганда ўзларини устун қўйишлари тўғрими?

8) бошқа динга эътиқод қилувчи кишиларни ўз динига эътиқод қилишга даъват этиш тўғрими?

Бўлажак ўқитувчиларда толерантлик маданиятини шакллантиришда педагогик вазиятлардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Биз қуйида ана шундай педагогик вазиятлардан баъзиларини келтириб ўтамыз:

1. Ўқитувчи ўқувчиларга топшириқ бериб бўлгач, ўқувчилардан бири “Мен топшириқни бажаришни хоҳламайман!” деган фикр билдирди. – Мазкур вазиятдаги ўқитувчининг муносабатини қандай баҳолайсиз? Жавоблардан бирини танланг ёки еттинчи рақам остида ўз жавобингизни ёзинг.

1. “Хоҳламасанг – мажбурлаймиз”.

2. “Бўлмаса, машғулотга нима учун келдинг?”

3. “Ўзингга қийин бўлади, ҳеч нарса ўрганмасдан қолсан”.

4. “Ўзингга ўзинг ҳисобот бергин: “Мен учун бу нима оқибатга олиб келади””.

5. “Нима учун бажаришни истамаётганингни сенга тушунтириб бўлмайди”.

6. “Кел, бирга ўтириб муҳокама қиламиз, балки сен ҳақдирсан!”.

7. _____

— *II. Баъзан ўқувчилар айрим синфдошларига нисбатан ўзининг ёмон муносабатда эканлигини очиқ намоёни этишади: “Мен у билан бирга ишлаш (ўқиш)ни хоҳламайман”. – Мазкур вазиятда ўқитувчи қандай муносабат билдириши лозим? Қуйидаги жавоблардан бирини танланг ёки еттинчи рақам остида ўз жавобингизни ёзинг.*

1. “Ишласанг нима бўлади?”

2. “Ҳеч қачон кетмайсан, у билан бирга ишлайсан”.

3. “Бу сен томонингдан қилаётган ахлоқлик”.

4. “Бундай гапингдан сўнг, у ҳам албатта, сен билан ишлашни хоҳламайди”.

5. “Нима учун?”

6. “Мен ўйлайманки, сен ноҳақсан!”.

7. _____

— *III. Ўқувчи ўқитувчига деди: “Мен яна дафтаримни олиб келишни (уй вазифасини бажаришни) унутибман – Мазкур вазиятда ўқитувчи ўқувчига қандай муносабат билдириши керак? Қуйидаги жавоблардан бирини танланг ёки еттинчи рақам остида ўз жавобингизни ёзинг.*

1. “Уфф... яна ташлаб келдингми?”

2. “Бу ҳолат сенга масъулиятсизлик бўлиб кўринмайдими?”

3. “Ўйлайманки, тез орада сенда ишга масъулиятли муносабат пайдо бўлади”.

4. “Нега эканлигини билишни хоҳлайман”.

5. “Сен бундай ҳолатга йўл қўймаслигинг керак”.

6. “Нима деб ўйлайсан, нега мен ҳар сафар сенга бу ҳақида эслатиб ўтаман?”

7. _____

Респондентларга мазкур вазиятларни индивидуал ҳал этиш топшириғи берилди. Вазиятларни ҳал этиш учун берилган вақт тугагач, жавоблар йиғиштириб олинди ва таҳлил этилди. Жавобларни текширишда уч хил мезонга асосланилди: “аниқ тўғри”, “қисман тўғри”, “хато”. (кейс стади)

Шахсга ҳурмат

Томас Эдисон, Бил Гейтс Рейчил Карсон, Роса Паркс буларнинг барчаси дунё манзарасини тубдан ўзгартириб юборган шахслар ҳисобланади. Электр лампаларидан тортиб компютергача ва кишилар

эркинликлари соғлом муҳитга эришгунгача, ягона шахслар ўзгаришлар яшашнинг калити бўлган.

Албатта якка ҳолатда мувоффиқиятларга камдан кам эришилади, буюк муваффақиятларга бошқаларнинг ёрдами билан эришилиши ҳақиқат ва бу албатта юқорида эслатиб ўтилган ихтирочилар учун айна ҳақиқат. Шу билан бирга бу илмий ва жамоавий ўзгаришлар ясаган шахслар синф хоналарида ўтирган. Улар ёшлик ва ўсмирлик пайтида ҳам бугунги мактаб залларида санғиб юрадиган болаларга ўхшамаган.

Келгусида дунёда инноватсион технологида, медитсина соҳасида, ёки жамиятда қандай ўзгаришлар содир бўлиши айтиш қийин. Лекин бир нарса аниқки, бундай катта маҳоратни эгаллаган шахслар бугуннинг талабаларидир. Педагоглар уларни ўзлари ицаган соҳани мутахҳасси бўлиши учун керакли маҳоратлар билан таништириши ва қуроллантириши керак.

Жамиятга фойда келтирадуган, тажрибали, ўзини ҳар соҳада назорат қила оладиган ёш кадр зарур. Шунингдек мактаблар жамиятнинг ҳозирги ҳаётини ўзгатиришига ҳисса қўшадиган яратувчан ижодкор ёшлар-новаторларни етиштириб бериши керак. Бунга эришиш учун мактаблар ўқувчи шахсини ҳурмат қилган ҳолда уларга кўмаклашишлари керак. Талабалар томонидан айтилаган кучли ицаклари, орзу хоҳишлари келажакдаги муҳим қадамлари учун катта рол ўйнайди, Ҳар бир хоҳиш ицакнинг амалга ошиши дунёга ўзининг маъноли ҳиссасини қўшади. Ўқитувчилар ўқувчилар учун умумий сицемага боғлиқ нормаларни танлагандан кўра уларнинг ўзларини намоён қила олишини қандай ўргатиши мумкин? Педагоглар қандай қилиб таълимни индивидуаллаштиради ва талабаларни ўзларининг келажакининг асосчиси қилишга интилади?

Талаба шахсига ҳурмат

Ўтган даврларда бўлгани каби, ўқитувчилар турли хил жамоатчи-иктисодчи талабалар жамоаси билан боғлиқдир. Ўзига ҳосликдан фахрланишнинг маъноси талабаларнинг келиб чиқишини билиши ва маданий ҳилма хилликни ҳурмат қилишни талабаларга ўргата олишдир. Талабарга уларнинг маданияти ва турли хил усумлари ҳақида малумотларни бўлишишга имкон бериш нафақат лойиҳалар ва фаолиятлар ўртасидаги мосликни мустаҳкамлайди, балки бу синфдошларни бир бирини чуқурроқ ўрганиш тажрибаси эканлигини исботлайди.

Кўплаб ўқитувчилар бу ғояни қабул қилишда муаммоларга дуч келишлари мумкин. Талабаларнинг синфдан ташқари кечадиган ҳаёти ва фаолияти улар дарс давомида ўрганадиган фанлари сингари ҳаётда ўз ўринларини топишга ҳизмат қилувчи асосий омиллардир. Спорт, театр тўғараклари, ва баҳс мунозаралар, мактабдан ташқари дарслар – буларнинг барчаси ҳаётини маҳоратни ўцириш учун муҳим омилдир.

Бу фаолиятларнинг барчаси вақт талаб қиладиган ва шунга қарамай мактаб топшириқлари билан вақт масаласи бўйича муаммо бўлиши

мумкин. Ўқитувчи малум бир топшириқни бажриш учун талаба учун ноқулай вақт белгиласа, ўқувчи тайинланган вазифани амалга ошира олмаслиги ва бундан азият чекиши ҳамма учун ойдин. Гарчи талаба учун вақтни, муддатни кадрлаш муҳим бўлсада, ўқитувчининг гоҳи-гоҳида талабаларга имкон бериши уларнинг фанга ва вақт тушунчасига бўлган ҳурмат ҳиссини кучайтиради.

Бундан ташқари, талаба камчилик ва салоҳияти билан бир биридан тубдан фарқ қилади. Табиий фанларда ўзининг бор маҳоратини кўрсата олган ўқувчи, ижтимоий фанларни ўзлаштиришда бирмунча қийинчилликларга дуч келиши мумкин. Бази талабалар таълим соҳасида баркамолликка эришадилар- бу педагогларнинг ютуғидир ва буни эозлашимиз кеак.

Қандай синф ўқувчиларига дарс ўтишдан қатий назар педагог ўқувчиларнинг иқтидор доирасидаги соҳаларида муваффақиятга эришишлари учун уларни руҳлантира олиши керак; хоҳ бу илмий соҳа ёки механик соҳа бўлсин. Талабаларнинг муваффақиятига этибор қаратиб ва уни кадрлаган ҳолда келажакда ўзлари орзу қилган касб эгаси бўлишига ёрдам беради.

Аниқ фанлар доирасида ўқитувчи талабалар ўртасида машқлар давомида натижаларни кўздан кечириб уларнинг дарс давомида олган билим кўникмаларини текшириш учун саволлар бериб, аввалги текшириш жараёнида баъзи бир тушунчалар юзасидан паст натижаларга эришган талабаларга қайта тушунтириш машғулоти ўтказиши мумкин. Агар зарур бўлса, аниқ фанлар ўқитувчиси бази ҳолларда ўқитувчи кўмагига муҳтож бўлган талабаларни бир гуруҳ сифатида ривожлантириши мумкин. Ҳар иккала ҳолатда ҳам, ўқитувчи илмий эҳтиёжга асосланган ҳолда ўқитишни фарқлашга ҳаракат қилмоқда. Бу фарқланган ўқитиш услуби шунингдек назоратлардаги ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Мактабдаги дарслардан кейин талабалар билан кўплаб вақтни сарфлашга қараганда, талабаларнинг ишларини баҳоловчи бу услуб синфда, дарс давомида юзма-юз тақриз беришни талаб қилади.

Ҳар қандай ёлда ҳам бу турдаги муносабатнинг муҳимлиги этиборсиз қолдирилмайди. Қачонки ўқитувчи мақсадли равишда ўқувчилар билан гуруҳ бўлиб ёки жуфт бўлиб ишлар экан улар ўзларининг шахсиятларини кадрлашади ва ҳар бир талаба ўз кадр қимматига эга эканлигини кўрсатади. Ўқувчилар бундай ўқитувчилар билан фаол муносабатга киришади ва уларнинг таклифларини чин дилдан тинглаб қабул қиладилар. Чунки улар фаол равишда дарсга жалб этилади, ўрганиш жараёнида эгалик ҳиссини ўзлаштиради.

Бир синф куч ва эҳтиёж борасида турли хил шахслар билан уйғунлашади. Ўқитиш усули билан бошқалардан ажрала олган педагог, ўқувчиларнинг ҳам ўзига ҳос хусусиятларини кадрлай билади.

Шахсга бўлган ҳурмат даражаси

Ҳар бир шахснинг ўзлаштириш қобилияти ва тезлиги бошқаларникидан тубдан фарқ қилади. Агар дарснинг изчиллиги ва

савияси ўқувчи билим салоҳиятига мувофиқ тарзда бўлса синфнинг кўпчилик талабалари ҳар бир бўлим якунидаги берилган таълим стандартларига жавоб бера олиши керак. Шунга қарамай баъзи талабалар ҳаттоки бирор бўлим ёки боб якунланаётгандагина якунланаётган мавзу ҳақидаги тушунчалари энди “уйғонаётган” бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда қисқа ҳулосавий назорат текширувларидаги ўзгармас даражалар, келажакдаги касбий маҳоратларида ўсиши мумкин.

Агар ушбу даражалаш тизими ўзгравчан бўлса, ёки талаба бир бўлим ёки боб якунлангандан кейин зарурий маҳоратни намойиш қила олсачи? Агар улар буни маълум бир ўртача вақтда бажарса, ёки бўлим якунлангандан сўнг орқага қайтиб билим даражаси салоҳиятини акс эттирувчи баҳосини ўзгартириши керакми?

Агар ўқитувчилар талаба шахсини қадрлашни ва уларнинг қобилиятларини назорат қилишни хоҳласа улар бор кучлари билан ҳаракат қилишлари учун талабарга ҳар қандай имкониятни беришлари керак. Бу эса баҳолаш стандартнинг асосий таркибий қисми ҳисобланиши керак. Сентябрь ва Январ ойларидаги йил бўйи жамланган балларни қўшиб ўртача баҳони чиқаргандан кўра ўқитувчилар ўқувчиларнинг чорак якунидаги билим даражаларини аниқлагани мақулроқ. Намуна тариқасида, агар бир талаба ўрганилаётган бўлим давомида ўзлаштира олмаса ва бу иқтидорни кейинроқ намоён қилса, унинг дарс давомида олган баҳоси якуний баҳоланишига таъсир кўрсатмаслиги керак.

Ошқора тузилган ва тартибга солинган баҳолаш мезони ўқувчиларнинг ўқишга бўлган иштиёқи ва ўз келажagini ярата олишига бўлган ичончини муцаҳкамлайди. Йил якунидаги ўртача баҳо кўрсаткичининг эски мезони талабаларнинг ўқишга бўлган иштиёқини пасайтиради: аввалги эгалланган паст баҳолар кейинроқ ҳам баҳоланишга таъсир кўрсатса қаттиқ ишлашдан наф кўрмаган талабаларда йил якунида ўзлаштириш ўсиш ўрнига пасаяди. Ҳар бир киши турли ҳил тезликда ўзлаштириши туфайли баҳоланишнинг янгича мезони йил бошидаги паст баҳолар йил якунидаги юқори балларга таъсир қилмаслик ўрганувчиларда ўқишга бўлган иштиёқини кучайтиради.²⁵

Назорат саволлари:

1. Тарбия жараёнини ташкил этишнинг асосий вазифалари?
2. Тарбия жараёнини ташкил этишнинг мақсади нимадан иборат?
3. Тарбия жараёнини ташкил этишга доир қандай замонавий ёндашувлар мавжуд?
3. Тарбия парадигмаларининг аҳамияти ва ўрни.
4. Талаба-ёшларда кадриятлар тизими мазмунини тушунтиринг.
5. Мафкуравий иммунитет нима?
6. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситаларини кўрсатинг.

²⁵ Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 131-139 p.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий кадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006.
2. Ярмагов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.
3. Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. –Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
4. Асқарова Ў. Миллий ғурур тарбияси: (Меҳрибонлик уйлари мисолида). – Т.: Ўқитувчи, 2003.
5. Век толерантности: Научно-публицистический вестник. М.: 2001.- 264с.
6. Қодирова З. Ёшларда толерантликни ривожлантиришнинг баъзи масаларига доир. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. - №№. – Б.42.
7. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
8. Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 131-139 p.

8-Мавзу: Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантиришда ахборот маданиятининг ўрни.

Режа:

1. Глобаллашган даврнинг ўзига хос мазмун-моҳияти.
2. Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларда ахборот маданиятини шакллантириш.
3. Талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантириш.

Таянч иборалар: глобаллашган давр, мазмун ва моҳият, глобал ахборотлар, глобаллашган даврда талабалари, ахборот маданияти, глобал фикрлаш.

8.1. Глобаллашган даврнинг ўзига хос мазмун-моҳияти.

Ахборотлар глобаллашган даврда талабаларда ахборот маданиятини шакллантириш.

Бугунги кунда дунё миқёсида глобал иқтисодиётда компьютер ва телекоммуникация технологиялари, дастурий таъминот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва улар асосида кенг турдаги интерфаол хизматлар кўрсатишнинг роли ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Президентимиз Ислом Каримов “Юксак маънавият - енгилмас куч” асарида таъкидлаганидек “Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио- телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темирдевор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда, биз юртимизда очиқ ва эркин демократик жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз”. Давра суҳбатида таъкидланганидек миллий ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва ёшларда Интернет маданиятини шакллантириш бугунги куннинг ўта муҳим вазифасига айланмоқда. Ҳозирда мобиль алоқа ва Интернет тармоқларидан фойдаланмайдиган ёшларни учратиш қийин. Бу бир томондан жамиятимизда замонавий ахборот технологияларининг ривожланишига ёшлар эътибори ва қизиқиши кучаяётганидан далолат берса, иккинчидан, айнан мафкуравий таҳдидлар, “оммавий маданият”нинг турли кўринишлари ижтимоий тармоқлар орқали кириб келаётган барчамизни ташвишга солмоқда. Бу каби тадбирлар навқирон авлодда ахборот олиш маданиятини шакллантириш, улар онгу шуурини турли ёт иллатлар таъсиридан ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Ахборот коммуникатсия технологияларининг жадал ривожланиши вақт ва масофани қисқартириб, жаҳон сивилизатсияси билимларига кенг

йўл очиб бермоқда. Бир вақтлар фан, маданият, таълим ва бизнес соҳаси учун маълум ҳудуддаги кутубхоналардаги ресурслардан фойдаланилган бўлса, бугунги кунда улар фойдаланиши мумкин бўлган ресурслар ҳажмига Интернет тармоғидаги барча ресурсларни ҳам киритиш мумкин бўлади. Жамиятда пайдо бўлаётган ахборот ресурслари ҳажмининг жадал ортиб бориши ахборот бўронини вужудга келтирмоқда. Бу ресурслардаги маълумотларнинг барчаси ҳам ишончли, аниқ фактларга асосланган, жамият ривожини учун хизмат қиладиган ахборотлар деган фикрдан йироқмиз.

Жамиятда ҳосил бўлаётган ахборот бўронидан жамият аъзоларини, айниқса, жамиятнинг келажаги бўлган ёшларни ҳимоя қилишда, уларда ахборот маданиятини шакллантириш ўта долзарб муаммо ҳисобланади.

Ахборот маданияти нима ва нима учун ахборот маданиятига эҳтиёж сезамиз?

“Ахборот маданияти” тушунчаси иккита фундаментал тушунча: ахборот ва маданият тушунчаларига асосланади. Бундан келиб чиқиб, бу тушунчани талқин қилишнинг “маданият” ва “ахборот” ёндашувларига ажратиб қарашлар мавжуд. Маданият ёндашуви доирасида ахборот маданиятини ахборотлашган жамиятда инсоннинг яшаш фаолияти усули сифатида, инсоният маданияти шаклланиши жараёнининг ташкил этувчиси сифатида қаралади. Ахборот ёндашуви доирасида эса унга ахборот талабини қондиришга қаратилган барча ахборот фаолияти билимлари мажмуаси сифатида қаралади.

Сўнгги вақтларда эса ахборот маданияти тушунчасини шахснинг ахборот ва маданият компонентларининг интеграциялашуви вазиятида яхлит қараш тенденцияси кучаймоқда. Бунинг натижасида эса ахборот маданияти умуминсоний маданиятнинг бир қирраси сифатида қаралмоқда. Айнан ана шу қараш ахборот маданиятининг асл моҳиятини очиб беришга имкон беради.

Ахборот маданияти шахснинг ўқув, илмий-билиш, мустақил таълим олиш, дам олиш ва бошқа кўринишли фаолияти жараёнида пайдо бўладиган ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган, шахсий ахборот фаолиятини самарали ташкил қилишни таъминлайдиган билимлар, малака ва кўникмаларнинг тизимлаштирилган мажмуасидир. Умуман олганда, ахборот маданияти ахборотдан самарали фойдаланиш билим ва кўникмалари бўлиб, керакли ахборотни ахборот ресурсларидан ахборот технологияларининг барча кўринишлари (компютер ва Интернет тармоғи технологиялари) орқали қидиришнинг турли хил билимларидан иборат.

Бу таърифдан келиб чиқиб, ахборот маданиятига нима учун эҳтиёж сезамиз деган саволга жавоб қидирайлик. Жамиятда ахборотнинг қиммати ортиб, у саноат жамиятидан ахборотлашган жамиятга айланиб бормоқда. Ҳозирги ҳаётнинг ўта ўзгарувчанлиги ахборотлашган жамиятда бир қатор янги атрибутларни юзага келтиради: Ахборот ва билим жамиятнинг асосий ўзгартирувчи кучига айланади; Ишлаб чиқарувчи ва ижтимоий

технологияларнинг янгиланиш сикли 6-8 йилни ташкил этиб, авлодлар алмашилиши суратидан ўзиб кетади; Узлуксиз таълим ва янги ихтисослик олишга қобилият шахснинг ижтимоий статусини сақлаб қолишнинг ажралмас қисмига айланади; Ҳар бир инсоннинг тақдири янги ахборотни ўз вақтида топиш, олиш, бир қийматли қабул қилиш ва самарали фойдаланиш қобилиятига боғлиқ бўлади.

Инсоният сивилizatсиясининг ахборотлашган жамиятга қадам қўйиши - инсонларни янги ҳаёт шароитига ва юқори автоматлаштирилган ахборот муҳитида профессионал фаолиятга ўз вақтида тайёрлаш, бу муҳитда мустақил равишда ҳаракат қилишга, муҳит имкониятларидан самарали фойдаланиш ва салбий таъсирлардан ҳимояланишга ўргатиш каби жиддий муаммоларни юзага келтира бошлади. Ахборотлашган жамият шаклланишидаги муаммолар, авваламбор бу жамиятда инсон ўрни муаммоси бугунги кунда халқаро ҳамжамятнинг диққат марказидаги мавзу бўлмоқда. Ахборотлашган жамиятда инсонларни ҳаётга махсус тайёрлаш зарурати нуфузли халқаро ташкилотларнинг саммитларида кўриб чиқилиб, махсус дастурлар қабул қилинмоқда. Бунга мисол сифатида ЮНЕСКО нинг “Ахборот ҳамма учун” дастури ва ИФЛА нинг “Ахборот саводхонлиги” бўлими фаолиятини келтириш мумкин. Келтирилган муаммолар мазмуний жиҳатдан ахборот маданияти таърифида ўз аксини топганлигини кўриш қийин эмас.

Таълим тизимида ахборот маданиятининг аҳамияти
Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги асосий ислохотлар ўз навбатида олий таълим муассасалари битирувчиларига қўйиладиган талабларга ҳам катта таъсир кўрсатади. Олий таълим муассасаси янги шароитларда битирувчининг касбий малакаси учун аҳамиятга эга жиҳатларини шакллантиришда нафақат маълум билим ва кўникмалар тўлалигига, балки мустақил равишда ўз билимларини бойитиб бориш, турли хил муаммоларни қўйиш ва уларни ҳал қилиш, муқобил йечимларни таклиф этиш, улар орасидан энг самаралисини танлаб олиш мезонини ишлаб чиқиш кабиларига ҳам йўналтириши лозим. Бу мақсадларга эришиш маълум даражада ахборот маданияти савиясига боғлиқдир.

Шахснинг ахборот тайёргарлиги таркибий тузилиши куйидагича: ўзининг ахборот эҳтиёжини ифодалаш, ахборот сўровларини шакллантириш қобилияти; ахборот ресурслари билими; кутубхоналар имкониятларини билиш ва улардан фойдаланиш қобилияти; ахборот қидирувини амалга ошириш қобилияти; ахборотларни қайта ишлаш билим ва кўникмалари; ахборотларга танқидий ёндашиш, уларни тушуниш ва баҳолаш ҳамда улардан ижодий фойдаланиш кўникмалари; замонавий ахборот коммуникатсия технологияларидан фойдалана билиш.

Ахборот маданиятини маданиятнинг алоҳида жиҳатларига нисбатан ўзига хослигини тушиниб олиш реал воқеликни билишга, ахборотлашган жамият ҳақидаги тасаввурларнинг ривожланишида ахборотлашган ёндашувнинг вужудга келиши натижасидагина мумкин бўлди. Ахборотлашган жамиятда ахборот ресурслари қиймати жиҳатидан

энергия, молиявий ва бошқа стратегик ресурслардан кам бўлмаган ҳолда, ахборот ҳозирги жамиятда ходимнинг малакасини ошириш, оптимал йечимларни қабул қилиш, янги профессионал соҳани эгаллаш, рақобатдошлар олдида стратегик устунликка эришиши учун самарали фойдаланиладиган иқтисодий категория товар сифатида баҳоланади. Янги ахборот технологияларининг шиддат билан ривожланиши таълимда ахборот маданияти аҳамиятининг ортишига муҳим омил бўлиши яққол кўзга ташланади. Фойдаланувчи педагог ва фойдаланувчи ўқувчиларнинг ахборот маданиятини ривожлантириш бўйича фаолиятларнинг долзарблиги ўқитишнинг янги моделини яратишга йўналтирилган замонавий таълим тизимидаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, ахборот ресурсларига асосланади. Шунинг учун таълим самарадорлигининг зарурий шарти таълим ҳамжамятининг юқори ахборот маданияти ҳисобланади. Таълим ҳамжамятини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: ахборот ресурслари яратувчилар ва ташкил этувчилари, ахборот ресурслари истеъмолчилари. Ахборот ресурслари яратувчилар ва ташкил этувчиларга асосан кутубхона ходимлари ва профессор-ўқитувчиларни киритсак, ахборот истеъмолчиларига эса талабалар ва ўз билимини бойитиб боришга интилувчи педагогларни киритиш мумкин. Бу муҳитда ахборот ресурслари яратиш ва ташкил қилиш тўғри йўлга қўйилмаса, ёки тўғри йўлга қўйилган ахборот ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари билмаслик ахборот маданияти компоненталарининг бажарилмаслиги билан изоҳланади.

Республика Президенти Ислом Каримовнинг “Бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини олган шахслар керак” деган сўзларида айнан мустақил фикрлай оладиган мактаб таълими ва тарбиясини олганлар назарда тутилган. Юқоридаги каби ҳолатлар бўлмаслиги учун ривожланган давлатлар таълим тизимида (ўрта таълим, касб-ҳунар таълими ва олий таълимда) ахборот маданияти асослари курси киритилган ва бу курсларни кутубхоначи-педагог ўқийди. Мустақил мамлакатимизда фуқаролик жамиятидан ахборотлашган жамиятга қадам қўяётган бир пайтда ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиб, илғор томонларини таълим тизимида татбиқ қилиш фойдадан ҳоли бўлмайди, деб ҳисоблайман.

Бугунги кунда жаҳонда реал муҳитда ҳам, виртуал муҳитда ҳам катта миқдордаги ахборотлар оқими пайдо бўлмоқда ва шу билан уни қидириш, тўплаш, қайта ишлаш, анализ ва синтез қилишнинг мураккаблик даражаси ҳам ортмоқда. Шунинг учун бугунги кунда бундай ахборот оқимида ҳар хил ахборот ресурсларидан фойдаланиб, мослашиш кўникмаларини эгаллаш ҳаётий заруратдир. Бугунги талаба маълум ахборот маданиятини эгаллаши шарт ва бунингсиз узлуксиз таълим ва мустақил таълимни тасаввур қилиб бўлмайди. Шундан келиб чиққан ҳолда, Давлат таълим стандартларини такомиллаштириш борасида ишлар олиб борилаётган бир пайтда “Ахборотлаштириш ва кутубхонашунослик” таълим йўналиши стандартини яратишда бу йўналиш битирувчисига кутубхоначи-педагог

квалификацияси берадиган қилиб ўзгартиришлар киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

XXI аср юқори компьютер технологиялари асридир. Бугунги куннинг замонавий ўқувчиси электрон маданият дунёсида яшайпти. Ахборот маданиятини шакллантиришда ўқитувчи-нинг вазифаси ўзгармоқда – у ахборот оқими координатори бўлиши керак. Тараққиёт билан бир хил кадам ташлаётган ўқитувчиларнинг кўпчилиги бугун ўқитиш жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишга техник ва психологик жиҳатдан тайёрдир.

Ўқитувчи дарс ўтар экан у дарснинг ихтиёрий босқичини янги техник воситаларни жорий этиш орқали жонллантириш мумкин. Ўқув жараёнига ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилиш ўқитувчига дарсларда ўқув-билув фаолиятининг турли шакллари

дан фойдаланишга, ўқувчиларнинг мустақил фаолиятини фаоллаштиришга ва аниқ мақсадга йўналтиришга имкон беради. Ахборот-коммуникация технологияларини ўқув ахборотидан фойдаланишга имконият берувчи, ахборотни қидириб топиш, йиғиш ва ахборот манбаси билан ишлаш, шу жумладан интернет тармоғидаги манбалар, шунингдек ахборотни сақлаш ва етказиб бериш воситаси сифатида қараш мумкин. Ўқув жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш ўқув материали сифатини оширишга ва таълим самарадорлигини кучайтиришга ёрдам беради.

Ихтиёрий педагогик технология – бу ахборот технологиясидир, чунки таълим бериш технологик жараёни асосини ахборотни олиш ва уни ўзгартириш ташкил этади. Компьютердан фойдаланишга асосланган технологик таълим учун компьютер технологиялари ибораси мос келади. Ўқитишнинг компьютер (янги ахборот) технологиялари-бу таълим олувчига бериладиган ахборотни тайёрлаш ва етказиб бериш жараёни бўлиб, уни амалга ошириш воситаси компьютер ҳисобланади. Амалиётда ўқитишнинг ахборот технологиялари деб ахборот (ЭҲМ, аудио, видео, кино) воситаларидан фойдаланувчи барча махсус техник технологияларга айтилади.

Билим олишни ошириш

Охирги 20 йилликда олинган маълумотлар асосида рўй берган ўзгаришни тушуниш деярли қийин эди ва натижада ўқитишда катта таъсир кўрсатган, интернет пайдо бўлишидан олдин ўрта таълим ва коллеж тадқиқот ишларини амалга ошириш бир неча ҳафтани талаб қилган. Бу жараён каталоглар ёки даврий адабиётлар учун қўлланма орқали излашни ўз ичига олган ва кейинчалик керакли адабиётларни топишда асос бўлган. Аниқ қилиб айтганда тадқиқотларнинг амалга оширилиши қийин бўлган адабиётларни хилма-хил бўлиши талаб қилинган.

Бугунги кунда талабаларга китоб шаклидаги ресурслардан фойдаланиш тафсия қилинмоқда, бироқ газета ва журналлар, интернет ёки шу каби қидирув хизмати орқали осонгина топилмоқда.

Замонавий ресурслардан фойдаланган ҳолда курс иши ёзувчи талабалар кечқурунлари ўзига зарур бўлган адабиётларни излашлари мумкин.

Интернет энг қийин ахборот учун ҳам бир хил ресурсларни таъминлайди, ахборот имкониятидаги бундай юксалиш инструксионал фалсафада ўзгаришига олиб келади. Бир вақтлар талабалар миясига мажбуран кўплаб ахборотларни сингдириш бугунги замон талабига мос келмайди.

Бугунги кунда ўқитувчилар чекланмаган ахборотларни талабалар томонидан қабул қилинишини юқори даражада таъминлай оладими. Аммо бу бошланғич билимни кераксиз дегани эмас, мисол учун кундалик ҳаётда кўпайтириш жадвалини билмасдан бирор юмушни бажариш қийин. Аммо муаллифнинг ҳаёти ёки асарнинг майда деталларини хотирада сақлашга мажбурлаш келажакдаги бахт ва самара учун ҳақиқатдан ҳам зарурми.

Одатда талабалар мактабни америка тарихини тўлиқ билмаган ҳолда тугатишади: “Мустақил декларатсияси” (1776), “Фуқоролар уруши”(1800), “Биринчи жаҳон урушу”, “Аёллар ҳуқуқлари”(1900) ва бошқалар. Аммо ўрта ёшдаги ўсмир “Америке тарихи” дарсида тестдаги 1944 ва “Дўнглик жанги” тестини бажариши шартми. Бунда ҳар бир ўқувчи математика, табиий ва ижтимоий фанлар, инглиз тилидаги бошланғич билимларни билиши шарт эмас деган шарт йўқ.

Шунга қарамасдан қачондир талабалар осон ўзлаштирилган ахборотларни эсда сақлашади.

Талабалар давлатларнинг жойлашуви, йирик дарёлар ва тоғ тизмаларини харитада кўрсата олишлари, бу ахборотларни осонгина компьютерда кўрсатилиши вақтнинг беҳуда сарфланишига олиб келади. Бундан мақсад нима, баъзи испан синфларидаги умумий тажриба Марказий ҳамда Жанубий Америка давлатларининг пойтахтларини эсда сақлашдир - хўш бу талабаларга қандай самара бера олади.

Бугунги кунда ахборот ҳамма жойда бўлиб, уни қандай топиш кераклигини ўрганиш, унинг ишончли ёки ҳақиқатдан йироқ эканлигини баҳолашни кўпроқ ўргатиш лозим.

Мулоҳазакор ўқитувчи доимо ўзига қуйидаги саволларни бериши лозим:

1. Талабалардан талаб қилинаётган ахборотни қай даражада бошқа ресурслардан топиш мумкин.

2. Катталардагидек талабалардан эса сақлаш воситаларни талаб қилиш қандай натижа беришини ўрганиш.²⁶

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган дарсга тайёрланишда ўқитувчи шуни эсдан чиқармаслиги керакки, бу дарс, шунинг учун дарс режасини унинг мақсадларидан келиб чиқиб тузиши, ўқув материални танлаб олишда эса асосий дидактик принципларга амал қилиш шарт: тизимлилик ва кетма-кетлик, дифференциал ёндашув, илмийлик ва бошқалар. Бунда компьютер ўқитувчини алмаштирмайди, балки фақат тўлдиради.

Ахборот-коммуникация технологиялари қўллаб ўтилган дарсга қуйидаги хусусиятлар хосдир:

1. Мослашувчанлик принципи: компьютерни боланинг индивидуал хусусиятларига мослаштириш;

2. Бошқарувчанлик: ҳар қандай вазиятда таълим жараёнини ўқитувчи томонидан ўзгартирилиши, тузатиши мумкинлиги;

3. Ўқитишнинг диалог ва интерфаоллик хусусияти; ахборот-коммуникация технологиялари ўқитувчи ва ўқувчи ҳаракатига муносабат билдириш, жавоб бериш хусусиятига эга, улар билан диалогга киришиши мумкин, бу эса компьютерли таълим методининг энг асосий хусусиятини ташкил этади;

4. Яқка ва гуруҳли ишларнинг энг муносиб (оптимал) мослиги;

5. Компьютер билан мулоқотда ўқувчиларнинг психологик кўтаринки кайфиятини ушлаб туриш.

Таълими жараёнида ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши ўқув жараёни умумий даражасини оширади, ўқувчиларнинг билим олишга бўлган фаолликларини кучайтиради. Бунинг учун ўқитувчи бир қатор кўникмаларга эга бўлиши

керак. Булардан асосийлари: техник, яъни компьютерда ишлаш учун стандарт дастурий таъминотдан фойдалана олиш кўникмаси; услубий, яъни ўқувчиларни саводли ўқитиш учун керак бўладиган кўникмалар; технологик, яъни турли дарсларда ўқитишнинг ахборот воситаларидан самарали фойдаланиш учун керак бўладиган кўникмалар.

²⁶ Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 12-13 p.

Дарс жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш ўқувчиларга ўзларини ўраб турган оламнинг ахборот оқимида тўғри йўналишга тушиб олишларига, ахборот билан ишлашнинг амалий усуллари эгаллашга,

замонавий техник воситалар ёрдамида ахборот алмашишга имконият берувчи кўникмаларни ривожлантиришга ёрдам беради. Дарсларда ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши таълим олиш учун ижобий мотивацияни кучайтиради, таълим олувчиларнинг билим олиш фаолиятини фаоллаштиради. Ахборот-коммуникация технологиялари дидактик материали мазмуни ва шакли бўйича турли-тумандир: электрон дарсликлар, видеоролик, мусиқа, маълум мавзудаги тақдимотлар, ривожлантириш хусусиятига эга турли тестлар, топшириқлар ва бошқалар. Дарсларда ахборот технологияларини қўллаш билиш фаолиятини фаоллаштирувчи асосий принциплар-ишониш ва тескари алоқа, тадқиқотчиликни тўлиқ амалга ошириш имкониятини беради. Ушбу принципларнинг амалга оширилишини ахборот технологиялари қўлланилган барча дарсларда кузатиш мумкин.

Тадқиқот иши жараёнида маълумотларни Интернет тармоғи орқали излаш ва интернет тармоғида сақлаш бутун дунёда ва ҳар қандай шароитда ўз маълумотларини топиш, уларни хавфсизлантириш (доступини беркитиш), кракли адабиётлардан фойдаланиш, соҳадаги янгиликлардан биринчилардан бўлиб бахраманд бўлиш каби кўплаб қулайликларга эга. Дарҳақиқат, шундай тадқиқотлар борки уларнинг адабиётларини йирик масштабларда таҳлил этиш лозим бўлади. (масалан, илмий тадқиқот ишлари, Review of Educational Research журналида нашр этилган). Турли туман интернетдаги тармоқ журналлар, онлайн адабиётлар илғор халқаро тадқиқотлар даражасидан қолиб кетмаслика ҳамда танланган мавзуга хос материаллар бўйича адабиётларни излашга имкон беради. Веб-сайтлар ва электрон хужжатлар қатор қулайликларга эга, масалан, тадқиқотчилар асоциациясида яқинда бўлиб ўтган ходисалар ҳақидаги маълумотларга ва адабиётларга бир зумда эга бўлишни хоҳловчи тадқиқотчилар бир неча сониялар ичида Австралия, Шарқий Осиё, Қўма Қиролликлар ва Қўшма Штатларлардаги веб-сайтларда пайдо бўлиши мумкин:

American Educational Research Association: <http://www.aera.net>

American Educational Research Association (again): <http://www.lalc.k12.ca.us/catalog/providers/185.html>

Australian Council for Educational Research: <http://www.acer.edu.au/index2.html>

British Educational Research Association: <http://www.bera.ac.uk>

Chinese American Educational Research Association:[http:// www.ttu.edu/ edupsy/regis.html](http://www.ttu.edu/edupsy/regis.html)

Curriculum, Evaluation and Management Centre(UK: among the largest monitoring centres of its kind in the world): <http://www.cemcentre.org> Economic and Social Research Council (UK) <http://www.esrc.ac.uk>

Яна кўплаб шундай сайтлар мавжуд. Шу каби барча қидирув тизимлар керакли маълумотларни излашни таянч сўзлар орқали топишга имкон беради. Уларнинг баъзи бирлари бошқа қидирув сайтлари билан паралел равишда қидиришга мослаштирилган ва баъзи бирлари бутун дунё бўйича файллар топишга имкон беради. Маълумотлар базаси ва **CD-ROM индекси** чегараланган тадқиқотга доир топилмаган маълумотлар одатда хатоликлар орқали сўзларни алоҳида ёки бошқа вариантларни киргизиш орқали изланади. “Bookmarking” тизимлари веб-сайтли келгусидаги тадқиқотлар учун шу веб-сайтларни излаш имконини беради. Бу жуда ҳам муҳим бўлиши мумкин, зеро баъзи бир Интернетга уланиш секинроқ лекин, шу сайтла керакли маълумотлар жула кўп ва текин бўлиши мумкин!²⁷

Замонавий жамият ўзининг тез ва чуқур ўзгарувчан тавсифига эга бўлиб, бундай ўзгаришлар жамоатчилик тузилмалари, жумладан, мустақил давлатлар, шахс ва жамият ўртасидаги муносабатлар, демографик сиёсат, урбанизация жараёнларида кўзга яққол ташланмоқда. Таълим ҳам глобал умумхамжамият тузилмасининг алоҳида таркибий қисми сифатида жамиятда бўлаётган барча ўзгаришларни ҳисобга олиши, ана шу асосда ўз тузилиши ва фаолият мазмунини ўзгартириши зарур.

Жамиятнинг янгиланиши дунёга ўзгача қараш, мустақил фикр қилишни тақозо этади. Демак, ҳар бир шахс ва фуқаро жамиятда ўз ўрни ва мавқеини топиши, миллий ифтихор туйғусини шакллантириши, шунинг билан биргаликда, маънавиятни бойитиши лозим. Ўзлигини англаган инсон жамиятга, ундаги ўзгаришларга тафаккур кучи, танқидий кўз билан қарайди, ҳар бир ҳодисани таҳлил қилиб, баҳолайди.

Янгича тафаккур ва дунёқарашсиз бугунги глобал таъсирлар кўлами авж олаётган жамиятда шахсда барқарор миллий характерни такомиллаштириш ҳам, инсоннинг жамият ҳаётидаги онгли ва ижодий фаоллигини таъминлаш ҳам мумкин эмас. “Глобал муаммоларнинг даҳшатли кўлами шу даражада реалки, – деб ёзади тадқиқотчи А.Печчеи, – инсоният бундай таҳликали ҳолатдан фақатгина ўз тафаккури ва хулқ-атворида кескин инқилобий ўзгаришларни шакллантирибгина қутулиши мумкин”

Бинобарин, ижтимоий муносабатларнинг сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарилиши глобал тафаккур юритишни талаб этмоқда. Чунки глобал фикрлаш орқали миллий маданиятлар софлигини сақлаб қолиш ва дунёда содир бўлаётган жараёнлардан хабардор бўлиб, уларга ҳаёт фаолиятини мослаштириш ёки улардан ҳимояланиш мумкин. Маълумки,

---

²⁷Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison. Research Methods in Education. Sixth edition. Simultaneously published in the USA and Canada. 2007. - p 242- 244.

хар қандай янгилик, воқеа-ҳодиса ҳамда ғоявий таъсир, энг аввало, инсон руҳида чуқур из қолдиради. Инсон миясига ҳар куни бамисоли селдек босиб кираётган ахборотлар оқими бир кун келиб, барибир, унинг дунёқараш ва ота-боболардан мерос бўлган маънавий ва руҳий оламини ўзгартириши шубҳасиз.

Зотан, кучли давлатлар ўз ҳаётий манфаатлари, аввало, маданий рамзлар ва кадриятларини дунёга ёйиш учун, демакки, бошқа минтақалардаги инсонлар онги ва қалбини эгаллаш учун барча воситаларни ишга солади.

Ҳозирги пайтда инсониятнинг глобал муаммолари

Келажақда ер юзида ҳаётнинг давом этиши ёки этмаслиги масаласи билан узвий боғлиқлиги намоён бўлиб қолди. Шу боисдан ҳам бу муаммолар олимлар, сиёсатшунослар ва кенг жамоатчиликнинг этиборини ўзига қаратади. Кўплаб фан тармоқлари, география фани ҳам бу масалани урганмоқда.

Мавжудот глобал муаммолар географияси хилма-хил. Ўз кўламига кўра локал(маҳаллий), минтакавий (регионал), глобал (дунёвий) муаммоларни барча материкларда, улка ва бир мамлакат доирасида учратиш мумкин. Муаммоларнинг ва моҳиятини ўрганишда тадқиқотчи олимлар «глобал миқёсда фикрлаш, маҳаллий миқёсда иш олиб бориш» шиорига амал қилмоқдалар.

Ўтган 20 асрнинг охириги ун йилликларида дунё жамоатчилиги олдида ўта ўткир ва мураккаб муаммолар кун тартибидан урин олдики, уларни глобал муаммолар деб аталадиган бўлди.

Глобал муаммо деганда дунё миқёсини, бутун инсониятнинг тақдирини қамраб олган ва уларнинг ҳозирги ва келажагига хавф соладиган муаммоларни тушунмоқ керак. Уларни ҳал қилишда барча давлатлар ва халқлар ўзаро ҳамкорликда курашишлари лозим бўлади.

Глобал муаммолар ўз мазмунига кўра асосий ва устивор юналишдаги муаммолар билан бир қаторда кичикроқ муаммоларга ажратилади. Лекин кичик муаммоларни ўрганиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Терроризм, наркомания, халқаро муносабатлар, ҳуқуқбузарлик, техноген фалокатлар, табиатда содир бўладиган фавқулодда ҳодисалар (зилзила, сел, вулкон отишлари, довуллар, тоғ қўлашлари, сурилмалар ва б.) шулар жумласидандир. Илмий адабиётларда устивор юналишдаги муаммолар сони 8-10 та кичик муаммоларни ҳам ҳисоблаганда уларнинг сони 40 дан ошади.

Глобал муаммоларни мазмунига кура қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: 1. «Универсал» хусусиятга эга бўлган муаммолар. 2. Табиий-иктисодий хусусиятга эга бўлган муаммолар. 3. Ижтимоий хусусиятга эга бўлган муаммолар. 4. Аралаш хусусиятга эга бўлган муаммолар. Муаммоларни олдиндан руёбга чиққан «ески» ва «янги» муаммоларга гуруҳлаштириш мумкин. Муаммолар долзарблик даражасига кўра ўрнини ўзгартириб туриши ҳам мумкин. Масалан, 20 асрнинг ўрталарида учинчи жаҳон уришининг олдини олиш энг муҳим муаммо ҳисобланган бўлса,

эндиликда экологик ва демаграфик муаммолар биринчи ўринга чиқиб олди.

Айни пайтда глобал муаммоларнинг қуйидаги асосий турлари дарсликларда ёритилмоқда ва матбуотда кенг муҳокама қилинмоқда: экологик, демаграфик, озиқ-овқат, тинчлик ва қуролсизланиш, ривожланаётган мамлакатларнинг қолоқлигини тугатиш, энергетик ва хом ашё, дунё океанидан фойдаланиш, космосни тинчлик мақсадига хизмат қилдириш.

Глобал компетентлик– бу ўқитувчининг илмий салоҳияти кенглиги, фикрлаш доирасининг глобал миқёсдалиги, қўшимча чет тилини билиши, компютер технологияларидан кенг фойдалана олиши, интернетда илмий конференцияларда иштирок этиши, тезкорлик билан илмий ўзгаришларни қабул қилиши тушунилади.

Глобал фикрлаш - бу глобал жараёнларни таҳлил қилиш, соҳа йўналишларида ўз илмий қарашига эга бўлиш, жаҳон иқтисодиётидаги ахборотларга ўз илмий қарашларини кенг намоён этиш.

Глобал муаммоларни ечиш ва кейинги ривожланиши учун ҳозирги кунда жамият ҳаётида инсоният глобализасия билан шуғулланишига тўғри келмоқда. Глобализасия - бу умуминсоният принциплари асосида дунё давлатларининг бир-бирига яқинлашиш тенденциясининг фалсафий-социологик таърифидир. Глобализасия жараёни инсониятнинг эволюцион, иқтисодий, социал, маданий, илмий патенсиали асосида яқинлашиши, миллат ва планетамиз халқларининг бутун дунё интеграсияси билан ўзаро боғланиши асосида янги цивилизасия томон ҳаракатини қўллайди. Шулардан энг муҳими информатика соҳасида эришган ютуқлардир. Унинг техникавий воситасидаги персонал компютерларнинг яратилиши ва ташкилланишидаги интернетдек информасия тармоқларининг яратилиши, унинг чегара билмас глобаллашувига олиб келди ва ҳеч сўзсиз илмий техника прогрессининг ривожига катта туртки бўлиб ҳисобланади.

Олиб борилган кузатишлар, манбалар таҳлили ва тадқиқот ишлари натижаларига таяниб, қуйидаги умумий хулосаларга келинди:

1. Таълим олувчиларнинг фикрлаш фаолияти ўзлаштирган билимларини мустаҳкамлаш, кенгайтириш ва бойитиш, келгуси фаолияти учун зарур бўлган кўникмалар ва фазилатларини ҳосил қилиш ҳамда ривожлантириш шаклидир. Таълим олувчиларнинг фаол фикрлашини ташкил этишдан мақсад уларни янги билимларини мустаҳкамлаб боришга одатлантириш, фанлардан берилган топшириқларни ўз вақтида тайёрлаш, керакли адабиётларни топиш, бўш вақтни оқилона ташкил этишга, бугунги кундаги кенг қамровли демократик ислохотларни тўғри баҳолашга ўргатиш, янгича дунёқарашни таркиб топтириш, ўз устида мунтазам, қунт билан ишлаш қобилиятини ўстиришдир.

2. таълим олувчиларнинг фаол фикрлаш жараёни нафақат таълим муассасаларида машг`улотларни ўзлаштириш даражасига, балки кундалик турмушда ўзаро муносабати, ғоявий-сиёсий етуқлиги, ҳаётий тажрибалари,

кўникма ва малакалари, бўш вақтни қандай ташкил этишларига ҳам боқлик.

3. Фикрлаш фаолияти хусусиятлари турли ижтимоий-сиёсий адабиётларни мустақил ўқиш жараёнида талабаларнинг сиёсий билими такомиллашиб боради, хотираси, иродаси чиниқади, диққат-еътибори жамланади, фикрлари, тафаккури ривожланади, ҳаёт ҳақидаги билимларнинг моҳияти тўғрисидаги тасавури бойийди, ойдинлашади.

4. Фикрлаш фаолиятини ўстиришда тегишли манбаларнинг баъзи керакли жойларини, қийин терминларни, асосий ғоялар ва қоидалар, таърифларни ёзиб бориш мақсадга мувофиқдир. Материални ёзиб борганда унинг мазмуни кўпроқ эса сақланиб қолади, материал яхшироқ ўзлаштирилади, уни тўлиқ тушунишга, мазмунига чуқурроқ ёндашишга, мустақил таҳлил қилишга ўргатади, маълум вақт ўтгандан кейин китоб мазмунини ёзувга қараб эсга тушириш, такрорлаш, ундаги асосий ҳолатларни хотирлаш имконини беради.

5. Таълим олувчиларнинг фаол фикр юритиши ўқитилишининг асосий мақсади, уларни дастлабки тахсил вақтидан илмий изланиш-тадқиқот ишларига жалб этиш, унинг натижаларини амалиётга тадбиқ этиш ва шу билан бирга мустақил мутахассисларни тарбиялашдир.

6. Фикрлаш жараёнида ахборотларни таҳлил этишда аннотасиялар, қисқача кўчирма, конспект ёзувларни кенг қўллаш керак. Қайта ишланаётган ахборотларни таҳлил қилиш, бу ўта муҳим, илмий изланишнинг босқичларидан бири ҳисобланиб, унда бўлган барча ахборотлар бўйича бир бутун мантиқий бир фикрга келиш талаб этилади. Қилинган бу фикрлар келгусида бажариладиган ишларининг тақдирини, самарадорлигини ифодалайди. Шунинг учун бунда шошма-шошарликга, таваккалчиликга, ноаниқликга йўл қўймай, иложи борича, кўпроқ ахборотларни йиғиш ва кўриб чиқиш талаб этилади.

7. Гипотезанинг фикрлашдаги ўрни тафаккурдаги олдиндан кўрилган, айтилган фаразни амалиёт билан боғланиш ҳисобланади. У унганча бўлган билимни умумийлаштириб изловчини фаолиятини активлаштиради, илмий изланиш жараёнини янги даражага кўтаради, унинг фантазиясини, уйловини, интуисиюсини кучайтиради.

Фикрлаш жараёнида табиат ва жамият ҳодисаларини илмий олдиндан кўриш мустақил Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш даврида келгусида содир бўладиган ҳодиса ва воқеаларга тайёр бўлиши, унинг ижобий оқибатини кўпайтириш, салбий оқибатларни олдини олиш, камида уларни камайтириши муҳим ҳисобланади. Албатта, бундай жараёнларни олдиндан кўра билиш, чуқур билиш, манба ва шароит талаб қилади.

Назорат саволлари:

1. Глобаллашган даврнинг ўзига хос мазмун –моҳияти қандай?
2. глобал ахборотларнинг мақсади нимадан иборат?

3. Давлат иқтисодиётини ривожланитиржа олий таълимнинг аҳамияти ва ўрни.
4. Талабаларнинг глобал фикрлашини шакллантириш мазмунини тушунтириш.
5. Ахборот маданияти деганда нимани тушунасиз?
6. глобал фикрлашнинг асосий босқичларини таҳлил қилинг.
7. Миллий моделининг таркибий қисмларини ўзвийлигини кўрсатинг

Фойдаланилган адабиётлар:

1. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
2. Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison. Research Methods in Education. Sixth edition. Simultaneously published in the USA and Canada. 2007. - p 242- 244.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир”. Вазирлар Маҳкамасини 2015 йил 16 январдаги бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаси.// “Халқ сўзи”, 17.01.2015 йил.
4. Йўлдошев Ж.Т. “Кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаштириш жараёнида тадбиркорлик маблағларининг ўрни”. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил.
5. А. Вахабов и др. “Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации” Тематическое исследование на примере Казахстана, Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.
6. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
7. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
8. Navigating the new pedagogy: six principles that transform teaching/Jeff Halstead, United Kingdom, 2011 – 12-13 p.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот:

Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш модели сифатида.

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида бакалавриат таълим йўналишлари ўқув режанинг мазмун ва моҳиятини таҳлил қилиш ҳамда фанлар дастурлари мазмунига қўйиладиган умумий талаблар га оид кўниммаларини ривожлантириш

Фикр: “Бакалавриат йўналиши ўқув режаси рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделидир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

«Таълим-тарбия жараёнинг» кетма-кетлигини жойлаштиринг.

Ўзингизни текшириб кўринг!

Харакатлар мазмуни	Якка баҳо	Якка хато	Тўғри жавоб	Гуруҳ баҳоси	Гуруҳ хатоси
Мақсад					
Мазмун					
Шакл					
Метод					
Восита					
Натижа					

Педагогик фаолиятни ташкил этиш билан боғлиқ муаммолар ва ҳал этиш стратегияларини келтиринг!

Педагог фаолиятида юзага келадиган муаммоларнинг ўрганишнинг зарурияти ва ўзига хос жиҳатлари

Савол:

Сизнингча, замонавий шароитдаўқитувчи фаолиятида қандай муаммолар кўзга ташланмоқда? Ўз фаолиятингизда қандай муаммоларга дуч келмоқдасиз?

Ўқитувчи фаолиятида юзага келадиган муаммоларни ўрганишнинг асосий аспекти:

1. Касбий. Ушбу жиҳат билан боғлиқ қийинчиликлар самарадорлик, ишонч, фаолият сифати орасидаги сабаб-оқибат алоқадорликлари ва фаолият субъектининг индивидуал ўзига хосликларини ўрганиш билан тавсифланади.

2. Физиологик. Мазкур аспект ўқитувчи фаолиятида юзага келадиган қийинчиликларни унинг олий нерв фаолияти тизими ва сенсомотор ҳаракатлари орасидаги боғлиқликда кўриб чиқади.

3. Ижтимоий. Ушбу жиҳат билан боғлиқ қийинчиликлар ўқитувчининг ижтимоий мавқеи, обрў-эътибори, уни ижтимоий ҳимоялаш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишни тақозо этади.

4. Тиббий. Мазкур аспект фаолиятдаги қийинчиликларни ўқитувчининг руҳий, жисмоний соғломлиги, турли касалликларни орттириши, уларни саломатликка таъсирини аниқлаб беради.

Педагогнинг касбий кўникмалари гуруҳлари қандай?

Назорат саволлари

1. Олий таълим ўқув режасининг асосий вазифалари?
2. Олий таълим ўқув режасининг мақсади нимадан иборат?
3. Давлат иқтисодиётини ривожланитиржа ўқув режанинг аҳамияти ва ўрни.
4. Таълим соҳасида асосий меъёрий ҳужжатлар мазмунини тушунтиринг (ДТС Ўқув режа, Ўқув дастур).
5. Олий таълим тизимида давлат сиёсатининг асосий тамойиллари айтиб беринг.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий босқичларини таҳлил қилинг.
7. Бакалавриат йўналиши ўқув режасининг таркибий қисмларини ўзвийлигини кўрсатинг

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир”. Вазирлар Маҳкамасини 2015 йил 16 январдаги бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаси.// “Халқ сўзи”, 17.01.2015 йил.

2. А. Вахабов и др. “Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации” Тематическое исследование на примере Казахстана,

Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.

3. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.

4. Йўлдошев Ж.Т. “Кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаштириш жараёнида тадбиркорлик маблағларининг ўрни”. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил.

7. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

8. O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989
//www.ucd.ie - 189 б.

2-амалий машғулот:

**Ўқитувчилар тайёрлашда ўзига хосликлари ва педагогик тизимни
лойиҳалаштириш. (4 соат)**

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида ўқув машғулотлар довомида Лойихавий таълим технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш.

“Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Модератор		
Фасилитатор		
Супервайзер		
Тютер		
Фидбек		
Селфстади		
Силабус		

Таълимнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини тоифалаб беринг!

№	Таълимнинг ҳуқуқий ҳужжатлари	Таълимнинг норматив ҳужжатлари
1		
2		
...		

Технологиянинг таснифий белгилари сифатида нималарни аниқлаб олинди?:

Қўлланилиши даражаси ва тавсифи: локал даражада қўлланилиш тавсифига эга мезотехнология.

Фалсафий асоси: 1) антропологик; 2) онто-логик; 3) диалогик.

Методологик ёндашуви: инсонпарвар, ал-горитмли, амалий йўналтирилган, кадриятга йўналтирилган ёндашув.

Ривожланишнинг етакчи омиллари: 1) со-циоген; 2) психоген.

Таърибани ўзлаштиришнинг илмий концепцияси: ассоциатив-рефлекторли + фаолиятли + ривожлантирувчи + бихевиористик.

Шахсни ривожлантириш соҳасига йўналганлиги ва тузилиши: БМО (билим, кўникма ва малака) + ЎЗБМС (ўз-ўзини бошқариш механизми соҳаси) + ХАС (ҳаракатли-амалий соҳа).

Мазмунли тавсифи: касбий йўналтирилган.

Ижтимоий-педагогик фаолият тури: таълимий (дидактик), тарбиявий, ривожлан-тирувчи

Қўлланиладиган методлари: 1) диалогли; 2) вазиятли; 3) бир-бирига тушунтириш; 4) бир-бирига ўргатиш; 3) ролли-ўйинли; 6) изланишли-тадқиқотчилик

Ташкилий шакллари: 1) индивидуал; 2) гуруҳли; 3) жуфтликларда ишлаш; 4) жамоавий.

Қўлланиладиган воситалари: 1) тарқатма материаллар; 2) ҳужжатли фильмлар; 3) бадий адабиётлар; 4) мультимедиа.

Таълим олувчига ёндашув ва биргаликдаги ўзаро ҳаракат тавсифи: фаолиятга йўналтирилган.

Модернизацион йўналиши ва анъанавий таълим тизимга муносабати: биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятни кучайтириш асосидаги педагогик технология.

Қўлланилиш тоифаси: педагогика коллежи ўқувчилари учун. Технологиянинг мазмуни ўзида мотивацион – когнитив-операцион – фаолият бирлиги ва ана шу босқичларни ҳар бирида ўзига хос тарзда намоён бўлувчи мустақил ишни амалга ошириш даражалари (танишув, тушуниш, анализ, ва син тез)ни акс эттиради

Назорат саволлари

- 1.Ўқитувчиларнинг боқа касб эгаларидан ўзига хосликлари қандай?
- 2.Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмаларини санаб беринг?
- 3.Олий таълим муассасаларида лойиҳавий таълимдан кенг фойдаланишнинг сабаби нима?
- 4.Лойиҳавий таълимнинг асослари қандай?
- 5.Ўқув лойиҳанинг ижтимоий- педагогик шартлари?
- 6.Ўқув лойиҳавий фаолият ва ўқув лойиҳасинг услубий паспортини изохланг?

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1.Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий кадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006.
- 2.Ярматов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.
- 3.Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. –Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
- 4.Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери»//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
- 5.Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар// “Biznes-Эксперт” илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
- 6.Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери»//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
- 7.R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
- 8.Albert Bandura, Richard Walters. Teenage aggression. Studying of influence of education and family relations. Publishing house: Eksmo-Press, April-Press ISBN: 5-04-004214-0 Year of the edition:-2000
- 9.Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002

10.Abraham Harold Masloou. Motivation and Personality. Year of the edition: 2011

3-амалий машғулот:

Ҳамкорлик педагогикаси ва педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммоларни бартараф этиш стратегиялари.

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида ҳамкорлик педагогикасига оид маълумотларни тизимлаштириш ва мавжуд кўникмаларни ривожлантириш .

Мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна: Ҳамкорлик педагогикасининг SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Ҳамкорлик педагогикасининг кучли томонлари	
W	Ҳамкорлик педагогикасининг кучсиз томонлари	
O	Ҳамкорлик педагогикасининг имкониятлари (ички)	
T	Тўсиқлар (ташқи)	

Ўқитувчининг касбий фаолияти билан боғлиқ муаммоларни юзага келтирувчи объектив шарт-шароитларга қуйидагиларкиради:

- 1) ўқитувчи меҳнатини ташкил этишда методик таъминотнинг етарли бўлмаслиги;
- 2) ўқитувчи фаолиятини баҳолашдаги формализм (юзакилик);
- 3) ўқитувчининг иккинчи даражали вазифаларга жалб этилиши.

Савол:

Педагог шахсининг специфик ўзига хосликлари билан боғлиқликда юзага келадиган қийинчиликларга нималарни киритиш мумкин?

Педагог фаолиятида юзага келадиган муаммолар билан боғлиқ вазиятларни таҳлил қилинг!

1-вазият

Педагогика ва психология факультетининг ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари профессор-ўқитувчиларни бир маротаба машғулотга келмаган талабани оралиқ назорат киритмаслик ҳақида огоҳлантирди.

Профессор-ўқитувчилардан айримлари декан ўринбосарининг кўрсатмасига асосан, бир маротаба машғулотга келмаган талабаларни ҳам оралиқ назоратга киритмади. Айрим ўқитувчилар уч-тўрт маротаба машғулотга келмаган талабаларнинг ҳам оралиқ назоратни ёзишларига рухсат берди.

Ноябрь ойида бўлиб ўтган “Педагогика” кафедра мажлисида ҳам талабаларнинг давомат масаласи муҳокама қилиниб, қолдирилган машғулотларни ўзлаштириш учун қайта топшириш қандай амалга оширилаётганлиги муҳокама этилди. Профессор-ўқитувчилардан бири қолдирилган машғулотлар учун қайта топширишни олмаслиги, талаба қанча машғулотга қатнашмаганлигидан қатъий назар, оралиқ назоратга кириши мумкинлиги ва машғулотларни қолдирганлиги учун оралиқ назоратга киришга рухсат берилмаслиги “Рейтинг тўғрисида”ги Низомда кўрсатилмаганлигини баён этди.

Юқорида келтирилган вазиятга аниқлик киритинг. Аниқ вазиятда акс этган асосий муаммо ва кичик муаммоларга оидинлик киритинг.

2-вазият

Педагогика ва психология бакалаврият таълим йўналиши 102-гуруҳи талабаларидан 8 нафари ҳамма фанлардан беш баҳога сессияни ёпаётганлигини, фақат педагогика назарияси фанидан уларнинг уч нафарига уч баҳо, тўрт нафарига тўрт баҳо қўйилаётганлигини айтишди. Ўқитувчидан эса, уларга беш баҳо қўйиб беришни сўради. Ўқитувчи эса, бу ҳолатни ўрганиб чиқишни зарур, деб топди. Худди шу гуруҳга дарсга кирадиган иккита ўқитувчидан “беш” баҳо сўраб келган талабалар ҳақида сўраб кўрди. Ўқитувчилар мазкур талабалар бошқа фанларнинг ҳаммасидан беш олганмиз, деб улардан баҳо қўйдириб олганлигини айтишди.

Мазкур вазиятни аниқлик киритинг. Ўқитувчи мазкур вазиятда қандай йўл тутиши лозим. Аниқроқ қилиб айтганда, ўқитувчи қатъий равишда ўз нуқтаи назарини сақлаб қолиши керакми, ёки толерант ёндашув асосида уларга сўраган баҳосини қўйиб бериши лозимми?

Назорат саволлари

1. Ҳамкорлик педагогикасининг асосий вазифалари?
2. Ҳамкорлик педагогикасининг мақсади нимадан иборат?
3. Педагогик фаолиятда қандай касбий муаммолар юзага келади?
4. Педагогик фаолиятда касбий муаммоларни хал этиш стратегияларини изоҳланг.
5. Ўқув материалларини қандай тизимлаштирилади?.
6. Ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрларини изоҳланг.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта

тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармони.

2.Ишмухамедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: “Истеъдод”, 2008. – 180 б.

3.Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: “Фан”, 2004. – 126 б

4.Нишоналиев У.Н., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С.. Касбий таълим педагогикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2007.

5.R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

6.Jan Kielven THE ARTFUL SCIENCE OF INSTRUCTIONAL INTEGRATION. Adapted from: BEYOND MONET. Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p 14-15

4-амалий машғулот:

Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш ва компетентли ёндашув. (4 соат)

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил

фикрлаш маданиятини шакллантиришга оид кўнималарини ривожлантириш.

Вазифа: Ўқитувчининг касбий фаолият функцияларини берилган, унинг мазмуни изоҳланг!

1. Гностик -
2. Лойихалаш –
3. Конструкциялаш –
4. Диагностик –
5. Прогностик –
6. Коммуникатив –
7. Ишлаб чиқариш-технологик –
8. Ташкилотчилик –

Педагог фаолиятида юзага келаётган муаммоларнинг келиб чиқиш сабаблари

Савол:

Сиз нима деб ўйлайсиз, касбий (профессионал) фаолият билан боғлиқ муаммолар қандай кўринишларда намоён бўлиши мумкин?

Касбий фаолият билан боғлиқликда юзага келаётган қийинчиликлар қуйидаги кўринишларда намоён бўлиши мумкин:

Савол:

Ўқитувчининг касбий фаолияти билан боғлиқ муаммоларни юзага келтирувчи объектив шарт-шароитларга нималарни киритиш мумкин?

Касбий етуклик даражаси билан боғлиқликда педагог фаолиятида юзага келаётган муаммоларни ҳал этиш стратегиялари

Олий таълимда фаолият юритадиган профессор-ўқитувчиларни касбий етуклик даражасига кўра шартли равишда тўрт гуруҳга ажратиш мумкин: адаптация босқичидаги, функционал барқарорликка эга, касбий маҳоратга эга ва новатор ўқитувчилар.

Ўқитувчи фаолиятида юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш қуйидаги стратегияларга асосланишни талаб этади: 1) касбий ривожланиш (конструктив стратегия); 2) психологик муҳофаза (ҳимоя стратегияси); 3) касбий деформация (деструктив стратегия).

Адаптация босқичидаги ўқитувчилар учун хос муаммоли вазиятлар касбий муҳитга кириш, педагогик жамоадаги меъёр, қадрият ва анъаналарни қабул қилиш кабилар билан боғлиқдир. Мазкур мураккабликлар объектив тавсифга эга бўлиб, мавҳум алоқадорлик эса, ёш ўқитувчи таълим жараёнида эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини ҳамда педагогик фаолиятга доир меъёр ва қадриятларни реал амалиётга қўллай ёки қўллай олмаслигида намоён бўлади.

Функционал барқарорликка эга ўқитувчиларда мураккаб вазиятлар педагогик стереотипларни мураккаблашуви билан боғлиқликда юзага келади. Бу эса ўқитувчидан ташаббускор қайта касбий ўз-ўзини намоён этишни талаб этади.

Маҳоратли педагоглар учун қийинчиликлар инновацион тўсиқларни енгиб ўтиш билан боғлиқ. Педагогик фаолиятдаги тўсқинликлар кўпинча педагог фаолиятини чегаралаб қўйиш кўринишида намоён бўлади.

Мазкур типология билан боғлиқликда юзага келадиган қийинчиликларни ҳал этишда бир ёки бир неча стратегияни қўллаш мақсадга мувофиқ. Масалан, ёш ўқитувчилар фаолиятида юзага келадиган қийинчиликлар энг аввало, уларнинг касбий ривожланиши босқичма-босқич такомиллаштириб борилиши, касбий фаолият билан боғлиқ муаммоли вазиятларни ҳал этишда уларни психологик қўллаб-қувватлаш, ўз-ўзига ишонч, масъулиятни қарор топтириш, шунингдек, ўзгарувчан вазиятларда мувафаққиятли ҳаракатлана олиш стратегияларини талаб этади.

Назорат саволлари

1. Олий таълим тизимида кадрлар билан ишлаш сиёсати нима билан белгиланади?
2. Педагогнинг компетентлиги деганда нимани тушунаси?
3. Илмий педагогик кадрлардан самарали фойдаланишнинг асосий йўллари таҳлил қилинг.
4. Илмий педагогик кадрларга қўйиладиган талабларни лойиҳа ёрдамида тузинг.
5. Олий ўқув юрти ўз ўзини молиялашнинг қайси манбаларидан фойдаланиш мумкин?
6. Жаҳон молиявий инқирози шароитида олий ўқув юртининг иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш асосий йўллари нимадан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар

1. А. Вахабов и др. «Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации» Тематическое исследование на примере Казахстана, Таджикистана, Кыргызской Республики и Узбекистана. Всемирный банк. 2005 год, с. 196.
2. Акрамова Ш. Олий таълим соҳасидаги глобал тенденциялар: Ўзбекистон учун имкониятлар.// «Biznes-Эксперт» илмий-амалий журнал, 2014 йил № 12 сон Б. 56.
3. Хакимова Е. «Высшее образование несёт потери».//Мир новостей №7 (1105) от 18.02.2015 г.
4. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
5. 7.Prof. Dr. Thomas Deißinger, Dipl. Hdl. Silke Hellwig Structures and functions of Competency-based Education and Training (CBET): a comparative perspective. (University of Konstanz) ISBN 3-937235-49-3 second in December 2011 p 52.

5 – амалий машғулот:

Шахс ва жамият интеграцияси жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий ишларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш.

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида антропологик, акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантиришга оид кўникмаларини ривожлантириш.

?Савол:Педагогикада интеграциялар турлари ва мазмуни қуйидаги жадвалга тўлдилинг.

№	Интеграция турлари	Мазмуни
1		
2		
3		
...		

Парадигмаларини белгилашга нисбатан ёндашув турларини келтиринг!:

1. Қадриятли (аксиологик) ёндашув – маданият инсон ҳаётининг мазмуни сифатида тушунилади.

2. Фаолиятли ёндашув асосан маданият моддий ва маънавий бойликларни яратишга йўналтирилган фаолиятнинг синалган усуллари сифатида талқин этилади.

3. Шахсий ёндашув – маданият муайян шахс тимсолида намоён бўлади. Маданиятга нисбатан турли ёндашувларнинг мавжудлиги бир қатор парадигмаларнинг яратилишига замин яратади

Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

1 Ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш нима дейилади?

- А. креативлик
- В. кўникма
- С. рефлексия

Қиёсий таҳлил

- Педагогиканинг замонавий тенденциялардан фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қилинг?

Тушунча таҳлили

- INSERT қисқармасини изоҳланг...

Амалий кўникма

- Мамлакат иқтимоодиётини ва таълим сифатини оширишга хизмат қилувчи ўқув режа намунасини ишлаб чиқинг?

Назорат саволлари

1. Таълимда “инновацион жараёнлар” термини нимани англатади?.
2. Инновацион фаолиятдаги акмеологик ёндашувга изоҳ беринг.

3. Инновацион фаолиятдаги "креативлик" деганда сиз нимани тушунаси?
4. Инновацион фаолият таркибидаги "рефлексия"ни тушунтириб беринг.
5. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изоҳлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008й, 173-б.
2. Каримов И.А. Асосий вазирамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Т.; «Ўзбекистон», 2010 й, 77б
3. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»// «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори».-Т.:Шарқ, 1997.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни //Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: Шарқ, 1997.
5. Азизходжаева Н. Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. - Т. : “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2006.
6. Ходжаев Б.Х. Ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш йўллари. - Т.: ТДПУ, 2008. - 65 б.
7. Байбаева М. Х. Мустақил таълим олиш технологияси ва касбий йўналганлик // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2005.
8. Ижтимоий педагогика. / Н.Эгамбердиева - Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009. - 232 б.
9. Ў.Толипов, М.Усмонбоева «Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари» -Тошкент: 2006й.
10. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

6 – амалий машғулот:

Ёшларда кадриятлар тизимини ва толерантлик маданияти шакллантириш мазмун-моҳияти.

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида машғулотлар давомида талаба-ёшларда кадриятлар тизими ва мафкуравий иммунитетни шакллантиришга оид кўникмаларини ривожлантириш.

Вазифалар!

- 1.Фан соҳасидаги инновацияларни сананг ва изоҳланг.
- 2.Таълимдаги инновациялардан ВЕНН диаграммасини яратинг!
- 3.Таълимидаги инновацияларни тоифалаш жадвалида тасвирланг!

Педагог шахсининг специфик ўзига хосликлари билан боғлиқликда юзага келадиган қийинчиликлар:

- 1) педагогик фаолиятни амалга оширишда ички куч ва имкониятларнинг етарли эмаслиги;
- 2) соҳадаги ислохотлар билан боғлиқликда фаолиятни ўзгартириш имконини бермайдиган ўз-ўзини йўналтириш механизмнинг бузилиши;
- 3) салбий психологик ҳолатлар (ишончсизлик, асабийлик, кўрқув, ўз фаолиятдан қоникмаслик ва бошқалар).

Назорат саволлари

1. Тарбия жараёнини ташкил этишнинг асосий вазифалари?
2. Тарбия жараёнини ташкил этишнинг мақсади нимадан иборат?
3. Тарбия жараёнини ташкил этишга доир қандай замонавий ёндашувлар мавжуд?
3. Тарбия парадигмаларининг аҳамияти ва ўрни.
4. Талаба-ёшларда кадриятлар тизими мазмунини тушунтириш.
5. Мафкуравий иммунитет нима?
6. Талабаларда толерантлик маданиятини шакллантириш мазмуни, шакл, метод ва воситаларини кўрсатиш.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1.Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий кадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006.
- 2.Ярматов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va technology” нашриёти, 2009.
- 3.Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. –Т.: “Fan va technologylar” нашриёти, 2012.
- 4.Асқарова Ў. Миллий ғурур тарбияси: (Меҳрибонлик уйлари мисолида). – Т.: Ўқитувчи, 2003.
- 5.Асмолов А. Г. Мы обречены на толерантность// семья и школа. 2001. - №11-12. – С.32-35.
- 6.Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. – СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005.
6. Век толерантности: Научно-публицистический вестник. М.: 2001.- 264 с.
- 7.Қодирова З. Ёшларда толерантликни ривожлантиришнинг баъзи масаларига доир. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. - №№. – Б.42.
- 8.R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic билан боғлиқ қийинчиликлар ўқитувчининг ижтимоий мавқеи, обрў-эътибори, уни ижтимоий ҳимоялаш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишни тақозо этади.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейс-стади технологияси

“Case” сўзи, лотинча “casus”- “воқеа, ҳодиса” сўздан келиб чиққандир. Бошқача айтганда, бу тушунча ҳаётда юз берадиган қандайдир воқеа ёки ҳодисани, аниқ бир вазиятнинг тафсилотини англатади. Умуман олганда, кейс – стади (аниқ бир ҳолат ёки вазият), муайян жараёнида содир бўладиган ҳақиқий воқеликни сўзлар, рақамлар, образларда ифода этишда намоён бўлади. Бундан ташқари, бу ифода таълим соҳасида, ҳодиса ёки вазиятни тадқиқ этиш учун ишлатиладиган ахборот, стенография сифатида қўлланилади. Кейс-стади ҳодиса ёки вазиятни оддий тафсилотидан фарқли ўлароқ, у ўқув материални ўзлаштириш учун кўмаклашувчи ахборотни ўз ичига олади, бунга дуч келган муаммони аниқлаш ва унинг ечим йўллариини излаш орқали эришилади. Кейс-стади, муайян ўқув мақсадли билим олиш воситаси сифатида ишлаб чиқилиши зарур. Ушбу мақсадлар кенг кўламли бўлиб, ахборотлар, маълумотлар ёки тафсилотлар билан таъминланишини назарда тутуди, улар муайян қарашлар ёки усулларни намоёниш этишда қўлланилиши мумкин. “Кейс-стади” атамасини ўқитиш ва тадқиқ этиш йўналишларида қўллашда турлича ёндашиш зарурлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Мутахассислар мазкур терминни ташкилотларни жадал ўрганиш, ифодалаш ва таҳлил этиш учун ишлатадилар, унинг натижасида янги назария яратилади мавжуд назария текшириб кўрилади, янги ечимлар аниқланади

Кейс усул биринчи марта Гарвард бизнес-актабида бўлғуси адвокатларни амалий малакаларга ўргатишда ишлатила бошланган эди.

Вазиятлар мазмуни ва тафсилотини ифодалашнинг турли хил кўринишлари мавжуд. Кейс-стади бор-йўғи бир неча иборалардан тортиб, юзлаб варақлардаги ҳажмгача эга бўлиши мумкин. Йирик ҳажмдаги кейс-стадига дуч бўлган таҳсил олувчилар, одатда кейс-стадининг тафсилоти қанчалик йирик бўлса улар шунчалик мураккаб деб ҳисоблайдилар. Бу нотўғри хулосадир – чунки кўпчилик қисқа кейслар чигалроқ бўлади. Кейсни тузишда муайян вазиятни ифодалаш учун унинг ёзма шаклидан фойдаланиш шарт эмас. Вазиятларни ифодалаш учун фотография, видеофильмлар, аудиоёзувлар ёки слайдлардан фойдаланиш мумкин. Барча ушбу воситалар таҳсил олувчиларга вазиятни ҳақиқатга яқинроқ гавдалантиришга ёрдам беради. Шу билан бирга ёзма шаклдаги ахборот масалан фотография шаклидаги ахборотдан кўра қайта ишлаш ва таҳлил этиш учун қулайроқдир. Бу ҳолларда фотографияларни ёзма шаклдаги ахборот билан тўлдириш зарур. Ёзма кейсларни ўрганиш тажрибаси бўлган таҳсил олувчиларни ўқитишда мультимедиялар ахборотларидан фойдаланилган кейсларни қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Кейс-стади (муайян вазиятлар) индивидуумлар, шериклар, гуруҳларда, корхоналарда, ҳаттоки бутун бир мамлакат миқёсида ўзининг таълим хусусиятига кўра назарга келувчи муаммоларни ифодалаш

мумкин. Кейслар таълимнинг турли соҳаларида: бизнес, бошқарув, тиббиёт, архитектура, қурилиш, ҳамда ностандарт муаммолар мажмуаси ечимини қабул қилиш малакасини талаб этадиган барча фанларда қўлланилиши мумкин.

“Кейс-стади” ёрдамида ўқитишда муаммолар аниқланади, ечимлар топилади, тавсиялар ишлаб чиқилади.

Сифатли кейс-стадилар, уларни тайёрлаш, расмийлаштириш ва текшириш учун кўп вақт талаб этади. Шу билан бирга тўғри тузилган ва ўқув фанига киритилган кейс-стади, фанни ўзлаштиришда кўзланган натижаларга эришишга имконият беради.

Ишчан кейс-стадилар тузишнинг қуйидаги кетма-кетлигига риоя қилиниш тавсия этилади.

Кейсни ўрганиш мақсад ва вазифаларини ишлаб чиқиш - мазкур босқичда ўқитувчи ўқитиладиган фан бўйича таҳсил олувчи ўзлаштириши зарур бўлган билим ва малакаларга ўз эътиборини қаратади. Олдин ўрганилган материал билан қўйилган мақсаднинг сўзсиз мувофиқлиги кўзда тутилган бўлиши зарур. Кейс-стадиларни тузиш ва қўллашнинг асосий принциплари етарли даражада умумийдир.

Кейснинг мақсад ва вазифаларига мувофиқ материаллар танлаш -кейснинг материали муаммони очиб бериши лозим ва мазкур муаммо кейс олдига қўйилган мақсад ва вазифаларга мос бўлиши керак. Кейслар ҳақиқий вазиятларни аниқ тафсилотини намойиш этишлари ёки бироз муаллифни ижод натижалардан қўшилган бўлиши мумкин. Кейслар учун маълумотлар ва материаллари сифатида юқорида кўрсатилганидек, газета мақолалари, ташкилотларнинг ҳужжатлари, у ёки бу соҳадаги ташкилотнинг фаолияти бўйича хусусий кузатувлар, мутахассисларнинг фикри, истеъмолчиларнинг фикри, статистика қўмитаси маълумотлари, диаграмма фотоҳужжатлар, мультимедиа материаллари, слайдлар ва ҳ.к. хизмат қилиши мумкин.

Материалларни бирламчи қайта ишлаш. -Ушбу босқичда олинган кўп сонли ахборотлардан, кейс-стади мақсадларига мос келувчи, фойдалисини танлаб олинади. Кейс-стадида қўлланиладиган интеграллашган таҳлил, кўп шаклларга эга бўлиши мумкин. У асосан қўшимча маълумотларни тармоқ ҳисоботлари, техник ҳужжатлар, компаниялар ҳисоботлари, шахсий тажрибалар ва ҳ.к. киритиш ва таҳлил этишдан иборат.

Кейс турини аниқлаш. - Кейс-стади тайёрлаш усули бўйича турлича бўлиши мумкин. Ёзилиш жойига кўра кейс-стадилар “майдонда” (яъни объектда – фирма ёки компанияда) ёки ўқитувчининг иш столида тайёрланиши мумкин бўлса, кейс стадида фойдаланиладиган манбалар расмий (яъни нашр этилган) ёки норасмий (яъни дастлабки манбалардан олинган) кўринишга эга бўлса, кўрсатилган икки ўзгарувчи жамламасидан тўрт хил кейс-стади ҳосил бўлади: - “кутубхона”, “нашрий”, “классик” ва “кабинет”, “Кутубхона” кейс-стадиси ташқи томонидан “майдонда”ги тадқиқот натижасида тайёрланган кейс-стадига ўхшаб

кетади. Уларда корхона фаолияти ҳақида оммавий ахборот воситаларида (телевидения билан бирга) ва давлат бошқарув органларида (статистик, назорат, суд ва ҳ.к.) чоп этилган ахборотлар кенг миқёсда фойдаланилади.

“Кабинет” кейс-стадилар, муаллифнинг тадқиқотлари бошқарув соҳасидаги ўқитувчилиги ва маслаҳатчилигида тўплаган бой тажрибаларига асосланади.

Кейс мақсади ва вазифасига мувофиқ материални мослаш. - Ҳақиқий вазиятлар тафсилотини тайёрлашда, одатда компания, муассаса, ташкилот, раҳбарияти, унинг рақобатчилари олинган ахборотдан фойдаланишига тўсқинлик қилиш мақсадида уларнинг манзилларни ўзгартиришини ниқобланишини талаб этади. Ушбу ҳолатларда тадқиқот объектининг уйдирма номларидан фойдаланиш мумкин, кўрсаткич ва маълумотларни бироз тузатиш мумкин, улар уйдирма бўлмаслиги керак, чунки вазиятнинг кўриниш тафсилоти тубдан ўзгариб ҳақиқатдан фарқ қилиши мумкин.

Масалан, даромад ҳажми ва харожатнинг ҳисобий кўрсаткичи сунъий оширилса, ташкилотда маълум ҳаракатлар учун қандайдир заҳира мавжудлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин бўлади, аммо ҳақиқатда буни бажариб бўлмайди. Кейс муаллифи, вазият тарихини ўрганишни таклиф этиши мумкин, яъни ушбу вазият қўйилган ўқув мақсадлари талабларига мос келиши керак.

Кейс матни ва унга қўйиладиган саволларини техник тузиш. - Ҳақиқий вазиятларнинг тафсилотидан ташқари, изчиллик билан ҳақиқатга яқин вазиятни тасвирлаш тажрибасига эга бўлган муаллифнинг ижодий ҳаёти асосида ҳам вазиятни ифодалаш мумкин. Аммо, кўпчилик ҳолларда бундай кейслар таҳсил олувчиларга ёқмайди, улар ҳақиқий, чуқур маънога эга бўлган, аниқ ва тўлиқ ахборотларни талаб этадилар. Улар энг аввало ҳақиқий вазиятга ўзларининг фойдали ва бу жараёнларга тегишли эканлигини ҳис этишни хоҳлайдилар, ўз билим ва малакасидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар.

Кейс усулни қўллаш билан машқлар бажаришни фарқлай олиш керак. Машқларни бажариш юзаки тафсилоти ҳақиқий ёки уйдирма бўлган воқеани эслатиши мумкин. Аммо, машқни бажариш мақсади билан кейс-стади тадқиқотлари турлидир. Математик кўринишдаги мисол, масала, машқлар таҳсил олувчиларни махсус концепция, техника ёки принципни қўллашни ўрганиш учун материал ҳисобланадилар. Вазият эса, таҳсил олувчиларга кенг қамровли малакаларни эгаллашга ёрдам бериш учун қўлланилади. Машқ ёки масалани бажаришда битта ечим ва бу ечимнинг битта йўли мавжуд бўлади, вазиятда эса жуда кўп ечим ва ечимнинг муқобил йўлчалари мавжуддир.

Вазиятни шундай ифодалаш мумкинки у таҳсил олувчиларга махсус аналитик усулни қўллаш ёки муаммога махсус усул билан яқинлашиш имкониятини яратсин. Кейс усулнинг асосий вазифаси – бу таҳсил олувчиларни таркиблаштирилмаган муаммолар мажмуасини ечишни ўргатишдан иборат, ушбу турдаги муаммоларни муайян аналитик усул ёки

йўл билан ечиб бўлмаслиги аниқ. Шунинг учун, ўқитувчи таҳсил олувчи олдига аниқ вазифа қўйиши лозим: ёки масалани ечиш ёки кейс-стадини бажариш. Бунинг учун берилган топшириқ бўйича ўқитувчи таҳсил олувчининг нуқтаи назари билан ўзиникини солиштиради ва зарурият бўлса, таҳсил олувчи тушунчасига тузатиш киритади.

Вазиятлар “жонсиз”, “жонли” ёки қандайдир ўртача бўлиши мумкин. “Жонсиз” вазиятда, вазиятнинг барча ахбороти таҳсил олувчиларга таҳлилнинг бошида тақдим этилади. Вазият тирик бўлиши учун, ахборт вазият ўзгариши билан қўшимча берилиб борилади, яъни вазиятни тўла ўрганиш давомида қандайдир маълумотлар берилади. Бу эса вазиятни ҳақиқий ўзгариб боришини таъминлайди. Баъзи кейс-стадиларда бир ташкилотнинг ўзида, бир вақтнинг ўзида пайдо бўлган муаммолар, вазиятларнинг турлича талқини тақдим этилиши мумкин. Бундай ҳолатларда таҳсил олувчиларда мазкур ташкилот ва унинг муаммолари ҳақида маълумот тўплаб, ўзларининг жуда мураккаб жавоблари ва ечимларини ишлаб чиқишга имконият яратилади.

Вазиятнинг “жонли” шакли икки турли бўлиши мумкин. Биринчи турда, ташкилот аъзоси мавжуд вазиятни умумий тарзда ифода этади. Ташкилотдаги аниқ ҳолат ва унинг муаммоларини аниқ тасавур этиш учун, таҳсил олувчилар ўқитувчига бир неча қўшимча саволлар беришлари зарур бўлади. Табиийки, бундай кейсларнинг ҳар бири, уларнинг кўрилиш вақти ва жойига кўра фарқ этади. Иккинчи тури, оддий кейс – усулдагидек, вазиятни оддий ёзма тафсилот кўринишида тақдим этади. Таҳсил олувчиларда ҳақиқий вазиятга жалб этилиш учун, фақат ўзларига фойдали ахборотларни тўплаш имконияти берилади. Ушбу турли “жонли” вазият, ўрганишнинг бошқа усули – лойиҳалашга яқинлашади. Уларнинг асосий фарқи ташкилот ва таҳсил олувчи ўртасидаги муносабатнинг характеридадир. Лойиҳалаш одатда ташкилот аъзоларига фаолият режасини таклиф этувчи таҳсил олувчилар гуруҳини жалб этади. “Жонли” вазият, асосан ташкилотдан ахборот манбаси сифатида фойдаланишга имкон бериши мумкин. Таҳсил олувчиларнинг қизиқиши ошгани сари таълим имконияти ошиб боради. Бундан ташқари, бу таҳсил олувчиларда ахборотни излаш, олиш ва баҳолаш кўникмаларига эга бўлиш имкониятларини яратади. “Жонли” вазиятлар, уларни тадқиқ этишнинг юқори даражадаги малакаларини талаб этадилар, бундай малакага эса қуйи курс таҳсил олувчилари эга бўлмайдилар. Кўпчилик ўқитувчилар ушбу турли вазият йўриқномасини анъанавий кейс – курс ва лойиҳалаш орасидаги кўприк сифатида фойдаланадилар.

Кейс апробацияси (синаб кўриш). Муайян вазиятнинг таҳлили сифати ва аудиторияда уни муҳокама қилишда таҳсил олувчиларни жалб этиш даражаси ушбу усулни қўллашда алоҳида аҳамият касб этади. Сўзсиз, ўқитувчи қанчалик маҳоратли бўлмасин, у ўз ютуғини аудитория билан баҳам кўришга мажбурдир. Шунинг учун, таҳсил олувчилар кейс-стадини қўллаб ўтказиладиган машғулотларга тегишли равишда тайёрланиши жуда муҳимдир.

Муайян вазият усули апробацияси доирасида таҳсил олувчининг кейс билан иши қуйидагилардан иборат:

- кейс-стадини индивидуал таҳлил қилиш;
- кейс-стадини кичик гуруҳда таҳлил қилиш;
- кейс-стадини аудиторияда ўқитувчи билан муҳокама қилиш.

Апробацияда кейс-стади билан танишишни бир неча босқичда ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Биринчи марта бутун кейс-стадини жуда тез ўқиб чиқиш керак. Бунда ўқиш тезлиги, уни қайта айтиб бериш имконияти билан аниқланиши зарур.

Биринчи ўқиш давомида, таҳсил олувчи қандай кейс-стади билан ишлаётгани ва кейс-стади умумий мавзуси ҳамда мазмунини тушуниши лозим. Кейс-стадининг таркиби ва мантиқига алоҳида эътибор қаратиш лозим, бу эса кейинчалик матн бўйича тушунтириш ва ҳаволаларга қайтишга ёрдам беради. Агар таҳсил олувчи нима учун айнан шу кейс-стади берилганини тушуниб етса, унда унга ўқитувчи аудиторияда қўйиши мумкин бўлган саволларни аниқлаши осон бўлади. Биринчи ўқиш таҳсил олувчини кичик гуруҳда ишлашга тайёрлаши лозим, у ерда таҳсил олувчи бошқалар билан ўртоқлашиши мумкин.

Кейснинг иккинчи ўқуви, анча диққат ва эътиборли бўлиши лозим, унинг тезлиги эса ўқилганга нисбатан англашни амалга ошириш орқали белгиланади. Катта кейс-стади учун бу икки соатдан тўрт соатгача давом этиши мумкин. Кейс-стадининг таҳлили, айнан шу босқичда баҳоланади. Бунинг учун, таҳсил олувчи барча муҳим далилларни таҳлил этиши ва уларни баҳолашдан ажратиши лозим. Таҳлил, далилларни топиш, муаммо қисмларини ҳамда уларни ўзаро боғлиқлигини аниқлашни ўз ичига олади. Самарали таҳлил жараёнида унгача кўзга ташланмаган баъзи бир янги ҳодисалар (нарсалар) аниқланиши мумкин. Далил ва воқеалар таҳлили таҳсил олувчиларга ўз қарорларини тасдиқлаш учун ёрдам бериши керак. Бу таҳсил олувчидан оригиналлик ва ижод талаб қилади. Кўпчилик ҳолларда таҳсил олувчилар таҳлил ўрнига далил ва воқеаларни баҳолашга ўтиб кетадилар. Аммо ҳақиқий баҳолаш, фақат пухта таҳлилдан сўнггина амалга оширилиши мумкин.

Таҳсил олувчи иккинчи ўқиш давомида муаммога етиб бориши керак деб фараз этилади. Бу осон иш эмас. Таҳсил олувчи, муаммо истак ва натижа орасидаги номувофиқликда эканлигини тушуниши лозим. Муаммолар фақат моддий асосга (корхона, машиналар, пуллар, баҳолар ва бошқалар) эга бўлиши мумкин эмас. Улар доимо инсон ва унинг ҳатти-ҳаракати билан боғлиқ бўладилар. Бу кўпчилик ҳолларда ташкилот раҳбарига тегишли, агар у кейс-стади “қахрамони” сифатида намоён бўлса, иккинчи ўқиш таҳсил олувчига ўқитувчи баҳолайдиган яъни қабул қилинадиган ечимнинг асосланганлигини таъминлайди. Бунинг учун таҳсил олувчи далил ва воқеалар кетма-кетлигидан иборат занжир тузиши зарур. Ундан ташқари у схема ва жадвалларни диққат билан кузатиб, уларда тушинтирилмаган вазиятларни, ибораларни топа олиши керак.

Кейс-стадини учинчи ўқиши якуний ҳисобланади. Буни машғулотдан олдинги куннинг кечаси бажариш яхшидур. Кейс-стадини аввал бошланишини ўқиш, сўнг охиридан бошлаб ҳаммасини олдинга “қайтариб” далил ва воқеаларни кичик гуруҳда муҳокама қилгандан кейин, қайта текшириш ва аниқлаш фойдадан холи бўлмайди.

Кейс-стади билан ишлашнинг ушбу босқичи, кейс-стадининг жиддий маънавий таҳлилидан ва ушбу таҳлилни аудиторияда тақдим этишнинг самарали шаклини аниқлашдан иборат. Шуни таъкидлаш лозимки, кўпчилик ҳолларда кейс-стади муҳокамаси муаммо, муқобил ечимлар ва тавсиялар атрофида кечади. Кейс лойиҳасини биринчи муҳокамасида ўқитувчи таҳсил олувчининг ҳар бир босқичда сарф этган вақтини қайд этади. Қўшимча ахборотлар билан таъминлашнинг мураккаблиги, уни ўқиш қийинчиликлари, режалаштирилган билим ва малакаларни ўзлаштиришдаги фойдалилик даражасини аниқлайди. Шу билан бирга фан бўйича режалаштирилган мавзуларнинг кейс лойиҳасида тўла қамраб олинганлиги текширилади.

Кейс матнининг охириги кўринишини шакллантириш (босқичлар бўйича йўриқнома билан биргаликда). Ушбу босқичда апробация натижалари бўйича киритилган камчиликларни ҳисобга олиб кейснинг тузатилган матни тайёрланади. Кейс устида таҳсил олувчилар билан ишни ташкил этиш услубини ёритишга ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Ушбу услубиёт келажакда ўқитувчи бўлмоқчилар учун жуда фойдали бўлади.

“ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ БОШҚАРИШ” МАВЗУСИДАГИ

КЕЙС-СТАДИ ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Ўқув фани: педагогик инноватика.

Мавзу: Инновацион жараёнларни бошқариш.

Кейснинг асосий мақсади: инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделларни ўрганиш, таҳлил этиш ва педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий моделини ишлаб чиқиш.

Ўқув фаолиятдан кутиладиган натижалар:

1) инновацион жараёнларни бошқаришнинг ўзига хосликларини очиб бериш;

2) моделларга тавсифномалар тайёрлаш;

3) педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий моделини ишлаб чиқиш;

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун талабалар олдиндан қуйидаги билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишлари лозим:

Талаба қуйидагиларни билиши керак:

инновация, инновацион жараён, бошқариш, бошқарув объекти, бошқарув субъекти, бошқарув методлари, бошқарув функциялари.

Талаба қўйидаги кўникмаларга эга бўлиши керак:

таҳлил этиш, таққослаш, умумлаштириш, абстрактлаштириш, лойиҳалаш, моделлаштириш.

Талаба қўйидаги малакаларга эга бўлиши керак:

индивидуал ва ҳамкорликда ишлаш, когнитив, эвристик, креатив фаолият малакалари.

Манбалардан фойдаланиш учун адабиётлар рўйхати:

1. Омонов Н.Т., Хўжаев Н., Мадярова С., Эшчонов Э. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2009.

Ушбу кейснинг асосий манбаи кабинетли, лавҳали бўлиб, аниқ топшириқлар асосида баён этилган. Кейснинг асосий объекти инновацион жараёнларни бошқаришга йўналтирилган. Бу ташкилий кейс бўлиб, маълумотлар топшириқлар асосида тузилган. Ҳажми ўртача тизимлаштирилган бўлиб, тренингга мўлжалланган. Мавзу юзасидан кўникма ва малакаларни эгаллашга йўналтирилган. Дидактик мақсадларга кўра кейс муаммоларни тақдим қилиш, уларни ҳал этиш, таҳлил этиш ва янги моделни ишлаб чиқиш ва уни амалиётга татбиқ этиш технологиясини яратиш ва баҳолашга йўналтирилган.

Ушбу кейсдан “Таълим тизимини бошқариш” ва “Педагогик инноватика” фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

КЕЙС: ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ БОШҚАРИШ

Кириш. Инноватиканинг таянч тушунчаси – бу инновацион жараёндир. Таълимдаги инновацион жараёнлар қоидага мувофиқ уч асосий – ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарувга доир жиҳат билан боғлиқликда кўриб чиқилади. Мазкур жиҳатларнинг мазмунидан инновацион жараёнлар юзага келадиган умумий шарт-шароитлар ҳосил бўлади. Мавжуд шарт-шароитлар инновацион жараённинг амалга ошишига тўсқинлик қилиши ҳам мумкин. Инновацион жараёнлар ҳам стихияли, шунингдек, онгли бошқарилиши мумкин. Янгилик киритиш – бу энг аввало, табиий ва сунъий ўзгаришлар жараёнини бошқариш функцияси. Шунинг учун таълимдаги инновацион жараён – бу таълимдаги ўзгаришларни бошқариш жараёни демакдир.

Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни бошқариш – ўзига хос яхлит тизим бўлиб, таҳлил этиш, қарорлар қабул қилиш, режалаштириш, ташкил этиш, коррекциялаш, мотивациялаш, рағбатлантириш, назорат қилиш каби таркибий қисмларга эгамуайян бошқарув циклига эгадир.

Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни бошқариш бошқарув тизимини модернизациялашни талаб этади. Ана шу сабабли педагогика коллежларида инновацион жараёнларни бошқариш моделини

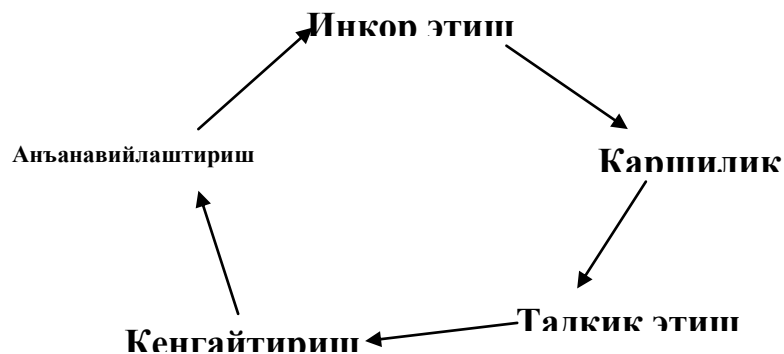
лойихалаш зарур. Айнан ана шу муаммони ҳал этиш “Кейс стади”га асосланган ўқитиш технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади. Ушбу технология инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделларни қиёсий ёндашув асосида ўрганиш ва таҳлил этиш орқали гуруҳ томонидан педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқариш моделини ишлаб чиқишга ёрдам беради

Тавсия этилаётган кейсни ечиш қуйидаги натижаларга эришишга имкон беради:

- 1) инновацион жараёнларнинг тузилиш, фазаси ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш;
- 2) топшириқларни ҳал этиш орқали инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделларни ўзлаштириш;
- 3) инновацион жараёнларни бошқариш шакл ва методларини ўрганиш;
- 4) мустақил равишда инновацион жараённи моделлаштириш кўникмасини эгаллаш.

1-муаммоли топшириқ. Қуйидаги инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделларни ўрганиш ва ҳар бирига тавсифнома (характеристика) ёзинг.

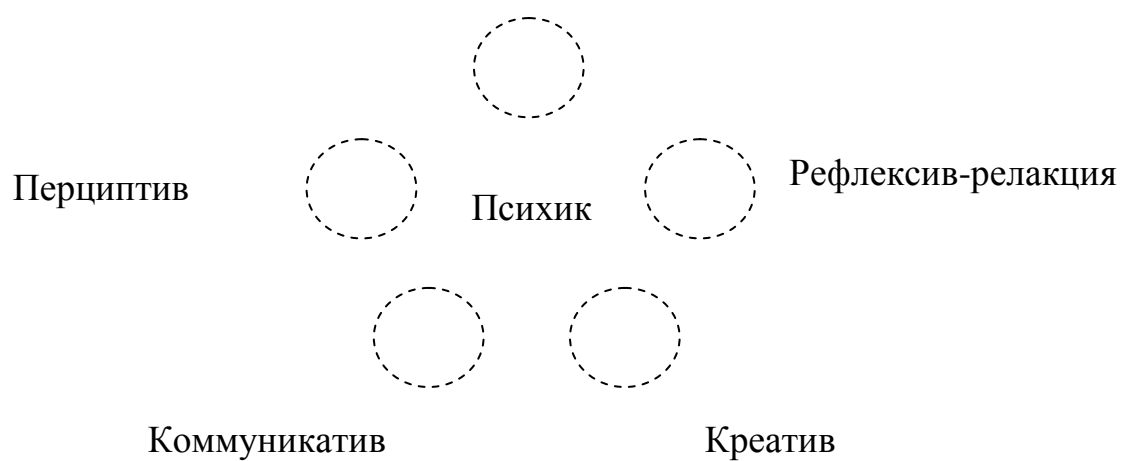
1)

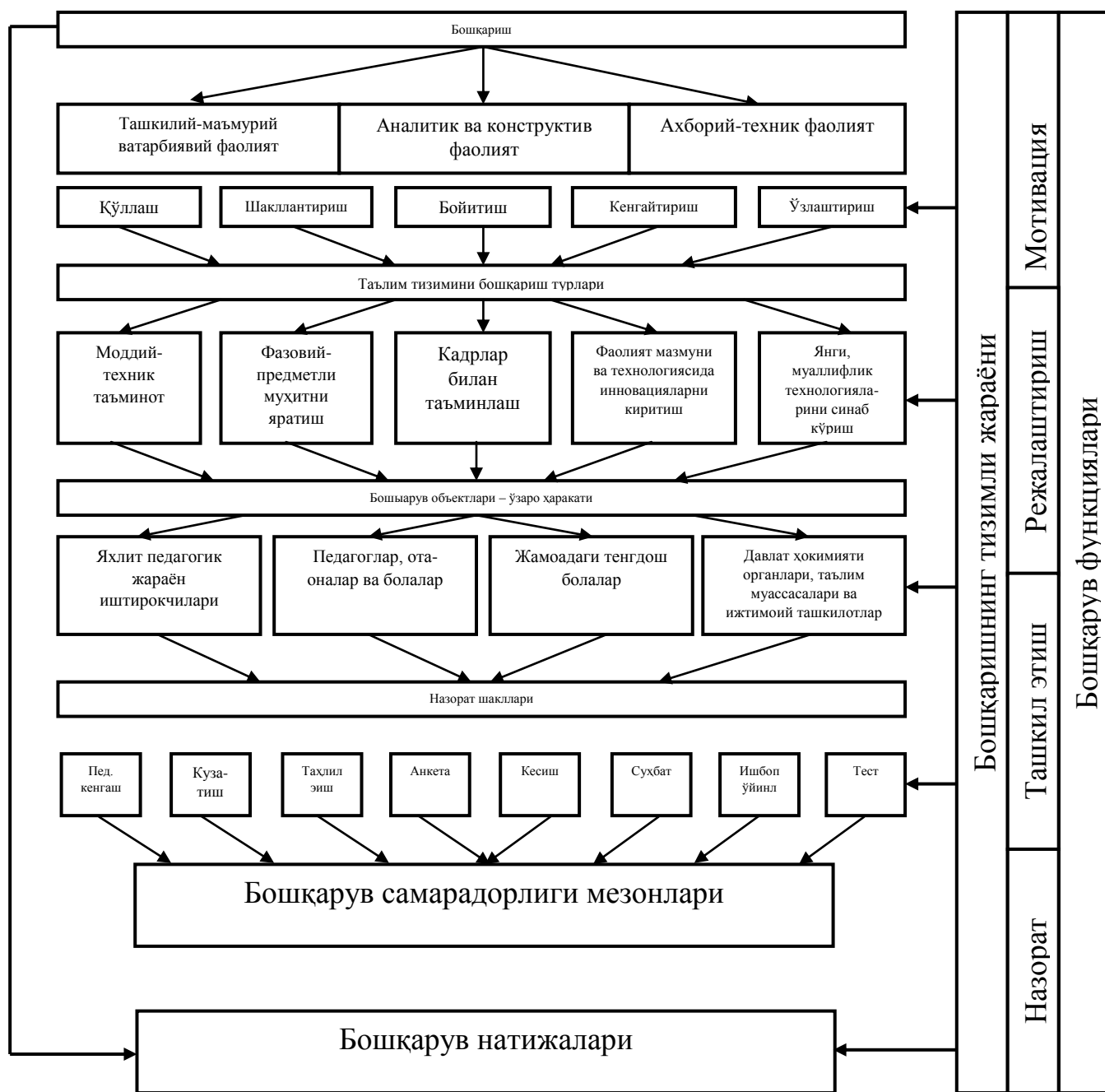
“Таълим муассасаси амалиётига инновацияларни жорий этишда педагогнинг хулқ-атвори модели” (К.М.Ушаков бўйича).

2)

Билишга доир

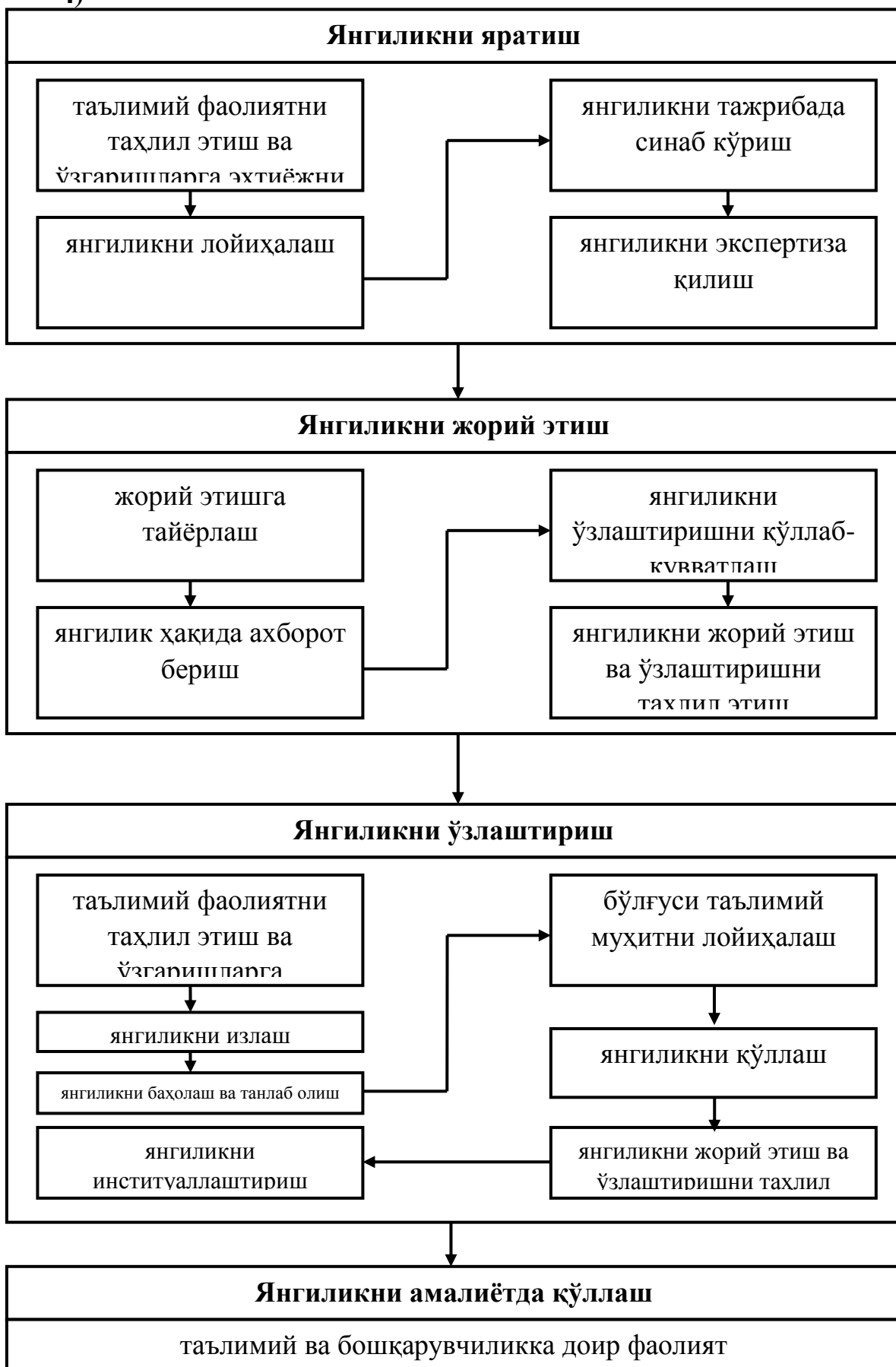

Таълим муассасаси раҳбарининг инновацион жараёни бошқаришга доир имитацион модели (А.П.Волчкова бўйича)

**Реабилитацион таълим муассасаларини бошқариш фаолиятининг
инновацион модели (Г.Обоснова бўйича)**

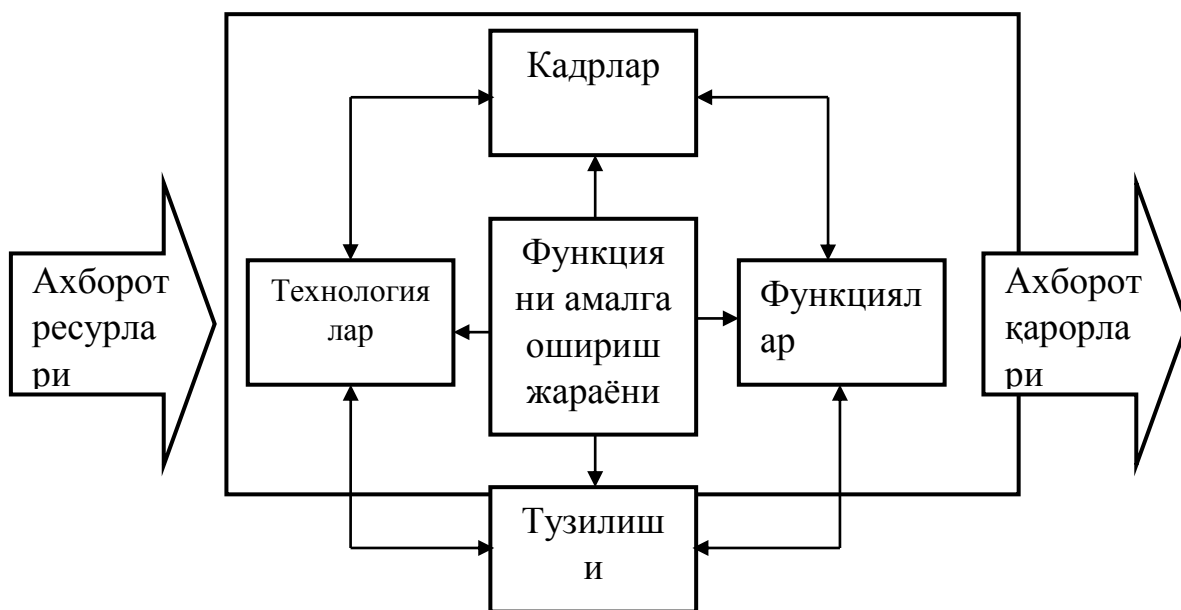
4)

Худудий таълим тизимида инновацион жараёни бошқариш модели
(В.Живикин бўйича)

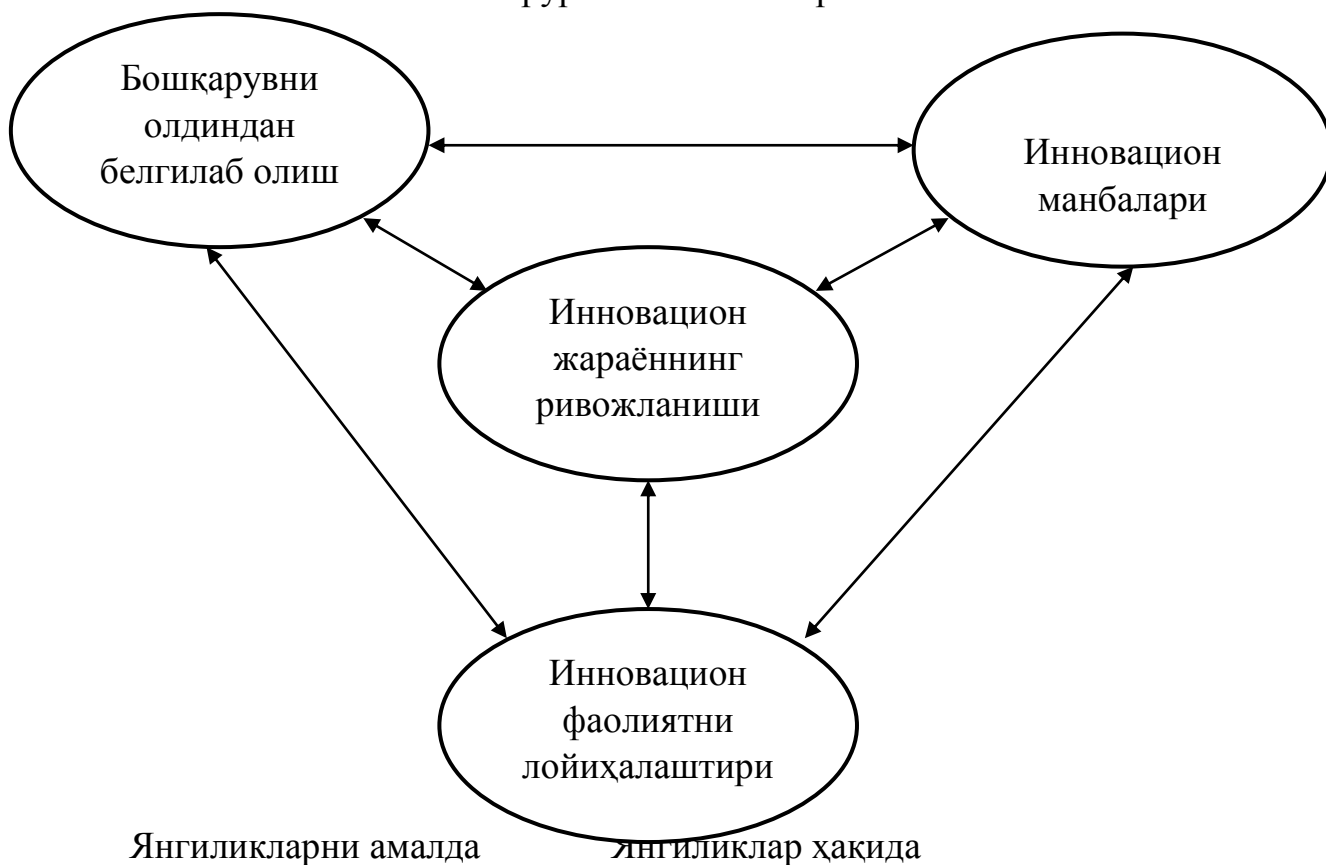
5)

Таълим муассасасида инновацион ривожланишнинг жараёнини бошқариш модели (Н.Белоусова бўйича)

6)

Мактаб жамоаси аъзоларини ўзгаришларнинг зарурлигига ишонтириш

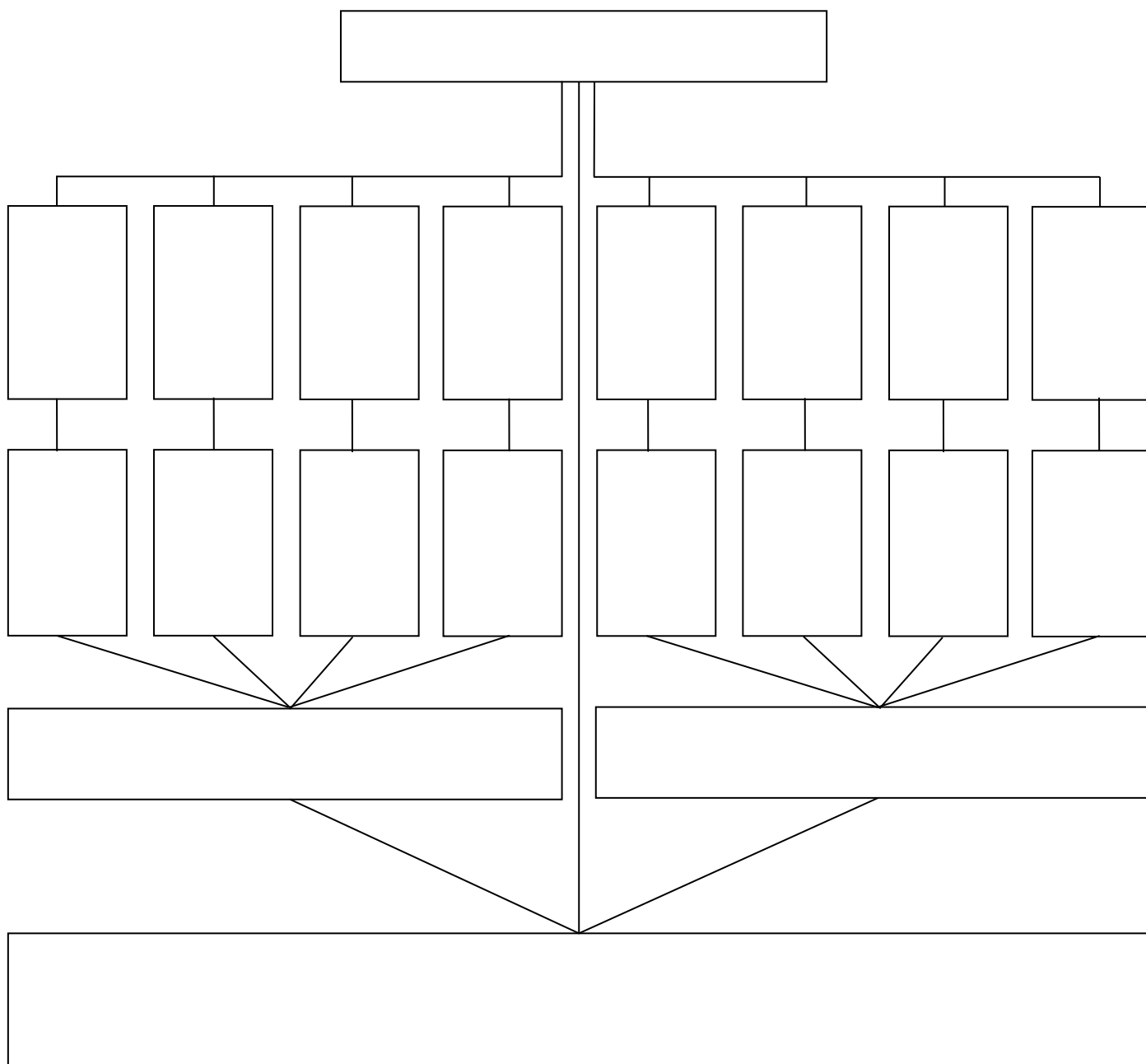

қўллаш, улардан узок
фойдаланиш, бекор
қилиш ёки янгиликларни
замонавийлаштириш

ахборотлар тўплаш, бу
ахборотларга баҳо бериш
уларни қўллаш ҳақидаги
қарор қабул қилиш

**Умумий таълим мактабларини инновацион бошқаришнинг
лойихали методи (Н.Мамадов бўйича)**

2-муаммоли топшириқ. Қуйидаги педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий моделини ишлаб чиқиш учун тайёр чизма ва чизманинг тагида модел таркибий қисмлари аралаштирилган ҳолда берилган. Сиз чизмага унинг таркибий қисмларини шундай кетма-кетликда жойлаштирингки, натижада педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий модели ҳосил бўлсин.

- 2) ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари;
- 3) кенгаш аъзолари;
- 4) янгиликларни яратиш, жорий этиш ва ўзлаштириш бўйича экспертлар гуруҳи;
- 5) Педагогик кенгаш;
- 6) касбий таълим;
- 7) ички назорат ва мониторинг бўлими;
- 8) бўлим бошлиғи ва ходимлари;
- 9) ўқув жараёни;
- 10) касбий таълим ишлари бўйича директор ўринбосари;
- 11) кафедра мудирлари ва аъзолари;
- 12) тарбия жараёни;
- 13) маънавий-маърифий ишлар бўйича ди-ректор ўринбосари;
- 14) илмий-методик;
- 15) янгиликларни яратиш, жорий этиш ва ўзлаштиришни мувофиқлаштириш соҳалари;
- 16) инновацион жараёнларни тизимли бошқариш;
- 17) методист;
- 18) метод бирлашма раҳбарлари;
- 19) янгиликларни яратиш, жорий этиш ва ўзлаштириш соҳалари;
- 20) методик кенгаш;
- 21) кафедралар;
- 22) директор.

**МУАММОЛИ ТОПШИРИҚЛАРНИ БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ ТАҲЛИЛ
ЭТИШ ВА ҲАЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТАЛАБАЛАРГА УСЛУБИЙ
КЎРСАТМАЛАР
Талабаларга йўриқнома**

Иш босқичлари	Маслаҳат ва тавсияномалар
1. Кейс ва унинг	Инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделлар билан танишинг ва

ахборот таъми-ноти билан танишиш	моделларнинг таркибий қисмлари, уларнинг мазмунини ўрганиб чиқиш вақтида моделларга тавсифнома ёзишга ва педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий моделини ишлаб чиқишга шошилманг.
2. Муаммоли топшириқлар билан танишиш	Такдим этилган моделлармазмуни билан яна бир маротаба танишиб чиқинг. Моделлар таркибидаги тушунчалар ва жумлаларга диққатингизни жалб қилинг. Моделларда инновацион жараёнларни бошқаришнинг қайси жиҳатларини ҳал этишга эътибор қаратилганлигини аниқланг.
3. Муаммоли топшириқни таҳлил этинг.	Асосий муаммо ва кичик муаммоларга диққатингизни жалб этинг. Асосий муаммо: инновацион жараёнларни бошқариш. Қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинг: 1. Инновацион жараён деганда нима тушунилади? 2. Инновацион жараён қандай тузилишга эга? 3. Инновацион жараён бошқарувчиси ва иштирокчилари деганда кимлар тушунилади? 4. Инновацион жараёнларни бошқариш қандай функцияларни бажаришни талаб этади? Инновацион жараёнларни бошқариш моделларини таҳлил этинг ва ҳар бирига тавсифнома ёзинг. Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий модели таркибий қисмларини қандай мақсадга йўналтирилганлигини кўрсатиб беринг.
4. Муаммоли топшириқларни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш	Инновацион жараёнларни бошқаришга доир моделларга тавсифнома ёзишда “Инновацион жараёнларни бошқариш моделлари” жадвалини тўлдиришга киришинг. Тавсифномаларни ёзишда аниқ хусусиятларни белгилаб олишга ҳаракат қилинг. Жадвални тўлдириш. “Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқаришнинг ташкилий модели”ни ишлаб чиқишда педагогика коллежлари ички бошқаруви соҳаларини ёдда сақланг ва уларнинг функцияларини кўз олдингизда гавдалантиринг.

“Инновацион жараёнларни бошқариш моделлари” жадвалини тўлдириш

Моделларнинг йўналишлари	Моделларни инновацион жараёнларни бошқаришга йўналтирилган жиҳатлари	Моделларни модернизациялашни талаб этувчи жиҳатлар

Кейс билан ишлаш жараёнини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Талабалар рўйхати	Моделларнинг инновацион жараёнларни бошқаришга йўналтирилган жиҳатлари ва модернизациялашни талаб этувчи жиҳатлари аниқланган. – мак.2 балл.	Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни тизимли бошқариш модели ишлаб чиқилган. – мак. 3 балл.	Жами. – мак. 5 балл.

Эслатма: гуруҳлар фаолиятини баҳолаш учун юқоридаги жадвалнинг биринчи устунига “гуруҳлар рўйхати” жумласи қўйилади. Бироқ гуруҳнинг тўплаган баллари талабаларнинг рейтинг бали ҳисобига киритилмайди. Сиз талабага ҳамкорликда ишлаш унинг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қилишини тушунтиришга тайёр бўлинг.

Ўқув услубий ҳужжатлар

Инновацион жараёнларни бошқариш – таълим муассасаси раҳбарининг бошқарувчиликка доир фаолиятининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, яхлитликда таълим муассасаси умумий бошқарув жараёнининг алоҳида қисмини ташкил этади.

“Модел” тушунчаси илм-фаннинг кўп соҳаларида қўлланилади. Модел – схема, физик конструкциялар, белгили шакллар ва формулалар кўринишида сунъий ҳосил қилинган объект бўлиб, у тадқиқ қилинаётган объектга ўхшаш бўлади, унинг тузилишини, хусусиятларини, объектнинг элементлари орасидаги ўзаро алоқалар ва муносабатларни содда ва тушунарли тарзда акс эттиради

Моделлаштириш тадқиқотчилик фаолиятининг яхлит туркумини акс эттиришга хизмат қилади. Тадқиқотчи туркум моҳиятини синчиклаб ўрганиб чиқади. Зеро, у якуний модел сифатида назарияни хулоса ва ғоялар билан бойитади. Демак, моделлаштириш танланган объект туркум кўринишида тасаввур этишга имкон беради

Педагогика коллежларида инновацион жараёнларни бошқариш – бу юксак малакали ва ҳар томонлама ривожланган кичик мутахассис – педагог-тарбиячиларни тайёрлаш ва тарбиялаш мақсадида таълим амалиётига узлуксиз равишда янгиликлар киритиш, уларни жорий этиш, ўзлаштиришда бошқарув субъектларига мақсадга қаратилган, режали, тизимли таъсир кўрсатишга айтилади.

“Педагогик маҳорат”

Кейс

Бугунги кунда таълим соҳасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бунга мисол қилиб “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва “Таълим тўғрисидаги қонун”ни олишимиз мумкин. Таълим жараёнида ҳар бир педагог ўз ишига маъсулият билан ёндашиши керак. Ўз фанига ўз вақтида келиши, агар кечга қолаётган бўлса, ўқувчиларини огоҳлантириши керак. Чунки шар бир ўқувчи ўз устози, мураббийсидан ўртак олади ва ўзи учун идеал шахс деб билади. Лекин баъзи бир педагоглар ўз ишларига маъсулият билан яндашмайдилар ва бунинг оқибатида ёш авлод тарбиясида жиддий ўзгаришлар, педагог шахсига нисбатан салбий фикрлар вужудга келади. 4-босқич талабалари охириги дарсида фан ўқувчиси кечга қолганлиги сабабли дарсдан кетиб қолганлар. Фан ўқувчиси дарс хонасига кирганда ўқувчилар йўқлигини кўриб, раҳбариятга гуруҳўқувчиларини дарсдан қочиб кетганлиги тўғрисида далолатнома берган. Эртаси куни раҳбарият гуруҳўқувчиларини жазолаганлиги учун гуруҳўқувчилари фан ўқувчисига нисбатан салбий қараш ва фикрларга туғилди.

Хулоса:

Қисқача қилиб хусоса қилсак, таълим жараёнида нафақат педагог кадрлар балки ўқувчи ва талабалар ҳам маъсулиятли ёндашиш зарур. Бу эса ўз навбатида таълим самарадорлигини ва педагоглар ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатга ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Муаммо	Сабаб	Ечим	Гуруҳ ечими

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЮЗАСИДАН МЕТОДИК КЎРСАТМАЛАР

1-МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ:

Ўқитишда локал технологиялардан фойдаланиш Ўқув машғулотларини локал технологиялар асосида лойиҳалаш алгоритмлари

1. Локал технологияларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш.
2. Мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда локал технологияларни танлаш принциплари.
3. Локал технология асосида машғулот ишланмасини лойиҳалаш

1-босқич. Локал технологияларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш.

- 1.1. Локал технологияларнинг назарий асосларини ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиб чиқинг ва қуйидаги жадвални тўлдирилинг.

№	Инновацион технологиялари ва уларнинг турлари	Ўзига хос хусусиятлари	Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш шакли
1.	Локал технологиялар		
1.1.	Кластер		
1.2.	Венн диаграммаси		
1.3.	Инсерт		
1.4.	Атамалар занжири		
1.5.	Кейс стади		
1.6.	Мавзули диктант		

1.2. Ўқитадиган фанингиз тақвим-режасини таҳлил қилинг. Қайси мавзуларни ўрганишда локал технологиялардан фойдаланиш дидактик мақсадларга мос келишини белгиланг.

1.3. Танлаган мавзунгизни мазмунан таҳлил қилинг. Мазмундаги қонунлар, тушунча ва атамаларнинг талабалар томонидан ўзлаштиришдаги қийинчилик даражасини белгиланг.

1.4. Ўрганиладиган мавзунинг мазмунини ёритиш имконини берадиган тақдимот материалларини тайёрланг, бунда ахборот технологияларининг барча имкониятларидан фойдаланишга ҳаракат қилинг.

1.5. Ўқитадиган фанингиз тақвим-режаси асосида мавзуларни ўрганишда локал технологиялардан фойдаланиш йўллари белгиланг.

1.6. Мавзунинг дидактик мақсадларга мос ҳолда локал технологиялардан фойдаланиш юзасидан тарқатма материаллар тайёрланг.

2 - МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Ўқитишда хусусий методик даражадаги технологиялардан фойдаланиш

1. Ўқитишда хусусий методик даражада фойдаланиладиган технологияларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш.

2. Мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда хусусий методик даражадаги технологияларни танлаш принциплари.

3. Хусусий методик даражадаги технологиялар асосида машғулот ишланмасини лойиҳалаш

1-босқич. Ўқитишда хусусий методик даражада фойдаланиладиган технологияларнинг назарий асосларини ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиб чиқинг ва қуйидаги жадвални тўлдиринг.

№	Хусусий методик даражадаги технологиялар ва уларнинг турлари	Ўзига хос хусусиятлари	Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш шакли
1.	Дидактик ўйин технологияси		
1.1.	Сюжетли-ролли ўйинлар		
1.2.	Конференция		
1.3.	Матбуот конференцияси		
1.4.	Тақдимот		
1.5.	Ижодий ўйинлар		
1.6.	Ўйин машқлар		
2.	Муаммоли таълим технологияси		
2.1.	Ақлий ҳужум		
2.2.	Фикрлар тўқнашуви		
2.3.	Кейс стади		
3.	Модулли таълим технологияси		
3.1.	Талабаларнинг индивидуал ишлашига мўлжалланган модул дастури		
3.2.	Икки талабанинг жуфтликда ишлашига мўлжалланган модул дастури		
3.3.	Талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлашига мўлжалланган модул дастури		
4.	Ҳамкорликда ўқитиш технологияси		
4.1.	Командада ўқитиш методи		
4.2.	Кичик гуруҳларда ўқитиш методи		
4.3.	“Арра” ёки “зигзаг”		
4.4.	“Биргаликда ўқиймиз”		
4.5.	Кичик гуруҳларда ижодий изланишларни ташкил этиш		
5.	Лойиҳалаш технологияси		
5.1.	Тадқиқот характеридаги лойиҳа		

5.2.	Ижодий характердаги лойиҳа		
5.3.	Ролли лойиҳалар		
5.4.	Амалий характердаги лойиҳалар		
5.5	Изланиш ва мўлжал олишга мўлжалланган лойиҳалар		

2-босқич. Мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда хусусий методик даражадаги технологияларни танлаш

1. Мавзу давомида талабалар зиммасига юкланадиган ўқув мақсадларини Блум таксономияси бўйича шакллантиринг.
2. Талабалар томонидан ўқув мақсадларига эришилганлик даражасини аниқлаш учун назорат топшириқларини тайёрланг.
3. Мавзу мазмунини таҳлил қилинг ва белгиланган таълим технологияси талаблари асосида қайта ишланг.
4. Таълим технологияси талаблари асосида талабаларга мўлжалланган ўқув топшириқларини тузинг.
5. Машғулот ишланмасида локал ва хусусий методик даражадаги инновацион технологияларини уйғунлаштириш йўллари белгиланг.
6. Машғулот давомида вақтдан унумли фойдаланишга эътибор қаратинг ва вақт балансини тузинг.
7. Машғулотнинг технологик харитасини тузинг.

3-босқич. Машғулот ишланмасини лойиҳалаш

1. Машғулот мавзуси ва унинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи дидактик мақсадларини аниқланг ва ёзинг.
2. Блум таксономияси бўйича талабалар зиммасига юкланадиган ўқув мақсадлари ва кутиладиган натижаларни ёзинг.
3. Машғулотнинг тақдироти ва фойдаланиладиган жиҳозларни ёзинг.
4. Машғулот давомида фойдаланиладиган локал ва хусусий методик даражадаги технологияларни ёзинг.
5. Машғулотнинг бориши ва унинг босқичларида амалга ошириладиган ишларни расмийлаштиринг.
6. Машғулот давомида талабалар томонидан бажариладиган ўқув топшириқларини ўз ўрнига жойлаштиринг.
7. Машғулот ишланмаларини лойиҳалаштиришда қуйида берилган маълумотлардан ўз ўрнида фойдаланинг.

Блум таксономияси бўйича талабаларнинг зиммасига юкланадиган ўқув топшириқларини шакллантириш учун намуна

Талаба билиши керак:

- Дидактик ўйин технологияларига мансуб машғулотларни аниқлаши;
- Дидактик ўйин технологияларини таърифлаши;
- Ўрганиладиган мавзу мазмунига мувофиқ технологияларни қайта ишлаши;

- Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларнинг ўзига хос хусусиятларини айтиб бериши;
  - Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларни қўллашнинг моҳиятини тушунтириши;
  - Ўрганиладиган мавзу мазмунига мувофиқ технологияларни ажратиб кўрсатиши;
2. Талаба тушуниши керак:
- Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларни қўллаш ҳақидаги маълумотларни умумлаштириши;
  - Дидактик ўйин технологиялар ҳақидаги маълумотларни қайта ишлаши;
  - Ўқитиладиган фанларда фойдаланиш учун мисоллар келтириши
  - Дидактик ўйин технологияларни қўллаш бўйича лойиҳаланган ўқув топшириқлари ва машғулот ишланмаларини ҳимоя қилиши лозим.
3. Талаба амалиётга қўллаши керак:
- *Дидактик ўйин технологияларни ўқитиладиган фанларда фойдаланиш учун мослаштириши;*
  - Ўқув материални қайта ишлаши;
  - Маъруза, амалий, лаборатория ва семинар машғулотларида фойдаланишни лойиҳалаши;
4. Талаба таҳлил қилиши керак:
- Дидактик ўйин технологияларни таққослаши;
  - Ўқув материални қисмларга ажратиши ва фойдаланиладиган технологияларни ажратиб кўрсатиши;
  - Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларнинг таълим-тарбия жараёнида тутган ўрни ва имкониятларини қиёслаши;
5. Талаба синтезлаши керак:
- Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларда локал технологияларни уйғунлаштириш учун гуруҳларга ажратиши ва умумлаштириши;
  - Ўқув материални реконструкция қилиши;
6. Талаба хулоса ясаши керак:
- Дидактик ўйин технологияларга мансуб машғулотларда локал технологияларни уйғунлаштириш асносида машғулотларнинг имкониятлари ва таълим-тарбия жараёнида тутган ўрнини баҳолаши;
  - Дидактик ўйин технологиялар юзасидан танқидий фикр юритиши, фикрга қарши фикр билдириши, қўллаб-қувватлаши, зарур ҳолларда инкор этиши лозим.

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг кичик гуруҳларда ишлаш методига асосланган машғулот ишланмасига намуна
Машғулот мавзуси:

Машғулотнинг таълимий мақсади: машғулотда шакллантириладиган тушунчалар ва кўникмалар ўз ифодасини топади.

Бунда мавзунинг асосий тушунчалари, атамалари ва таянч сўзларидан фойдаланилади.

Машғулотнинг тарбиявий мақсади: талабаларнинг илмий дунёқарашини кенгайтириш, уларни шахс сифатида маънавий-ахлоқий, ақлий, иқтисодий, экологик, эстетик, жисмоний, байналминал, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш назарда тутилади.

Машғулотнинг ривожлантирувчи мақсади: мавзу мазмунини аввалги ўрганилган мавзулардаги қайси тушунчаларини ривожлантириш, албатта ўқув, амалий, мустақил ва ижодий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш қайд этилади ва машғулот давомида амалга ошириш йўллари белгиланади.

Машғулот жиҳозлари: мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқув ва кўргазмали жиҳозлар, воситалар бирма-бир қайд этилади.

Машғулот тури: маъруза;

Машғулотда фойдаланиладиган технология: Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг кичик гуруҳларда ишлаш методи анъанавий таълим технологиясининг маъруза шакли билан уйғунлаштирилган ҳолда.

Машғулотнинг бориши:

I. Ташкилий қисм – 3 босқичдан иборат бўлиб, унда саломлашиш, ўқув хонасининг санитария-гигиеник ҳолати, талабаларнинг машғулотга тайёргарлиги, давомат ва ўтган мавзунини аниқлаш, талабаларнинг ўқув мотивларини ривожлантириш ва эътибори, диққатини жамлаш амалга оширилади.

II. Ўтган мавзу юзасидан талабаларнинг билимларини тест саволлари, ўқув топшириқлари ёрдамида назорат қилиш ва баҳолаш.

III. Ўтган мавзунини яқунлаш ва талабаларни машғулот мавзуси, мақсади, бориши билан таништириш. –машғулотнинг бу босқичи муҳим ўрин тутди. Бу босқичда аввалги мавзунининг асосий тушунчаларини таъкидлаш, талабаларнинг ўзлаштириш даражасини қайд этиш, уларнинг билимидаги камчиликларга барҳам бериш, талабаларни рағбатлантириш, уларнинг олдига янги мавзунини ўрганиш бўйича мақсад ва вазифаларнинг тўғри қўйилиши машғулот самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

IV. Янги мавзу бўйича ўқитувчининг ахбороти:

Маърузанинг режаси:

1.

2.

3.(Бу ерда режа асосида матн берилди)

Ўқитувчи янги мавзунини кўргазмали воситалар ёрдамида баён этганидан сўнг, талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этади.

V. Талабаларни кичик гуруҳларга ажратиш ҳамда ўқув топшириқларини мустақил равишда сифатли бажарилишига эришиш.

Машғулотнинг бу босқичи учун ўқитувчи аввалдан мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда талабалар томонидан ўзлаштирилиши, мустаҳкамланиши ва умумлаштирилиши лозим бўлган материаллар юзасидан ўқув топшириқлари тузади. Талабаларнинг машғулот давомида

ўқув мотивларини ривожлантириш мақсадида кичик гуруҳларга ажратилади, топшириқнинг мақсади тушунтирилади ва уларни бажариш юзасидан кўрсатмалар берилади. Машғулотнинг шу босқичида талабаларнинг билиш фаолияти жуда юқори бўлади, чунки ўқитиш мақсадларининг маълум қисми кичик гуруҳ аъзолари зиммасига юкланади. Талабалар мақсадга эришиш учун фаол изланадилар, улар ўртасида ўқув баҳси, фикр алмашинув вужудга келади. Шу аснода талабаларнинг ўқув, амалий ва мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришга замин яратилади.

Кичик гуруҳлар ўртасида мусобақа ва рақобат вужудга келтирилади. Бу ўқув материалнинг Талабалар томонидан онгли ўзлаштирилишига, ўз фикрини баён этиш, ўртоқларининг фикрини таҳлил қилиш ва уларни тўлдириш имконини беради. Кичик гуруҳлар учун тавсия этиладиган ўқув топшириқларининг жадвали намуна сифатида берилмоқда.

	Талабалар ўзлаштириши лозим бўлган материаллар юзасидан ўқув топшириқлари	Топшириқни бажариш юзасидан кўрсатмалар
	Машғулотликдаги матнни диққат билан ўқиб, куйидаги саволларга жавоб топинг ва топшириқларни бажаринг:	Фикрингизни асосланг Талабалар билан ўтказиладиган савол жавобда фаол иштирок этинг.

VI. Янги мавзу юзасидан талабалар ўртасида савол-жавоб, ўқув баҳси уюштириш.

VII. Талабалар билимини тест саволлари ёрдамида назорат қилиш ва баҳолаш.

VIII. Янги мавзунини қайта ишлаш ва яқунлаш.

IX. Мустақил иш топшириғини бериш.

Ўқитувчи машғулот ишланмасини лойиҳалагандан сўнг, мазкур машғулотнинг технология харитасини тузади.

Технологик харита 3 қисмдан иборат бўлиб, унда машғулотнинг технологик босқичлари, улар учун ажратилган вақт, ўқитувчи ва талабаларнинг бажарадиган ишлари босқичма-босқич қайд этилади. Юқорида фикр юритилган маъруза машғулотнинг технологик харитаси куйидагича бўлади:

“ ” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Технологик босқичлар	Ўқитувчининг фаолияти	Талабаниннг фаолияти
I босқич	Талабаларни машғулот	Машғулот мавзуси,

<p>Ташкилий қисм 5-минут</p> <p>II босқич Ўтган мавзу юзасидан талабаларнинг билимларини назорат қилиш ва баҳолаш 10-минут</p> <p>III босқич Янги мавзунини ўрганиш. 30-минут</p> <p>10-минут</p> <p>10-минут</p> <p>IV босқич Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш. 10-минут</p> <p>V босқич Эришилган натижани таҳлил қилиш ва яқун ясаш. 5-минут</p>	<p>мавзуси, мақсади, бориши билан таништиради.</p> <p>Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқлари ёрдамида Талабаларнинг билимларини назорат қилади ва баҳолайди.</p> <p>Маърузани режа асосида баён этади.</p> <p>Талабаларнинг кичик гуруҳларда мустақил ишини ташкил этади. Ўқув топширигининг дидактик мақсади, бажариладиган ўқув топшириқлари билан таништиради ва мустақил бажарилишини таъминлайди.</p> <p>Кичик гуруҳлар ўртасида савол-жавоб, ўқув баҳси, мунозара ўтказилади. Тегишли ҳолларда ёрдам уюштиради.</p> <p>Ўрганилган мавзу юзасидан тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадваллар беради.</p> <p>Кичик гуруҳлар фаолияти ва натижа таҳлил қилинади, Талабаларга мустақил ва ижодий иш топшириқларини беради.</p>	<p>мақсади, бориши ва унда бажариладиган топшириқларни англайди.</p> <p>Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқларини бажаради.</p> <p>Маъруза режасидан ўрин олган масалаларнинг моҳиятини тушуниб этади.</p> <p>Ўқув дастурининг дидактик мақсади, бажариладиган ўқув топшириғи юзасидан кўрсатмаларни англайди. Талабалар билан ҳамкорликда ўқув фаолиятини ташкил этади. Ўқув материални мустақил ўзлаштиради.</p> <p>Кичик гуруҳлар ўртасида ўтказиладиган савол-жавоб, ўқув баҳси, мунозарада фаол иштирок этади.</p> <p>Тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадвалларни бажаради.</p> <p>Ўз ўқув фаолияти ва эришилган натижасини таҳлил қилади ва баҳолайди. Мустақил ва ижодий иш топшириқларини олади.</p>
--	--	--

Машғулот технологик харитасининг мукамал тузилиши, мақсад ва вазифаларни амалга ошириш, самарадорликка эришиш ва босқичлар ўртасидаги узвийликни таъминлаш, вақтдан унумли фойдаланиш имконини беради.

Модулли таълим технологиясининг талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлашига мўлжалланган модул дастурига асосланган машғулотнинг ишланмаси

Машғулотнинг мавзуси:

Машғулотнинг таълимий мақсади:

Машғулотнинг тарбиявий мақсади:

Машғулотнинг ривожлантирувчи мақсади:

Машғулот жихозлари:

Машғулотда фойдаланиладиган технология: Модулли таълим технологияси (талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлашига мўлжалланган модул дастури)

Машғулотнинг бориши:

I. Ташкилий қисм

II. Ўтган мавзу юзасидан талабалар билимини тест савол-топшириқлари ёрдамида аниқлаш ва баҳолаш.

III. Талабаларни машғулот мавзуси, мақсади, бориши билан таништириш ва уларнинг фаолиятини ўқув топшириқларини бажаришга йўллаш.

IV. Янги мавзунини ўрганиш:

а) янги мавзу бўйича тузилган модул дастурини тарқатиш ва талабаларни модул дастурининг дидактик мақсади билан таништириш;

б) талабаларнинг фаолиятини модул дастуридаги ўқув топшириқларини мустақил бажаришга йўллаш;

в) ҳар бир модул топшириқларининг тўлиқ бажарилишини назорат қилиш, тегишли кўрсатмалар бериш;

г) ҳар бир модул якунида савол-жавоб ёки мунозара ўтказиш.

Ўқитувчи ушбу машғулотда ўрганиладиган ўқув материални қуйидаги мантиқий тугалланган фикрли қисмга яъни модулга ажратади:

1.

2.

3.

Шу асосда қуйидаги модул дастури тузилади.

“ ” мавзуси бўйича талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлашига мўлжалланган модул дастури.

Модул дастурининг дидактик мақсади:

Сиз модул дастури ёрдамида талабалар билан кичик гуруҳларда, ҳамкорликда ишлаб, тушунчаларни ўзлаштиришингиз, машғулотлик устида мустақил ишлаш кўникмаларингизни ривожлантиришингиз зарур.

(Бу ерда машғулотнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлари талабалар зиммасига юкланади. Машғулотнинг дидактик мақсадларининг талабалар зиммасига юкланиши, уларнинг билиш фаолиятининг фаол бўлишига олиб келади).

Ўқув фаолият	Талабалар ўзлаштириши лозим бўлган ўқув материалга оид топшириқлар	Топшириқларни бажариш бўйича	баҳо
---------------------	--	-------------------------------------	-------------

ти эле- менти (ЎФЭ)		кўрсатмалар	
1-ЎФЭ 1. 2. 3. 4.	Мақсад: Машғулотликдаги матнни диққат билан ўқиб чиқиб, қуйидаги саволларга жавоб топинг ва топшириқларни бажаринг:	Талабалар гуруҳи билан ҳамкорликда ишланг ва савол-жавобда фаол иштирок этинг. Талабалар гуруҳи билан ҳамкорликда ишланг ва савол-жавобда фаол иштирок этинг.	
2-ЎФЭ 1. 2. 3. 4.	Мақсад:	савол-жавобда фаол иштирок этинг.	
3-ЎФЭ 1. 2. 3.		Ўз ўқув фаолиятингизни таҳлил қилинг	
4.-ЎФЭ	Мақсад: Модул дастурини яқунлаш. Модул дастурининг дидактик мақсадини ўқиб чиқинг. Сиз унга қай даражада эришдингиз? Ўзингизнинг ўқув фаолиятингизни беш балли тизимда баҳоланг. Ўқув фаолиятингиздан қониқиш ҳосил қилган бўлсангиз тест топшириқларини бажаринг. Агар ўз ўқув фаолиятингиздан эришилган натижа сизни қаноатлантирмаса, модул дастури ёрдамида мавзунини қайта ўрганинг.		

V. Талабаларнинг модул дастури ёрдамида мустақил ишларини ташкил этиш. Ҳар бир модул якунида талабалар жамоаси билан савол-жавоб, ўқув мунозарасини ўтказиш.

VI. Модул дастурини яқунлаш.

VII. Янги мавзу бўйича талабаларнинг ўзлаштирган билимларини тест топшириқлари ёрдамида назорат қилиш ва баҳолаш.

VIII. Янги мавзунини қайта ишлаш ва яқунлаш.

IX. Мустақил иш топшириғини бериш.

“ ” мавзусидаги модулли таълим технологиясига асосланган
 машғулотнинг технологик харитаси

Технологик босқичлар	Ўқитувчининг фаолияти	Талабанинг фаолияти
<p>I босқич Ташкилий қисм 5 минут</p> <p>II босқич Ўтган мавзу юзасидан талабаларнинг билимларини назорат қилиш ва баҳолаш 10 минут</p> <p>III босқич Талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш. 5 минут</p> <p>IV босқич Янги мавзуни ўрганиш. 45 минут</p> <p>V босқич Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш. 10 минут</p> <p>VI босқич Эришилган натижани таҳлил қилиш ва яқун ясаш. 5 минут</p>	<p>Талабаларни машғулот мавзуси, мақсади, бориши билан таништиради.</p> <p>Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқлари ёрдамида талабалар билимини назорат қилади ва баҳолайди.</p> <p>Модул дастурининг дидактик мақсади, модуллар, модулларнинг хусусий дидактик мақсадлари, бажариладиган ўқув топшириқлари билан таништиради.</p> <p>Талабаларнинг якка тартибда, жуфтликда ёки кичик гуруҳларда мустақил ишини ташкил этади. Модул дастуридан ўрин олган ҳар бир модул топшириқларини мустақил ўзлаштирилишини таъминлайди. Ҳар бир модул якунида Талабалар билан савол-жавоб, ўқув баҳси ўтказилади. Тегишли ҳолларда ёрдам уюштиради. Модул дастурини яқунлайди</p> <p>Ўрганилган мавзу юзасидан тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадваллар беради.</p> <p>Талабалар фаолиятини ва натижани таҳлил қилиш, уларга мустақил ва ижодий иш топшириқларини беради.</p>	<p>Машғулот мавзуси, мақсади, бориши ва унда бажариладиган топшириқларни англайди. Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқларини бажаради.</p> <p>Модул дастурининг дидактик мақсади, модуллар, модулларнинг хусусий дидактик мақсадлари, бажариладиган ўқув топшириқлари юзасидан кўрсатмаларни англайди. Ўз ўқув фаолиятини ташкил этиш. 1-модул 2- модул 3-модул 4-модул</p> <p>Модул дастурининг дидактик мақсадига эришганлик даражасини аниқлайди ва ўз-ўзини баҳолайди.</p> <p>Тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадвалларни бажаради.</p> <p>Ўз ўқув фаолияти ва эришган натижасини таҳлил қилади ва баҳолайди, шунга кўра мустақил ва ижодий</p>

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг командада ўқитиш методига асосланган маъруза машғулотининг ишланмаси ва технологик харитаси

Мазкур методга асосланган машғулотдан мавзу мазмуни ўртача қийинчиликда бўлган, талабалар мавзуни мустақил ўзлаштириш имкони бўлганда фойдаланилади. Ўқитувчи талабаларни тенг сонли командаларга ажратади ва уларнинг фаолиятини ҳамкорликда ўқув топшириқларини бажаришга йўллайди. Шунини қайд этиш керакки, ўқитувчининг юқори даражадаги мулоқот маданияти ва рағбатнинг устунлиги машғулот самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатадиган омил саналади.

Машғулотнинг мавзу:

Машғулотнинг таълимий мақсади

Машғулотнинг тарбиявий мақсади:

Машғулотнинг ривожлантирувчи мақсади:

Машғулот жихозлари:

Машғулотда фойдаланиладиган технология: Ҳамкорликда ўқитиш технологияси (командада ўқитиш методи)

Машғулотнинг бориши:

I.Ташкилий қисм

II.Ўтган мавзу юзасидан талабаларнинг ўзлаштирган билимларини назорат қилиш ва баҳолаш.

III.Талабаларни машғулот мавзуси, мақсади, бориши билан таништириш.

IV.Янги мавзуни ўрганиш:

а) талабаларни командага ажратиб бир неча кичик гуруҳларни ташкил этиш ҳамда, ҳар бир команда аъзолари томонидан белгиланган ўқув топшириқларини мустақил равишда сифатли бажарилишига эришиш;

Топшириқнинг дидактик мақсади: -(бу ерга дидактик мақсад ёзилади.)

№	Талабалар ўзлаштириши лозим бўлган материаллар юзасидан ўқув топшириқлари	Топшириқни бажариш бўйича кўрсатмалар	Изоҳ
1.	Машғулотликдагиматнидиққатбилан ўқингва қуйидагисаволларгажавобтайёрланг.	Талабалар гуруҳи билан ҳамкорликда ишланг.	
2.		Талабалар билан	
3.		ўтказиладиган савол-жавобда	
4.		фаол иштирок этинг.	

Ўзлаштирган билимларингиз асосида, машғулот матни ва расмлардан фойдаланиб қуйидаги жадвални тўлдиринг.

Бу ерда умумлаштириш ёки такрорлашга оид жадвал берилади.

б) ўқув материаллини яхлит ҳолда қайта ишлаб чиқилишини амалга ошириш.

V. Янги мавзу юзасидан командалар ўртасида савол-жавоб, ўқув баҳси уюштириш.

VI. Талабалар билимини тест саволлари ёрдамида назорат қилиш ва баҳолаш.

VII. Янги мавзуни қайта ишлаш ва яқунлаш.

VIII. Мустақил иш топшириғини бериш.

“ ” мавзусидаги ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг командада ўқитиш методидан фойдаланилган машғулотнинг технологик харитаси

Технологик босқичлар	Ўқитувчининг фаолияти	Талабанинг фаолияти
I босқич Ташкилий қисм 5-минут	Талабаларни машғулот мавзуси, мақсади, бориши билан таништиради.	Машғулот мавзуси, мақсади, бориши ва унда бажари-ладиган топшириқларни англайди.
II босқич Ўтган мавзу юзасидан талабаларнинг билимларини назорат қилиш ва баҳолаш 10-минут	Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқлари ёрдамида Талабаларнинг билимларини назорат қилади ва баҳолайди.	Ўтган мавзу юзасидан тузилган тест топшириқларини бажаради.
III босқич Талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш. 5-минут	Ўқув дастурининг дидактик мақсади, бажариладиган ўқув топшириқлари билан таништириш.	Ўқув дастурининг дидактик мақсади, бажариладиган ўқув топшириқлари юзасидан кўрсатмаларни англайди.
IV босқич Янги мавзуни ўрганиш. 40-минут	Талабаларнинг командаларда мустақил ишини ташкил этади. Ўқув дастуридан ўрин олган топшириқларни мустақил ўзлаштирилишини таъминлайди.	Талабалар билан ҳамкорликда ўқув фаолиятини ташкил этади. Ўқув дастуридан ўрин олган топшириқларни мустақил ўзлаштиради.
V босқич Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш. 12-минут VI босқич	Топшириқ якунида командалар ўртасида савол-жавоб, ўқув баҳси, мунозара ўтказади. Тегишли ҳолларда ёрдам уюштиради. Ўрганилган мавзу юзасидан тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадваллар	Командалар ўртасида ўтказиладиган савол-жавоб, ўқув баҳси, мунозарада фаол иштирок этади. Тест топшириқлари, саволлар ва дидактик жадвалларни бажаради.

<p>Эришилган нати- жани таҳлил қи- лиш ва яқун ясаш. 8-минут</p>	<p>беради. Командалар фаолиятини таҳлил қилади, Талабаларга мустақил ва ижодий иш топшириқларини беради</p>	<p>Мустақил ва ижодий иш топшириқларини белгилай- ди.</p>
--	--	---

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
<i>Абстрактлаш</i>	мавҳумлаштириш орқали назарий умумлашмалар ҳосил қилишдан иборат таълим методи	abstract method of training which consists of theoretical generalization
<i>Авторитар технология</i>	анъанавий таълим жараёнининг ифодаси бўлиб, ўқитиш жараёнида ўқувчи объект, ўқитувчи субъект сифатида фаолият кўрсатишига асосланган тизим	traditional process of training, and object is in process of training of students to function as the teacher of system on the basis of subject
<i>Адаптация</i>	ўқув жараёни, ўқув фаолиятига мослашув	educational process, educational actions of compatibility
<i>Академик лицей</i>	муайян фанни чуқур ўргатишга йўналтирилган ўрта махсус таълим муассасаси	it is directed to training deeper average educational institution
<i>Акмеология</i>	инсонни ўз тараққиёти динамикасида, такомилли хамда ҳаёт фаолиятининг турли босқичларида ўзидаги энг кучли қобилиятларини намоён қилишнинг комплекс масалаларини ўрганадиган фан тармоғи	dynamics of development of human life and takomili various stages his strong ability to study problems of a difficult branch of science
<i>Алгебра</i>	математиканинг миқдорлар устида бажариладиган амалларининг умумий қонунлари ҳақидаги ўқув фани	science about laws of actions at the level of mathematical education
<i>Алгоритм</i>	кўрсатилган мақсадга эришиш ёки қўйилган топшириқ(масала)ни ечишга қаратилган вазифа(амал)лар кетма-кетлигини бажариш борасида ижрочига тушунарли ва аниқ кўрсатмалар бериш	for achievement of a goal or a task (issue) for the solution of a task to finish sequence of the artist to give accurate and exact instructions
<i>Альтернатив</i>	муқобил, муқобил ўқув материали	alternative, alternative training material
<i>Амалий машгулотлар</i>	махсус жиҳозланган хона ёки алоҳида ажратилган тажриба майдонида ташкил этилиб, таҳсил олувчиларда улар томонидан ўзлаштирилган назарий билимларни амалиётда қўллай олиш кўникма ва	specialty equipped room or special area of tests where scholars to put the theoretical knowledge into practice, directed to skills and training

	малакаларини ҳосил қилишга йўналтирилган таълим шакли	
<i>Анализ методи</i>	илмий тадқиқот методи бўлиб, унда текшириш объекти фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилинади	scientific method in which will be shared object of management of structural elements
<i>Аналитик метод</i>	таҳлил қилишга йўналтирилган таълим методи	method of the analysis of training
<i>Анология</i>	ўхшаш- парадигма	as - paradigms
<i>Анъанавий ўқув адабиётлар</i>	билим олувчиларнинг ёши, психологик ва физиологик хусусиятлари, маълумотлар ҳажми, матн ўлчовлари, қоғоз сифати, муқова тури каби кўрсаткичларни инобатга олган ҳолда қоғозга чоп этиладиган манбалар	recipients of age of knowledge, psychological and physiological features, the size of data, the text sizes, quality of paper, in view of indicators, such as type of a covering of paper of the published sources
<i>Арифметика</i>	ўқувчиларга математик сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни ўргатадиган ўқув фани	to provide to students of mathematical operations on the main properties of integers, and they learn sciences the curriculum
<i>Аудитория</i>	олий ва ўрта махсус ўқув юртларида дарс ўтказиладиган хона	the highest and middle classes of vocational education
<i>Ахборот</i>	амалда қўлланиладиган аниқ хабар. Ахборот кишилар орасидаги, одамлар ва ЭҲМ орасидаги маълумот алмашилиш ходисаси	it is accurately put into practice. Information between these people and exchange of information between the falling exposition
<i>Ахборот-таълим муҳити</i>	– таълим жараёнида янги маълумотларни олиш имконини берадиган ўқув вазияти	the provision of educational process that allows to receive new school
<i>Ахборот технологияси</i>	ахборотни ҳосил қилиш, сақлаш, компьютер ёрдамида қайта ишлашни ифодаловчи фаолият соҳаси	data, storage, processing the computer which represents the field
<i>Ахборотли модул</i>	– янги маълумот беришга йўналтирилган ўқув модели	the model is directed on new educational
<i>Ақлий ҳужум</i>	муаммони ҳал этишга нисбатан интеллукуал ёндашув. Бунда муаммони ҳал этишга оид шахсий фаразлар илгари сурилади	intelluktual approach to the solution of this problem. At the same time, to solve a problem of separate hypotheses earlier
<i>Баҳо</i>	таълим олувчилар билим, кўникма ва малакаларининг миқдорий баҳолашда бал ёки	preparation of knowledge, skills and experience by means of number or the size

	рақамлар воситасида шартли ифодаланиши	of a quantitative assessment of conditional expression
<i>Баҳолаш</i>	ўқувчи ёки талабанинг эгаллаган билим, кўникма ва малакалари ҳамда шахсий сифати даражаларини белгилаш	the student or the student of knowledge, skills and experience to define a level of quality and personal
<i>Билим</i>	ўқувчи ва талабаларнинг табиат, жамият, фан-техника ютуқлари ҳақида ҳосил қилган маълумотлари. Ўқувчи ёки талабаларга тақдим этиладиган назарий маълумот	school students and students of the nature, society, achievements of science and technology. Theoretical information will be provided for pupils or students
<i>Билиш назарияси (гносеология, эпистемология)</i>	билиш қонуниятлари ва имкониятлари, билимнинг объектив реалликка муносабатини ўрганади	the nobility governed also opportunities for studying of interrelation between knowledge of objective reality
<i>Математика ўқитиш методикаси</i>	1) математика таълими назарияси ҳамда методикаси бўйича талабаларга муайян билим, кўникма, малакалар ҳосил қилишга йўналтирилган ўқув фани	at students of mathematical education in the theory and methodology of concrete knowledge, abilities, skills of science the curriculum to be convinced
<i>Бошқариш</i>	жараёни режалаштирилган маромда амалга ошириш, ўқитиш мақсадларига эришиш дастурини рўёбга чиқариш учун хизмат қиладиган педагогик фаолият	for achievement of the objectives of educational process at a stage of implementation it is planned to serve for implementation of the program and pedagogical activity
<i>Бошқарувчи педагогик технология</i>	нафақат яхлит педагогик жараёни, балки унинг алоҳида қисмларини қамраб олувчи, юксак ижтимоийлаштирилган шарт-шароитни таъмин этувчи технологиялардир, уларга ташхисловчи, мониторинг, шунингдек, коррекция қилувчи технологиялар кирди	not only in all educational process, but also the covering parts of technology which provide high sociality of a condition in diagnostics, monitoring, and also correction of technology
<i>“Бумеранг” технологияси</i>	ўқувчини машғул�от ва машғул�отдан ташқари жараёнларда турли ўқув адабиётлари, муаммоли тажриба бажариш мазмуни билан таништириш, фикрни эркин баён этиш ҳамда муайян тажрибани бажариш давомида уни баҳолашга қаратилган	In the course of training of the reader and educational literature and to present the maintenance of productivity of problem experience in the course of realization of freedom of expression, and also concrete experience in an assessment of

	технология	technologies
<i>Вербал мулоқот шакллари</i>	маъруза, сухбат, савол-жавоб, насихат, мунозара, баҳс, хабар, табрик, танбех, саломлашиш-хайрлашиш кабилардан иборат мулоқот тури	Lectures, discussions, questions and answers, councils, discussions, discussions, messages, greetings, forbid, a greeting a response
<i>Геометрия</i>	(гео-ер ва метрия-ўлчайман) – мактаб математикасининг предмет шакллари ва шаклий муносабатларини ўрганадиган бўлими	mathematics of school the subject studies the relations between forms and forms
<i>Гнесология</i>	билиш ҳақидаги таълимот	In more detail about training
<i>Гностик кўникма</i>	бўлажак мутахассис шахсини касбий фаолиятни ижодий жиҳатдан амалга оширишга йўналтирилиш, унинг тадқиқотчилик характерини ифодаловчи кўникма	are concentrated on realization of the creative person of future expert of professional activity, his ability to represent the research nature
<i>Давлат таълим стандарти (ДТС)</i>	таълимнинг зарур, етарли даражаси ва ўқув юктамалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талаблари мажмуасидир	adequate education level and preparation of the main requirements of a government complex by the size of working loading
<i>Дарс</i>	1) узлуксиз таълим муассасаларида амалга ошириладиган таълимнинг асосий шакли; 2) ўқув ишларининг асосий ташкилий шакли, мантиқий тугалланган, яхлит ўқув-тарбиявий жараённинг аниқ вақт билан чекланган қисми	1) continuation of educational institutions will be the main form of education; 2) studying by the main organizational form of the work performed in logical complete educational the part of process is limited for a certain period of time
<i>Дарс таҳлили</i>	ўқув машғулотида бир бутун яхлит ҳолда ёки муайян бўлақларга бўлиб баҳолаш	complex academic preparation in general or separate parts of an assessment
<i>Дарсни жиҳозлаш</i>	ўтиладиган дарс мавзусига кўра ўқув-дидактик материаллар, қўлланма, мультимедиа, ўқув воситалари кабиларни танлаш ва тартибга келтириш	On a training subject in the curriculum and didactic materials, manuals, multimedia tutorials, such as selection and an arrangement
<i>Дастур</i>	ўқув фаолиятини амалга ошириш режаси ва ушбу фаолиятнинг мазмунини ифодаловчи меъёрий ҳужжат	plan to carry out educational activity and content of activity of normative documents

<i>Дастурлаштирилган таълим</i>	материални (қисмларга бўлиб) кадам-бакадам, ҳар бир қисмнинг ўзлаштирилганлигини назорат қилган ҳолда ўрганиш технологияси	materials (components) step by step, each part of development of technology of management
<i>Дастурли таълим</i>	тадрижий кетма-кетликда жойлашган сертармоқ ўқув материали қисмларидан ташкил топган ўргатувчи дастурлар ёрдамида ўқитиш технологияси	evolutionary sequence of sertarmoq educational technologies with use of an equipment of training programs
<i>Детерминант</i>	дастлабки асос, фикр, нуқтаи назар. 2) математик тушунча	The idea is based on the first point. 2) mathematical concept
<i>Диагностика</i>	таълим жараёни, ўқитувчи ҳамда ўқувчи фаолиятининг муайян қиррасини ўрганиш мақсадида амалга ошириладиган текшириш	Educational process, teachers and students to check activity of certain elements which will be carried out for the purpose of studying
<i>Дидактик материал</i>	ўқувчиларга таълим-тарбия беришга йўналтирилган махсус ўқув материаллари	The educational and training materials directed to students
<i>Дидактик тизим</i>	таълим мазмуни, уни ташкил этишнинг шакл, метод, жараёнлари ва ўқитиш мақсадларидан иборат тизим	content of training, form of the organization, methods, processes and purposes of system of training
<i>Дидактика</i>	1) педагогиканинг таълим назарияси билан шуғулланадиган тармоғи; 2) таълим назарияси	1) business with the theory of pedagogics of an educational network; 2) Theory of education
<i>Ечим</i>	ечиш, масала ва муаммонинг жавоби	The answer to this question for the solution of questions and problems
<i>Жараён</i>	муайян натижага эришиш учун амалга ошириладиган ўқув ҳаракатлар мажмуи	set of the actions which are carried out for achievement of certain results, training
<i>Жорий назорат</i>	ўрганилаётган мавзуларни ўқувчи талабалар томонидан қандай ўзлаштираётганини мунтазам равишда дарс жарёнида назорат қилишдан иборат усули.	research subjects students training of students how to put on a regular basis to make a method of management of process.

<i>Замонавий педагог</i>	таълим олувчининг қандай ўқиётганлиги ва ривожланаётганлигини тўлиқ тушуниб, ҳис қила оладиган, яъни унинг ҳаётини ўз шахсий ҳаёти сингари ҳис қилиб, ўқувчининг ички, ахлоқий-маънавий, умуммаданий ўсиб ривожланишига, болалар ҳамда катталар ҳамжамиятининг мустаҳкамланишига кўмаклаша оладиган ўқитувчи	Development it is trained how to read and to fully understand that you can feel that his life to feel as in the private life, the student, moral, spiritual and umummadaniy development in children and adults who can help to strengthen community of teachers
<i>Идрок</i>	ўқувчи ва талабанинг билиш, тушуниш қобилияти, зехни, фаҳм-фаросати	school students and students, ability to understand beliefs, abilities to think,
<i>Ижод</i>	ўқувчи ва талабанинг яратувчилиги, кашфиёти	Opening of creators of school students and students
<i>Ижодий изланиш методи</i>	педагог бошчилигида қўйилган муаммо ва масалаларни ечиш йўллари фаол излашни ташкил этишга хизмат қиладиган методлар	Teachers have given a way to the solution of problems and questions which serve creation of active search of methods
<i>Изланишли метод (эвристика)</i>	ўқувчиларни аста-секин муаммоларни ҳал этишга яқинлаштириш учун, тадқиқотнинг айрим босқичларини бажаришга ўргатиш, кўникма ҳосил қилиш методи	students step by step to approach the solution of problems, a method of studying to teach others to take some steps to abilities to create
<i>Имитация</i>	бирор нарсага тақлид қилиш, ўхшатма	imitating something imitating
<i>Индивидуал ўқитиш</i>	ўқувчи шахсига алоҳида ёндошган ҳолда таълим-тарбия бериш	the pupil of the personal focused education and vocational training
<i>Индукция</i>	(лот. inductio тўғрилаш, тартибга келтириш) оддийдан мураккабга қараб фикрлаш	based on simple thought
<i>Инновацион вазият</i>	педагогик янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган вазият.	creation of the pedagogical innovations directed to realization and development of the situation.
<i>Инновацион муҳит</i>	педагогик янгиликларнинг вужудга келиши, уларнинг жадал ўзлаштирилиши ва амалиётга татбиқ қилиниши	появление новых педагогических, они ускоряют разработку и внедрение
<i>Инновацион педагогик лойиҳа</i>	қабул қилинган ва қисмларга ажратилган инновацион	emergence new pedagogical, they accelerate

	педагогик ғоя, фикр	development and deployment
<i>Инновацион таълим</i>	1) таълим соҳасига киртилган ва киритилаётган янгиликлар; 2) янгиланган, янги технологиялар асосида ташкил этилган таълим жараёни	1) education in China, and news; 2) it is updated on the basis of new technologies of educational process
<i>Инновацион технология</i>	педагогик тараққиётни таъминлашга қаратилган ташкилий фаоллик жараёни	the pedagogical activity aimed at the development of organizational process
<i>Инновация</i>	янгидан киритилган тушунчалар, тартиб қоидалар, технологиялар ва янгиликлар	new concepts, procedures, technologies and innovations
<i>Инсерт усули</i>	ўқув матни устида ишлаш жараёнида ўқувчининг фаоллик кўрсатиши, ўз билимларини баҳолаш учун қўлланадиган усул	in the course of work on the text of a method of training it is used for an assessment of their knowledge of a role of the student
<i>Интенсив таълим</i>	жадал, тезкор амалга ошириладиган ўқув жараёни	to accelerate fast implementation of educational process
<i>Интерфаол усул</i>	таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги фаол ҳамкорлик мулоқоти	education, dialogue and cooperation between education
<i>Исбот методи</i>	мулоҳаза, ҳукм, назариянинг чинлигини педагогик жиҳатдан аниқлаш усули	motivated judgment, the theory it is right a pedagogical method
<i>Исбот методи компонентлари</i>	тезисни аниқлаш; исботлаш усули, етарли далилларни саралаш; хулосаларни тавсифлаш, фикр, алгоритм, моделлар, зарур схема	thesis; The Method of the choice is enough proofs to prove; to describe conclusions, ideas, algorithms, models, schemes
<i>Ишланма</i>	муайян мақсадга йўналтирилган ўқув жараёни ёки ўқув материалнинг лойиҳаси	purposeful educational or training materials for the project
<i>Касбий тайёргарлик</i>	таълим олувчиларнинг муайян иш ёки ишлар мажмуини бажариш учун зарур малакаларни жадал эгаллаш мақсадини назарда тутадиган педагогик жараён	Development of the concrete work or work necessary for end of a set of skills which provides accelerated occupy educational process
<i>Касбий таълим</i>	муайян соҳага оид иш фаолиятини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган таълим	performance to this or that sphere of formation and development of education
<i>Кейс</i>	(ингл. Case – ҳодиса, шарт-шароит) – амалий муаммолар ифодаланган ўқув материаллари	a case) - - Has put the collection of educational and methodical materials,

	йиғиндиси	expressed in practical tasks
<i>Кейс усули</i>	ўқувчиларда ижодкорлик кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган усул	way to develop creative skills of students
<i>Кейс технологияси</i>	ўқувчиларнинг мустақил қарорлар қабул қилишлари, муаммоли саволларга тўғри ва ҳаққоний жавоблар топишларига қаратилган, ўқитувчи кузатувчи (эшитувчи) вазифасини бажарадиган таълим технологияси	students to make independent decisions, the problem to find the correct and truthful answers to questions of the observer, teachers (hearing) carries out a role of educational technologies
<i>Когнитив</i>	шахсининг мустақил фикрлаш жараёни	independent thinking
<i>Когнитив таълим</i>	алоҳида иқтидорли болаларга таълим-тарбия	Vocational education of exceptional children
<i>Коммуникативлик</i>	шахслар орасидаги ўзаро ахборот алмашинув, алоқа, муносабат	exchange of information between individuals,
<i>Компетенция</i>	у ёки бу соҳа бўйича билимдонлик	in this or that sphere of competence
<i>Компьютер</i>	муайян дастур бўйича ишлайдиган автоматик қуролма	the device automatically to start the special program
<i>Компьютерлаштирилган ўқитиш технологияси</i>	компьютер воситасида амалга ошириладиган таълим тизими	Training is carried out by means of computer system
<i>Креативлик (ижодийлик)</i>	қандайдир янги, бетакрор нарса ярата олиш лаёқати, бадиий шакл яратиш, фикрлаш, ғоя ва ечимга олиб келувчи ақлий жараён	something new, something unique ability to create to create a form of art, thoughts, ideas and can lead to the solution of intellectual process
<i>Кузатиш методи</i>	объектив борлиқдаги нарса-ҳодисаларни тизимли, узлуксиз, батартиб, мукамал идрок қилиш жараёни	objective things and events in systematic, continuous, exact, full understanding of process
<i>Курс</i>	(лот. Kursus – югуриш, ҳаракат) – 1) олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқув даври, босқичи; 2) бирор фан ва илм соҳасининг муайян доирадаги тугалланган баёни	1) the highest and average special educational institutions of a stage of a training cycle; 2) Description of a full range of this or that field of science and science
<i>Кўникма</i>	ўқувчи ёки талабанинг ўзлаштирган билимлари асосида муайян амалий ҳаракатни бажара олиш фаолияти	student or knowledge of the student of development of activity of specific practical actions
<i>Лойиҳалаш методи</i>	педагогиканинг прагматик	On the basis of the direction

	йўналишига асосланган ҳолда, таълим жараёнида ўқувчиларга бериладиган амалий топшириқларни лойиҳалаш ва уларни ўқувчиларнинг бажаришлари жараёнида билим ва кўникмаларини намоён қилишларини таъминловчи таълим шакли	of pedagogics is pragmatical, practical training in students at design and performance of the pupils, providing knowledge and skills of training
Малака	ўқувчи ёки талабада муайян ўқув материали ва касбни чуқур ўзлаштириш натижасида ҳосил бўлган автоматлашган маҳорат	pupils or students in a certain training material and a profession as a result of development of the automated skills
Мантиқий изчиллик	педагогик билим ва тушунчаларнинг узвий боғланган тадрижий тизими	educational skills and concepts are closely connected from evolutionary system
Математик модел	математик тимсоллар, белгилар ва ҳодисалар синфининг тахминий намунаси, баёни	mathematical symbols, symbols, events, races, approximate description of a sample
Математика фани	(юнон.mathematike, mathema- билим, фан) – аниқ мантиқий мушоҳада, ҳисоблаш амаллари билан шуғулланадиган фан	the logical analysis, for the account of fight against science
Машиқ	бирор фаолиятни пухта ўзлаштириш ёки сифатини яхшилаш мақсадида уни кўп марта такрорлаш	For improvement of quality of any activity or development it is good to repeat it many times
Маълумот	шахснинг ўқиш, ўрганиш натижасида ўзлаштирган билим, кўникмалари ҳажми, йўналиши ва даражаси	reading, training, knowledge, skills, size, direction and speed
Маълумотларнинг иерархик модели	маълумотларнинг изчил тизимини ифодаловчи лойиҳалар	represents consecutive information of system projects
Маъруза	ўқув материалига оид бирор масала, илмий, сиёсий мавзуларнинг изчил, тартибли, оғзаки баёни	training materials on a subject, scientific, political subjects in a consecutive manner, the verbal description
Метод	таълим жараёнида тақдим этилган амалий ва назарий билимларни эгаллаш, ўзлаштириш, ўргатиш, ўрганиш, билиш учун хизмат қиладиган йўл-йўриқлар, усуллар мажмуи	Practical and theoretical knowledge in educational process, development, teaching, training, service instructions, a set of methods

<i>Методология</i>	тадқиқотчининг назарий-амалий педагогик фаолиятини ташкил этиш тамойиллари, у амал қиладиган меъёрий-ҳуқуқий, назарий-фалсафий ёндашувлар, қонуниятлар, қарашлар йиғиндиси	scientific work of the theoretical and practical pedagogical principles, is legal, theoretical and philosophical approaches, laws and the sum of views
<i>Миллий модел</i>	“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг ўзагини ташкил этувчи яхлит тизим	"The program of training at the national level" make a basis of all system
<i>Моделлаштириш</i>	ўқув материаллари ёки таълим мазмунини яхлит тизимга келтириш	training materials or maintenance of a uniform education system
<i>Модул</i>	ўқув ахборотининг мантикий бўлакка бўлинган қисми, ушбу қисм мантиқан яхлит ва тугалланган бўлиб, унинг ўзлаштирилишини назорат қилиш мумкин бўлади	educational information is divided into logical segments and has been finished by an integral part of logic of this part, you will have an opportunity to control his payments
<i>Модулли таълим</i>	модуллаштирилган ўқув дастури асосида ташкиллаштириладиган ўқитиш жараёни	Process of training is organized on the basis of the training program of modull
<i>Модулли ўқитиш</i>	ўқитишнинг изчил тизим асосида амалга ошириладиган тури	the type of training is carried out on the basis of consecutive system
<i>Мониторинг</i>	муайян воқеликни текширувчи, назорат этувчи ва унинг натижаларини умумлаштирувчи жараён	a certain event, management of technological processes and to threaten results her
<i>Муаммо</i>	ўқув жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган масала, вазифа	question which has to be solved in the course of training, a task
<i>Муаммоли вазият</i>	индивид ёки гуруҳ фаолиятига кучли таъсир кўрсатувчи ҳолат	strong influence on work of the individual or group status
<i>Мустақил таълим</i>	инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлари жараёни	the person has chosen tools and publications on experience of generations, efforts have been concentrated on studying of achievements of science and technology
<i>Назорат</i>	ўқитишнинг барча босқичларида натижалар сифатини назорат қилиш, таълим олувчиларнинг билим, кўникма, малакалари ҳамда уларнинг шахсиятини	Results of quality control at all stages of education, training, recipients of knowledge, abilities, skills and definition of their

	аниқлаш жараёни	personality
<i>Олий таълим</i>	турли олий мактабларда юқори, олий малакали мутахассислар тайёрлаш	various higher education institutions, universities, training of experts
<i>Олий таълим Давлат таълим стандарти</i>	олий таълимнинг давлат томонидан тасдиқланган модели, эталони, намунаси ҳамда таълим мазмунининг максимум даражаси ва унга қўйилган минимум талаблар	The standard model is approved by the state of the higher education, design and the maintenance of level of preparation of requirements to maximum and minimum
<i>Онг</i>	руҳий фаолиятнинг олий кўриниши	emergence of cerebration
<i>Парадигма</i>	(юнон. paradigma – намуна, ўрнак) – турли назарий йўналишлар	the paradigm) - various theoretical directions
<i>Педагогик жараён</i>	аниқ мақсадга йўналтирилган, мазмунан бой, таркиби жиҳатидан қатъий шаклланган ўқув вазиятида ўқитувчи ва ўқувчилар орасидаги ўзаро ҳамкорлик	target, substantial, from the point of view of structure of an event it was strongly approved educational interaction between teachers and students
<i>Педагогик квалиметрия</i>	ўқувчилар томонидан эгалланган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатларни ўлчаш тизими	students of the acquired knowledge, abilities, skills and personal qualities of measuring system
<i>Педагогик лойиҳалаш</i>	педагогик жараённинг яхлит мазмуни ва унинг таркибий қисмларини босқичма-босқич муайян узвийликда режалаштириш	the content of teaching and educational process is his integral component step by step of planning of box
<i>Педагогик мақсад</i>	педагогик фаолиятнинг прогноз қилинган натижалари	Results of the forecast of pedagogical activity
<i>Педагогик муаммо</i>	(грек. problema – топширик, вазифа) – таълим олувчи томонидан билим ва тажрибалари асосида тегишли вазиятда юзага келган қийинчилик ва зиддиятларни ҳал этиш зарурлигини англаш ҳодисаси	based on knowledge, experience and prepared by the state to understand difficulties and need of resolution of conflicts, caused by accident
<i>Педагогик таксономия</i>	ўқув мақсадларининг таснифланиши, ўқув фани бўйича хусусий мақсадларнинг аниқ белгиланиши	Classification of the educational purposes, the training program learns specific goals, certain
<i>Педагогик тизим</i>	1) маълум педагогик концепция, назария ва ёндашувларнинг муаллифлар томонидан педагогик амалиётга жорий	1) concrete educational concepts, theories and approaches to gradual introduction of student

	этишдаги изчиллик; 2) ўқувчи шахсининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган педагогик принцип, восита, усул ва методлар йиғиндиси	teaching by authors; 2) influence the identity of the reader of the pedagogical principle, the engine has a set of methods and receptions
Предмет	инсон фаолияти ва билиши жараёнида объектив борлиқдан алоҳида ажратиб олинган яхлит ходиса ёки тушунча	activity of the person and knowledge in the course of objective things, other than the concept of one event or
Продуктив ўзлаштириш даражаси	ностандарт, махсулдор машқларни тезкор бажариш	there is no standard, fast distant part of the field
Репродуктив	ўзлаштириш даражасида бир турдаги масала ёки машқларни намунага қараб ечиш усули	level of development of this or that type of a question or problem, depending on a model of exercises
Рефлексия	фикрлаш, ўз-ўзини назорат қилиш	thinking, self-checking
Саводхонлик	муайян соҳа бўйича билимга эгалик	have special knowledge in the field of the industry
Синергетика	1) грекча “сенергос” сўзидан олинган бўлиб, “ҳамдўстлик”, “ҳамкорлик” каби тушунчаларнинг илмий тилдаги ифодаси. 2) мажмуалар назарияси	1) Greek "senergos" word "commonwealth", "partnership" as expression of concepts of language of science. 2) Theory of complexes
Синквейн	француз тилида «беш қатор» маъносини билдирувчи педагогик стратегия	French "means a series from five educational strategy
Синтез	синтез олинган натижаларни умумлаштиришдан иборат педагогик илмий тадқиқот методи	method of synthesis, summary of teaching scientific researches
Субъект	объектив дунёни билувчи, уни ўзининг эҳтиёж ва қизиқишларига мослаб ўзгартирувчи шахс	objective knowledge of the world and to adapt it to the requirements and interests
Табақалаштирилган таълим	умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида ўқув режаси ва дастурлар асосида олиб бориладиган таълим тури	in view of abilities of pupils at the high schools of the curriculum and training programs which are carried out on a basis
Тасниф	умумий белгиларига кўра предмет, ходиса ёки тушунчаларнинг гуруҳлар, бўлимлар ва тоифалар кесимида тақсимланиши	the general subject, events, or concepts of groups, sections and distribution on all categories

<i>Таълим</i>	ўқувчи ва талабаларга билим бериш, уларни тарбиялаш, ривожлантириш кўникма ва малакалар ҳосил қилиш жараёни, ёшларни ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси	school students and students, to train them to develop talent and skills to be convinced that process, the main means of preparation of youth for life and work
<i>Таълим воситаси</i>	муайян ўқитиш методи ёки усулларида муваффақиятли фойдаланиш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материаллари	concrete method of training or methods necessary for successful use of auxiliary materials
<i>Таълим мазмуни</i>	ўқувчиларни ҳаққоний, илмий далиллар, тушунчалар, қонуниятлар, назариялар билан таништиришга қаратилган билимлар тизими	The student's objective, scientific facts, concepts, laws, theories directed to their acquaintance with information system
<i>Таълим тизими</i>	турли даража ва йўналишдаги ўзаро алоқадор узлуксиз таълим дастурлари ва давлат таълим стандартлари, ташкилий ҳуқуқий турларидан қатъий назар таълим муассасаларининг барча тармоқлари, таълимни бошқарув органлари ва улар қошидаги муассаса ҳамда ташкилотларни қамраб олувчи тизим	various degrees and mutual connected with continuation of educational programs and the state educational standards, irrespective of their legal forms of educational institutions in all sectors, with educational bodies and institutions and the organizations within the general system
<i>Таълимнинг синф–дарс тизими</i>	мактабда ўқув жараёнини ташкил этиш тизими. Унда ўқувчилар ёш хусусиятлари ва ўқиш муддатларига кўра муайян синфларга ажратилиб, таълим ўқув режаси ва дастурига мувофиқ, асосан, дарс шаклида олиб борилади	The organization of educational process in system of school education. According to conditions of students of skills of reading and some numbers have been selected according to the curriculum and the program, is carried out generally in the form of a lesson
<i>Таҳлил</i>	муайян объект, воқеа-ҳодисани ҳар томонлама таҳлил қилиш, чуқур текшириш, ўрганиш	concrete object, event analysis of all aspects of an event, deep survey
<i>Тизим</i>	1) тартибга солинган, ўзаро боғланган ва таъсир кўрсатиб турадиган педагогик ҳодиса; 2) тартибга солинган тушунчалар йиғиндиси.	1) Change are interconnected and influence educational action; 2) sum of Hindu concepts.
<i>Тизимли ёндашув</i>	тадқиқотчининг педагогик	the scientific doctrine a link

	объект яхлитлигини очиб кўрсатишга йўналтирувчи, унинг ички алоқа ва муносабатларини белгиловчи жараён	object is opened to show integrity of the internal communication and interaction of process
<i>Тизимлаштириш</i>	педагогик ҳодисалар ва тушунчаларни гуруҳларга ажратишга асосланган фаолият	educational actions and actions are divided into the groups based on concepts
<i>Топшириқ</i>	ўқувчиларни ижобий хатти-ҳаракатга йўналтирувчи таълим-тарбия методи	Method of training of children positive relation to training
<i>Тушунча</i>	нарса ва ҳодисаларнинг муҳим хусусиятлари, алоқалари мазмун-моҳияти ва муносабатларини акс эттирувчи тафаккур шакли	Key features of things and events which capture the essence of the relations and the relation between thought and a form
<i>Ўзлуксиз таъл</i>	ўзаро мантикий изчиллик асосида боғланган ҳамда соддадан мураккабга қараб ривожланиб боровчи ва бир-бирини тақозо этувчи босқичлардан иборат яхлит таълим тизими	Depending on complexity of a link on the basis of logical sequence and simplicity and the necessary steps leading to development of all education system
<i>Умумий лаёқат</i>	билимларни нисбатан осон ва сифатли ўзлаштиришни таъминловчи шахс хусусиятлари тизими	knowledge it is rather simple in use and provides system of quality mastering
<i>Эвристик</i>	ўқувчиларда топқирлик, фаолликни ривожлантиришга йўналтирилган ўқув жараёни	educational process is aimed at the development of creativity of students
<i>Эмпирик метод</i>	тажриба–синов методикасига маълум бўлган адабиётлар, ғоялар, тажрибаларни ўрганиб чиқиш асосида туғиладиган фаразлар, моделлар, бажарилиши керак бўлган ишлар лойиҳасини синаб кўриш ва амалиётга тадбиқ қилиш методи	the experimental method known in literature, ideas, experience and to develop hypotheses which can evolve from models which have to be complete tests and practical application of a method of the project
<i>Ўзлаштириш</i>	ўқув дастурига мувофиқ таълим мазмунининг ўзлаштирилганлик даражаси	have learned in the program of training according to the content of training
<i>Ўрганиш</i>	ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни кўрсатилган тартибда мустақил бажариш кўникмаларини эгаллаш жараёни	access to information and various efforts to master skills for carrying out independent process according to procedure,
<i>Ўргатиш</i>	ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни бажариш	access to information, and students in the course of

	кўникмаларининг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишини ташкил этиш жараёни	mastering skills for performance of various actions
<i>Ўқув дастури</i>	ўқув фани мазмунининг қисқача изоҳи	Short description of maintenance of a training course
<i>Ўқув предмети</i>	у ёки бу фаннинг асосий мазмунида ифодаланган дидактик асосланган билим, кўникма ва малакалар тизими	or that the science is based on didactic the maintenance of basic knowledge, skills and qualification of system
<i>«Қора қути» методи</i>	тахсил оловчилар томонидан мавзуни пухта ўзлаштиришга эришиш билан бирга уларни фаолликка ундаш, уларда ҳамкорлик ишлаш, маълум вазиятларни бошқариш ҳамда мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларини шакллантиришни назарда тутувчи интерактив метод	to study development of the subject by well trained to work with them and to encourage their active cooperation, management and development of logical skills of thinking, an interactive method
<i>Ҳамкорликда ўқитиш</i>	Машғулотлар жараёнида талабалар билан ахборот, шахсий ва касбий тажрибаларни алмашиш асосидаги гуруҳий ўқитиш шакли	Information sharing, personal and professional experiences among the students in the process of group face-to-face classes

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Futures for higher education: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 б.
2. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic
3. O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 б.
4. Albert Bandura, Richard Walters. Teenage aggression. Studying of influence of education and family relations. Publishing house: Eksmo-Press, April-Press ISBN: 5-04-004214-0 Year of the edition:-2000
5. Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002
6. Abraham Harold Masloou. Motivation and Personality. Year of the edition: 2011
7. Jan Kielven THE ARTFUL SCIENCE OF INSTRUCTIONAL INTEGRATION. Adapted from: BEYOND MONET. Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p 14-15.
8. Prof. Dr. Thomas Deißinger, Dipl. Hdl. Silke Hellwig Structures and functions of Competency-based Education and Training (CBET): a comparative perspective. (University of Konstanz) ISBN 3-937235-49-3 second in December 2011 p 52.
9. Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison. Research Methods in Education. Sixth edition. Simultaneously published in the USA and Canada. 2007. - p 242- 244.
10. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбикий асослари – Т.: 2006. – 163 б.
11. Абдукудусов О. Касб-хунар педагогикаси. Дарслик. – Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2014 -340 б.
12. Абдуллаева Қ., Гаипова Н., Гафурова М., Тикувчилик буюмларини лойиҳалаш, моделлаш ва бадиий безаш. //Ўқув қўлланма. – Т.: «Ношир», 2010. 240 б.
13. Абдуллаева Қ.М. ва бошқалар. Газламага бадиий ишлов бериш, каштачилик ва уни ўқитиш методикаси. – Т.: “Нисо”, 2012. – 260 б.
14. Абдуллаева Қ.М. ва бошқалар. Пазандачиликка ўргатиш методикаси. – Т.: ТДПУ. 2012. – 104 б.
15. Гаипова Н.С., Абдуллаева Қ.М. Тикувчилик технологияси ва жиҳозлари. – Т.: “Ворис”, 2007. – 230 б
16. Ишмухамедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: “Истеъдод”, 2008. – 180 б.

17. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: “Ўқитувчи”, 2004. -102 б.
18. Қўйсинов О.А. ва б. “Касб таълими методикаси” фанидан мустақил таълимни ташкил этиш. – Т.: “Юсуф янги нашр”, 2012. – 60 б.
19. Қўйсинов О.А. ва б. “Меҳнат таълими методикаси, касб танлашга йўллаш” фанидан лаборатория машғулоти. Т.: ТДПУ, 2013. – 168 б.
20. Муслимов Н. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: «Фан ва технологиялар», 2013. – 128 б.
21. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: “Фан”, 2004. – 126 б
22. Нишоналиев У.Н., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С.. Касбий таълим педагогикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2007.

Интернет ресурслар

1. www.Ziyonet.uz
2. www.edy.uz
3. Infocom.uz.электрон журнали: www.infocom.uz
4. www.nuuz.uz
5. www.bimm.uz